

**Емпіричне соціологічне дослідження
транскордонного співробітництва
у Карпатському регіоні**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій

**Емпіричне соціологічне дослідження
транскордонного співробітництва
у Карпатському регіоні**

Монографія

За загальною редакцією доктора соціологічних наук,
Надзвичайного і Повноважного Посла

Сергія Устича

Ужгород 2018

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Uzhhorod National University
Faculty of History and International Relations
Department of International Studies And Public Communication

**Empirical Sociological Research
of Cross-Border Cooperation
in the Carpathian Region**

Monograph

Under the general editorship of the Doctor of Sociology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine

Serhii Ustych

Uzhhorod 2018

УДК 327(477.8):316.334.52=161.2(066)
Е 58

***Публікація містить результати досліджень,
проведених при грантовій підтримці Державного фонду
фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/З-2018***

У монографії через призму системної методології висвітлено теоретичні та методичні засади соціологічної рефлексії транскордонних процесів, здійснено імплементацію отриманого соціального знання у процесі пілотного емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні. Значну увагу приділено проблемам організаційно-практичного та кадрового забезпечення соціологічного сервісу ТКС.

Для науковців, студентів, учасників транскордонного співробітництва, представників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Керівник авторського колективу – доктор соціологічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Сергій Устич

Рецензенти:

Шандор Ф. Ф. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету

Приходько В.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету

Гайдош М. – провідний науковий співробітник Інституту суспільних наук Центру суспільних та психологічних наук Словацької академії наук (м.Кошице, Словаччина)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №7 від 31.08.2018 р.)*

ISBN 978-617-7692-03-3

© Колектив авторів, 2018
© ДВНЗ «УжНУ», 2018

УДК 327(477.8):316.334.52=161.2(066)
E 58

*The publication summarizes the results of research carried out
with the grant support of the State Fund for Fundamental Research
resulting from the tender project F77/3-2018*

Through the prism of the systematic methodology, the monograph expounds the theoretical and methodical principles of transborder processes sociological reflection and implements the social knowledge received through a pilot empirical sociological study of cross-border cooperation in the Carpathian region. Major attention is paid to the problems of organizational, practical and staffing provision of the cross-border cooperation sociological service.

It is intended for scientists, students, practitioners of cross-border cooperation, representatives of state authorities and local self-governance.

The authors' team is headed by the Doctor of Sociology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine
Serhii Ustych

Reviewers:

Shandor F.F. - Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Uzhgorod National University;

Prykhodko V.O. - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of International Economic Relations, Uzhgorod National University

Gaidosh M. - Leading researcher at the Institute for Social Sciences, Center of Social and Psychological Sciences SAS (Kosice, Slovakia)

*Recommended for publication by the Academic Council
of the State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University»
(minutes No.7 as of August 31, 2018)*

ISBN 978-617-7692-03-3

© Writing team, 2018

© «UzhNU», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (С.Устич)	10
ЧАСТИНА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	13
СИСТЕМНА МЕТОДОЛОГІЯ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (С.Устич, А.Ровт, О.Бенчак)	13
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (І.Вовканич, І.Шніцер)	29
ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА НОВОМУ СХІДНОМУ КОРДОНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (П.Токар)	41
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТУДІЮВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО ВИМІРУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (І.Тодоров, Н.Тодорова)	55
СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (І.Артьомов, А.Артьомова)	82
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (Є.Бевзюк)	98
ФОРМУВАННЯ ГІПОТЕЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИН (В.Андрейко)	118
ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (О.Свеженцева)	137
ТЕОРЕТИКО-СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ В ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСАХ (С.П'ясецька-Устич)	152

ПЕРЕТИН КОРДОНУ УКРАЇНСЬКИМИ ВЛАСНИКАМИ
АВТОМОБІЛІВ З ІНОЗЕМНОЮ РЕЄСТРАЦІЄЮ ЯК ВИКЛИК
ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИКОРДОННОГО РУХУ (М.Шелемба, М.Зан) .. 174

**ЧАСТИНА 2. МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ ТКС ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЙОГО
РЕЗУЛЬТАТІВ 189**

АНКЕТА ДЛЯ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НАСЕЛЕННЯ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ України (С.Устич, М.Чурилов,
О.Стегній, О.Чашковський, О.Бенчак) 190

АНКЕТА ДЛЯ «ПЕРЕСІЧНИКІВ» (М.Шелемба, М.Зан)..... 206

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БРИГАДИРА ІНТЕРВ'ЮЕРІВ (М.Чурилов,
О.Чашковський, О.Бенчак) 209

ЗВІТ ІНТЕРВ'ЮЕРА (М.Чурилов, О.Чашковський, О.Бенчак) 211

ЛИСТ КВОТНОГО ВІДБОРУ (М.Чурилов, О.Чашковський,
О.Бенчак) 215

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ТКС
(УКРАЇНСЬКОЮ, АНГЛІЙСЬКОЮ, СЛОВАЦЬКОЮ МОВАМИ)
(С.Устич, М.Чурилов, О.Чашковський, О.Бенчак) 217

ГЛОСАРІЙ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ЕМПІРИЧНОГО
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО
ТКС (С.Устич, М.Чурилов, О.Чашковський, О.Бенчак) 220

РОБОЧА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ТРАНСКОРДОННИХ
ПРОЦЕСІВ» (С.Устич, І.Артьомов, Н.Черниш, О.Бенчак, О.Пелін,
Д.Мірошніков, О.Білак) 242

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СИСТЕМІ МІЖДЕР-
ЖАВНИХ ВІДНОСИН» (В.Андрейко, С.Устич, О.Бенчак) 262

ПІСЛЯМОВА (С.Устич) 277

ПРО АВТОРІВ..... 285

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD (S.Ustych)	10
PART 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EMPIRICAL SOCIOLOGICAL RESEARCH OF CROSS-BORDER COOPERATION	13
SYSTEMIC METHODOLOGY IN THE SOCIOLOGICAL REFLECTION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CARPATHIAN REGION (S. Ustych, A.Rovt, O. Benchak)	13
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCHING THE STATE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CARPATHIAN REGION (I.Vovkanych, R.Shnitser)	29
LAUNCHING AN EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY OF CROSS-BORDER COOPERATION ON THE NEW EASTERN BORDER OF THE EUROPEAN UNION (P.Tokar)	41
METHODOLOGICAL ESSENTIALS FOR STUDYING THE SECURITY DIMENSION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CARPATHIAN REGION (I.Todorov, N.Todorova)	55
SOCIOLOGICAL ASPECTS OF CROSS-BORDER COOPERATION (I.Artyomov, A.Artyomova).....	82
THEORETICAL ASPECTS OF STUDYING THE PROBLEM OF CROSS-BORDER COOPERATION AT THE REGIONAL LEVEL (E. Bevzyuk)	98
FORMING THE HYPOTHESIS FOR RESEARCHING MODERN CZECH-SLOVAK RELATIONS (V.Andreyko)	118
THE KEY DETERMINANTS OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INTERNATIONALIZATION IN THE CARPATHIAN REGION (O.Svezhentseva)	137
THEORETICAL AND SOCIOLOGICAL REFLECTION OF THE PHENOMENON OF CORRUPTION IN THE CROSS-BORDER PROCESSES (S.Pyasetka-Ustych)	152

CROSSING THE BORDER BY UKRAINIAN OWNERS OF FOREIGN REGISTERED VEHICLES AS A CHALLENGE TO THE BORDER TRAFFIC EFFECTIVENESS (M. Shelemba, M. Zan)	174
PART 2. HANDBOOK FOR THE CBC EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY AND OF ITS RESULTS SOCIAL IMPLEMENTATION	189
A QUESTIONNAIRE FOR EMPIRICAL SOCIOLOGICAL RESEARCH OF CROSS-BORDER COOPERATION OF THE TRANSCARPATHIAN REGION INHABITANTS IN UKRAINE (S. Ustych, M. Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	190
A QUESTIONNAIRE FOR BORDER-CROSSING FOREIGN CAR-OWNERS (M. Shelemba, M. Zan)	206
A HANDBOOK FOR THE TEAM OF INTERVIEWERS (M.Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	209
INTERVIEWER'S REPORT (M.Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	211
A LIST OF QUOTA SAMPLE (M. Churilov, O. Chashkovsky, O. Benchak).....	215
A GLOSSARY OF TERMS FOR AN EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY OF CROSS-BORDER COOPERATION (IN UKRAINIAN, ENGLISH AND SLOVAK) (M. Churilov, O. Chashkovsky, S. Ustych, O. Benchak)	217
A GLOSSARY OF THE KEY CONCEPTS OF AN EMPIRICAL SOCIOLOGICAL STUDY OF THE SLOVAK-UKRAINIAN CBC (M. Churilov, O. Chashkovsky, S. Ustych, O. Benchak)	220
A SYLLABUS FOR THE ACADEMIC DISCIPLINE «SOCIOLOGY OF CROSS-BORDER PROCESSES» (S. Ustych, I.Artyomov, N.Chernish, O. Benchak, O.Pelin, D.Miroshnikov, O.Bilak)	242
A COURSE SYLLABUS «THEORY AND PRACTICE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE SYSTEM OF INTERSTATE RELATIONS» (V.Andreyko, S.Ustych, O.Benchak).....	262
AFTERWORD (S. Ustych).....	277
ABOUT THE AUTHORS	285

ПЕРЕДМОВА

Феномен транскордонного співробітництва в контексті хоч і контроверсійної, проте невпинно зростаючої глобалізації виконує в сучасному суспільстві дедалі важливішу соціальну місію. Особливо виразно це помітно в Карпатському регіоні – вельми неординарному геополітичному ареалі Європи, де тісно переплелися різні, часто навіть суперечливі за природою історичні, соціо-культурні та ментальні фактори.

Сьогодні, коли регіон переживає ускладнення (хочеться сподіватися, тимчасове) макрополітичних відносин між окремими державами на історичному та мовному ґрунті, такі риси транскордонного співробітництва, як конкретність, предметність та готовність до пошуку компромісу стали політичним акторам у великій нагоді. Саме тому всі сторони, попри існуючі розбіжності в поглядах та оцінках, всіляко демонструють готовність розширювати і поглиблювати взаємодію прикордонних регіонів.

Виходячи з важливості проблематики транскордонного співробітництва, кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету підготувала проект «Новітня історія транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні», що отримав грантову підтримку Державного фонду фундаментальних досліджень.

На першому етапі реалізації проекту було проведено експертне дослідження проблеми, в якому взяло участь 34 кращих фахівців із 5 країн (України, Словаччини, Польщі, Угорщини, Румунії). Підготовлена за результатами дослідження колективна монографія **«Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні»** на публічних презентаціях, проведених у Закарпатті та в прикордонних регіонах сусідніх держав, отримала схвальну оцінку наукової громадськості, представників дипломатичного корпусу, державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, учасників транскордонного співробітництва. Робота здобула перемогу в конкурсі «Краща монографія 2017 року» у ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Експертний аналіз – важлива складова дослідження транскордонного співробітництва як соціального об'єкта. Проте для отримання найбільш повної, всебічної та достовірної інформації про цей об'єкт

експертних оцінок недостатньо. Системна методологія вимагає встановлення *зворотного інформаційного зв'язку* з об'єктом, тобто учасниками транскордонного співробітництва, населенням прикордонних регіонів та експертами, представниками державного управління й місцевого самоврядування – тими, хто здійснює управління ТКС. Адже в інформаційному полі транскордонних процесів кожен із жителів прикордонних територій виконує в тій чи іншій мірі *абсорбно-дисперсну функцію*. Тобто він і акумулює якусь інформацію про кордони і пов'язані з ними явища, і поширює її.

Якими є оцінки функціонування кордону громадянами сусідніх країн, що вони хотіли б змінити в існуючому на ньому порядку, чого очікують від транскордонного співробітництва в ближчій час і в перспективі? Відповіді на ці та інші схожі питання *можуть зробити процес управління транскордонними потоками по-справжньому ефективним*.

Навпаки, відсутність «альтернативної» стосовно офіційної інформації *породжує ланцюжок взаємопов'язаних проблем*. Органи управління часто приймають ті чи інші рішення, не маючи повної, всебічної та достовірної інформації. При цьому вони нерідко спираються на односторонні та бюрократичні оцінки тих чи інших відомств. У результаті такі рішення виявляються малоефективними і, по суті, не розв'язують проблеми, а імітують їх вирішення. За прикладами далеко ходити не треба. Взяти хоча б проблему корупції, яка, незважаючи на демонстровані зусилля щодо її подолання (скажімо, запровадження так званої «гарячої лінії» для звернень громадян), як добре відомо, процвітає на кордоні. Це і неефективні рішення, що не розв'язують проблеми по суті та послідовно, натомість викликаючи їх несприйняття чи навіть активне відторгнення населенням. Більш того, трапляється, вони провокують нові ускладнення (прикладом можуть слугувати конфліктні ситуації, що час від часу виникають на кордоні між прикордонним персоналом та громадянами).

Отже, встановлення (налагодження) *«зворотного зв'язку»*, отримання *«альтернативної»* інформації про функціонування кордону є вкрай важливою умовою оптимізації транскордонного співробітництва.

Вирішити цю проблему можна тільки шляхом використання спеціальних методів вивчення громадської думки, забезпечення адекватної емпірично-соціологічної рефлексії транскордонного співробітництва.

Тому в реалізації грантового проекту виникла необхідність у другому етапі – *«Методологічне та методичне забезпечення емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні»*. На цьому етапі здійснюється розробка теоретичних засад соціологічного аналізу ТКС, а також проводиться соціальна апробація отриманого знання через його імплементацію в пілотному емпіричному соціологічному дослідженні транскордонного співробітництва

населення Закарпатської області та сусідніх Кошицького і Пряшівського країв Словаччини.

Об'єктом дослідження є транскордонне співробітництво у Карпатському регіоні.

Поняття «емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва» означає як аналіз формування та розвитку самого емпірично-соціологічного знання про явище «транскордонного», так і дослідження прийомів та методів, що використовуються в емпірично-соціологічному пізнанні цього важливого феномену соціальної дійсності.

Мета цієї монографії, що є складовою результатів проекту – висвітлення методології та інструментарію соціологічного аналізу транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні.

Монографія складається з двох частин. У першій представлено теоретико-методологічні засади емпіричного соціологічного дослідження ТКС, у другій – його методика.

У книзі використано доробок Інституту транскордонного співробітництва (м.Ужгород), який я очолюю впродовж майже п'ятнадцяти років. Інститутом успішно реалізовано чимало міжнародних науково-практичних проектів за Програмами Європейського Союзу з розвитку транскордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013 рр.; міністерств закордонних справ Фінляндії та Норвегії; Норвезького фінансового механізму; Міжнародного Вишеградського фонду; Міжнародного фонду «Відродження»; Брюссельського центру Нью-Йоркського інституту «Схід-Захід», Міжнародного фонду «Сакасава» та Нью-Йоркського Інституту «Схід-Захід». До виконання тих чи інших проектів долучилися провідні соціологи України та сусідніх країн, такі як, доктор соціологічних наук, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту соціології НАН України Є.Головаха, доктор соціологічних наук, професор, Генеральний директор ТНС-Україна М.Чурилов, доктор соціологічних наук, професор Львівського національного університету ім. І. Франка Н.Черниш, професор Університету ім.Корвіна (Будапешт, Угорщина) П. Томаш, віце-президент Словацької академії наук (м.Братислава, Словаччина) Л.Фалтян та інші.

Відповідальність за достовірність викладеного в дослідженні фактичного матеріалу несуть автори, а зроблені оцінки є їх особистим поглядом на проблему. Дослідження виконано в рамках реалізації проекту, що отримав грантову підтримку Державного фонду фундаментальних досліджень.

Сергій Устич

Частина 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

С.Устич, А.Ровт, О.Бенчак

СИСТЕМНА МЕТОДОЛОГІЯ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Для ефективного аналізу та управління сучасними транскордонними процесами виключне значення має методологія системного дослідження суспільства (системна методологія). Під системною методологією, зазвичай, розуміють сукупність принципів, підходів, пізнавальних знарядь, за допомогою яких здійснюється системне дослідження об'єктів, а також системне мислення та системну поведінку [1].

Істинне справжнє тільки як система - вже свого часу казав Г.В.Гегель [2]. Плутанина і суперечності, характерні для широкого спектру сучасних соціологічних теорій, змушують зробити незаперечний висновок: соціальні явища повинні розглядатися як «системи», - підкреслював батько сучасної науки про системи Л. фон Берталанфі [3].

Відкриття феномену системної, неадитивної якості природи та суспільства слід віднести до найбільш значимих відкриттів людства.

Становлення системних розробок та системної методології як нового напрямку дослідницької діяльності характерне для розвитку науки другої половини ХХ ст. Головним завданням системних досліджень прийнято вважати, з одного боку, аналіз і конструювання систем різного типу, а з другого — керування природними системами. *Головний дослідницький принцип системних досліджень — розглядати об'єкти, явища,*

процеси об'єктивного світу як системи, тобто як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що творять певну цілісність.

Важливість системних досліджень визначається двома групами взаємозумовлених факторів. Одна з них має об'єктивно-практичний характер і пов'язана з різким посиленням у сучасних умовах інтегральних характеристик об'єктів. Без сумніву, інтегральність структури як така є загальною і незмінною властивістю феноменів об'єктивної (в тому числі соціальної) реальності. Однак рівень розвитку системної характеристики об'єктів на різних етапах історії природи та людини був неоднаковий.

Ступінь інтегральності об'єктів, явищ і процесів неухильно зростає разом з поступальним розвитком світу, з підвищенням рівня його організації (ускладненням зв'язків). Важливу роль у прискоренні цього природно-історичного процесу відіграло виникнення та неухильне зростання доцільної діяльності людини.

Це особливо яскраво проявилось в умовах сучасних радикальних науково-технічних змін. Активність суб'єкта, що нині помітно зросла, стала причиною докорінної зміни співвідношення природного і штучного начал на користь останнього. Спираючись на досягнуті наукові відкриття і технічні винаходи, людина в багатьох природних системах не без успіху видозмінює ті чи інші ланки структури з метою вплинути на поведінку всієї органічної цілісності або ж навіть надати їй нової, потрібної людині якості.

З відтворення аналогів природних структур почалося конструювання складних штучних об'єктів. Аналіз, облік і використання інтегративної якості став, отже, насущною потребою людської діяльності. *Ігнорувати системність об'єктів, явищ і процесів виявилось з практичної точки зору неможливо, а в багатьох випадках — навіть небезпечно.* У зв'язку з надзвичайно високим ступенем взаємозалежності явищ сучасний світ став системно вразливим. Прикладами цієї вразливості можуть служити випадки порушення, деформації, а то й руйнування балансу багатьох екологічних систем.

Тенденція до підвищення рівня організації, ускладнення структури об'єктів, процесів, явищ об'єктивної реальності постійно посилюється. Природно, що разом з цією тенденцією зростає і практичний інтерес до системних досліджень.

У тісному взаємозв'язку з об'єктивно-практичними обставинами, значною мірою і на їхній основі розвивається друга група факторів, які зумовлюють важливість системних досліджень.

Маються на увазі обставини, що стосуються поглиблення природничо- і суспільно-наукових досліджень, які розвиваються іманентно. На певному щаблі розвитку цього процесу були створені необхідні методолого-теоретичні передумови виникнення якісно нових — системних досліджень. До таких передумов належать вчення про будову атома, важливі відкриття структурної лінгвістики, інші досягнення науки. У світлі

цих природничо-наукових даних стало очевидним, що *системна якість є однією з основних рис суті об'єктів, явищ і процесів об'єктивної реальності, яка значною мірою визначає їхню якісну самобутність*. З'явилася окрема наука — кібернетика, основним завданням якої є розроблення принципів керування складними динамічними системами природного і штучного походження. Дедалі частіше підкреслюється важливість «мислетьва системного мислення» [4].

Поняття «система», «системний підхід», «системний аналіз» стали сьогодні синонімами найновіших підходів у дослідженні соціальної дійсності.

Однак не можна не помітити, що апелювання до системності (доречні і не зовсім) стали перетворюватися у свого роду дослідницьку моду, що, звичайно, не йде на користь науці.

Періодом бурхливого розвитку системно-методологічного знання була друга половина ХХ століття. Саме в цей період з'явилася класична робота Л.фон Берталанфі із загальної теорії систем «Головна системна теорія» і видатна праця Т. Парсонса (Parsons) «Соціальна система». У 1972 році США і Радянський Союз створили у Відні Міжнародний інститут прикладного системного аналізу. В самому ж СРСР з ініціативи академіка Д.Гвішіані у 1967 році виник Всесоюзний інститут системних досліджень Державного комітету із науки і техніки – унікальна, як на той час, структура, якій, загалом, вдавалося уникати ідеологічної цензури і здійснювати системно-методологічні розробки найвищої якості. Ці розробки і сьогодні можуть слугувати для системологів зразком. Наступником цієї науково-дослідної установи став створений у 1992 році Інститут системного аналізу РАН. Починаючи ж із 2006 року працювала російська наукова школа «Філософія і методологія системних досліджень» під керівництвом В.Н.Садовського.

В Україні в останні десятиліття активно розроблявся аспект пізнання складних природних та соціальних систем, пов'язаний із синергетикою. Цій проблемі, зокрема, присвячені роботи Л.Д.Бевзенко [5], В.Й.Сугакова [6], А.В.Свідзинського [7].

Завдяки зусиллям системологів під керівництвом М.З.Згуровського нового розвитку набули ідеї прикладного системного аналізу, в тому числі стосовно соціальної дійсності [8], [9].

Також велася активна робота з імплементації новітніх знань із теорії систем і системної методології в навчальний процес університетів та інших вищих навчальних закладів. Цьому сприяли підготовка навчальних посібників, наприклад, авторства Ю.П.Сурміна [10], В.М.Охріменка, Т.Б.Воронкової [11], та запровадження спеціальних курсів, зокрема на філософських чи соціологічних факультетах (Київський, Харківський, Львівський університети).

Сьогодні існує також великий масив прикладних, конкретно-системних досліджень соціальних процесів. Сформовано потужний організа-

ційний потенціал цих досліджень. За оцінками фахівців, тільки наукових журналів, присвячених висвітленню проблем системності (наприклад, добре відомий у колі фахівців «Міжнародний журнал із загальних систем» - «International Journal of General Systems» [12] (що видається із 1974 року) у світі більше ста. Вчених, які активно займаються аналізом методологічних і прикладних питань системної організації, - більше тисячі [13].

Це, на думку авторів, дає підстави для висновку про конституювання системних досліджень суспільства у відносно самостійну, потужну сферу теоретико-методологічної рефлексії соціальної дійсності і перетворювальної діяльності людини – *соціальну системологію (social systemology) чи соціальну системну науку (social systems science)*¹.

Значення системної методології для дослідження транскордонних явищ зумовлюється, зокрема, тим, що вона як інструмент інтегративного аналізу спроможна адекватно відобразити природню, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони – від суб'єктних до матеріально-речових. Крім того, системна методологія забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик транскордонних явищ, допомагає розкриттю складного механізму функціонування та розвитку транскордонних процесів. Нарешті, системна методологія із її потужним апаратом прикладних розробок здатна перевести лімологічні² дослідження з категорії переважно описових в розряд практично необхідних.

Усвідомлення необхідності *переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів на якісно новий рівень – від переважно монофакторного аналізу до міждисциплінарних досліджень - все* більше поширюється серед дослідницького загалу в світі [14]. До жалю, в колі українських вчених це усвідомлення в достатній мірі поки не утвердилося. Як зазначає Н.Мікула, «... у даний час у вітчизняній науці відсутні системні дослідження транскордонних регіонів та транскордонного співробітництва» [15].

¹ Кожен із цих термінів має своє походження. Як зазначають дослідники історії розвитку системної теорії, поняття «системологія» (від др.-грецьк. σῶστημα — ціле, що складається із частин; λόγος (від грецьк. λόγος — «слово», «думка», «смісл», «поняття») вперше було використано в 1965 році І.Б.Новиком для означення теорії організації систем. Потім це поняття використовувалося й іншими вченими, зокрема В.Т.Куликом, Б.С.Флейшманом, В.В.Дружиніним, Д.С.Конторовим. Зараз це означення більше використовується в державах колишнього СРСР, хоча має поширення і серед фахівців країн Західної Європи і Америки. Все ж у науковому товаристві цих країн домінуючим терміном є «systems science» (системна наука), яким позначають міждисциплінарну теорію, що вивчає природу складних систем у природі, суспільстві і науці. Не вдаючись до детального аналізу понять «системологія» і «системна наука», автор вважає, що загалом їх зміст можна розглядати як ідентичний.

² Лімологія – наука про кордони.

Системне соціологічне відображення кордонів та транскордонних потоків відбувається як на рівні теоретичного аналізу цих явищ, так і на рівні прикладних конкретно-соціологічних досліджень. Що стосується теоретичних соціологічних розробок, то сьогодні вони, як правило, тісно переплетені з іншими напрямками пізнання феномену транскордонних явищ (історією, політичною географією, геополітикою, економікою тощо) і поки не виокремлені в окрему галузь соціологічного знання³. Підтвердженням цього є і останні ґрунтовні дослідження новітніх транскордонних процесів, авторами яких є відомі європейські фахівці, в тому числі соціологи, такі, як Д.Скотт [16].

Спробу в якійсь мірі заповнити прогалину в теоретичній рефлексії транскордонного співробітництва на засадах системної методології була зроблена Інститутом транскордонного співробітництва (ІТС) та його партнерами в ході реалізації міжнародного науково-практичного проекту «Кордони для людей».

Проект був підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом із угорськими, словацькими та румунськими партнерами в рамках Програми ENPI (2007-20013 рр.) Європейського Союзу. Він реалізовувався протягом 2010-2012 рр.

Загальною метою Проекту стала оптимізація управління транскордонним співробітництвом сусідніх регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України. Головним підсумком Проекту є створення *системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва та методики її соціальної імплементації*. Не вдаючись до її детального аналізу⁴, зазначимо, що *система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва (СІМ) в Європі - це комплекс теоретичних та організаційно-практичних заходів, яки й забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління*. СІМ є *універсальною моделлю аналізу та оптимізації управління транскордонним співробітництвом* як на новому Східному кордоні в цілому, так і в його окремих сегментах, зокрема.

Умовою ефективного управління об'єктом, як уже зазначалося, є наявність *релевантного, цілісного знання* про нього, яке, окрім того, по-

³ В літературі зустрічаються матеріали, наприклад, авторства Й.Бороча (J.Borocz), в яких при дослідженні транскордонних явищ оперується терміном «sociology of borders», який, проте, поки не знайшов широкого використання і визнання.

⁴ Виклад методологічних та методичних засад індексації та моніторингу транскордонного співробітництва міститься в розробках Інституту транскордонного співробітництва [Оптимізація системи транскордонного співробітництва, 2012], [Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва, 2012].

винно бути ще й оперативним, актуальним, тобто відслідковувати те чи інше явище в динаміці. А це, в свою чергу, створює умови для отримання прогнозного знання про об'єкт. Як зазначають Л.Хьєлл (Hjelle) і Д. Зіглер (Ziegler), «теорія повинна не тільки пояснювати минулі і сучасні події, але й прогнозувати майбутні. Вона повинна забезпечити основу для прогнозування результатів і подій, які ще не настали» [17].

Відомо, що таке знання можливо здобути тільки шляхом моніторингу. Під моніторингом розуміють систематичне спостереження і контроль за певним процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. В часовому відношенні проводять коротко-, середньо- і довгостроковий моніторинг. Наприклад, короткостроковий моніторинг може охоплювати період 1 року, середньостроковий – 3-5 років, довгостроковий – 10-15 років.

Базою для організації моніторингу є результати разового (стартового) аналізу транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні в цілому і на його сегментах – зокрема.

Щорічний моніторинг здійснюється експертами шляхом відслідковування змін параметрів та індексів ТКС.

Моніторування можливе за умови дотримання єдиної методології і методики оцінки рівня транскордонного співробітництва. За результатами моніторингів готуються доповіді, в яких, на основі проведеного аналізу, суб'єктам управління надаються політичні рекомендації для оптимізації ТКС.

На етапі проведення моніторингу ТКС:

- 1) параметри запропонованої системної моделі ТКС (та конкретизуючі їх індекси) повинні отримати кількісний та якісний виміри, оцінки;
- 2) має бути проведений аналіз отриманої інформації і підготовлені пропозиції щодо корегування розвитку ТКС для прийняття відповідних управлінських рішень.

У найбільш загальному вигляді алгоритм моніторингу можуть становити такі кроки.

1. Формування моніторингових груп. Залежно від масштабів і характеру об'єкта моніторування (багатосторонні чи білатеральні комплексні проекти, спеціалізовані галузеві програми ТКС і т.п.) конфігурація моніторингових груп може бути різною. Скажімо, у разі проведення глобального аналізу транскордонних потоків по всьому периметру НСК ЄС було б доречно утворити такі групи для здійснення моніторування ТКС у конкретних сегментах кордону, та групу з узагальнення інформації і підготовки загальних оцінок.

Кількість та персональний склад учасників групи повинні забезпечити їх ефективну та оперативну роботу. Бажано, щоб у кожній групі були представники різних країн. Позитивним було б і те, щоб разом із

експертами, які мають належну теоретичну підготовку, в групу входили представники органів державної влади і місцевого самоврядування. Зрозуміло, для забезпечення достовірності і широкого громадського визнання зроблених оцінок експерти зобов'язані бути максимально об'єктивними і неупередженими.

2. Вибір інструментарію. У процесі роботи використовуються кількісні й якісні методи оцінки параметрів та індексів моделі ТКС. Скажімо, при оцінці рівня транскордонного співробітництва з інфраструктурної розбудови кордону індекс «кількість контрольно-пропускних пунктів» оцінюється винятково у кількісний спосіб, індекс «ступінь інженерного облаштування» виражається через кількісні і якісні оцінки, а от «рівень прикордонного менеджменту» - з допомогою кількісних показників.

Кількісні оцінки можуть виступати в різних формах (статистичні ряди, таблиці, діаграми і т.п.). Якісні показники визначаються шляхом опису параметрів та індексів з наступною бальною оцінкою. Масштаб бальної шкали вибирається, виходячи з міркування зручності в користуванні, але він повинен бути єдиним для всіх параметрів та індексів (наприклад, 10-бальна шкала оцінок).

Бальні оцінки отримують всі індекси (навіть ті, що мають винятково кількісну форму).

3. Проведення індексних операцій. Для визначення синтетичних індексів використовується метод агломерації – тобто об'єднання, інтеграції різних первинних індексів у вторинний, узагальнений. У процесі оцінки рівня транскордонного співробітництва на новому східному кордоні ЄС доцільно використовувати три рівні індексної агломерації.

На першому – мікрорівні – експертами з окремих параметрів агломеруються їх індекси в єдиний параметрний індекс (наприклад, індекси рівня прикордонної торгівлі, обсягів інвестицій, кількості спільних підприємств інтегруються в індекс рівня економічного співробітництва).

На другому – мезорівні агломерації – зусиллями моніторингової групи визначаються синтетичні показники реалізації стратегічних цілей ТКС.

На третьому – макрорівні агломерації – тією ж групою виводиться загальний індекс рівня розвитку транскордонного співробітництва.

4. Вибір інформації. При визначенні індексів повинні використовуватися максимально об'єктивні, достовірні дані з обов'язковим посиланням на їх інформаційні джерела. Доцільно об'єднувати інформації з різних джерел для отримання більш повної картини процесу. При цьому має дотримуватися умова, що інформація з погляду її інтерпретації (розмірності), одиниць виміру і діапазонів змін приводиться до єдиної платформи.

Важливо також, щоб інформація стосувалася не тільки результатів процесів, а й тих факторів, які спричинили їх формування.

5. Презентація результатів індексування. Вся робота з оцінки транскордонного співробітництва повинна проводитися транспарентно. Її результати слід надавати не тільки органам управління, але і – в популярній, доступній для сприйняття формі – широкій громадськості, в тому числі, і публічно.

Ці результати повинні бути скомпоновані і представлені так, щоб унеможливити або мінімізувати вплив помилок, яких не вдалося уникнути при визначенні вихідних даних, на кінцеве значення індексів. Крім того, їх слід організувати таким чином, щоб помилки й огріхи можна було скоректувати в ході моніторингу.

В організаційному плані важливо подбати про створення належних умов для активної діяльності інституцій, які будуть забезпечувати організацію та проведення моніторингу (скажімо, Міжнародного інституту транскордонного аналізу та менеджменту, що започатковує свою роботу за результатами виконання проекту «Кордони для людей» чи Міжнародного центру соціологічного аналізу транскордонного співробітництва, який створений в процесі реалізації проекту «Кордони очима людей»). В ідеалі такі інституції повинні виконувати функції міжнародних рейтингових агентств, що спеціалізуються на оцінці транскордонних процесів, зокрема транскордонного співробітництва.

Звичайно, моніторинг вимагає також належного фінансового забезпечення. Враховуючи важливість справи, необхідні кошти можуть виділятися із структурних фондів Європейського Союзу, національних урядів країн-членів Східного партнерства, регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування. На цю роботу можуть бути отримані і спонсорські внески.

Прикладом успішної організації та проведення масштабного соціального моніторингу може слугувати робота «Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Соціологічний моніторинг (1992-2012)», виконана науковим колективом Інституту соціології НАН України на чолі з академіком НАН України В.М.Вороною [18].

Іншим таким прикладом є багаторічні моніторингові дослідження суспільних процесів у Польщі «Соціальний діагноз», які проводяться під керівництвом професора Я.Чапінського [19].

У якому ж стані є нині системна емпірично-соціологічна рефлексія транскордонних процесів?

Найперше розглянемо діяльність у цій царині Європейського Союзу.

Відомо, що вивченням суспільних настроїв у цьому об'єднанні держав займається уповноважена структура, що зветься Євробарометром. Євробарометр (англ. *Eurobarometr*) — міжнародний проект регулярних опитувань громадської думки, що здійснюється під егідою Європейської Комісії [401]. Одним з основних партнерів Євробарометру є група Taylor

Nelson Sofres (TNS) – світовий лідер в галузі маркетингових досліджень «на замовлення» [20].

Аналіз опублікованих Євробарометром упродовж чотирьох десятиліть, і особливо в останні роки (після розширення Європейського Союзу на Схід) матеріалів показує, що, на жаль, серед них немає спеціальних досліджень проблем прикордоння, тим більше присвячених транскордонним процесам на новому Східному кордоні Європейського Союзу. Тільки в одному з досліджень, проведеному в 2006 році і присвяченому наслідкам розширення ЄС, у дотичній формі порушуються і деякі питання функціонування кордонів та сучасного розвитку прикордонних регіонів [21].

Це – досить дивно, адже поза належною увагою опинився пласт гострих проблем, що викликають постійні дискусії у самому Європейському Союзі (перш за все, це проблеми міграції та безпеки). Для порівняння: інше відомство Європейського Союзу, що опікується статистикою – Євростат – в останні роки активно і цілеспрямовано займається розробленням проблематики кількісної оцінки транскордонних процесів («транскордонною статистикою»), передусім на новому Східному кордоні ЄС [22]. Цим проблемам, зокрема, була присвячена загальноєвропейська конференція керівників статистичних відомств та науковців, що відбулася в Кракові в 2011 році. Безумовними європейськими лідерами розробки проблем транскордонної статистики є польські вчені і практики.

У тій чи іншій мірі емпірично-соціологічні дослідження проблематики прикордоння та транскордонного співробітництва проводилися також окремо країнами – західними і східними сусідами України.

Скажімо, в Угорщині така робота здійснюється Будапештським науковим університетом ім. Лоранда Етвеша (ТОВ «Аріос» з інформатики, консалтингу та надання послуг) [23], а також Інститутом суспільних наук TARKI [24]. В Білорусі конкретно-соціологічними дослідженнями транскордонних процесів, зокрема малого прикордонного руху, займається Білоруський інститут стратегічних досліджень [25].

Що стосується України, то проблематика прикордоння і транскордонних процесів, звичайно ж, не може не цікавити наших соціологів. Ще в далекому 1988 році в Ужгородському державному університеті була створена одна з перших в Україні лабораторія соціологічних досліджень, в якій активно працювали відомі сьогодні українські соціологи кандидат філософських наук, доцент Ужгородського національного університету О.В. Пелін та доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, директор Центру соціальних і політичних досліджень «Соціс» О.Г. Стегній. Лабораторії також всіяко допомагав нині доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Генеральний директор TNS

Україна М.М. Чурилов. Лабораторією був отриманий цінний матеріал щодо впливу транскордонних процесів на міжетнічні та міжконфесійні відносини у прикордонному регіоні. На жаль, вкрай обмежені ресурси не дозволили у той час провести повноцінне дослідження з прикордонної тематики.

Друга, вже більш вдала спроба здійснити таке дослідження була зроблена в 2007 році. Тоді новостворений Інститут транскордонного співробітництва виступив ініціатором і замовником пілотного соціологічного дослідження «Новий Східний кордон Європейського Союзу: питання транспарентності, безпеки і транскордонного співробітництва (Польща, Словаччина, Угорщина, Україна)». Це дослідження було виконано під керівництвом кандидата соціологічних наук, доцента П.В. Токаря [26].

Ті чи інші аспекти новітнього транскордонного співробітництва знайшли своє відображення в інших проведених українськими соціологами дослідженнях як на центральному, так і на регіональному рівнях, причому не тільки на західному, але й на східному кордонах України. Так, в рамках міжнародного проекту за фінансової підтримки Програми Європейського Союзу ІНТАС (INTAS) в 2005-2007 роках було здійснено вивчення впливу транскордонного співробітництва на розвиток підприємництва у західних областях України. Методом цього дослідження стало поглиблене інтерв'ю для кейс-стаді із застосуванням напівструктурованих схем [27].

Значні можливості для здійснення масштабної і цілісної роботи із соціологічного відображення сучасних транскордонних процесів відкриває реалізація проекту «Кордони очима людей», що виконувався Інститутом транскордонного співробітництва разом із партнерами за програмою ENPI Європейського Союзу в сегменті Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна.

Загальною метою проекту є формування соціологічного сервісу транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України. Специфічними цілями: 1) розроблення методології та інструментарію соціологічного аналізу транскордонного співробітництва; 2) створення Міжнародного центру соціологічного аналізу транскордонного співробітництва (МЦСА) як спеціального механізму міжнародного моніторингу транскордонних процесів, що забезпечить надійний «зворотний зв'язок» між органами управління транскордонного співробітництва та їх безпосередніми учасниками – населенням прикордонних регіонів Угорщини, Румунії, Словаччини та України; 3) проведення стартового міжнародного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України; 4) розроблення навчально-методичного пакету курсу «Соціологія транскордонних процесів» для впровадження у навчальний

процес вищих навчальних закладів сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України. Період реалізації проекту: 06.2012 – 05.2014. Аплікантом проекту є Інститут транскордонного співробітництва, м. Ужгород, Україна. Партнерами: KIUT Асоціація регіонального розвитку, м. Загонь, Угорщина, Ужгородський національний університет, м.Ужгород, Україна.

До виконання проекту були залучені провідні фахівці-соціологи, зокрема з України, Словаччини, Угорщини, Румунії.

В основі соціологічної рефлексії сучасних транскордонних явищ лежить методологія системного дослідження суспільства, зокрема її основних принципів: принципу єдності суспільних суб'єктів, діяльності, відносин; принципу соціального зумовлення; функціонально-генетичного принципу.

Ці принципи, в свою чергу, реалізуються в якісній моделі соціальної системи, яка слугує методологічною відмичкою до аналізу всієї різноманітності суспільних явищ, у тім числі і тих, що пов'язані з кордонами та транскордонними процесами.

Вкрай важливою вимогою до методології сучасного конкретно-соціологічного дослідження є належний потенціал її імплементаційної спроможності. Зберігаючи необхідний рівень своєї уніфікованості, ця методологія повинна забезпечувати тому чи іншому апліканту (залежно від його конкретних потреб і умов – організаційних, фінансових, часових тощо) необхідний «коридор свободи» у виборі інструментів дослідження, тобто зробити цей вибір достатньо інваріантним. У зв'язку з цим у пакет дослідження поряд із класичним способом зняття інформації через масове анкетне опитування (face to face) входять і «простіші» форми отримання соціологічного знання – експертне і телефонне опитування. Проблеми використання комбінованих методів соціологічних досліджень ґрунтовно аналізує О.В.Пелін [28].

Проведення соціологічного дослідження в різних культурах та наступний порівняльний аналіз його результатів вимагає від дослідника врахування низки методологічних особливостей. Ці особливості були визначені експертами проекту під керівництвом М.М.Чурилова. Мова, зокрема, про наступне.

Концепція рівноцінності має вирішальне значення у проведенні та оцінюванні результатів крос-культурного дослідження [29]. Рівноцінність у такому дослідженні може бути визначена як стан або умова подібності в концептуальному значенні та в емпіричному методі між культурами, що створює можливість для порівняння цих культур. Питання рівноцінності належить до кожного з окремих аспектів проведення будь-якого соціологічного дослідження, але у разі проведення дослідження в різних культурах та країнах виникають суто специфічні

вимоги як-то можливість порівняння мови і перекладу, існування культурних наборів реакцій в отриманих емпіричних даних.

Основною проблемою крос-культурного дослідження є перевірка рівноцінності значення загального теоретичного підґрунтя, а також значимості та важливості висунутих специфічних гіпотез. З'ясування рівня рівноцінності або нерівноцінності гіпотез дозволяє відповісти на запитання: наскільки важливість гіпотези для представників однієї культури є важливою або значимою для людини іншої культури.

Серед численних методологічних проблем крос-культурного дослідження є: визначення виду дослідження, визначення культури, формування вибіркової сукупності, визначення перемінних, мовні перешкоди та дослідницькі процедури.

Найбільш поширеним видом крос-культурного дослідження перевірки гіпотези є порівняння двох або більше культур щодо певної змінної (власне предмета дослідження). Інший вид такого дослідження встановлює причину виникнення культурних відмінностей, коли дослідник вимірює інші змінні, які можуть бути пов'язані з установленими відмінностями. В такому підході культура є загальною дефініцією, яка сама по собі не має ніякої пояснювальної цінності і об'єднує всі види відмінностей поведінки між культурними групами. Тому з методологічної точки зору культурою можна вважати широкий набір нерідко слабо пов'язаних незалежних змінних. Відтак культуру як неспецифічну змінну слід замінити більш специфічними змінними для більш достовірного пояснення культурних відмінностей. Такі змінні мають назву змінних середовища і повинні вимірюватися для визначення ступеня, в якому вони можуть статистично пояснити культурні відмінності. Якщо змінна середовища не пояснює всі відмінності між культурами, тоді інші змінні середовища повинні бути включені в наступні дослідження для пояснення не розкритих поки відмінностей між культурами, доки не будуть пояснені всі відмінності.

У крос-культурних дослідженнях одиницями аналізу можуть виступати країни або культури. Джерелом емпіричних даних можуть бути респонденти-представники цих культур, але нерідко такого роду дані є сумарними або усередненими для кожної культури, і саме ці значення використовуються як підґрунтя для кожної культури. До цього виду дослідження належить екологічний аналіз та аналіз рівня культури. Прикладами аналізу екологічного рівня можуть слугувати дослідження культурних цінностей різноманітних культур.

Варто зважати на відмінності в інтерпретаціях результатів, отриманих на базі дослідження екологічного або індивідуального рівня. Взаємозв'язок між культурною змінною та обраною змінною на екологічному рівні не обов'язково означає, що такий взаємозв'язок існує на індивідуальному рівні. Такий взаємозв'язок може існувати або не існувати

на індивідуальному рівні в рамках культури, що вивчається, а якщо існує, то може бути як прямим, так і зворотним.

Зазначені методологічні засади були реалізовані при підготовці опитувальників для емпірично-соціологічного дослідження ТКС у Карпатському регіоні, співрозробниками яких є автори (додаток ?).

Емпірично - соціологічне відображення транскордонних процесів (зокрема транскордонного співробітництва) та практичне використання отриманої в результаті цього відображення емпірично-соціологічної інформації є частиною *системи інформаційного сервісу* транскордонного співробітництва.

Соціологічний сервіс транскордонного співробітництва – це система наукових і організаційно-практичних заходів, що забезпечує виконання функцій отримання (добування), введення чи збору, зберігання, пошуку, обробки, передачі та практичного використання соціологічної інформації щодо генеалогії, актуального перебігу та прогнозованого розвитку сучасних транскордонних процесів (зокрема транскордонного співробітництва).

Соціологічний сервіс ТКС повинен виконувати дві основні функції:

а) *функцію генерування адекватної, всебічної та повної інформації* про потреби й інтереси людей, які вони виражають у своїх оцінках процесів, що відбуваються на кордоні та довкола нього;

б) *функцію коригування управління*, яка полягає в максимально повному врахуванні цих оцінок при підготовці та прийнятті відповідних управлінських, найперше, політичних рішень.

Соціологічний сервіс транскордонного співробітництва (СТ) має *власну структуру*, яку можна розглядати через призму різних критеріїв. З точки зору компонентного складу СТ є *сукупністю елементів (блоків): а) власне інформаційного, б) інституційно-організаційного, а також в) персоналу.*

Інформаційний блок соціологічного сервісу транскордонного співробітництва включає в себе *теоретичний, конкретно-соціологічний та інформаційно-довідковий сегменти.*

Інституційно-організаційний блок складає *мережа дослідницьких та науково-практичних установ*, що забезпечують розробку теоретичних і практичних аспектів соціологічного моніторингу, необхідне для її роботи *обладнання та програмне забезпечення.*

Блок персоналу включає *кваліфікованих співробітників менеджменту, міжнародний експертний актив, майбутніх фахівців з соціологічного аналізу транскордонного співробітництва.*

Розбудова соціологічного сервісу транскордонного співробітництва здійснюється спільними зусиллями суб'єктів ТКС із різних країн.

Що стосується персоналу соціологічного сервісу транскордонного співробітництва, то в ході підготовки і реалізації проекту «Кордони

очима людей» сформовано висококваліфіковане *міжнародне експертне співтовариство* (фахівці із числа науковців, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, активістів громадських організацій із різних країн).

Це, зокрема:

- професор, директор Центру соціології Університету Корвіна (м. Будапешт) Пал Томаш; професор, директор Інституту прикладної комунікації (м. Ніредьгаза) Юдіт Керуло (Угорщина);

- провідний науковий співробітник Інституту соціології Словацької Академії Наук Любомир Фалтян та його колега пані Марія Струссова (Словаччина);

- старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре Люба Горват, старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре Паула Віраг (Румунія);

- доктор соціологічних наук, професор, заступник директора Інституту соціології АН України Євген Головаха; доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології АН України, Генеральний директор TNS-Україна Микола Чурилов; доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології АН України Олександр Стегній; доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І. Франка Наталія Черниш; доктор соціологічних наук, завідувач кафедри фундаментальних досліджень факультету соціальних та гуманітарних наук Міжнародного Соломонового університету Наталія Отрешко (Україна).

Експерти взяли активну участь в розробці методологічних і методичних проблем, пов'язаних із реалізацією проекту. Проведені засідання робочих груп, на яких уважно аналізувалися внесені пропозиції. Абсолютна більшість із цих пропозицій була врахована відразу. Деякі будуть реалізовані згодом. Відрадно, що всі вони мали виключно конструктивний характер і суттєво поліпшили якість концепції емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва та опитувальників.

Виключне значення має також *підготовка фахівців для соціологічного сервісу* у вищих навчальних закладах прикордонних регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії, України. Для вирішення цього завдання *розроблена та надрукована робоча програма навчального курсу «Соціологія транскордонних процесів» (англійською, угорською, словацькою, румунською, українською мовами) та підготовлені матеріали лекцій для цього курсу.*

У ході імплементації проекту «Кордони очима людей» чимало зроблено для створення *інформаційно-довідкового сегменту соціологічного сервісу* транскордонного співробітництва, без якого неможлива транскордонна комунікація.

Підготовлені Словник соціологічних термінів транскордонного співробітництва 8 мовами (англійською, українською, угорською, словацькою, чеською, польською, румунською, молдовською), а також Глосарій соціологічних термінів транскордонного співробітництва 8 мовами.

Створено передбачений проектом *організаційний механізм* соціологічного сервісу – *Міжнародний Центр соціологічного аналізу транскордонного співробітництва*. Розроблені його Стратегія розвитку та Статут. *Формується інфраструктура майбутнього Центру*. За рахунок проектного фінансування вирішені питання *матеріально-технічного та програмного забезпечення*.

Міжнародний Центр соціологічного аналізу транскордонного співробітництва стане *важливою ланкою міжнародної мережі соціологічного сервісу ТКС*.

Отримати адекватну, релевантну і вичерпну інформацію – це тільки частина роботи із соціальної імплементації методології системного дослідження. Інша її частина полягає в тому, щоб *а) препарувати отриману інформацію, надати їй зручну для користувача форму; б) донести в прийнятний спосіб цю інформацію до суб'єктів управління транскордонним співробітництвом та переконати їх у необхідності її практичного використання; в) чітко градувати поставлені практичні завдання у часовому вимірі: коротко-, середньо- і довгостроковому*.

Ці вимоги в найбільш загальному вигляді стосуються *підготовки та реалізації практичних рекомендацій з оптимізації транскордонних процесів (транскордонного співробітництва)*. Їх належне дотримання робить ці рекомендації по-справжньому важливими і дійовими.

Література:

1. Janiček P. Systémové pojetí vybraných oborů pro techniky. Hledání souvislostí / Janiček P. - Brno: Akademické nakladatelství, 2007. – 1450 s.
2. Гегель Ф.Г. Энциклопедия философских наук - Философия природы / Гегель Ф.Г. Сочинения в 14 томах. – М.: Государственное издательство. – 1934. - Т. 2.
3. Бертуланфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Бертуланфи Л. // Системные исследования. Ежегодник. - 1979. - С.4-35.
4. Макдермотт И., О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Макдермотт И., О'Коннор Дж. [Электронный ресурс]. - URL: http://vocv.at.ua/_ld/0/65_AS.pdf .
5. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Бевзенко Л. Д. — К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. — 347 с.
6. Сугаков В. Й. Основы синергетики / Сугаков В. Й. — К.: Обереги, 2001. — 287 с.
7. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури / Свідзинський А.В. – Луцьк: Вежа, 2008.– 696 с.
8. Згуровський М.З., Панкратова Н.Д. Системний аналіз: проблеми, методологія, застосування / Згуровський М.З., Панкратова Н.Д. – К.: Наук. думка, 2005. – 744 с.

9. Згуровский М.З., Доброногов А.В., Померанцева Т. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа / Згуровский М.З., Доброногов А.В., Померанцева Т. – К. Наук. думка. – 221 с.
10. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. / Сурмин Ю. П. — К.: МАУП, 2003. — 368 с.
11. Теорія систем та системний аналіз. Методичні вказівки до практичних занять / укладачі В.М.Охріменко, Т.Б.Воронкова. – Харків: ХНАМГ, 2012. - 24 с.
12. International Journal of General Systems [Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://www.tandfonline.com/action/journalInformation?journalCode=gg en20#.U4wrcrnWhhg>.
13. List of systems scientists [Електронний ресурс]. - URL: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_systems_scientists.
14. Brunet-Jailly E. Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective / Brunet-Jailly E. – Geopolitics. – 2005. - № 10. - P.633 – 670.
15. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво/ Мікула Н. - Львів: Арал, 2012. - 394 с.
16. The EU – Russia Borderland. New contexts for regional co-operation / Edited by Heikki Eskelinen, Ilkka Liikanen and James W. Scott. - Oxford: Routledge. - 2013. - 238 p.
17. Hjelle L., Ziegler D. Personality Theories / Hjelle L., Ziegler D. B.: McGraw-Hill Inc., 1992. – p 35.
18. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. - 566 с.
19. Social Diagnosis / Edited by Janusz Chapinski, Tomasz Panek. – Warsaw: The Council for Social Monitoring, 2008. - 246 p.
20. Eurobarometr [Електронний ресурс] – URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
21. Attitudes towards European Union Enlargement [Електронний ресурс] – URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
22. Eurostat [Електронний ресурс] – URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>.
23. Кордонне дослідження 2011. - [Електронний ресурс] - URL: <http://www.ariosz.hu/>.
24. Summary of the Hungarian-Ukrainian Case Study [Електронний ресурс] - URL: <http://www.tarki.hu/en/>.
25. Дождутся ли белорусы смягчения визового режима с ЕС [Електронний ресурс] - URL: <http://www.facenews.ua/articles/2014/239138/>.
26. Токар П. Нові реалії сучасних кордонів/ Токар П. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 317 с.
27. Исакова Н., Красовская О., Грига В., Велтер Ф., Смоллбоун Д. Перспективы развития предпринимательства и трансграничное сотрудничество: анализ взаимовлияния на примере западноукраинских областей / Исакова Н., Красовская О., Грига В., Велтер Ф., Смоллбоун Д.– Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. - №2.- С. 151-164.
28. Пелін О.В. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського євро регіону / Пелін О.В. – Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. - Вип.59-60. - С.192-196.
29. Стегній О.Г. Методологічні складності крос-культурних досліджень / Стегній О.Г. // Український соціум. – 2013. - №2 (45). – С. 99 – 112.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

На рубежі ХХ – ХХІ ст. визначальною формою суспільного розвитку стала глобалізація, в межах якої відбувається поступова інтеграція світу в нову загальнопланетарну реальність. Світовий досвід другої половини ХХ ст. показує, що ніякі специфічні умови, особливості національного розвитку, кризові стани і внутрішні трансформації не можуть ані відмінити, ані відкласти невлучиму дію об'єктивних законів глобалізації розвитку [7, с.12]. Глобалізація сприяє перетворенню певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується усього людства.

На переконання академіка НАНУ Ю.Пахомова, глобалізація – це найбільш яскравий прояв прогресу, що несе невичерпні економічні та соціальні новації [21]. На думку більшості дослідників, глобалізація – явище у своїй основі об'єктивне, яке носить системний характер, тобто охоплює усі сфери життя суспільства [28, с.430]. Недарма вона характеризується різким поглибленням взаємозалежності народів і держав, яка поширюється на економічну, політичну і духовну сфери життя населення планети.

Сучасній глобалізації притаманні такі риси: реальне створення відносно цілісної світової соціально-економічної системи; збереження інституту національних держав у поєднанні з розумінням планетарних (глобальних) відносин; скорочення регулюючих функцій національних держав; зміна традиційної конфігурації центру впливу ХХ ст.; загострення соціально-економічних протиріч; великі актуальні і потенційні можливості науково-технічного прогресу; уніфікація соціально-культурних чинників та явищ у поєднанні з небаченим в історії цивілізації прагненням до збереження та зміцнення національної ідентичності в усіх її проявах [16, с.37].

Глобалізаційні процеси початку ХХІ ст. привели до появи глобальної інтеграції, яка є еволюційно видозміненою моделлю інтеграції та веде до становлення єдиного взаємопов'язаного світу, в якому народи не відокремлені один від одного, а взаємопов'язані один з одним і детермінуються політичними, економічними, фінансовими, соціальними, культурними відносинами, з'єднуючись в один єдиний глобальний світ [6]. Дослідник Р.Войтович вважає, що глобальна інтеграція являє собою засіб об'єднання держав на всіх рівнях суспільного розвитку, забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин,

сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку [5, с.11].

Складовими елементами інтеграційного процесу в умовах глобалізації є формування, розширення, поглиблення та зміцнення системи транскордонних зв'язків між державами. За таких умов зростає роль транскордонного співробітництва (ТКС). У Мадридській конвенції від 21 травня 1980 р. транскордонне співробітництво визначається як «...будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або владами, що знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, а також укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [26, с.10]. Іншими словами, об'єктом цієї взаємодії визначено діяльність, метою якої є налагодження партнерства між територіальними громадами або владами прикордонних регіонів.

У сучасній літературі відсутнє усталене визначення ТКС. Так, на думку П.Беленького та Н.Мікули, транскордонне співробітництво – це специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів міжнародної діяльності, яка здійснюється на регіональному рівні і, охоплюючи всі загальні їхні форми, відрізняється необхідністю та можливостями більш активного їх використання, а також низкою особливостей, а саме – наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним вирішенням проблем екологічної безпеки, більш широким взаємним спілкуванням населення сусідніх держав та особистими зв'язками людей, значно вищим навантаженням на інфраструктуру (дороги, зв'язок, сферу обслуговування, придорожню інфраструктуру) [3].

Дослідник І.Артёмов під транскордонним співробітництвом розуміє спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [1, с.8]. Н.Ільченко вважає ТКС, з одного боку, важливим елементом інтеграційного процесу, що здійснюється шляхом оптимального поєднання можливостей і ресурсів прикордонних регіонів суміжних країн, а з іншого – допомагає розв'язанню спільних проблем і сприяє соціально-економічному розвитку цих регіонів. Такий тип двостороннього співробітництва, на думку дослідника, є істотним чинником поліпшення міждержавного клімату, а також дієвим засобом ліквідації диспропорцій в економічному і соціальному розвитку по обидва боки кордону [9].

Автори посібника «Транскордонне співробітництво» Н.Мікула та В.Толкованов під ТКС розуміють дво-, три- або багатостороннє співробітництво між місцевими та регіональними органами влади (напівгромадські і приватні суб'єкти також можуть бути включені у цей контекст), що здійснюється у географічно суміжних територіях [26, с.13].

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день під транскордонним співробітництвом розуміють сукупність політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших взаємозв'язків (як правило, у вигляді конкретних проектів та програм), що налагоджені на регіональному та місцевому рівнях з метою реалізації спільних інтересів територіальних громад прикордонних адміністративно-територіальних одиниць суміжних країн. ТКС означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між співпрацюючими територіями.

На думку Є.Кіш, стратегічна мета транскордонного співробітництва полягає у його спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах [11, с.239].

Методологічною основою дослідження транскордонного співробітництва є міждисциплінарний підхід, який дає змогу об'єднати сукупність загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема конкретний історичний метод дає змогу проаналізувати транскордонне співробітництво в контексті геополітичних викликів Європи і світу. Соціокультурний метод забезпечує вивчення впливу різноманітних соціальних зв'язків на розвиток транскордонних відносин. Ситуаційний підхід дає дослідникам можливість співвіднести розвиток транскордонного співробітництва з конкретною країною, а в ній – регіоном. Порівняльний аналіз – зіставити процеси транскордонного співробітництва в країнах Європи й України [12, с.20].

На думку дослідників Н.Мікули та В.Толкованова, дослідження ТКС повинні базуватися на загальній теорії постіндустріального суспільства, яка інтерпретується через прикладні аспекти теорії регіонального розвитку, конкурентних переваг, інституціоналізму, міжнародної економіки та міжнародної інтеграції [26, с.15]. Теорія постіндустріального суспільства порушує питання про нові моделі розвитку як суспільства загалом, так і людини зокрема, беручи за основу спробу гармонійного поєднання особи й інформаційно-технічного середовища. Однак в умовах інформаційної цивілізації з її прагненням до інновацій та абсолютизації перетворювальної сутності людини розвиваються смисложиттєві цінності традиційних вимірів людської життєдіяльності як основи соціального буття особи. Натомість людина зіштовхнулася з проблемою збереження цілісного «Я» в мінливому світі, позаяк такі модуси, як гнучкість, мобіль-

ність, вміння пристосовуватися до перманентно змінних обставин є основою соціальних вимірів особи у постіндустріальному світі [14, с.39]. На цей момент слід звернути особливу увагу, адже в основі транскордонної співпраці лежить намагання створити якісні умови проживання населення по обидва боки кордону, нівелювати його наявність, забезпечити необхідну свободу людині, без якої неможлива реалізація її творчого потенціалу.

Досліджуючи ТКС, слід пам'ятати, що це багаторівневе та динамічне явище, яке потребує широкого методологічного апарату дослідження. З урахуванням концепцій та принципів, розроблених вченими, можна виокремити загальні принципи дослідження транскордонного співробітництва, які будуть враховувати умови та динаміку внутрішнього і зовнішнього середовища співпраці між країнами-сусідами [23, с.63]. Т.Терещенко, наприклад, вважає доцільним при дослідженні транскордонного співробітництва враховувати такі принципи: комплексності, багаторівневості, цільової направленості та ефективності [25, с.9]. У свою чергу М.Михайлова та О.Замора пропонують дотримуватися таких принципів дослідження ТКС: комплексності та всебічності, історичної ретроспективи, збалансованості розвитку регіону на основі максимальної реалізації його потенціалу, відповідності розвитку регіону завданням програми розширення ЄС, обов'язкового врахування постійних змін, узгодженості розвитку [17, с.36-37].

Фахівець із ТКС С.Роман вважає, що для формування реальної оцінки регіональних масштабів та прогнозування розвитку транскордонного співробітництва в розрізі окремо взятого регіону (в тому числі й Карпатського) найбільш прийнятною є практика кластерного аналізу. Саме ця методика, на думку дослідника, дає можливість для найбільш широкого виявлення інноваційного потенціалу прикордонних територій та формування комплексного «портфолію» регіону. Кластерне моделювання дає змогу створити єдиний інформаційний та економічний простір, який дозволяє забезпечити високий рівень привабливості регіону для інвестицій та відкриває нові горизонти для участі у спільних проектах ЄС, втілюючи у реальне життя нові форми транскордонного співробітництва [23, с.62].

Аналіз феномену транскордонного співробітництва в країнах Європи дає змогу виділити та класифікувати основні теоретико-методологічні підходи до його визначення. Політичний – розглядає транскордонне співробітництво як метод реалізації політичних інтересів держави; реалістичний – зводить транскордонне співробітництво до міждержавних взаємодій на основі політичних принципів взаємного визнання, суверенітету та невторчання у внутрішні справи один одного. Регіональний – акцентує на наявності кордонів та передбачає їх просторове подолання. Підхід «кон-

флікт-співробітництво» ставить транскордонне співробітництво на другий план порівняно з дослідженнями, присвяченими аналізу цих двох явищ. Соціологічний підхід передбачає існування транскордонних контактів у тісному зв'язку із культурними, етнічними цінностями [12, с.20].

Суспільний прогрес не можливий, якщо не реалізовані три ключові цілі людини: прожити довге і здорове життя; набути, розширити та поновити знання; отримати доступ до засобів існування, що забезпечують достойний рівень життя. У зв'язку з цим ряд дослідників (Н.Мікула, В.Толкованов) наголошують, що транскордонне співробітництво є ефективним інструментом для того, щоб забезпечити дієву відповідь на виклики зовнішнього та внутрішнього походження, які постають сьогодні перед Україною та її регіонами [26, с.19].

Згідно із Законом України «Про транскордонне співробітництво», метою ТКС є розвиток соціально-економічних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших зв'язків між суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва на основі таких принципів:

- повага до державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав;
- урахування під час укладення угод про транскордонне співробітництво повноважень суб'єктів та прав учасників транскордонного співробітництва;
- узгоджене усунення політичних, економічних, правових, адміністративних та інших перешкод для взаємної співпраці [8].

На думку багатьох фахівців (І.Студенніков, Н.Мікула, В.Кравців та ін.), названий закон має певні недоліки. Серед них можна виділити ігнорування ролі транскордонного співробітництва як одного з інструментів регіонального розвитку та неврахування ролі нових інструментів підтримки транскордонного співробітництва з боку Європейського Союзу [10, с.40-41].

На зламі XX – XXI ст. у прикордонних районах України з'явилося розуміння того, що близькість державного кордону несе не лише додаткові матеріальні й моральні витрати, але і надає значні вигоди. Саме тому транскордонне співробітництво має всі можливості стати дієвим інструментом просторового розвитку України [20]. Основним завданням політики ТКС в Україні є нівелювання негативного впливу кордонів на життя громадян.

Особливості розвитку країн Центрально-Східної Європи, які є членами ЄС і межують із областями Українських Карпат, активізує значення прикордонних регіонів, які в умовах європейських інтеграційних процесів розглядаються як важливий чинник міждержавного співробітництва. Саме тому дослідження проблематики становлення та розвитку інституту транскордонного співробітництва областей Карпатського

регіону, сформованих за участю прикордонних територій України та держав-членів ЄС, виступає важливим засобом адаптації на вітчизняному ґрунті передового досвіду та сучасних механізмів міжнародної регіональної інтеграції [10, с.6]. Крім того, сучасна концепція політики регіонального розвитку, домінуючої в країнах ЄС, ґрунтується на розумінні того, що вона (ця політика) здебільшого має орієнтуватися не стільки на підтримку депресивних регіонів за рахунок регіонів-донорів, скільки на створення умов для мобілізації місцевого потенціалу і ресурсів, посилення конкурентоспроможності регіонів [2, с.212].

Головними структуротворчими елементами Карпатського транскордонного регіону виступають:

- місцеві громади адміністративно-територіальних одиниць кожної з країн, що формують транскордонний регіон. Як правило, їх репрезентують органи місцевого самоврядування відповідних територій;
- інфраструктура транскордонного регіону, яка включає мережу транспортних комунікацій, наявність і стан пунктів перетину державного кордону, розвиненість об'єктів комунальної інфраструктури;
- інституційне середовище, яке складається з рівня схожості адміністративно-територіального устрою країн, території яких входять до транскордонного регіону, а також традицій, господарської культури та суспільно-психологічних стереотипів мешканців прикордоння, характеру і розвиненості діючих соціальних, адміністративних та ринкових інститутів у межах транскордонного регіону;
- людський капітал, який у широкому сенсі являє собою інтенсивний продуктивний чинник економічного розвитку, розвитку суспільства і сім'ї, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної й управлінської праці, місце існування і трудової діяльності, що забезпечують ефективно і раціональне функціонування людського капіталу як продуктивного чинника розвитку. У ТКС під людським капіталом розуміють наявні трудові ресурси та інтелектуальний капітал, сконцентрований у його межах, а також низку особливих творчих і навичкових здібностей, синергетичний ефект від яких виявляється в процесі транскордонного співробітництва;
- соціальний капітал, який виступає певним набором неформальних цінностей чи норм, яких дотримуються учасники транскордонного співробітництва, що дає їм змогу співпрацювати один з одним. Соціальний капітал транскордонного регіону накопичується у процесі життєдіяльності мешканців прикордонних регіо-

нів, а величина цього капіталу прямо пропорційна взаємній довірі та спільності інтересів і культурних традицій учасників усього транскордонного регіону;

- транскордонний ринок, який об'єднує в собі декілька суміжних ринків сусідніх держав і виникає внаслідок налагодження транскордонних економічних і господарських зв'язків між ними, виступаючи у формі взаємопов'язаних регіональних ринків товарів, послуг, капіталів, праці тощо в межах транскордонного регіону, яким користуються його населення та суб'єкти господарювання для задоволення власних потреб і потреб місцевих ринків [19, с.17-18].

Усі структуротворчі елементи транскордонного регіону формують цілісну систему соціально-економічних та суспільно-психологічних взаємозв'язків, яка тісно пов'язана з адміністративними центрами, діючими інститутами та місцевими громадами прикордонних регіонів кожної з держав, що входять до складу транскордонного регіону [10, с.21].

Досліджуючи ТКС у Карпатському регіоні, варто враховувати той факт, що воно здійснюється на чотирьох рівнях: міжнародному, державному, регіональному та локальному.

Міжнародний рівень передбачає реалізацію політики загальноєвропейських інтересів. Саме на цьому рівні здійснюється координація національних регіональних політик для збалансованого розвитку європейського простору.

Державний рівень сприяє формуванню національної політики ТКС та узгодженню національних інтересів із загальноєвропейськими. На державному рівні також здійснюється гармонізація національних та регіональних цілей.

Регіональний рівень передбачає реалізацію регіональної політики транскордонного співробітництва з урахуванням інтересів держави та місцевих органів влади, здійснюється координація між регіонами сусідніх країн. Саме на цьому рівні для здійснення співробітництва у Карпатському регіоні 14 лютого 1993 року було створено таке транскордонне утворення, як Карпатський єврорегіон. До нього увійшли чотири західні області України (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька), а також вісім районів Словаччини (Вранов, Кошице, Пряшів, Бардієво, Гуменне, Свидник, Міхаловець та Требішов), три воєводства Польщі (Жешувське, Пшемисльське та Кросненське), а також п'ять областей Угорщини (Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар, Боршод-Абауй-Земплайн, Яс-Надькун-Сольнок та Гезеш). Основою співпраці в межах Карпатського єврорегіону передусім було і є спільне історичне минуле регіону. Перебування усієї території у складі монархії Габсбургів зумовило розбудову спільної транспортної інфраструктури, взаємодоповнюваність ринків, а отже, єдине просторове розташування [15, с.51-52].

Головними завданнями Карпатського євро регіону з часу його створення були: координація спільних дій; сприяння співробітництву у сферах економіки, науки, екології, освіти, культури та спорту; підтримка реалізації транскордонних проектів; співробітництво з міжнародними інституціями та організаціями на паритетних засадах [13, с.125].

Загалом за період існування Карпатського євро регіону реалізовано низку успішних проектів транскордонного співробітництва. Крім того, активна участь українських областей у діяльності Карпатського євро регіону зумовила накопичення та передавання досвіду для побудови євро регіональної співпраці по всьому периметру державного кордону України. Проте останніми роками Карпатський євро регіон переживає не найкращі часи. Нині перед євро регіональним рухом постали виклики, які спричинили його серйозну системну кризу. На думку дослідника С.Устича, однією з головних причин кризи Карпатського євро регіону є та, що у його розвитку вчасно не були враховані серйозні геополітичні зміни, які відбулися в Європі, зокрема розширення Європейського Союзу на Схід, а у зв'язку із цим перегрупування функцій, висунення на перший план прагматичної функції транскордонного співробітництва [27, с.98]. Серед інших причин кризи Карпатського євро регіону фахівці називають суттєву різницю в рівнях розвитку держав-учасниць, у темпах і обсягах адміністративних трансформацій, відмінності у митному і податковому законодавстві тощо. Та, незважаючи на недоліки, слід відзначити позитивну роль створення та діяльності асоціації «Карпатський євро регіон» [27, с.97].

Четвертий, локальний рівень транскордонної співпраці у Карпатському регіоні уможливорює конкретну співпрацю між суб'єктами прикордонних територій у рамках виконання проектів, шляхом прямих контактів та на рівні робочих груп.

Серед основних форм транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні можна виділити такі:

- прямі контакти між територіальними громадами – містами, селищами, які здебільшого мають неформальний характер та спрямовані на спільні дії у разі виникнення надзвичайних ситуацій;
- співробітництво на договірній основі, яке з'являється у результаті довгострокових відносин між територіальними громадами або органами влади, а також у разі виникнення взаємних зобов'язань у наданні послуг, продукції, інформації, що, у свою чергу, приводить до появи фінансових зобов'язань;
- співробітництво на рівні робочих груп за укладеними угодами. Воно передбачає періодичні зустрічі сторін, формування спільних органів управління з метою координації та об'єднання зусиль для вирішення спільних проблем [22, с.9];

- створення координуючих структур – органів транскордонного співробітництва при необхідності реалізації спільних стратегій соціально-економічного та екологічного розвитку транскордонного регіону [10, с.17-18].

Основні чинники розвитку транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні, власне як і у інших транскордонних регіонах, умовно можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних чинників фахівці відносять: необхідність користування спільними природними ресурсами, наявність спільних проблем, для вирішення яких доцільно об'єднувати зусилля (передусім екологічні проблеми), реалізація єдиної політики просторового облаштування європейського континенту.

Суб'єктивні чинники розвитку ТКС включають: можливості прискореного соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів та підвищення якості життя мешканців, можливості отримання значної фінансової підтримки з ЄС та інших міжнародних структур, формування єдиного інтегрованого простору в межах транскордонного регіону [26, с.19].

Відзначимо, що розвиток транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні передбачає різного роду контакти людей, які, за певних обставин, зумовлюють появу спільної діяльності. У науковій літературі подібні контакти систематизовані по мірі зростання їх складності та умов здійснення [18, с.67].

Найпростішою формою є родинні контакти, які мають місце завжди, незалежно від ступеня закритості кордону, хоча останнє має значний вплив на їх інтенсивність. Наприклад, запровадження, а згодом скасування візового режиму з країнами Центрально-Східної Європи напяму впливали на інтенсивність родинних контактів у Карпатському регіоні.

Іншою формою контактів є соціо-гуманітарні. Вони відбуваються у сфері культури, історії, архітектури, освіти, науки, релігії, туризму, рекреації тощо. На рівень контактів людей у Карпатському регіоні також впливають прикордонна торгівля, зовнішня торгівля товарами та послугами на прикордонних територіях, виробнича кооперація, спільні підприємства, транснаціональні компанії на прикордонних територіях.

Важливими формами контактів під час транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні є взаємодопомога у надзвичайних ситуаціях, у боротьбі з контрабандою та нелегальною міграцією, спільне використання природних ресурсів, природоохоронні заходи, територіальне (просторове) планування та облаштування території, спільне використання об'єктів інфраструктури, стратегія розвитку транскордонного регіону. Остання охоплює всі сфери життєдіяльності населення у єдиному (інтегрованому) просторі транскордонного регіону. Відтак це найвищий рівень розвитку цього регіону [18, с.67-68].

Завдяки ТКС країн у Карпатському регіоні суттєво інтенсифікуються фінансові, матеріальні та людські потоки, значно слабшає бар'єрна функція державних кордонів, що в результаті сприяє формуванню мереж формальної та неформальної взаємодії суб'єктів сусідніх прикордонних регіонів. Крім того, ТКС сприяє зміцненню взаємної довіри та безпеки, активізації торговельно-економічного співробітництва, залученню іноземних інвестицій для реалізації спільних проектів, виробленню спільної стратегії охорони довкілля, розвитку транспортної та прикордонної інфраструктури, взаємодії у сфері боротьби з нелегальною міграцією та організованою злочинністю, ефективному використанню людських ресурсів шляхом створення спільного ринку праці, поглибленню культурних та комунікаційних зв'язків, розвитку туризму, боротьбі з наслідками стихійних лих та екологічних катастроф (паводки, землетруси та ін).

Досліджуючи стан та перспективи ТКС у Карпатському регіоні, необхідно звернути увагу на базові принципи транскордонної діяльності, у тому числі – організаційно-правові (незалежності, суверенності та територіальної цілісності; рівноправності учасників; добровільності; самостійності; законності; суб'єктності) та організаційно-економічні (вирішення спільних проблем; узгодження інтересів; цільового спрямування; системності; комплексності; ієрархічності; просторової оптимальності). На думку Т.Терещенко, втілення вказаних принципів ґрунтується на необхідності формування системи відповідного нормативно-правового, інституціонального та інформаційного забезпечення ТКС, розроблення методики оцінки результатів транскордонної співпраці, порядку проведення моніторингу діяльності ЄР, а також концептуальних засад розвитку ТКС в Україні [25, с.16].

Насамкінець відзначимо, що на сучасному етапі на ТКС, у тому числі й у Карпатському регіоні, суттєво впливають такі фактори, як: поширення на територію України Європейської політики сусідства (ЄПС), Європейського інструменту політики сусідства, реалізація програми «Східне партнерство», Угода про асоціацію між Україною та ЄС, введення безвізового режиму [24, с.20].

Отже, транскордонне співробітництво у Карпатському регіоні є складним механізмом, яке вимагає широкого методологічного апарату дослідження та пильної уваги вчених. Аналіз наукової літератури та діючого законодавства дає можливість виділити такі принципи ТКС у Карпатському регіоні: повага до державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав; чіткий розподіл повноважень та відповідальності між суб'єктами ТКС; гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; узгоджене усунення політичних, економічних, адміністративних та інших перешкод для взаємної співпраці; відповідальність всіх рівнів влади у вирішенні проблемних завдань; партнерство, комплексність, ефективність взаємної співпраці.

Транскордонне співробітництво у Карпатському регіоні має на меті сприяти економічному та соціальному розвитку сусідніх регіонів; вирішувати спільні проблеми у таких сферах, як: економіка, транспорт, довкілля, освіта, охорона здоров'я, соціальний розвиток, боротьба з тероризмом, організованою злочинністю; підвищувати безпеку кордонів та ефективність їх охорони; розвивати гуманітарну сферу. У той же час для подальшого розвитку транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні необхідно удосконалити нормативно-правовий, організаційний, фінансовий, економічний, інформаційний механізми та управління людськими ресурсами.

Література:

1. Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. – Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с.
2. Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво як важливий чинник підвищення регіональної конкурентоспроможності // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / за заг.ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – С. 210-232.
3. Беленький П., Н.Мікула Зовнішньоекономічна діяльність регіонів // Регіональна політика: методологія, методи, практика. – Львів: НАН України. ІРД, 2001. – С. 654-697.
4. Валентей С., НестеровЛ. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры // Вопросы экономики. – 1999. – №2. – С. 90-102.
5. Войтович Р.В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – К., 2010. – № 2. – С. 1-12.
6. Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс]. – URL: http://www.zgja.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf.
7. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / [О. Г. Білорус та ін.]; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
8. Закон України «Про транскордонне співробітництво» [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15/>
9. Ільченко Н.М. Транскордонне співробітництво в Україні: перспективи розвитку євро регіонів // Державне будівництво. – 2012. – № 2. [Електронний ресурс]. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2012_2_37.
10. Карпатський регіон: актуальні та перспективи розвитку: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Т. 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 372 с.
11. Кіш Є.Б., Ковач В.І. Формування системи транскордонного співробітництва України // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / за заг.ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – С.238-245.
12. Краснейчук А.О. Теоретико-методологічні засади розвитку транскордонного співробітництва // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2014. – № 3. – С. 18-27.
13. Кулчар Т. Карпатський євро регіон як основна форма транскордонного співробітництва в контексті східного розширення ЄС // Науковий вісник

- Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород, 2013. – Вип. 1 (30). – С.124-129.
14. Лазарович Н.В. Людина у світлі концепцій інформаційного суспільства // Вісник національного університету "Львівська політехніка". Серія "Філософські науки". – № 692. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 35-40.
 15. Лендъел М. Досвід Карпатського євро регіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів / за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К., 2000. – С. 49-70.
 16. Лось В.А., Урсул А.Д., Демидов Ф.Д. Глобализация и переход к устойчивому развитию : [моногр.] – М. : Изд-во РАГС, 2009. – 314 с.
 17. Михайлова Л.И., Замора О.М. Методологические аспекты оценки социально-экономического развития приграничных областей в составе евро регионов // Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ: сб. науч. трудов. – Одесса-Севастополь-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2011. – Т. 2. – С. 36-40.
 18. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія.– Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
 19. Мікула Н.А., Пастернак О.І., Тимечко І.Р., Гусєва М.О. Концептуальні підходи до дослідження кон'юнктури транскордонного ринку // Регіональна економіка. – 2010. – № 2 (56). – С. 17-23.
 20. Монастирний В. М. Сучасні тенденції розвитку транскордонного співробітництва // Державне будівництво. – 2007. – № 1(2). [Електронний ресурс]. –URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(2\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(2)_43).
 21. Пахомов Ю. Украина и вызовы глобализации // День. – 2001. – 7 авг.
 22. Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС: метод. рек. / авт. кол.: В.М. Кривцова (кер.), О.М. Овчар, О.А. Остапенко та ін. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.
 23. Роман С.П. Методологічні аспекти дослідження транскордонного співробітництва в умовах розширення ЄС // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / за заг.ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – С.56-63.
 24. Стрижакова А.Ю. Механізми державного управління розвитком транскордонного співробітництва між Україною та країнами Європейського Союзу: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. – Маріуполь, 2017. – 244 с.
 25. Терещенко Т.В. Науково-методичні основи забезпечення розвитку транскордонного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08. 10.01. – «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка». – К., 2005. – 20 с.
 26. Транскордонне співробітництво / Мікула Н.А., Толкованов В.В. – К.: Видавництво «Крамар», 2011. – 259 с.
 27. Устич С., Мателешко Ю., Скиба І., Бенчак О. Історична еволюція Карпатського євро регіону // Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / за заг.ред. С.Устича. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. – С.78-109.
 28. Хаустова М.Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – 2013. – № 4. – С. 430-440. [Електронний ресурс] – URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_73.pdf.

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА НОВОМУ СХІДНОМУ КОРДОНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Внаслідок розширення Європейського Союзу на Схід в 2004 та 2007 роках виник феномен нового східного кордону ЄС. Шенгенський кордон впритул став „українським», зачепив національні інтереси Української держави, створив разом з тим нові виклики і членам ЄС, фізично втягнув у цей процес мільйони мешканців з обох боків так званого українсько-шенгенського кордону. Виявився цей процес доволі болісним. Хоча його прояви у вигляді обмежень щодо можливості пересування українських громадян країнами Європи існували в рамках Шенгену і поза ним багато років, та все ж, нові реалії відчутно позначилися на соціокультурному самопочутті населення по обидва боки названого кордону. З одного боку, мешканці прикордонних регіонів з розумінням поставилися до прагнення країн-членів Шенгену забезпечити на новому кордоні безпеку своїх національних держав і ЄС в цілому, а з іншого – спостерігали за ним з побоюванням. Це не могло не позначитися на транскордонному співробітництві України із сусідніми державами. В науці виникла абсолютно нова проблема – проблема впливу розширення ЄС на транскордонну комунікацію регіонів України.

Феномен нового європейського кордону в новій його якості потребував теоретичного пояснення як з боку пострадянських, найперше українських, дослідників, так і їхніх колег із сусідніх держав-членів ЄС. Між тим значна частина перших була зайнята здебільшого внутрішньою тематикою розвитку власного суспільства, а інтереси інших були спрямовані на вивчення проблем інтеграції їх країн з ЄС.

Ініціативу вивчення проблематики розвитку ТКС на новому східному кордоні України з сусідами з Європейського Союзу вперше висунули засновники та керівники Інституту транскордонного співробітництва (м.Ужгород). Згодом цю ідею було конкретизовано в намірі провести соціологічне дослідження “Новий східний кордон Європейського Союзу: питання транспарентності, безпеки і транскордонного співробітництва (Польща, Словаччина, Угорщина, Україна)». Зазначене дослідження було проведене у першій половині 2007 року Асоціацією соціологів Закарпаття. Воно започаткувало вивчення за єдиною, системною методологією і методикою, проблеми транскордонного співробітництва упродовж

спільного кордону 8-ми прикордонних територій 4-х держав - нових членів ЄС та України[1].

Головна мета проведеного соціологічного дослідження полягала у теоретико-методологічному вивченні та практичному обґрунтуванні:

- задоволення населення прикордонних регіонів України та сусідніх регіонів Польщі – Словаччини – Угорщини сучасним станом двосторонніх відносин;
- очікування громадян у зв'язку з членством цих країн в Євросоюзі, приєднання їх до Шенгенського правового простору;
- оцінювання експертами країн-сусідів рівня транскордонних зв'язків, бачення ними шляхів поліпшення стосунків, механізму створення на кордоні безпеки і транспарентності, розвитку транскордонного співробітництва, перспектив поліпшення соціальної взаємодії.

Загальний чотиристоронній проект був виконаний на замовлення Інституту транскордонного співробітництва (м.Ужгород), Фонду розвитку транскордонного співробітництва та спеціальних економічних зон (м. Ужгород), за часткової фінансової підтримки Європейською Союзом за Програмою Добросусідства Польща – Білорусь – Україна INTERREG III/TA-CIS CBC в рамках проекту „Центр україно-польських ініціатив – створення стійкої платформи для розвитку прикордонних територій», а також за безпосередньої участі в організації дослідження працівників Центру українсько-польського транскордонного співробітництва (м. Ужгород), “Дому Європи» (м. Люблін) і APPEI (м. Львів), дослідницького Центру Асоціації зовнішньої політики Словаччини (м. Братислава), науковців із Міхаловець та Сніни (Словаччина), Ніредьгази (Угорщина), Ужгородського національного університету (м. Ужгород) та інших учасників.

Особливо наголосимо, що *за змістом та масштабістю проведеного дослідження було на той час безпрецедентним і не мало аналогів, оскільки з такою метою та за спеціально розробленою методологією і відповідною методикою і вибірковою сукупністю проводилося вперше. До розробки та його організації залучалися науково-дослідні інститути і центри, урядові та неурядові структури, фонди і громадські організації, дипломати – загалом близько десяти представництв у країнах-учасниках проекту.*

Організаторами та учасниками проекту, а в їх числі понад 30 спеціалістів різного науково-організаційного спрямування, зусиллями понад 60 інтерв'юерів та бригадирів опитано 712 респондентів віком від 18 до 75 років у Закарпатській та Львівській областях (у 14 селах і 4 містах) України, Люблінському і Підкарпатському воєводствах Польщі (у 8 селах і 2 містах), Кошицькому і Пряшівському краях (у 6 селах і 3 містах) Словаччини, Саболч-Сатмар-Березькій області (у 5 селах і 2 містах) Угорщини.

Враховуючи складність питань для пересічного громадянина, особливо стосовно окремих політичних чи глобальних проблем, та з метою більшої об'єктивності було опитано 115 респондентів із числа науковців, прикордонників, митників, політиків, депутатів місцевого самоврядування, інших спеціалістів, які надали експертне бачення порушених проблем. Усі інтерв'ю проводилися за єдиною методикою, вибіркою, інструкцією тощо з перекладом на мови держав - учасниць проекту.

Основним дослідницьким «полігоном» з української сторони стала Закарпатська область України.

Багатонаціональна Закарпатська область безпосередньо межує з центральноєвропейськими країнами і за головними культурними та етнічними ознаками є до них найближчою. З уведенням візового режиму між країнами порушилися економічні, наукові, культурні, спортивні, підприємницькі взаємозв'язки. Структура економіки усіх без винятку прикордонних регіонів була зруйнована, сотні підприємств втратили економічну перспективу, а чимало з них повністю припинили існування. Натомість з'явилися сотні тисяч безробітних, які і нині, як у середньовіччя, мігрують на Захід і далі по всьому світу в пошуках роботи, забезпечуючи ті країни дешевою робочою силою, а міста і села прикордоння стають неперспективними, їх залишає молодь, відповідно у школах зменшується кількість учнів, закриваються дитячі садки, будинки культури. Мешканці прикордонних регіонів втрачають соціальну мобільність і взаємозв'язки, стають хиткими їх морально-культурні цінності і стереотипи. Такою є загалом соціальна ціна входження наших сусідів – країн Центрально-Східної Європи в Європейський Союз. Тим не менше, вони досить активно уже на новій економічній основі виходять з цієї кризи, «витягуючи» в останні роки і прикордонні з Україною області. На жаль, цього не скажеш про Україну та її західні регіони, які вибираються із системної соціально-економічної кризи значно повільніше.

На цьому етапі становлення нового порядку на новому Шенгенському просторі альтернативи постійним *двостороннім перемовинам* між країнами-сусідами стосовно розвитку транскордонного співробітництва практично не існувало. Йшло, насамперед, про надтермінове візове врегулювання для полегшення пересування громадян, які проживають на прикордонних територіях, аби не допустити спаду їх соціальної мобільності. Між країнами не повинні виникати нові бар'єри, які б розривали етнічні чи родинні зв'язки, погіршували контакти на економічному, культурному та гуманітарному рівнях.

Йдеться також про посилення ролі *Європейської політики сусідства* (ЄПС) та *Центральноєвропейської ініціативи* (ЦЕІ) як інструментів для поглиблення відносин між розширеним ЄС та Україною. Важливою є під-

тримка євроінтеграційних ініціатив України в країнах ЄС, а також інформаційне забезпечення питань щодо вступу в ЄС і НАТО в самій Україні. ЄПС не повинна замінити прагнення політичної євроінтеграції України. Навпаки, ЄПС, зрештою як і ЦЕІ, повинні прокладати шлях для євроінтеграційних прагнень України та залишати відкритою перспективу вступу України до ЄС.

Закарпаття, яке має з центральноевропейськими державами тісні соціальні, культурні, економічні, транскордонні зв'язки, було ініціатором створення і членом *Міжнародної асоціації «Карпатський єврорегіон»*, яка в умовах нового розширення Європейського Союзу стало також реальним інструментом транскордонного та міжрегіонального співробітництва. Нині Асоціація потребує нового, другого дихання, організації ефективнішої роботи.

Результати опитування стосовно проблем польсько-словацько-угорсько-українського прикордонного співробітництва
(подаємо лише для прикладу фрагменти результатів дослідження без таблиць. Повністю матеріали подано в монографії та її електронній версії [1])

На глобальне запитання **“Як Ви оцінюєте рівень міждержавних польсько-словацько-угорсько-українських відносин?”** відповіли оптимістично **64,3 відсотка** респондентів, тобто оцінили їх як високий, вищий за середній або середній. Майже така ж оцінка з боку пересічних громадян і **стану транскордонного співробітництва – 60,9 відсотка**. Ставлення чи оцінки польсько-словацько-угорсько-українських міждержавних відносин окремо за національно-регіональною ознакою, суттєво різняться.

Так, громадяни Словаччини та Угорщини обережніше відповіли на запропоноване запитання: лише **52,1%** словаків та **57,5%** угорців проти **67,3%** поляків та **71,8%** українців оцінили позитивно рівень міждержавних польсько-словацько-угорсько-українських відносин. Стан польсько-словацько-угорсько-українського прикордонного співробітництва оцінили позитивно відповідно **54,5%** словаків, **60,8%** угорців, **62,2%** поляків і **63,2%** українців. Тобто відповіді українців і поляків на перші два запитання майже не різняться, на відміну від оцінок словаків та угорців, які суттєво різні і помітно критичніші у словаків. Так, лише **9,8%** словаків оцінили як високий і вищий за середній, порівняно з **32,4%** українців, стан словацько-українського співробітництва. Навіть серед українців оцінки стосунків на словацько-українському кордоні майже у три рази критичніші за оцінки українців на польсько-українському кордоні.

А це упродовж якихось 250–300 км західного з Польщею, Словаччиною та Угорщиною кордону України, що знаходиться на території лише однієї Закарпатської області.

Уже з відповідей на ці запитання помітна очевидна тенденція до зниження оптимістичних оцінок у словаків і навпаки, збільшення їх песимізму стосовно порушених проблем. Ще більш негативною є оцінка респондентами з обох боків кордону впливу вступу на розвиток прикордонного співробітництва Польщі, Словаччини та Угорщини до Європейського Союзу. Майже половина, **46,7%**, вважають його позитивним чи скоріше позитивним, а **39,1%** респондентів – негативним або швидше негативним. На відміну від словаків (**64,3%** яких вважають вступ ЄС до ЄС негативним або скоріше негативним, ніж позитивним), угорці оптимістичніші – **41,1%** оцінюють вступ своєї країни як позитивний або скоріше позитивний, а **45,0%** – скоріше негативним. І значно нижчими є позитивні оцінки з боку словаків (**15,5%** – позитивний або скоріше позитивний), ніж в угорців, поляків та українців (**41,1%**, **53,0%** і **60,4%**, – позитивний або скоріше позитивний).

Якщо порівнювати за національним складом чи регіональною належністю (у нашому проекті поняття “національне» та “регіональне» збігаються), то великої дисперсності не спостерігаємо. Серед опитаних в усіх країнах -учасницях дослідження словаки та українці виділяються найбільше: українці оцінюють ці процеси більш позитивно, ніж усі інші, а словаки, навпаки, – найбільш негативно. Тобто спостерігаємо надто перебільшені сподівання і очікування на українсько-польському прикордонні та значно песимістичніші на українсько-словацькому.

Так, на запитання про те, *“Який вплив на розвиток польсько-українського співробітництва справив вступ Польщі в Європейський Союз?»* дали позитивні відповіді **64,4 %** опитаних мешканців прикордонних регіонів Польщі та України. І, навпаки, на аналогічне запитання про те, *“Який вплив на розвиток словацько-українського співробітництва справив вступ Словаччини в Європейський Союз?»* лише кожний п'ятий дав позитивні відповіді, а більше половини (**51,3%**) – однозначно негативні.

Загалом, чим глобальніше запитання, тим менша розбіжність у думках представників народів-сусідів і, навпаки, чим конкретніше і болючіше – дисперсність у відповідях збільшується. Це ми бачимо, зокрема, на прикладах оцінок стану словацько-українського прикордонного співробітництва.

Серед прикордонних регіонів України ці проблеми також оцінюються по-різному: у Львівській області оцінки респондентів більш позитивні, ніж у Закарпатській.

Спрощення пересування громадян у країнах-членах ЄС – ускладнення для громадян України

Зовсім не сприяло поліпшенню контактів українців із сусідами і **введення останіми візового режиму**. Тим більше, коли він став одностороннім. Українці, наче люди другого сорту, змушені були оформляти візи до Польщі, Угорщини, Словаччини, а громадяни цих країн могли їхати до нас вільно. І якщо візи свого часу й були тимчасово безкоштовними, то перманентно вводилися якісь обмеження: термінів перебування, зростала кількість документів, необхідних для звернення у консульства, митники та прикордонники вводили додаткові вимоги, наприклад, підтвердження бронювання місць у готелі, наявності певної суми грошового забезпечення, декларування товарів тощо.

На запитання **“Як вплинуло введення візового режиму між Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Україною на рівень життя мешканців прикордонних районів?”** за національною ознакою відповіді респондентів різко розділилися. Наприклад, **45,6%** поляків і **36,2%** українців вважають цей вплив позитивним чи скоріше позитивним, а, відповідно, майже **35,0%** і **52,9%** – негативним або скоріше негативним.

Серед словаків та українців ці показники такі: лише **14,8%** вважають **введення віз** позитивним чи скоріше позитивним, а **66,3%** – негативним або скоріше негативним, ніж позитивним. Це означає, що переважна більшість (майже дві третини) опитаних мешканців українсько-словацького прикордоння вважає, що введення віз вплинуло на рівень їх життя негативно. В той же час зовсім низькими є оцінки з боку самих словаків (**10,6%** вважають, що вплинуло позитивно або скоріше позитивно і майже **70,0%** – негативно або скоріше негативно), тоді як серед українців позитивним введення віз назвали **17,4%**. Для порівняння: на українсько-угорському кордоні, тобто серед угорців та українців, ці показники такі: лише **36,4%** вважають **введення віз** позитивом чи скоріше позитивом, а **50,0%** – негативом. Це означає, що половина опитаних мешканців українсько-угорського прикордоння вважають, що введення віз вплинуло на рівень їх життя негативно. Водночас порівняно з іншими країнами, оцінки з боку словаків найкритичніші. Тобто за національною та регіональною ознаками в оцінках респондентів і надалі спостерігається у відповідях на ці болючі питання різка дисперсія.

Проте особливо цікавим і на перший погляд нелогічним є той факт, що вступ країн-сусідів до ЄС, зокрема Польщі, та приєднання її до Шенгену в Україні оцінюють краще (особливо у Львівській області), ніж власне у цих країнах. Вочевидь тому, що у нас роками, хоч і без особливої та глибокої конкретики, деталізації на усіх рівнях стверджується: ми прагнемо бути європейською державою, затверджуємо і виконуємо “дорожню кар-

ту», приймаємо відповідні закони, аби хоч якимось чином долучитися до ЄС. Виникла ілюзія, що приєднання до цієї формації тієї ж миті автоматично зробить кожного українця багатим, щасливим, вільним, а державу демократичною. Натомість мешканці цих держав, які відчули, що таке бути в ЄС на щоденному побуті своїх родин, особливо вздовж кордону, де економіка впала, ставляться до рішення щодо приєднання і його впливу на рівень життя значно песимістичніше. Аж занадто негативний вплив (за винятком Польщі, де майже 60 відсотків визначили його позитивним) спостерігається у відповідях респондентів на запитання **“Який вплив, на Ваш погляд, справить приєднання Польщі, Словаччини та Угорщини до Шенгенської угоди на можливість отримання візи для громадян України?”**».

Позитивним чи скоріше позитивним такий вплив вважають **40,0%**, а **40,4%** його оцінили негативно. З цього приводу досить реалістичні позиції спостерігаємо в опитаних українців і особливо критичні оцінки щодо цієї проблеми у словаків. Так, позитивним чи скоріше позитивним такий вплив вважали **44,6%** респондентів на українському боці кордону, а **43,0%** – негативним або скоріше негативним. З іншого, наприклад, словацького боку українсько-словацького кордону позитивним чи скоріше позитивним такий вплив вважають **13,0%** респондентів, а **48,0%** – негативним або скоріше негативним. Однак майже **40 відсотків** словаків не змогли відповісти на поставлене запитання.

З угорської сторони угорсько-українського кордону **41,5%** опитаних вважають такий вплив позитивним чи скоріше позитивним а **45,3%** респондентів негативним або скоріше негативним. З іншого, українського, боку угорсько-українського кордону оцінки більш песимістичні. Позитивним чи скоріше позитивним такий вплив вважають **23,0%** респондентів, а **62,3%** – негативним або скоріше негативним. При цьому, майже **15 відсотків** українців не змогли відповісти на поставлене запитання, ймовірно з причин побоювання ще одного зміцнення існуючого муру на кордоні.

Але і закарпатці у цьому сенсі значно різняться, наприклад, від сусідів зі Львівщини, їхні оцінки позитиву приєднання до Шенгену втричі нижчі. Вочевидь тому, що край межує, на відміну від Львівщини, з чотирма державами. У нас більше пунктів пропуску, і закарпатці частіше бувають за кордоном. Тим більше, що економічний зиск від цих поїздок чим далі, тим більше втрачається: нині на кордонах понад **80%** – автомашини з ЄС, пішохідний перехід на українсько-словацькому кордоні Малі Селменці–Велке Сlemenці перетинає **97%** словаків і лише **3%** українців. Майже така ж ситуація на пунктах перетину українсько-угорського кордону. Сусіди йдуть до нас за дешевшими харчами, солодощами, цигарками, спиртним і навіть одягом, маючи можливість, оскільки не потребу-

ють віз, і кілька разів “ходити на закупи». Тоді як мешканці Львівщини, навпаки, прямують до Польщі для купівлі тих самих продуктів харчування, оскільки вони, особливо м'ясопродукти, там дешевші.

Крім того, можливо, це частково пов'язано з тим, що візи до Польщі громадянам України дотепер можна отримати дещо простіше, ніж до інших сусідніх країн, особливо Словаччини та навіть Угорщини й низки інших.

До того ж, із центральносхідних країн - нових членів ЄС, тобто наших сусідів, тільки Польща більш широко запрошує українців до себе на легальне працевлаштування. І кількість вакансій, у тому числі висококваліфікованих, у цій країні різко зросло й надалі зростатиме. Це пов'язано було не лише з тим, що поляки подалися в інші європейські країни, де вищі зарплати, а вони, як мешканці ЄС, мають можливість там працювати, але й у зв'язку з підготовкою до Євро-2012.

Очевидно тому мешканці Львівщини і дивляться більш оптимістично на приєднання сусідніх держав до Шенгенського простору. Ментально це сприймається як ще одна ланка просування до “цивілізованого життя», яким видається воно у Європі. Можливо на це впливає і бачення сусідів-поляків – **57,2%** з них вважають, що вступ до Шенгену справить позитивний або скоріше позитивний вплив на можливість отримання візи для громадян України. Так чи інакше, але втричі більше львів'ян, ніж закарпатців, – **49,5%** проти **16,9%** – вважають, що отримувати візи українським громадянам до сусідніх країн буде легше. Тоді як у Підкарпатському воєводстві Польщі таких оптимістів лише **13,6%**, у Саболч-Сатмар-Березькій області – **10,5%**, районі Вашарошнамень (Угорщина) – **6,1%** та практично немає їх серед опитаних словаків.

Майже протилежна українсько-польській ситуація у вирішенні нагальних і болючих питань щодо працевлаштування між Україною і Словаччиною. Так, “в СР не вистачає робочої сили, тому уряд прийняв рішення зняти квоти для працівників з України», писала газета “Pravda» (5 листопада 2007 року, стаття Зузани Бірешової “Українців можливо очікувати насамперед у промисловості»). Однак там же сказано, що нині громадяни України переважно працевлаштовуються нелегально, головним чином на будівництві. Підтверджує цей факт і Міхал Паленік з Інституту зайнятості в м.Братислава. На його думку, йдеться далі в названій статті, “зняття таких квот може легалізувати їхню працю, а також збільшити надходження до державного бюджету», тобто принести реальну користь народному господарству СР. Для цього, на думку словацьких фахівців, уряд повинен позбавити своїх роботодавців мотивації використовувати робочу силу нелегально, хоча від урядового рішення щодо зняття квот для України і до реального працевлаштування українців ще потрібен тривалий час і політична воля.

До речі, проблему легалізації праці українських громадян вже вирішили уряди Португалії та Іспанії і довели, що можна й не чекати ситуації, коли робочі місця займуть представники Азії та Африки. Адже українці для громадян європейських держав культурно, ментально і територіально ближчі, до того ж переважна більшість з них ще й висококласні спеціалісти.

Стосовно Угорщини, то тут ситуація кардинально інша, ніж у Словаччині та Польщі. Вздовж смуги українсько-угорського кордону проживає більшість етнічних угорців Закарпаття, які тісно пов'язані з праматірною батьківщиною і підтримують з її громадянами всілякі зв'язки. Тому Угорщина завжди виступала і виступатиме на їх захист і підтримку. Вагомих доказів цієї тези можна навести чимало. З іншого боку, пересічні громадяни на угорському боці раді приймати українських угорців в гості, тимчасово, але не сприймають їх як конкурентів на ринку праці. З більшою охотою і не формально вони готові допомагати угорцям в Україні, ніж працевлаштовувати їх на своїй території. Прикладом може слугувати підписання в числі перших Угорщиною згадуваної угоди про малий прикордонний рух, яка здійснила цей крок серед країн-сусідів поки першою.

На запитання **„Який вплив на розвиток прикордонного співробітництва справило запровадження нових нормативно-правових умов обслуговування громадян на українському кордоні?»** за національною ознакою відповіді респондентів також суттєво різняться: від найоптимістичніших в українців Галичини та поляків до найпесимістичніших у словаків.

В якості проміжного висновку, серед багатьох ускладнень та негативів з приводу введення Словаччиною візового режиму з Україною, не можна не відмітити один надзвичайно важливий пункт: опитані словацькі громадяни солідарні з українськими сусідами і критично ставляться до:

- оцінки рівня двосторонніх міждержавних словацько-українських відносин;
- оцінки стану угорсько-українського прикордонного співробітництва;
- впливу на розвиток словацько-українського співробітництва вступу Словаччини до ЄС;
- впливу на розвиток словацько-українського співробітництва запровадження нових нормативно-правових умов обслуговування громадян на українсько-словацькому кордоні;
- оцінки рівня роботи словацьких, зрештою як і українських, служб на українсько-словацькому кордоні.

При цьому наголосимо, що близькою до словацької є і оцінка угорськими респондентами рівня двосторонніх міждержавних угорсько-у-

країнських відносин. Загалом вона позитивна, проте одна з найнижчих серед країн-сусідів. Водночас оцінка ними ж стану угорсько-українського прикордонного співробітництва є найвищою з числа чотирьох країн-учасниць дослідження. І це відповідає дійсності, тому що зазначеною проблемою завжди предметно переймалися як центральні, так і регіональні органи влади Угорщини.

Названі вище фактори, вивчення яких ставилося головним завданням проведеного дослідження, та отримані оцінки дають підставу стверджувати, що в цілому угорці і словаки не задоволені рівнем постановки та вирішенням у своїх державах окреслених вище проблем.

Але повернемося до теми **візового режиму** з Україною. Більш схильні до думки, що після приєднання Угорщини до Шенгенської угоди візи українцям отримати буде легше – жінкам, молодим людям і тим, хто має нижчий рівень освіти. Воістину – знання породжують песимізм. Проте цікаво, що серед опитаних **експертів** ті, хто працює на кордоні – митники, прикордонники, працівники допоміжних служб, вітають запровадження європейських стандартів, хоча більшість експертів (**60,3%**) оцінює цей захід песимістично.

Зрозуміло, що ті, хто висловився з цього приводу оптимістично, лише «за» облаштування своїх, власне, робочих місць, налагодження сервісу, тим більше, що робиться це майже повністю за кошти ЄС. За національною ознакою відповіді експертів суттєво різняться: від найоптимістичніших в українців та поляків до найбільш песимістичних у словаків.

Висновки

Перше. Отримані за програмою дослідження результати були репрезентативними практично за усіма головними ознаками: статтю, віком, рівнем освіти, національністю, родом занять і регіонами вздовж усієї лінії чотирьох країн. Це дало можливість на той час та у майбутньому здійснювати багатосторонній, глибокий і порівняльний науково-аналітичний аналіз, зробити чимало об'єктивних та придатних для практичного втілення висновків.

Друге. До уваги бралися усі головні чинники, які мали б забезпечити об'єктивний і неупереджений підхід до дослідження зазначеної проблематики. Важливий штрих: аби результати дослідження були максимально об'єктивними, а порівнюваність максимально коректною – інтерв'ювання респондентів та експертів проводилося одночасно в усіх прикордонних регіонах уздовж кордону країн-учасниць проекту. Ця важлива вимога витримана. Тому вдалося уникнути впливу якихось подій на думку чи позицію опитуваних в окремо взятому районі країн. Таким чинником, скажімо, міг бути страйк митників на польсько-українському

кордоні, який, як відомо, розпочався восени 2007 року. Якби ця позиція не була витримана, ймовірно, результат був би кардинально іншим, а порівняння некоректними. Зокрема, нинішнє ставлення українців і поляків до ситуації на цьому кордоні було б, очевидно, більш негативним. І складна ситуація на українсько-словацькому кордоні видавалася б більш сприятливою.

Третє. Отримані базові дані дослідження дали змогу закласти методологічну основу та відпрацювати методикку для здійснення об'єктивного моніторингу. Скажімо, для відслідковування соціально-економічних і культурних змін, які відбуватимуться на новому східному кордоні Європейського Союзу. Зрештою для мінімізації негативних наслідків уведення нових нормативно-правових умов, що регламентуватимуть функціонування кордону з боку ЄС і корегування їх відповідними заходами.

За нашими даними, ці заходи справили суперечливий вплив на рівень відкритості і безпеки розвитку транскордонного співробітництва. З одного боку, сприяли його розвитку в умовах інтенсифікації міждержавних відносин і глобалізації, а з іншого – ускладнювали їх через посилення контрольно-бар'єрної функції кордону на нормативно-правовій базі Шенгенської угоди.

Проведене дослідження свого часу було вельми позитивно оцінено науковцями та експертами. Так, Надзвичайний і Повноважний Посол України Сергій Устич писав про дослідження: «Не переоцінюючи його значення (оскільки реалізація міжнародного пілотного проекту як у методичному, так і в організаційному сенсі виявилася нелегкою справою), можна із впевненістю стверджувати, що він дає ґрунтовну інформацію для роздумів про спільні проблеми кордонів і транскордонного співробітництва України і нових членів Європейського Союзу. А що найголовніше – закладає основу для середньо- і довгострокового моніторингу розвитку транскордонних процесів, без чого функціонування відкритих і безпечних кордонів неможливе» [2].

Актуальність та значення проведеного дослідження у своїй рецензії чітко обґрунтував директор Дослідницького центру Асоціації зовнішньої політики Словаччини (м. Братислава) Александр Дулеба: «Монографія Петра Токаря становить вагомий вклад у процес осмислення наслідків вступу Словацької Республіки в Європейський Союз і входження до Шенгенського простору та аналізу його впливу на відносини з Україною, транскордонне співробітництво, економічні та соціальні зв'язки словацько-українського прикордоння. Книга презентує результати оригінального та унікального дослідження, здійсненого в період включення Словаччини в Шенгенську зону, а з огляду на це – є першим, яке не може не братися до уваги в ході наступних досліджень подібних актуальних проблем. Книга Петра Токаря, а також висновки дослідження, які в ній

презентуються, показують, яким шляхом треба рухатися, щоб досягти змін на краще. Іншого шляху немає, як не мають його і громадяни, які мешкають у словацько-українському прикордонні» [3]. Враховуючи значення та важливість проведеного дослідження, Александр Дулеба рекомендував надрукувати наукову статтю за цими результатами, яка оперативно була опублікована у фаховому журналі «Zahranická politika» [4].

Подібну позицію відстоював, зокрема, і Володимир Горожанкін, представник Державної прикордонної служби України в Словацькій Республіці, 1-й секретар Посольства України в Словаччині, а згодом – заступник начальника Західного регіонального управління ДПСУ: «Дослідження є першим серйозним кроком до вивчення соціально-політичної ситуації, що склалася нині на прикордонних територіях країн ЄС та України.

Результати дослідження доцільно було б використовувати для інформаційної роботи з населенням прикордонних регіонів України.» [5].

Михайло Товт, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, спеціаліст з питань українсько-угорських відносин, вважав: «Соціологічне дослідження, проведене Асоціацією соціологів Закарпаття у першій половині 2007 року, надало можливість отримати реальну інформацію про настрої населення прикордонної смуги України на кордоні з країнами – членами Європейського Союзу, які з 2008 року увійшли до Шенгенської зони» [6].

Окрім згаданих вище публікацій та окремих статей в Україні, методика вивчення транскордонного співробітництва [7] і [8], пропонувалася науковцям і практикам до використання в ході наукового дослідження основних напрямів та ефективності українсько-казахстанської співпраці в різних сферах діяльності та української громади в Казахстані. Особливо масштабно цю методику було використано в умовах аналізу реалізації концепції міграційної політики РК, міжнародних конференцій та круглого столу, які пройшли за сприяння німецького фонду «АВО Хайматгартен», проекту Європейського Союзу «Мости добросусідства» та Посольства України в Казахстані [9], [10] і [11]. Протягом 2010 року під час підготовки й проведення зазначених, а згодом і багатьох інших наукових заходів, були використані матеріали соціологічного дослідження, методологія і методика його проведення, зокрема в Казахстані [12], насамперед під час підготовки і проведення перших і наступних (у 2018 році пройшли вже сьомі) міжнародних Шевченківських читань та круглого столу за темою «Українська східна діаспора в контексті сучасних культурно-історичних і суспільно-політичних процесів на пострадянському просторі» та дослідження щодо ставлення казахів та інших етнічних груп Казахстану до українців (див. [13], [14]).

Загалом за час, що минув після реалізації дослідження, упродовж більше 10-ти років можемо стверджувати, що основні його прогнози та

висновки на сьогодні справдилися, а набутий досвід проведення став у нагоді науковцям і спеціалістам низки країн.

Безперечно, методологія і методика проведеного дослідження ТКС й надалі викликатимуть інтерес у прихильників вивчення цієї проблеми, зокрема буде корисною для соціологів і політологів, спеціалістів, які працюють на кордоні, управлінців, міжнародників, студентів. Адже на фоні гострої проблеми в сьогоднішній соціології, коли у більшій частини українського населення соціологічна наука асоціюється з соціологічними опитуваннями громадської думки напередодні виборчих кампаній, наступний етап дослідження такої гострої і важливої теми, як новий східний кордон ЄС з Україною та його вплив на соціальне самовідчуття населення, проблем відкритості і безпеки, взагалі нове бачення розвитку транскордонного співробітництва видаються і надалі вельми актуальними.

Література:

1. Токар П.В. Нові реалії сучасних кордонів. – Ужгород.: «Міська друкарня», 2008. – 320 с.
2. Устич Сергій, директор Інституту транскордонного співробітництва. Слово до читача. В кн. «Нові реалії сучасних кордонів». - Ужгород.: «Міська друкарня», - 2008. С. 5.
3. Александер Дулеба. Директор Дослідницького центру Асоціації зовнішньої політики. Словаччини, м. Братислава. В кн. «Нові реалії сучасних кордонів». - Ужгород.: «Міська друкарня», - 2008. С. 7.
4. Petro Tokár. Keď je vstup do Schengenu zlá správa. Zahraničná politika. – Číslo 1. – 2008, S. 5-11.
5. Горожанкін Володимир, представник Державної прикордонної служби України в Словачкій Республіці, 1-й секретар Посольства України в Словаччині. // В кн. «Нові реалії сучасних кордонів». - Ужгород.: «Міська друкарня», - 2008. С. 8-9.
6. Товт Михайло, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України // В кн. «Нові реалії сучасних кордонів». - Ужгород.: «Міська друкарня», - 2008 – С. 11.
7. Токарь П.В., Рубан С.И. Современный этап украинско-казахстанского диалога: достижения, проблемы и перспективы. Евразийская интеграция: социальные и политические процессы: материалы VI междунар. н-пр. конф. (28.04.2016 г.), ч.1, Астана-2016, - С. 141-147.
8. Nechayeva Elena, Tokar Petro, Onuchko Marina, Ruban Svyatoslav. Ukrainian diaspora in Kazakhstan. International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. Словацкая академия наук, №2. 2016. - С. 5-15.
9. Токарь Петр. Концептуальный подход к исследованию проблемы миграции: взаимосвязь науки и политики: материалы международного круглого стола: «Основные тенденции миграции и иммиграции населения в странах Европы и ЦА: проблемы и пути их регулирования». – Астана, 2010. – С. 93-99.
10. Токарь Петр. Миграционная политика на евразийском пространстве: концеп. подход к исследованию проблемы: материалы международной научной конференции «Переселение соотечественников на историческую родину: опыт, проблемы, решения (на примере Казахстана, России, Украины, Германии и др.)» (10-13 декабря 2010 года). – Одесса, 2011, –С.23-33.

11. Tokar P.V. Die Wechselbeziehung der Migracionspolitik der EU-Lander, der GUS und der Migracionsprocesse in den Landern Zentralasiens. «Проблемы миграции и безопасности в Центральной Азии». Научное исследование. Одесса, 2011, - С.245-257.
12. Токарь П., Рубан С.И. 25 лет взаимоотношений Украины с Республикой Казахстан: политико-экономический аспект // Вестник ЕНУ им.Л.Н. Гумилёва, серия «Гуманитарные науки» № 3/118 (май-2017). – С.494-501.
13. Токарь Петр. Некоторые аспекты имиджа Украины глазами столичных жителей Казахстана // В сб. «Украинская восточная диаспора в контексте современных культурно-исторических и общественно-политических процессов на постсоветском пространстве» / под ред. О.Дёмина, сост. П.Токарь, г.Астана, 16-18 марта 2012 года). - Астана: ЕНУ им.Л.Н.Гумилёва. 2012.– С 201-213.
14. Токарь Петро. Шевченко – совість українців мира і вічний образ на картині «Україна» (із опыта роботи українців Казахстану)// Научний збірник по матеріалам V міжд. Шевченковських читань, посв. 160-летию воззращения Шевченко із ссылки – Канев, 2017. –С.190-198.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТУДІЮВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО ВИМІРУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Сучасна світова системна криза викликала широкі дискусії щодо подальших перспектив людства, яке усвідомлює ліміти практики розширення виробництва та використання енергії, кінечність природних ресурсів та небезпеку екологічних катастроф, граничність фінансування науково-технічного розвитку та ін. У соціальних і духовних сферах набули поширення проблеми, що не мають розв'язання в загальній формі. Водночас набуває глобального масштабу інтелектуалізація техносфери планети. Комп'ютерні мережі визначають планетарність комунікацій, що дає можливість усвідомлювати загальнолюдську значимість істотних подій у соціально-економічній, політичній та інформаційних сферах. Виникнення Інтернету позначило ще небачений у людському бутті віртуальний вимір глобального суспільства.

Планетарна комунікація і технологічна єдність сучасної макроцивілізації стимулює світові процеси, що долають географічні бар'єри в економічній, виробничій та культурній взаємодії країн. Фінансові, торговельні процеси, міжнародні зв'язки, управління міжнародним розподілом праці та матеріальними ресурсами здійснюються за рахунок інформаційного представництва в технологічному, а не природно-ландшафтному просторі, тобто через так звану інтернет-економіку. При цьому втрачає значення розтягнутість у просторі, взаємодії можуть відбуватися практично миттєво, незалежно від відтермінування в часі.

Глобалізація виступає втіленням істотних характеристик цивілізаційних процесів, тобто відбувається формування нової світової інтегрованої цілісності, що спирається на мережеві моделі та загальні комунікативні структури. Очевидно, що ступінь позитивного і негативного впливу глобалізаційних процесів на економіку окремих країн залежить від місця, яке вони займають у світовій економіці, тому що фактично основну частину переваг одержують багаті розвинені держави.

Проте глобалізація не обмежується економікою і технологічною сферою, а має істотні суспільно-політичні впливи. Вона безпосередньо пов'язана з міжнародною політикою використання інтеграційного потенціалу країнами, що утворюють локально цивілізаційні центри економічних та комунікативних зв'язків на договірній основі з урахуванням інтересів широкого кола членів світового співтовариства. Інтеграційний

процес набуває інституційних форм планетарного масштабу. Глобалізуються демократичні процеси та правові структури. Виникає світова соціальність, що не конститується у вигляді «світового уряду», а виступає як певна міжнародна політика солідарності країн — членів ООН у розв'язанні глобальних проблем людства. Збільшення взаємозв'язку і взаємозалежності усіх країн та етнонаціональних спільнот «спресовує» світ у єдине ціле, так зване «світове село» («global village»). Глобалізація також привнесла зміни в існуючу систему міжнародної безпеки, а саме поняття «національної безпеки» було трансформовано в «міжнародну безпеку» [1].

Проте необхідно відзначити, що асиметричність розвитку глобалізації, як і будь-якого іншого історичного процесу, призводить і до безпечних викликів, передусім в етнополітичній сфері.

Дослідники підкреслюють актуалізацію міжцивілізаційних конфліктів у контексті розвитку глобалізації через несумісність ціннісних орієнтацій різних цивілізацій [2]. В умовах глобалізації проблема соціальної нерівності набуває ознак загрозової міждержавної стратифікації.

Небезпечні суперечності накопичуються в інституційній сфері. Як зазначає В.Лубська, з одного боку, глобалізація послаблює роль держави, без активної участі якої суспільство неспроможне дати відповідь на її виклики, а з іншого боку, власні інституції глобалізаційного процесу, такі, як МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі та інші, виявляються неефективними. Як переконливо довело останнє десятиліття, покликані сприяти поглибленню економічної та соціальної збалансованості в світі, ці інституції проводять політику, спрямовану на обслуговування інтересів «лідерів» у країнах периферійної зони з метою пристосування виробничого, фінансового та інтелектуального потенціалів цих країн до потреб цивілізаційного центру [3].

В умовах глобалізації країни сучасного світу відчувають посилення впливу західного способу життя та масової культури, що природно викликає невдоволення місцевого населення, його прагнення зберегти свою культурну спадщину. Комерційне підґрунтя такої «вестернізації» та відсутність виваженої цілеспрямованої політики урядів таких держав проти зростання впливу культури і політики західних країн на життя місцевого населення руйнують усталені, традиційні форми організації життя, активно впливають на зміну ціннісної орієнтації людей. Згадаємо, що формування глобального простору здійснювалося на основі відомої політики «наздоганяльної» модернізації, яка базувалася на визнанні універсальності західного суспільства і його інституційних, економічних і духовних цінностей як еталонних для розвитку всіх народів. Однак наслідками такого етноцентричного підходу стали економічні та

соціально-політичні суперечності, глибока світоглядна криза. Критикуючи сучасний «ринковий фундаменталізм», Дж.Сорос підкреслював його «деморалізуючі соціальні ефекти», нехтування соціальними цінностями, що призводить до небезпечного відторгнення влади від населення, економічної та політичної дестабілізації [4]. Як підсумовує А.Гальчинський, прогресивно думаючі політики та громадські діячі сучасності розуміють, що глобальна економічна система, в центрі якої перебуває лише ринок й відсутні інші регулюючі механізми, не здатна забезпечити світову гармонію [5]. Переконливе свідчення цього – це спроби незахідних суспільств сліпо запозичити у свій національний контекст західну модель модернізації, які зазнали невдачі і привели до дестабілізації політичної системи, соціальних і національних конфліктів, бюрократизації структур влади, створення авторитарних режимів і зруйнування випробуваних часом традиційних інститутів функціонування суспільства [6].

Дослідники розрізняють три основні форми політичної глобалізації, яка проявляється в інтенсифікації взаємодії між національними урядами, у формуванні наднаціональних політичних інститутів і в посиленні міжрегіональної взаємодії (регіоналізації). Як зазначає В.Гурковський, перша форма політичної глобалізації є досить традиційною, в той час як друга і третя – відносно нові явища, що грають актуальну роль для перехідних держав у сучасних умовах. На наш погляд, саме міжрегіональна взаємодія і є найбільш актуальною формою політичної глобалізації при вирішенні питань транскордонного співробітництва.

Таким чином, хоча процес глобалізації динамічно впливає на всі сторони життєдіяльності держави, він, на жаль, має негативні наслідки, якими, зокрема, стали:

- зростаюча нестабільність і уразливість світової і локальних економік;
- зростаючі міграційні потоки з бідних у розвинені країни;
- соціально-економічна диференціація і нерівноправний статус держав на світовій арені;
- загроза культурному різноманіттю, національній та мовній ідентичності;
- зростання транснаціональної злочинності, в тому числі у «кіберпросторі»;
- національно-етнічні конфлікти та війни за володіння ресурсами;
- криза універсальних міжнародних організацій;
- система «подвійних міжнародних стандартів», «гуманітарна інтервенція».

Як зазначає В.Гурковський, світова фінансова криза призвела до тенденції обмежувати такі складові глобалізаційних процесів в економіці, як прями інвестиції (насамперед у високотехнологічні галузі), вільне

переміщення робочої сили, передача технологій тощо, кордонами «розвиненого світу». В результаті прогресує основний негативний наслідок нерегульованої глобалізації – збільшується розрив у розвитку не тільки окремих країн, а й цілих регіонів [7].

Відкриваючи нові можливості для розвитку і взаємодії держав, глобалізація загострює існуючі та породжує нові виклики загального характеру, пов'язані з появою нових чинників світового розвитку, що ставлять під сумнів можливість нормального функціонування механізмів суспільного життя. Зростання взаємозалежності держав, загострення нетрадиційних загроз міжнародній та регіональній безпеці, регіональні конфлікти стають серйозним випробуванням і для існуючих систем міжнародної та національної безпеки, і для учасників цих систем.

Наразі людство переживає низку радикальних змін не тільки у світовому устрої, а й у глобальному безпековому просторі. Сучасна система міжнародної безпеки перебуває в процесі глибокої трансформації, знаходячись під впливом процесів глобалізації. Характеристиками нового глобального виміру безпеки стали такі негативні явища, як міжнародний тероризм, міжнародні злочинні синдикати; екологічні проблеми і давня небезпека ядерного конфлікту, а в якості сучасних інструментів боротьби використовується єдиний інформаційний та культурний простір (яким зловживає і злочинний світ). Відповідно і міжнародна спільнота, і національні держави зіткнулися з новими проблемами та викликами.

Оцінка перспектив розвитку міжнародної безпеки потребує також вивчення суті епохальних змін у міжнародних відносинах, що відбуваються в наш час. Аналіз процесів міжнародного життя минулого та сучасності дає ключ до розуміння характеру і тенденцій формування світового устрою, у якому нам доведеться жити в майбутньому.

Зрозуміло, що сучасне глобалізоване суспільство є одним з найскладніших об'єктів дослідження, що і визначає множинність теоретичних напрямів, які становлять методологію емпіричного соціологічного дослідження. На це вказували науковці XIX ст. Г.Зіммель, К.Маркс, В.Парето, Г.Спенсер, Ф.Тьонніс, а також засновники сучасної соціології Е.Дюркгейм і М.Вебер. Саме глобалізаційні процеси сучасності поставили перед соціологічною наукою завдання осмислити ці події, дати їм оцінку та зрозуміти подальші шляхи розвитку. Як зазначає І.Мейжис, пострадянська соціологія активно звертається до досвіду західних соціологів і комбінує теорії та емпіричні дослідження для фіксації та визначення соціальних уявлень, ставлень до подій, соціальних настроїв, уявлень і цінностей громадян держави[8]. Мінливість та складність предмету соціологічного дослідження вимагає від дослідників постійного уточнення філософсько-світоглядних позицій. Існуюча варіативність методологічних засад

сучасної соціологічної науки не знімає проблеми їх визначення, а тому і досі є актуальною. Це пояснюється в першу чергу тим, що наука про суспільство дедалі частіше стикається із складністю розуміння подальших шляхів розвитку, необхідністю відповідати на виклики часу з урахуванням інтересів, цінностей та світоглядних орієнтирів різноманітних груп людей та приймати оптимальні рішення.

Сучасна наукова думка щодо дослідження проблем безпеки, зокрема її регіонального виміру, характеризується всебічною розробкою концепцій, основ теорії і політики національної безпеки в роботах як вітчизняних, так і іноземних авторів: О.Арбатова, Є.Бажанова, О.Власюка, В.Горбуліна, О.Дзобаня, І.Іванова, А.Качинського, Г.Копилова, В.Манілова, О.Прохожева, І.Пірожкова, О.Потехіна, Г.Почепцова, В.Пугачова, С.Рогачова, Г.Ситника, А.Соловійова та ін.

У загальному вигляді інститут безпеки можна визначити як стійкі типи і форми діяльності, а також відповідні їм структурні елементи щодо забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, що обумовлені історичним розвитком і безліччю об'єктивних і суб'єктивних чинників та умов, які сформувалися під їх впливом, інтегровані у різні сфери життєдіяльності і життєорганізації, різноманітні за своїми проявами і динамічні за розвитком своїх функцій. Національно орієнтовані цілі інституту безпеки створюють сферу національної безпеки, в якій елементами соціально-інституціонального середовища виступають особа, суспільство і держава. Сфера національної безпеки – це сфера міжінституціональних взаємодій з приводу здійснення зовнішньої і внутрішньої політики держави, розвитку економіки, політичної та соціальної життєдіяльності, збереження культурної й духовної самобутності, екологічної та інформаційної захищеності тощо. Тому для ефективного регулювання відносин безпеки, які виникають з приводу забезпечення її видів і напрямів у різних сферах життєдіяльності, є необхідним самостійний за своїми функціями в суспільстві і державі інститут безпеки, який повинен об'єднувати специфічні норми і стандарти поведінки з приводу забезпечення безпеки як на формальному рівні (національне законодавство), так і у вигляді певних цінностей, цілей, інтересів, типів поведінки, способів соціального контролю і так далі, тобто мати не тільки інституціонально-правову, але й соціально-інституціональну складову.

Просторова локалізація загальносистемних завдань забезпечення безпеки у відособленій за своїми функціональними завданнями й ознаками сфері безпеки дає можливість наукового аналізу інституціональних процесів, що протікають у ній, у різних аспектах. Одним з найбільш важливих аспектів процесів інституціоналізації у сфері безпеки можна назвати формування інституціонального середовища, під яким у цьому разі розуміється сукупність системних компонентів, що забезпечують

динаміку розвитку й основні характеристики процесів інституціоналізації.

Власне, інституціональне середовище сфери безпеки є основою формування її структури, а компоненти інституціонального середовища відображають найважливіші напрями процесів інституціоналізації у цій сфері. При цьому кожен компонент інституціонального середовища розглядається як системний об'єкт, що динамічно розвивається, має внутрішню структуру, власні функції, цілі й завдання у процесах інституціоналізації, активно взаємодіє з іншими компонентами [9].

До основних компонентів інституціонального середовища безпеки можна віднести: 1) нормативно-правовий; 2) організаційний; 3) само-організаційний; 4) соціально-культурний; 5) когнітивний.

Виділення саме цих компонентів обумовлене необхідністю визначення тих умов і чинників, які найактивніше впливають на процеси інституціоналізації сфери безпеки. Зрозуміло, що теоретичний і прикладний аналіз процесів у галузі загальносистемного завдання забезпечення безпеки дає підстави для виділення й інших компонентів інституціонального середовища, що певним чином впливають на відносини безпеки. Але в цьому разі можна обмежитися розглядом найбільш важливих компонентів, оскільки вони володіють необхідним набором ознак:

- особливим функціональним призначенням;
- спрямованістю дії на інституціональну структуру безпеки;
- внутрішньою багаторівневою структурованістю;
- потребою в саморозвитку.

І. Нормативно-правовий компонент. Основу структури інституціонального середовища безпеки створюють законодавчі та нормативні акти, які регулюють усі види і типи відносин у цій сфері. Формування нормативно-правового компоненту, як показує світова й вітчизняна практика, починається з моменту усвідомлення суспільством необхідності створення особливих захисних механізмів від дії реальних і потенційних загроз і небезпек, зниження ризиків їх прояву. Головна функція нормативно-правового компоненту – це регулювання відносин і взаємодій у сфері безпеки, визначення пріоритетів, цілей і напрямів безпеки, структуризація інституціонального простору сфери безпеки.

У загальному вигляді у нормативно-правовому компоненті національного інституціонального середовища безпеки можна виокремити такі рівні:

1. *міжнародно-правовий*: відображає ступінь і якість включення національної системи безпеки у світові процеси забезпечення глобальної безпеки людства;

2. *національно-правовий*: визначає загальні напрями і пріоритети національної безпеки, її види, форми і типи відносин безпеки, поря-

док взаємодії суб'єктів цих відносин, принципи і норми їх регулювання тощо;

3. *об'єктно-правовий*: конкретизує у вигляді спеціалізованих напрямів законодавства інституціонально-правові норми щодо окремих видів національної безпеки, наприклад економічної безпеки, екологічного права, комплексу соціально-правових законодавчих і нормативних актів, а також ряду державних актів, що визначають основні пріоритети національної безпеки.

На жаль, слід зазначити, що українську законотворчість у розробленні об'єктно-правового рівня нормативно-правового компоненту інституціонального середовища національної безпеки не можна визнати достатньою. Потреба в її появі очевидна, і це можна вважати основним стимулом подальшого саморозвитку нормативно-правового компоненту інституціонального середовища безпеки.

II. Організаційний компонент. Важливою складовою інституціонального середовища безпеки є її організаційна структура. Її склад і функціональні властивості визначаються нормативно-правовими вимогами забезпечення безпеки і відображають реальний стан системи національної безпеки.

В першу чергу, організаційний компонент представлений державними органами влади і управління, до компетенції яких входять функціональні завдання і питання безпеки. Відповідно до цього функції організаційного компоненту підрозділяються на законодавче регулювання відносин безпеки, управлінську дію з боку виконавських органів влади та забезпечення правового порядку і виконання норм безпеки судовими інстанціями. Це створює основу процесів організації інституціональної структури безпеки, формування необхідних елементів, зв'язків, принципів взаємодії між ними. При цьому можна виділити такі організаційні рівні, як:

1. *загальнодержавний* – представлений перш за все такими організаційними елементами, як Рада національної безпеки і оборони України, Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, в компетенцію яких входять ті чи інші питання забезпечення національної безпеки, Конституційний і Верховний суди України, Генеральна прокуратура, Служба безпеки України, тобто всі ті органи, які визначають політику держави у сфері національної безпеки і виконують роль головних регуляторів відносин безпеки.

До цього ж рівня відносяться й функції міністерств і відомств, що відповідають за забезпечення конкретних видів і напрямів безпеки (економічної, політичної, соціальної, військової, правової, екологічної тощо). Проте в їх роботі можна відзначити принаймні два істотні недоліки: низький щодо сучасних вимог рівень внутрішньої організації,

функціональної впорядкованості, що призводить до розмивання компетентності у питаннях безпеки; слабка орієнтованість на пріоритетність інтересів людини у власній діяльності, переважання відомчого підходу, недостатній рівень професіоналізму відповідальних працівників, що часто є джерелом конфліктів між населенням і державними службовцями;

2. *рівень суб'єктів України*, який має свої істотні особливості, пов'язані з різними причинами політико-географічного, економічного, соціального, національно-історичного розвитку регіонів, чинниками суб'єктивного характеру (перш за все політичними перевагами населення і особистими орієнтаціями регіональних еліт) і т.д.

Регіональна структура елементів і зв'язків інституціонального середовища безпеки пов'язана із загальнодержавною не тільки необхідністю і неминучістю виконання загальних інституціональних норм, що визначаються Конституцією і законодавством України, але й безпосередньою участю у формуванні національної сфери безпеки;

3. *рівень муніципальних утворень*, який, власне, є первинною організаційною основою інституціонального середовища безпеки, оскільки на цьому рівні питання безпеки набувають характеру забезпечення першочергових потреб особи (вітальних, культурних і духовних у межах постійного місця проживання, біологічного й соціального здоров'я, освітніх і виховних послуг, побутового обслуговування тощо). Розвиток муніципального сектору інституціонального середовища сьогодні має дуже велике значення для всієї системи забезпечення національної безпеки.

III. Компонент самоорганізації. Самоорганізаційний компонент інституціонального середовища сфери безпеки був започаткований громадянським суспільством, що активно формується в Україні. За своєю природою громадянське суспільство об'єднує не просто суб'єктів соціальної життєдіяльності, окремих індивідів, а суб'єктів, що самоорганізуються в процесі свого розвитку, головною властивістю яких є прагнення до свободи самореалізації. У громадянському суспільстві людина формує систему цінностей, що визначають її вільне і безпечне існування, а потреба в захисті цих цінностей (матеріальних, духовних, етичних і ін.) приводить до формування певних інститутів, що визначають порядок соціальних відносин, способів соціальної самоорганізації, механізмів взаємодії з інститутами держави, механізмів захисту інтересів і реалізації потреб тощо.

До основних масових форм самоорганізації у громадянському суспільстві можна віднести різного роду суспільні об'єднання, чисельність яких в Україні за останні роки неухильно зростає. До суспільних об'єднань належать громадські організації й установи, політичні партії та суспільні рухи, суспільні фонди, органи суспільної самодіяльності, про-

фесійні союзи, національно-культурні автономії, тобто практично всі суспільні утворення, що створюють організаційну структуру громадянського суспільства і активно впливають на самосвідомість населення.

Відповідно між державними і громадськими організаціями виникають міжінституціональні взаємодії – перші виконують свої регулятивні функції в суспільстві, другі прагнуть реалізувати власні цілі особистого і суспільного розвитку за допомогою впливу на діяльність державної влади. Одним з найважливіших напрямів такої міжінституціональної взаємодії є забезпечення безпеки, тому структури громадянського суспільства можна із впевненістю віднести до категорії компоненту самоорганізації інституціонального середовища сфери безпеки, який має власну багаторівневу і багатофункціональну структуру і цілі саморозвитку, що вимагає окремого аналізу.

Зрозуміло, що інституціональні зміни всередині громадянського суспільства, в свою чергу, за допомогою міжінституціональних взаємодій, приводять до інституціональних змін у межах усєї соціальної системи, змінюючи системи цінностей, цілі, орієнтації, механізми реалізації й управління і т.д. У сфері безпеки це виражається найбільшою мірою, тому що з трьох основних об'єктів національної безпеки два безпосередньо стосуються громадянського суспільства (особистість як його соціально-суб'єктна основа і суспільство, яке поступово трансформується у свій громадянський стан і основними цілями якого стають безпека та стійкий розвиток).

IV. Соціально-культурний компонент. Сучасний стан проблеми безпеки показує, що найважливішою її складовою є становлення нової культури безпеки, а її частиною – культура безпеки людини. Це неодмінна умова формування інституціонального середовища сфери безпеки, адекватного справжнім реаліям. Функціональне призначення культури безпеки – створення і розвиток базових для сучасного розуміння цілей і цінностей щодо безпеки простору існування (у соціально-філософському сенсі) і життєдіяльності (у соціологічній інтерпретації цього поняття) людини, що реалізує себе як особу з власною системою ціннісних орієнтацій, ідеалами, соціальними установками, поведінковими стандартами тощо. Отже, культура безпеки не просто специфічним чином впливає на інституціональне середовище безпеки, а є її активатором, основою системи цілепокладання і ціннісної мотивації. Вона не стільки впливає на інші компоненти інституціонального середовища, скільки служить каталізатором процесів їх взаємної інтеграції в єдиному просторі сфери безпеки. Структурно культура безпеки має безліч форм прояву: загальносвітову (геокультура безпеки), регіональних міждержавних взаємодій, національної безпеки, безпеки основних її об'єктів (людини, суспільства і держави), окремих видів і напрямів безпеки і тому подібне. Культура безпеки

є також основною тканиною, що структурно пов'язує всіх, хто взаємодіє в просторі сфери безпеки в якості соціально-інституціональних елементів. Її саморозвиток може навіть випереджати існуючі потреби у забезпеченні безпеки, оскільки культурні процеси включають дослідження віддалених перспектив, побудову моделей майбутнього для вдосконалення сьогодення і запобігання виникненню умов прояви загроз.

У. Когнітивний компонент. Інституціональні процеси у сфері безпеки, як і відносини безпеки, вироблення критеріїв безпеки, визначення цілей і пріоритетів національної безпеки, є великою сферою сучасного наукового пошуку, дослідження закономірностей, формування самостійного пізнавального напрямку наукових шкіл, науково-дискусійного середовища, засобів і методів накопичення і передачі знання і тому подібне, – все це безпосередньо є функцією когнітивного компоненту інституціонального середовища сфери безпеки, яка реалізується у таких напрямках: розробка і вдосконалення загальної теорії і методології безпеки; розвиток спеціальних наукових теорій у наочному полі безпеки, таких, як філософія безпеки, соціологія безпеки, політологія безпеки (що є, по суті, основою гуманітарних знань в області безпеки), а також об'єктно-орієнтованих спеціальних теорій, до яких можна віднести соціологію безпеки особи; створення науково-консультативних структур за участю провідних вчених країни, наприклад Національної академії наук України та ін.; формування наукових підрозділів у структурі вищих навчальних закладів України і шкіл, що об'єднали багато вчених і практичних управлінських працівників для сумісного пошуку теоретичного обґрунтування і способів практичного досягнення стану безпеки; реалізація науково-дослідних авторських проєктів в області безпеки, яка забезпечує органи вищої державної влади необхідними науковими підходами при виробленні політичних рішень; забезпечення широких наукових дискусій, публікацій із проблем безпеки у загальних періодичних і спеціалізованих наукових журналах, підготовка і випуск монографій, підручників, розроблення учбових програм і курсів.

Необхідність формування національного інституту безпеки визначається тим, що саме завдання забезпечення безпеки особи, суспільства і держави – міждисциплінарне за своїм характером, у його здійсненні задіяно безліч різних суб'єктних утворень, інститутів суспільства і держави [10].

Проблема безпеки останніми роками стала надзвичайно популярною й використовується настільки широко, що досить часто буває неможливо виділити сутність і межі застосування основних складових понять та категорій у цьому контексті. Тому виникає необхідність конкретизувати сутність і зміст філософського розуміння проблеми безпеки на підставі ретроспективного аналізу спадщини найхарактерніших

представників філософської думки у зазначеному напрямі. Формування сучасної парадигми національної безпеки відбувалося на базі переосмислення філософських напрацювань з названої проблеми видатних науковців Європи і США.

Повернутися до давнього минулого важливо не тільки для того, щоб «докопатися» до справжніх витоків тих або інших категорій і принципів, що становлять методологічний каркас філософської концепції національної безпеки. Головна мета – виявити ті світоглядні орієнтири, які завжди допомагали людям знаходити потрібні відповіді на фундаментальні питання соціокультурного буття й відмовитися від помилок і міфів, що штовхали їх на шлях хибних рішень і вчинків. В основі античної версії міфу, що дійшла до нас, про золоте століття лежать народні міфологічні уявлення про краще життя: вільне, гідне, сите і, головне, безпечне. Цей мотив «без мечів і військових вправ», очевидно, з особливою силою позначився в епоху постійних міжусобних війн, коли минулий, більш мирний час повинен у контрасті з жорстокою дійсністю залізного століття здаватися людям безтурботною, щасливою, безпечною добою.

Ідеї безпеки завжди поширювалися в епоху руйнівних воєн і після них. Відомий християнський теолог Августин Блаженний (354-430 рр.) критикував Римську імперію, споживацьки орієнтовану пізньоантичну цивілізацію, виступав проти будь-якого насильства: від насильства над дитиною в школі до державного насильства. Він вважав, що насильство є наслідком гріховної зіпсованості людини, і тому воно варте презирства. Августин стверджував, що мир є вище благо: ведучи війну, всякий домагається миру, а укладаючи мир, ніхто не бажає війни. Він поділяв Всесвіт на «Град земний» (людський) і «Град Божий». Останній, за його словами, є ідеалом досконалості, де процвітає істинний мир. «Град земний», навпаки, цілком гріховний, і війна є його ідеалом. Проте люди можуть заслужити бажаний мир, якщо підкоряться Божественному порядку: мир знаходить той, хто відстоює спокій і упокорювання. Від Августина бере початок ідея «Миру Божого» (*Pax Treuga Dei*) – миру, безпеки й злагоди в межах християнських держав.

Якісно новий етап формування елементів філософських концепцій безпеки пов'язаний з епохою Відродження. У центрі уваги передових мислителів цього періоду стояла людина, її звільнення з-під гніту церкви й соціальної несправедливості. Проблема осмислення умов безпечного гармонійного розвитку особистості привела гуманістів до постановки питання про усунення з життя людей найбільшого зла – війни. Народженню ідеї вічного миру, безперечно, сприяло перетворення війни у дедалі більшу загрозу для народів Європи [11].

Емпіричний аналіз табу, культів, ритуалів, обрядів, звичаїв, традицій, норм, правил, принципів та інших артефактів, що безпосередньо

пов'язуються із соціально-правовими інститутами забезпечення національної безпеки, робить правомірним припущення про їх універсумне походження і зміст. До вказаних вимог близька творча складова теорії людської діяльності і діяльнісного підходу, яка активно розвивається в сучасній філософії, психології, соціології і відповідає постнеокласичним науковим стандартам саморозвитку і самоорганізації, нестійкості і нелінійності, міждисциплінарності.

Природа системи національної безпеки може бути розкрита з урахуванням двох рівнів пізнання суб'єктів її забезпечення. Перший спрямований на характеристику суб'єктів забезпечення національної безпеки як структурних елементів системи останньої, виявлення різних рівнів їх розміщення в умовах, коли система перебуває в статичному стані. Це об'єктивний погляд на виявлення закономірностей їх генезу, розвитку, аналіз факторів, що впливають на певні риси суб'єктів, установлення структурних зв'язків, що дають змогу розкрити їх окремі характеристики. Другий рівень передбачає розгляд суб'єктів забезпечення національної безпеки у реально функціонуючій та свідомо організованій системі національної безпеки, з позицій динамічних змін, що в ній відбуваються. Тут суб'єкти забезпечення національної безпеки різних рівнів відіграють роль організаторів процесів забезпечення безпеки і виконують певні організаційні дії. Крім того, вони є носіями активних дій, джерелом рушійних сил системи національної безпеки.

Активність суб'єктів забезпечення національної безпеки проявляється у формі взаємодії з іншими суспільними суб'єктами, вони включені у складну взаємодію усіх сфер суспільства, оскільки їх діяльність і цілі потребують взаємного узгодження. Внаслідок взаємного впливу суб'єктів забезпечення національної безпеки їх природа набуває динамічності. Інтеграція всіх суспільних факторів активності суб'єктів забезпечення національної безпеки - національних інтересів, цінностей, стимулів, мотивів їх діяльності - здійснюється в процесі свідомого створення відповідних суспільних інститутів [12].

Сучасна система національної безпеки має два організаційних центри, сила та форми дії яких мають вирішальний вплив на особливості цієї системи. Перший - держава із системою відповідних органів державного управління - покликаний забезпечити врахування кожною організацією безпеки національних інтересів. Його вплив досягається через створення суспільних інститутів та застосування влади для забезпечення умов їх діяльності. Іншим центром впливу на взаємодію організацій безпеки є ринок, який представлений сукупністю принципів. Зворотний зв'язок у ринковій взаємодії організацій безпеки проявляється в рівні збалансованості та зацікавленості у забезпеченні потреб безпеки. Завдання полягають у розкритті сутності і ролі соціально-правових ін-

ститутів у процесах функціонування та розвитку системи національної безпеки. Їх особливість полягає в тому, що тут є можливість здійснити безпосередній вихід на практику. Безпрецедентна складність систем цього рівня зумовлює значні труднощі, пов'язані з визначенням поняття інституту національної безпеки, його основних характеристик.

В останнє десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст. на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Внаслідок глобальних трансформацій формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у вигляді суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики і загрози міжнародній безпеці. Розвиток країн світу тісно пов'язаний з формуванням сучасного глобального простору безпеки і стабільності. У третьому тисячолітті будь-яка країна може залишитися поза магістральним цивілізаційним розвитком, якщо її лідери не враховуватимуть нові вимоги та правила гри, що формуються у безпековому просторі.

Інтеграційні процеси в сучасному світі створили такі могутні міжнародні структури, які вже зараз впливають на долю будь-якої держави, нерідко незважаючи на норми міжнародного права та існуючі міжнародні домовленості. Усталені принципи, на яких протягом останніх майже 400 років (після Вестфальського мирного договору 1648 р.) будувалася система міжнародних відносин, а саме: суверенітет держав, недоторканність кордонів, невтручання у внутрішні справи країн тощо - у третьому тисячолітті ставляться під сумнів практикою війни з тероризмом, зупинення геноциду та систематичного порушення прав людини, підтримки демократії у будь-якій країні чи регіоні світу.

Ці морально-правові імперативи виступають у деяких випадках мотивацією діяльності низки провідних воєнних держав світу. Головною метою для багатьох держав постає адаптація навколишнього простору безпеки до «правил гри» глобалізованого світу. При цьому держави вимушені брати до уваги морально-етичні критерії оцінки своєї політики міжнародною спільнотою. Водночас глобальні та регіональні системи безпеки виявилися нездатними ефективно реагувати на низку нових загроз воєнного і невоєнного характеру.

У зв'язку з сучасною системною глобальною кризою – фінансовою, економічною, екологічною, демографічною та ін. – безпідставно заговорили про кінець глобалізації, мовляв, усі відтепер сховаються у пошуках порятунку по власних національних квартирах, або, ще гірше, почнуться геополітичні змагання за силовий перерозподіл ресурсів у дусі ХІХ - ХХ ст.

На відміну від спокійних часів, які, хоча й досить рідко, спостерігалися в доглобалізаційну епоху, небезпечні часи потребують більш рішучої, енергійної та ефективної стратегії, бо в конкретній ситуації, як правило,

практично не лишається місця для помилкових суджень та хибних рішень. Коли ці небезпечні часи водночас є складними, то вони, крім того, потребують ще й глибокої та комплексної стратегії. Така стратегія має зосереджуватись на найбільш важливих небезпеках, розуміти їх справжню природу та динаміку, породжену ними, проте, на жаль, наразі такої стратегії безпеки не існує.

Напевно, постійне здивування є невід'ємною частиною сучасного глобалізованого, досить безладного, хаотичного світу. Але тривале нерозуміння основ того, чому та якими шляхами еволюціонує світ, приводить до постійних проблем у стратегії міжнародної безпеки навіть такої країни, як США. Поки Сполучені Штати достатньою мірою не досягнуть основи сучасних глобальних тенденцій, вони не зможуть отримати вигоди від майбутніх можливостей.

В очах песимістів ризик, перед яким опинився новий світовий порядок, полягає в тому, що всі перелічені проблеми можуть метастазувати та перетворити XXI століття на нову Тридцятирічну війну чи навіть гірше. Оптимісти, навпаки, вважають, що, якщо вдасться владнати чи хоча б взяти під контроль ці проблеми, то поточне сторіччя стане ерою, в якій мир та демократія, економічний прогрес та розбудова всесвітнього суспільства виконають своє призначення.

Сучасна стратегія міжнародної безпеки має вирішувати глобальні проблеми уважно та послідовно, приділяючи належну увагу зваженому балансу у своїй діяльності. Вона не може собі дозволити зосереджуватись на одних проблемах за рахунок інших чи настільки фокусуватися на сучасних проблемах, що забувати про майбутні, які можуть значно від них відрізнятися.

З цих причин стратегія міжнародної безпеки має враховувати фундаментальні елементи глобальних проблем і приділяти належну увагу кожному з них. У жодній країні в світі немає нескінченного резервуару силових ресурсів, тому будь-яка держава не може розраховувати на ідеальні результати у досягненні національної безпеки. Але вона може прагнути до задовільного результату, який би усунув загрозу того, що якась з цих проблем залишиться жевріти і згодом перетвориться на полум'я, яке знищить світ навколо себе. І, врешті, політики мають зрозуміти, що небезпеки мають здатність підживлювати і примножувати одна одну [13].

Будь-яке соціологічне дослідження з питань безпеки має враховувати той факт, що існує низка причин, з яких глобалізація безпеки є незворотною. По-перше, технологія, включно з удосконаленням військової техніки, сама по собі є досить потужною рушійною силою глобальних процесів. Транскордонні потоки інформації будуть зростати незалежно від рішень політиків. По-друге, системи міжнародного управління (нор-

ми й інститути) більш розвинені зараз, ніж будь-коли в історії людства. По-третє, незважаючи на драматичність сучасної світової кризи кінця першого десятиліття XXI століття, її не можна порівняти з кризою кінця 20-х – 30-х рр. XX ст., що врешті призвела до Другої світової війни.

Той факт, що в XXI ст. дослідники, політики й дипломати перемістили акцент із взаємозалежності учасників міжнародних відносин на тенденції глобалізації світової політики й економіки, був обумовлений зростанням впливу нових факторів у діяльності світового співтовариства, що проявилися останнім часом.

Важливо враховувати і те, що глобалізація не обмежується лише світовим рівнем. Вона веде до регіональної інтеграції, створює новий контекст для застосування національної сили. Комбінація нових технологій, міжнародних інститутів, органів місцевого самоврядування й недержавних акторів послаблює монополію національних держав на здійснення владних повноважень і створює нові форми управління. Змінюється здатність держав забезпечувати власну безпеку.

Нарешті, глобалізація діє й на індивідуальному рівні. Окремі дисиденти можуть привертати увагу глобальної аудиторії. Глобалізація приводить до відчуження індивідів у суспільстві один від одного й від визнаних авторитетів. Крім того, вона дозволяє громадянам взаємодіяти зовсім в інший спосіб, у тому числі й по проблемах, пов'язаних з безпекою.

Безпека можлива лише в умовах сталого розвитку, за якого задоволення нинішніх потреб людства не відбувається за рахунок здатності до цього майбутніх поколінь. Для досягнення цієї мети необхідно міжнародне співробітництво. У той же час багато важливих питань сталого розвитку можуть розглядатися не тільки з глобальної, але й з локальної точки зору. Вони вимагають децентралізованого співробітництва й дій на місцях, що підтримуються одночасно урядами і громадянським суспільством. Для досягнення цих цілей необхідно одночасно задіяти місцеві, національні й міжнародні ресурси й інститути.

Ідеологія сталого розвитку приваблива за цілями і як ідеал, але недостатньо визначена за шляхами і засобами досягнення поставлених цілей. Вона є відповіддю світового співтовариства на безперечний факт різкого й глибокого дестабілізуючого впливу людини на природно-фізичний комплекс. Разом з тим, вже зараз очевидно, що повернення до колишнього екологічного балансу неможливе, а встановлення нового потребує в якості умови й передумови корінних змін не тільки в технологіях, але й у способі життя, соціальних очікуваннях, у всій структурі суспільства й світу.

Згідно з досі поширеною теорією політичного реалізму, єдиними міжнародними акторами визнавалися держави, а безпека вивчалась в

контексті загроз, використання та контролю військової сили. При такому підході власне безпека не була окремим поняттям, умовою, статусом, а швидше результатом дії факторів і рішень, які можуть привести до певної ситуації. Дослідження фокусувались на визначенні потреби у вивченні безпеки, розуміючи її насамперед як політичну мету.

Карпатський регіон входить, за Т.Снайдером у так звані «криваві землі». У серці Європи посеред ХХ століття нацистський та радянський режими вбили близько 14 мільйонів людей. Криваві землі, місце загибелі всіх жертв, охоплюють простір від центральної Польщі до західної Росії. Цей регіон відзначений масовим насиллям у небачених в історії масштабах. Жертвами його стали, головним чином, євреї, білоруси, українці, поляки, роми, росіяни і народи Балтії. Тому, зазначає Т.Снайдер, необхідно «знову перетворити цифри на людей. А якщо ми на це неспроможні, то Гітлер і Сталін сформували не лише наш світ, а й нашу людяність» [14].

Саме тому у вимірі транскордонного співробітництва першочергове значення має безпека суспільства. Це – загальний термін для визначення зусиль, спрямованих на подолання сучасних загроз безпеці. Поняття «безпеки суспільства» сформувалось внаслідок усвідомлення феноменів ідентичності та згуртованості суспільства як джерел нестабільності або стабільності. Поняття безпеки суспільства стало найбільш впливовою ідеєю концептуального розширення досліджень безпеки Копенгагенською школою у 1990-х роках. Концепція фактично зводиться до невійськових загроз та невійськових рішень, коли суб'єктом є не держава (національна безпека), чи індивідууми (особиста безпека та захищеність), а суспільство. Копенгагенська школа долучилась до розвитку поняття безпеки, виділивши відповідні дисципліни (вивчення безпеки, стратегічні дослідження, міжнародні відносини, аналіз конфлікту). Завдяки цьому з'явилась змога досліджувати вбивство людей за політичними мотивами їх власним урядом чи іншими сегментами суспільства та можливість обґрунтувати загибель осіб внаслідок соціального будівництва, незважаючи на те, наскільки абстрактними та суб'єктивними вони можуть бути.

Безпека суспільства стосується спроможності суспільства продовжувати існування в його існуючому стані за мінливих умов, викликаних глобалізацією та гіпотетичних чи реальних загроз. Для такої безпеки існує загроза, коли суспільства вбачають небезпеку для ідентичності. Безпека суспільства – це новий вимір, який піддається подальшому аналізу. Він покликаний заповнити відстань між безпекою держави та захищеністю людей. Безпека суспільства залишається сектором державної безпеки, але вона також є об'єктом безпеки із власними правами. В той час як державна безпека визначається загрозами для суверенітету (якщо держава втрачає суверенітет, вона не зможе існувати як держава), безпека

суспільства стосується тільки загроз для ідентичності суспільства (якщо суспільство втрачає ідентичність, воно не виживе як суспільство). Тому, хоча держава все ще є об'єктом для військового, політичного, економічного, соціетального (сектору суспільства) та екологічного секторів, «суспільство» також постає об'єктом соціетального сектору.

За визначенням, суспільства – це групи, об'єднані почуттям колективної ідентичності. Фактично вони виникають, коли вживається термін «ми». У вивченні аспектів безпеки суспільства відрізняються від інших структур (тобто держав, міжнародних організацій) та від індивідуумів. Вони можуть діяти та взаємодіяти в міжнародній системі як одиниці, вони мають історію або спільне минуле, і у них є й спільне майбутнє. В цьому контексті суспільства можуть збігатися з національними державами, проте не завжди. Недоцільно зводити суспільства до єдиного елементу визначення групової ідентичності: етнічного походження, релігії, статі, віку тощо. Тому безпека суспільства розуміється як загалом збереження та підтвердження його ідентичності, згуртованості членів.

Історичний досвід свідчить, що найбільш поширені елементи для підтримки існування – це етнічно-культурні та релігійні ідентичності. Низка факторів можуть їй загрожувати: від пригнічення самовираження до зовнішнього втручання чи неспроможності відтворити себе впродовж поколінь. Ієрархія загроз виглядає так: ідентичність, згуртованість, права меншин, демографічні зміни, екстремізм, сепаратизм, культурна ідентичність, регіоналізм, релігійна ідентичність, історичне минуле, бідність, мова, міграція, сім'я. Простіше кажучи, безпека суспільства стосується сприйняття загроз та реакції суспільства на реальні чи уявні загрози власній ідентичності та згуртованості. Обидва типи загроз можуть бути справжніми чи тільки уявними, але якщо вони провокують реакцію чи контрреакцію, то є частиною діючих детермінант при аналізі безпеки суспільства.

Детермінанти безпеки суспільства також можуть бути внутрішніми (внутрішні фактори суспільства) або зовнішніми (двосторонні, багатонаціональні, глобальні чи регіональні фактори). Отже, етнічні конфлікти всередині держав, порушення прав меншин є загрозами безпеці суспільства, а також загрозами для держави. Питання імміграції, яка інтенсифікувалася в епоху глобалізації, у багатьох західноєвропейських країнах вже в 1990-х роках розглядалося як потенційна загроза безпеці суспільства. Процеси глобалізації, що підривають традиційні цінності та звичаї, також можуть нести загрозу суспільству.

Практика останніх років свідчить, що радикальний регіоналізм та сепаратизм є загрозами безпеці суспільства, особливо його згуртованості. Антизахідний, антиглобалістський націоналізм та релігійний екстремізм також є загрозами. Загрозами безпеці суспільства вважаються

також загрози індивідуальному існуванню. З іншого боку, такі питання, як, наприклад, відмова від власної грошової одиниці на користь монетарного союзу із сусідніми країнами, не розглядаються як загрози безпеці суспільства, оскільки вони, як правило, не загрожують способу життя індивідумів у суспільстві та державі.

Вертикальна міждержавна конкуренція походить від інтеграції до ширшого культурного співтовариства або розпаду на менші культурні союзи. Цей процес можна спостерігати у поточній експансії Європейського Союзу на ряд суспільств, які заявляють про своє побоювання бути інтегрованими до ширшої європейської ідентичності. Деякі з таких суспільств відреагували шляхом відмови від запровадження європейської валюти та опором передачі повноважень європейським інституціям.

Джерелом незахищеності суспільства, що привернуло найбільше уваги, стала міграція, яка загрожує ідентичності суспільства, створюючи зміни у його складі. Значний притік мігрантів різного походження може з часом привести до того, що їхня культура стане домінуючою. Останнім аргументом є твердження Б.Бузана, що депопуляція може стати ще одним джерелом небезпеки для суспільств, чи то через конфлікти або етнічні чистки, чи через хвороби та/або спад природного приросту населення. Копенгагенська школа застосувала концепцію безпеки суспільства (соціетальної безпеки) для пояснення негативної реакції європейських суспільств на міграційну політику держави та на розширення й поглиблення інтеграції ЄС. Проблемою в таких випадках є те, що «суспільства» віддзеркалюють власні держави, у такий спосіб, нерідко нівелиючи різницю між соціетальними та державними акторами. Застосування концепції «безпеки суспільства» або «соціетальної безпеки» надає аналітичні інструменти для оцінки процесів, які можуть перетворитись у загрозу та потенційно створити насильницький конфлікт. Використання концепції «безпеки суспільства» дозволяє пояснити, яким чином міграція, телебачення та радіо, результати виборів та мова навчання можуть призводити до серйозних конфліктів між суспільствами або між державою та суспільством [15].

Широкий спектр ризиків і загроз, які генерує нова ситуація в глобалізованому світі, закликають як до нового стратегічного трансатлантичного діалогу між Європою та США, так і нового розуміння проблем безпеки всередині Європи. Європейці проходять етап переосмислення власної ролі в сучасному світі після важкого етапу конституційних пошуків та працюючи над втіленням Лісабонської угоди з метою створення стабільного ЄС, який перетвориться на вагомий міжнародний гравець. Захід, частиною якого є об'єднана Європа, залишається невід'ємним джерелом підтримання стабільності світової системи і міжнародної безпеки.

В умовах російської експансії, водночас з переглядом стратегії, трансформація збройних сил НАТО є найбільш терміновим завданням Альянсу. Ці два процеси невід'ємно пов'язані між собою. Політична довіра до трансатлантичної співпраці як до основи безпеки міжнародної системи і конкретна роль у ній європейців мають ґрунтуватись на відповідних військових можливостях.

НАТО певною мірою виконала свою обіцянку зробити Європу цілісною і вільною. У глобалізованому світі, на додаток до обов'язків за статтею 5 – обороняти своїх членів, НАТО тепер повинна стати глобальним чинником безпеки. Звичайно, є країни, які прагнуть членства в Альянсі, і деякі з них будуть з часом прийняті. Але концепція і значення партнерства підлягає змінам. У певних аспектах політичне значення партнерів повинно стати не менш важливим, ніж вага країн-членів Альянсу. Партнерство сьогодні вже не означає лише підготовку держави до вступу в НАТО чи пропозицію третім країнам політичних відносин з Альянсом. Активна політика глобального партнерства має поставити НАТО в центрі світової мережі держав-однорумців, яка діє як якір стабільності міжнародної системи, розширюючи вплив Альянсу та інтегруючи тих, хто прагне і здатен приєднатись у стратегічних стабілізаційних місіях. Активне партнерство означає розвиток зв'язків, зокрема з Австралією, Бразилією, Індією, Японією і Південною Африкою задля проведення разом операцій за спільними оперативними стандартами. Насамперед на основі Стамбульської ініціативи співпраці друзям і сусідам необхідно допомогти запровадити найкращі зразки діяльності в таких сферах, як управління безпекою та реформування сектора безпеки. Насамперед в операції в Афганістані випробовується характер і результативність партнерства в сучасному Альянсі.

Європейський Союз і НАТО – природні партнери у сфері безпеки. Перспектива полягає в тому, щоб Європейський Союз став важливим партнером Альянсу з управління стратегічною безпекою. При цьому в середньостроковій перспективі центром спрямування цивільних і військових зусиль європейців буде Європейський Союз.

Легітимність не менш важлива для ефективності, ніж спроможність, отже, Європейському Союзу потрібна НАТО, а НАТО потрібен ЄС. Європейський Союз ніколи не буде міцним без НАТО, а НАТО ніколи не буде міцною без міцного ЄС. Участь плюралістичної спільноти у гарантуванні безпеки в складному середовищі, яке вимагає рішучих реакцій, потребує широкого набору дійових осіб та інституцій. Різноманітність – це сила, але не менш важливими є комунікація і координація. Захід сьогодні має два центри лідерства в безпеці – НАТО і Європейський Союз. Залежно від бажаного політичного кінцевого стану, місця та характеру кризи, яку необхідно врегулювати, очолювати таке врегулювання буде та чи інша організація.

Європейський Союз продовжуватиме розвиватись як активний учасник сфери безпеки. Не в останню чергу тому, що для європейців важливо взяти на себе відповідальність за власну безпеку, а здатність застосувати силу не буде повноцінною без спроможності захистити свій дім. Справді, значна робота з поліпшення безпеки європейців матиме місце саме в рамках Європейського Союзу, тому що, на відміну від НАТО, він виходить за рамки компетенції держави. Отже, у глобалізованому світі конкуренція, елементи якої простежуються між Європейським Союзом і НАТО, не тільки стратегічно безцільна, але й небезпечна. Існує величезна потреба в обох організаціях, а місця для них достатньо, якщо ті, хто підбурюють до такої конкуренції, усвідомлять шкоду, якої вони завдають своїй безпеці та безпеці всього світу.

Співробітництво з міжнародними організаціями не може здійснюватись на ситуаційній основі, а має базуватись на чіткому механізмі, щоб уникнути неефективних зусиль. НАТО потребує структурованого співробітництва в першу чергу з ЄС і ООН на стратегічному рівні, а також із рядом неурядових організацій – на тактичному рівні. Україна, як активна учасниця багатьох міжнародних організацій, може розвивати співробітництво з Альянсом на їх рівні та повинна забезпечити узгодження своїх дій в цих рамках.

У сучасних умовах стабільність і безпека існування будь-якої держави дедалі більше залежить від стабільності та безпеки інших, тому зовнішні загрози національній безпеці будь-якої європейської країни не можуть розглядатися поза зв'язком із проблемою забезпечення загальної європейської безпеки.

Європа аж ніяк не пристосована до нових війн на своїй території: майже дві сотні атомних реакторів, безліч хімічних підприємств, нафто- і газосховища, гідроспоруди, заповнені мільярдами кубометрів води, небачена колись концентрація населення в мегаполісах – кожний із цих об'єктів в умовах війни є цілком для ураження. Проте Росія розпочала таку війну.

Саме тому вкрай необхідно засвоїти мистецтво запобігати збройним зіткненням, виникненню конфліктних ситуацій. Якомога більш рання превентивна реакція є найменш складною, найбільш гуманною і ефективною за співвідношенням витрат дією міжнародного співтовариства. Накопичений досвід свідчить, що для запобігання конфліктів міжнародному співтовариству потрібні не стільки раннє попередження, скільки достатня політична воля й відповідні інструменти [16].

Особливо варто підкреслити той факт, що миротворчість вимагає надійної міжнародної правової бази, високої моральної авторитетності політичного суб'єкта, під егідою якого воно здійснюється. Інакше воно може легко перетворитися в завуальовану форму прямого збройного втручання у внутрішні справи суверенної держави. Миротворчі операції,

що припускають втручання військової сили у внутрішні справи суверенної держави, мали б здійснюватися із санкції ООН як універсальної міжнародної організації. Проте ООН, на жаль, неодноразово доводила власну неспроможність своєчасно діяти, щоб уникнути використання сили або поглиблення конфлікту.

Отже, потрібний подальший розвиток системи міжнародної безпеки й міжнародного права, зростання значення суспільних рухів і організацій, а також відповідний об'єктивний вплив засобів масової інформації, здатних формувати світову громадську думку.

Організація з безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ) теоретично має всеосяжний характер, до того ж поняття безпеки включає не тільки військовий і політичний аспекти, але й гуманітарний вимір, що є її прерогативою. Втім, ця міжнародна організація позбавлена необхідних механізмів впливу і постійно гальмується неконструктивною позицією деяких членів. Проте це не повинно заперечувати врахування накопиченого ОБСЄ досвіду з підтримки миру й вирішення конфліктних ситуацій. Оскільки політико-дипломатичні засоби в попередженні збройних конфліктів, проявів екстремізму й тероризму виходять на передній план, важливого значення набуває зміцнення інститутів Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу, створення такого правового механізму, коли без участі цих організацій прийняття силових рішень на Європейському континенті будь-ким стало б неможливим.

Теоретично всі існуючі структури – НАТО, Європейський Союз, Організація безпеки і співробітництва в Європі та Рада Європи – засновані на спільних цінностях, надають країнам можливості долучатися до євроатлантичної безпеки. НАТО відкрита до діалогу щодо широкого спільного підходу до євроатлантичної безпеки, для якого ОБСЄ надає відповідний формат за рівнем участі. Спільна ціль такого діалогу полягає в покращенні виконання існуючих зобов'язань та удосконаленні існуючих інституцій та інструментів безпеки.

Питання трансформації трансатлантичної архітектури безпеки в результаті розширення компетенції ЄС посідає особливе місце у взаєминах США і Євросоюзу. Європа усвідомлює той факт, що в епоху глобальних ризиків та асиметричних загроз забезпечення власної безпеки без участі США неможливе. Нинішня ситуація багато в чому зумовлена слабкістю позицій єдиної Європи, неузгодженістю дій лідерів європейських держав та їхнім небажанням йти далі декларацій у військово-політичній сфері, а також прагненнями окремих національних урядів зберегти за собою важелі управління у зовнішній та безпековій політиці, внаслідок чого європейська концепція спільної безпеки реалізується дуже повільно.

Останнім часом помітна тенденція до глобалізації навіть внутрішніх загроз держави. Іншими словами, можна вибудувати ієрархію загроз для

світового устрою, регіонального, субрегіонального, локального характеру. Причому ті, що у своїй основі були загрозами внутрішнього характеру в межах національної держави, в умовах формування Європейського Союзу набули характеру загроз, внутрішніх для всієї Європи, але зовнішніх для окремих її держав. Це стосується таких загроз та викликів для європейської безпеки, як тероризм і організована злочинність, екологічні загрози і ядерна безпека, етнічні і релігійні конфлікти, неконтрольовані міграції та тоталітарні секти. Але в умовах взаємозалежного світу будь-які, навіть локальні загрози можуть мати непередбачені і несподівані наслідки для міжнародної спільноти. Тому запобігання локальним загрозам, породженим глобалізацією, стає життєвою необхідністю.

Отже, можна вказати також на такі чотири тенденції розвитку сучасних загроз європейській безпеці: розширення кола суб'єктів – носіїв загроз; розширення діапазону загроз безпеці; «відтериторіювання» загроз безпеці (зменшення прив'язаності загроз безпеці до певної території); стимулювання міжнародних конфліктів в якісно нових рисах.

Для європейського регіону важливо те, що після закінчення холодної війни західні інститути досягли успіхів у створенні структур, що включають суб'єктів, які не є членами відповідних інститутів. Приблизно останні 15-20 років основні зусилля НАТО, ЄС, Ради Європи були спрямовані на те, щоб уникнути винятків і (що не менше важливо) відчуття винятковості [17].

На держави краще впливати шляхом залучення, а не виключення. Без ефективної стратегії залучення їхня політична лінія залишиться непередбачуваною, або менш передбачуваною, ніж з нею. Іноземна військова присутність у країнах Карпатського регіону безпосередньо стосується України, Польщі та Румунії, однак опосередковано впливає на всю систему європейської безпеки. Для України це питання стає дедалі конфліктнішим, і його вирішення поступово перетворюється на один з головних пріоритетів політики національної безпеки [18].

Безпека в ширшому розумінні, зміни у спектрі, характері та масштабах сучасних загроз вимагають перегляду підходів до взаємодії в забезпеченні регіональної і глобальної безпеки та національної безпеки через безпеку для всіх. Протягом останніх 30 років дедалі більших обертів, масштабів, нових рис набирає регіональне співробітництво, прикладами чого є практика єврорегіонів, у т.ч. регіону Карпат. Рамкова конвенція із захисту та стійкого розвитку Карпат є дуже амбіційним проектом, що охоплює велику географічну територію і багато сфер діяльності. До найбільш пріоритетних напрямів регіонального партнерства належать: співробітництво країн-транзитерів енергоресурсів у розвитку стійкої енергетики, особливо за умов зростаючого дефіциту електроенергії у Східній Європі; управління водними ресурсами, боротьба з повеннями;

усунення диспропорцій соціально-економічного розвитку, боротьба з безробіттям, раціональний розвиток сільського та лісового господарства, туризму, запобігання зростанню надмірної експлуатації природних ресурсів, підвищенню забруднення довкілля, охорона ландшафтного різноманіття; розвиток транспорту та інфраструктури; культурний обмін.

Процеси регіонального співробітництва не суперечать пошукам напрямів реформування існуючих європейських інституцій ЄС і НАТО. Навпаки, вони сприяють появі найбільш раціональних та ефективних нових організаційних форм їх трансформації. Крім цього, регіональне співробітництво на підґрунті знання та врахування місцевих особливостей, передумов і ресурсів підвищує конкретизацію проектів, спрямовує їх на отримання результатів, яких очікують партнери. Практика єврорегіонів свідчить не лише про позитивні здобутки, але й про наявність негативних чинників, які заважають плідному співробітництву та отриманню бажаних результатів. До них належать: невирішеність окремих питань на міждержавному рівні; несумісність національних законодавств у частині прав і повноважень місцевих органів самоврядування; брак власних ресурсів, достатніх для реалізації проектів; недоліки в розробці проектів і їх ресурсному обґрунтуванні; невпевненість зовнішніх спонсорів у можливості отримання доданої вартості від цих проектів.

Восени 2017 року Національний інститут стратегічних досліджень у співпраці з ГО «Центр міжнародної безпеки» та Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб за фінансової підтримки Центру інформації та документації НАТО в Україні промоніторив стан безпекової ситуації у Вінницькій, Закарпатській, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській та Херсонській областях. Були розроблені рекомендації щодо протидії сучасним викликам та загрозам на регіональному рівні [19].

На думку авторів звіту, Закарпаття – особливий регіон для України. Він відрізаний від основної частини держави гористим хребтом Карпат. Втім, ментальна відстань для населення області позначається не географічними перепонами – вона є значно глибшою і походить з джерел історичного, етнічного та релігійного характеру, формуючи сприятливе підґрунтя для актуалізації загальнонаціональних та специфічних загроз, які підривають безпеку держави.

Серед комплексних проблем, характерних для різних регіонів України, для Закарпаття найбільш актуальними були:

- *складна соціально-економічна ситуація, яка набуває різних проявів, найбільш «болючими» з яких є проблеми безробіття, інфляції, робочої міграції та несприятливі умови для залучення інвестицій;*
- *російська агресія на сході України, яка, на думку закарпатців, продемонструвала слабкість України як держави, що проявлялася в*

тривалому ігноруванні центральною владою загроз національній безпеці;

- *відсутність діалогу між владою та населенням*, що заважає розумінню населенням державної політики, посилює недовіру до державних інституцій, робить людей вразливими до ворожої пропаганди;
- *невдоволення реформами*, які переважна частина населення регіону оцінює негативно, що частково пояснюється браком інформації про зміст перетворень, а частково – їх незавершеністю;
- *відчуття особистої небезпеки на побутовому рівні*: динаміка конфліктогенності населення, доступ до зброї, збільшення рівня насильства та злочинності призводять до формування несприятливого середовища для життя.

Специфічними регіональними викликами для Закарпаття були визначені:

- *контрабанда і корупція*: визначною особливістю, що гальмує розвиток регіону, є непотизм та кругова порука у владних структурах. Проблема загострюється в умовах слабого контролю центральної влади за подіями в області, в якій формується власна специфічна кланово-олігархічна система. Як наслідок, побутова та державна корупція на Закарпатті залишається усталеною практикою. Закарпаття через своє розташування є регіональним центром контрабанди та нелегальної міграції. Митниця є стабільним джерелом збагачення як місцевих еліт, так і багатьох пересічних мешканців, що користуються зручною локацією краю та часто виїжджають за кордон;
- *певна мадяризація частки регіональних еліт*: її представники часто займають проугорську позицію, відверто критикуючи дії українського президента та уряду. Це руйнує й без того низький рівень довіри мешканців Закарпаття до Києва, провокуючи подальше відсторонення регіону від впливу центру та зближення з Угорщиною, влада якої демонструє готовність робити для населення більше, ніж Україна;
- *загроза сепаратизму*: сценарій приєднання Закарпаття до Угорщини сьогодні виглядає неймовірним, але угорські праві та популістські партії активно використовують «закарпатське питання» для внутрішньо-політичних цілей. Важливим інструментом такої політики є діяльність УПЦ МП, яка спирається на певну підтримку жителів регіону і відверто займає послідовну антиукраїнську позицію, відкрито підтримуючи «русинський» сепаратизм. Значна частина місцевого населення - 28,3 % респондентів - побоюється реалізації сценарію «ДНР/ЛНР» на своїх землях під

угорськими прапорами. На відміну від Донбасу, де сепаратистські гасла не мали об'єктивного підґрунтя та лише використовувались Росією для маскування окупації, на Закарпатті сепаратизм може стати прямою загрозою територіальній цілісності та суверенітету України;

- *транспортна ізоляція*: регіон фактично відрізаний від основної території України. Регулярне сполучення через Карпатський хребет забезпечується міжнародною автомобільною трасою Київ-Чоп та залізничними маршрутами Львів-Мукачево-Ужгород, Львів-Перечин-Ужгород. Фактично лише 7 перевалів (з різною якістю доріг) поєднують область з іншими частинами України. Повітряне сполучення з регіоном відсутнє третій рік. Зазначені маршрути вразливі до погодних умов або диверсійних ворожих операцій;
- *екологічна ситуація*: актуальною загрозою для Закарпаття є незаконне вирубування лісів, внаслідок чого не лише завдаються збитки державі, але й актуалізується загроза зсувів ґрунту та по-веней у регіоні.

Отже, ситуація в Закарпатті залишається дуже не простою. Проте війна на сході нашої держави скоригувала уподобання та настрої українців, і закарпатців зокрема, щодо безпеки. Зараз стандарти НАТО краще всього імплементуються у Міністерстві оборони України, оскільки наше військо щодня задіяне у бойових діях, і для того, щоб вистояти, зменшити кількість бойових втрат, саме МОУ змушене оперативно та ефективно проводити реформи відомства.

У 2010 році ціль вступу до НАТО для України викреслили, а повернули лише у 2017 році. На думку директора Центру інформації та документації НАТО Б. Маронкової, в європейських країнах інтеграція до ЄС і НАТО зазвичай, так би мовити, йде в одному пакеті. Проте обсяг «домашньої роботи» для вступу до НАТО менший і більш досяжний для України, ніж для набуття членства у Європейському Союзі.

Доступність процесу вступу до НАТО — це тільки шлях але, на думку багатьох експертів, для України сам процес євроатлантичної інтеграції важливий у частині функціонування так званої 5 статті Статуту Альянсу. Причому її тлумачення «напад на одного з членів НАТО є нападом на всіх» насправді передбачає колективну безпеку для усіх членів, до кола яких, скоріш за все, за деякий період увійде наша держава [20].

Академік Володимир Горбулін слушно вважає, що сьогодні ми бачимо одразу кілька дуже сильних трендів вибудовування української держави й української ідентичності. І далеко не всі з них конструктивні. Багато в чому це приводить до того, що зросло значення етнічного чинника, коли етнополітика й політика історичної пам'яті стали мейнстри-

мом, чого в українській державі не спостерігалось останніми роками. Якщо ми не зможемо дати зрозумілу відповідь на це запитання, то наша перспектива буде вкрай туманною й постійно супроводжуватиметься деструктивною діяльністю сусідів (і не тільки з боку Росії). Значною мірою наші проблеми з сусідами (Польщею, Угорщиною) саме звідси — від неформованого національного проекту. Поки що наш поточний дискурс пропонує всім любити Україну як таку. Назагал це правильно й логічно, але сусідні країни пропонують своїм меншинам на нашій території набагато предметніші смисли — інфраструктуру, допомогу, підтримку, історію (зі своїми акцентами). Змінити цю тенденцію можна тільки проектом спільного майбутнього, а не минулого, де кожен розуміє, навіщо він тут перебуває й заради чого все це. Звідси й запит на будь-які спроби створити такий прообраз, дати хоч якийсь зрозумілий і футуристично прийнятний орієнтир (що важливо не тільки всередині країни, а й поза нею — у т.ч. для переосмислення ролі української діаспори та наших відносин із нею) [21].

Отже, методологічні засади соціологічного дослідження безпечого виміру транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні мають спиратися на теоретичне підґрунтя загальних безпекових студій, враховувати особливості сучасного стану міжнародних відносин, який характеризується передусім системними порушеннями міжнародного права, та інші деструктивні тенденції світової системи. Країни Заходу певною мірою втратили свої світові позиції. Ця проблема торкнулася не тільки Європейського Союзу, а й США. Саме тому прагматичність у підходах до розв'язання безпекових питань транскордонного співробітництва, інтенсифікація міжрегіональної взаємодії в рамках актуального сучасного формату політичної глобалізації, зокрема в Карпатському регіоні, спроможна підказати вихід з системної кризи сьогодення.

Література:

1. Гурковський В. І. Сутність і феноменологія глобалізації в контексті формування глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=108>
2. Huntington Samuel P. (1993) The Clash of Civilizations? In: Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 22-49 Accessed: 09/11/2011 [Електронний ресурс]. – URL: <http://online.sfsu.edu/mroozbeh/CLASS/h-607-pdfs/S.Huntington-Clash.pdf>
3. Лубська В.В. Глобалізація та вестернізація: взаємозв'язок, взаємозалежність, незалежність чи тотожність понять? [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.kytmu.edu.ua/vmv/v/p01/15%20lubska.pdf>
4. Soros, George Toward a Global Open Society. In: "George Soros on Globalization" [Електронний ресурс]. – URL: http://www.forum.mn/pdf/works_thinker/globalization_soros_eng.pdf
5. Гальчинський А. Глобальна криза чи криза глобалізації? [Електронний ресурс]. – URL: <http://old.niss.gov.ua/Evointeg/viche.htm>

6. Лубська В. В. До питання взаємозв'язку понять «глобалізація» та «вестернізація» // Проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип.5. – С. 201.
7. Гурковський В. І., Сутність і феноменологія глобалізації в контексті формування глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=108>
8. Мейжис І. А. Методологічні засади досліджень в соціологічній соціальній психології [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe_3.pdf
9. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / за заг. ред. Ю.Л.Бошицького та О.В.Потєхіна. – К.: Вид-во Європейського університету, 2012. – С. 218.
10. Бортнікова О.Г. Інституційний підхід до вивчення систем безпеки в теорії державного управління // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2012.№6. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=429>
11. Дзьобань О. П., Михайловський Р. А. Проблема безпеки: від античності до ренесансу [Електронний ресурс]. – URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/viewFile/816/946>
12. Абрамов В., Мошинський Р. Теорія безпеки та інститути (про вибір методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки) [Електронний ресурс]. – URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-3.pdf>
13. Потєхін О.В., Тодоров І.Я. Глобалізація безпеки. Донецьк: Видавництво «Ноулідж». Донецьке відділення, 2011. – С. 23.
14. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталінін: монографія / Тимоті Снайдер. - Київ: Грані-Т, 2011. - 448 с.
15. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / за заг. ред. Ю.Л.Бошицького та О.В.Потєхіна. – К.: Вид-во Європейського університету, 2012. – С. 78.
16. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія. – Х. : Константа, 2006. – С. 341.
17. Потєхін О.В., Тодоров І.Я. Глобалізація безпеки. Донецьк: Видавництво «Ноулідж». Донецьке відділення, 2011. – С. 197.
18. Їжак О. Іноземна військова присутність у країнах Карпатського регіону: виклики і значення для європейської безпеки [Електронний ресурс]. – URL: <http://old.niss.gov.ua/book/Uzhgorod/13.pdf>
19. Паспорт безпеки України: підсумки та рекомендації. – Київ, 2018. – С. 7-11.
20. Солодовник Е. Діалектика інтеграції України до НАТО і ЄС: Конкуренція чи партнерство? [Електронний ресурс]. – URL: <http://qha.com.ua/ru/analitika/dialektika-integratsii-ukraini-do-nato-i-s-konkurenciya-chi-partnerstvo/193231/>
21. Горбулін В.П. Вулканічний синдром // Дзеркало тижня. - 2018. – 16 червня – 22 червня.

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Місце соціології в системі соціальних, гуманітарних наук зумовлене тим, що вона є наукою про суспільство, його процеси та явища. Загальна соціологічна теорія виступає як теорія і методологія всіх інших суспільних і гуманітарних наук. У системі цих наук соціологія найчастіше взаємодіє з історією. Об'єктом і предметом досліджень історії і соціології є суспільство, закономірності його розвитку та функціонування у конкретних часових вимірах.

Як відомо, предмет та об'єкт соціології нетотожні. Об'єктом є все, на що спрямоване дослідження. Предмет завжди чітко окреслює сферу і мету дослідження. Тому предметом соціології є окремі аспекти, особливості, відносини об'єкта дослідження. Отже, соціологія – це наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів та механізми і принципи їх взаємодії.

Проблематика соціологічних досліджень транскордонних процесів і їх ролі в реалізації євроінтеграційної стратегії України вельми актуальна. Адже транскордонне співробітництво – це спеціальна система взаємодії між регіонами суміжних держав, пов'язаних спільним відрізком міждержавного кордону, спрямована на вирішення конкретної проблеми транскордонного характеру або співпрацю в окремій галузі, де характер взаємодії в межах національних законодавств і міждержавних угод визначається відповідно до Мадридської конвенції [1] спільними рішеннями регіональної і місцевої влад.

Транскордонне співробітництво України спрямоване на вирішення національних проблем: соціальних, економічних, екологічних, а також на забезпечення конкурентоспроможності України в європейському та світовому співтовариствах.

Оцінюючи роль і місце транскордонного співробітництва в системі регіонального розвитку, український вчений-регіоналіст З.Варналій [2] зазначає, що транскордонне співробітництво сприяє вирішенню спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні, а саме: територіальне та просторове облаштування, розбудова транскордонної інфраструктури, спільне використання водних та інших ресурсів тощо, розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх країн.

Нинішній етап функціонування системи транскордонних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє зробити висновок, що транскордонне співробітництво в Європі знаходиться на етапі системних якісних змін. З одного боку, в рамках розширеного Європейського Союзу транскордонне співробітництво вступило в стадію активного розвитку на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в ширшому розумінні - будівництва цілісної «Європи регіонів». З іншого - на нових зовнішніх кордонах ЄС воно перетворюється на дійовий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма розташованими по периметру прикордонними державами.

Слід виокремити чотири рівні реалізації транскордонної співпраці [3]:

- **міжнародний рівень:** реалізується політика загальноєвропейських інтересів, здійснюється координація національних регіональних політик для збалансованого розвитку європейського простору;
- **державний рівень:** виробляється національна політика розвитку ТКС та узгоджуються національні інтереси з загальноєвропейськими, а також здійснюється гармонізація національних та регіональних цілей;
- **регіональний рівень:** реалізується регіональна політика транскордонного співробітництва з урахуванням інтересів держави та місцевих органів влади, здійснюється координація дій між регіонами сусідніх країн;
- **місцевий рівень:** здійснюється координація планів розвитку місцевої влади з істотною увагою до регіональних та національних інтересів, відбувається конкретна співпраця між суб'єктами прикордонних територій.

Географічне розташування України, її економіко-ресурсний потенціал, геостратегічні і транзитні переваги, наявність трудових ресурсів та інші фактори національно-культурного і освітнього потенціалу нації – ідеальні складові для здійснення прагматичної політики регіонального розвитку через дієвий механізм транскордонного співробітництва.

Прикордонні території України, де реалізовується транскордонне співробітництво, охоплюють 76,4 % її території; на них проживає 71,4 % населення. 19 з 24 регіонів України межують з прикордонними територіями сусідніх держав. Протяжність сухопутного кордону України – 5638,6 км, морського – 1050 км. Найдовші ділянки спільного кордону з

Росією – 2295 км, Молдовою – 1292 км, Білорусією – 1084 км. З країнами ЄС прикордонні території сягають: з Румунією – 608 км, Польщею – 542 км, Угорщиною – 136 км, Словаччиною – 98 км.

Особливо важливим фактором об'єктивності соціологічних досліджень є аналіз зовнішніх багатогалузевих зв'язків України з прикордонними територіями сусідніх країн. Адже саме на цих територіях, перш за все, виникають та реалізуються спільні інтереси України і сусідніх держав. Саме тому соціологічний аналіз складових транскордонного співробітництва є надзвичайно важливою методологічною складовою об'єктивного визначення сучасного стану проблем та перспектив його розвитку, особливо в транскордонних регіонах за участю України. Це, в першу чергу, такі регіони, як:

1. Українсько-російський, площа – 385.1 тис. км², до його складу входять 10 областей – Донецька, Луганська, Харківська, Сумська та Чернігівська області України та Брянська, Курська, Белгородська, Воронежська та Ростовська області Росії.

2. Українсько-білоруський, включає 7 областей: з українського боку – Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області, з білоруського – Берестейська та Гомельська області.

3. Українсько-румунський, площа становить 100 872 км², населення – 8,3 млн осіб, охоплює 4 області України (Закарпатську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Одеську) та 5 повітів (жудеців) Румунії (Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Тулча).

4. Українсько-молдовський утворюють 5 районів Молдови – Єдинець, Сороки, Тігхіна, Ляпушна, Кагул, 2 молдовських автономних утворення – Придністровська республіка та Гагаузія, та 3 області України: Чернівецька, Вінницька та Одеська.

5. Українсько-угорський, площа – 26 тис. км², складають 2 області (медье) Угорщини (Саболч-Сатмар-Берег, Боршод-Абауй-Земплен) та Закарпатська область України.

6. Українсько-словацький утворюють Закарпатська область України та Кошицький, Пряшівський краї Словаччини.

7. Українсько-польський охоплює Закарпатську, Волинську та Львівську області України та Люблінське, Підкарпатське воєводства Польщі [4].

Усвідомлення необхідності переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів на якісно новий рівень – від переважно мононаукового аналізу до міждисциплінарних досліджень – дедалі більше утверджується в колі вчених, наприклад, у працях В. Симчери [5], М. Чурилова, О. Стегнія, С. Устича [6], Й. Оленського [7] та інших.

Про значний інтерес до проблематики соціологічних досліджень взагалі та до їх методології і методики зокрема свідчать ґрунтовні до-

слідження новітніх транскордонних процесів С. Устича [8], В. Приходька [9], О. Пеліна [10], І. Артьомова [11], С. П'ясецької-Устич [12] та багатьох інших дослідників цієї проблематики.

Така зацікавленість дослідників і науковців проблемами соціологічних аспектів транскордонного співробітництва не випадкова. Використання базових принципів методологічного та методичного забезпечення соціологічних досліджень транскордонних процесів дає змогу об'єктивно оцінити стан справ, спрогнозувати основні першочергові заходи з організації роботи, розраховані на отримання позитивних результатів транскордонного співробітництва.

Системна методологія, зокрема рівневе розуміння соціальної системи, дозволяє також чітко градувати, типологізувати транскордонні процеси.

У багатогранному, системному явищі «транскордонне» за критеріями глибини охоплення території транскордонною дією та його просторових обсягів (масштабів) слід виділити чотири рівні: мікро, мезо, макро та інтер, зазначає С. Устич [13].

Для того, щоб адекватно відобразити сутність сучасних транскордонних явищ, слід керуватися методологією системного дослідження суспільства (системною методологією, тобто сукупністю способів, прийомів чи операцій, спрямованих на системне теоретичне і практичне освоєння соціальної дійсності. Цей вибір, як зазначає С. Устич, зумовлюється такими головними обставинами:

1. Системна методологія, що забезпечує глибокий кількісний і якісний аналіз функціональних і динамічних характеристик соціальних явищ, спроможна якісно покращити соціологічне відображення сучасних транскордонних процесів.

2. Системна методологія як інструмент інтегративного, міждисциплінарного аналізу здатна адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони, — від суб'єктних до матеріально-речових.

3. Системна методологія, що має потужний апарат прикладних розробок, а також забезпечує ефективне виконання науковим знанням прогностичної функції, найбільшою мірою здатна перевести соціологічні та міждисциплінарні дослідження транскордонних явищ із категорії переважно описових у розряд практично необхідних.

Сьогодні важливо ефективно використати існуючий доробок у царині системно-методологічного знання для подальшого соціологічного осмислення транскордонних явищ. Зокрема, потребує вирішення й охарактеризована вище наукова проблема, що виникла в теоретичній рефлексії сучасних транскордонних процесів. Головний зміст цієї проблеми становлять суперечності:

- між потребою в якісній системній методології соціологічного дослідження транскордонних процесів та недостатнім рівнем розвитку наявного системно- методологічного знання про них;
- між складним, інтегральним характером явищ, пов'язаних із просторово-транскордонною регламентацією діяльності суб'єктів, та домінуючим сьогодні в дослідницькій літературі їх переважно обмеженим, монофакторним аналізом;
- між необхідністю широкого теоретичного і практичного використання системної методології та невизначеністю головних інструментів та алгоритму її соціальної імплементації.

Наявність цієї проблеми підтверджується висновками науковців і державних інституцій. Так, український вчений Н. Мікула зазначає, що у вітчизняній науці відсутні системні дослідження транскордонних явищ. На важливості використання системної методології для аналізу всього комплексу проблем, пов'язаних із кордонами, наголошує FRONTEx - агентство Європейського Союзу з координації діяльності країн - членів у сфері безпеки кордонів.

Соціологічний супровід транскордонного співробітництва дозволить також зрозуміти, яким чином формується соціальний простір прикордоння, як функціонують його елементи, які правила визначають поведінкові стратегії місцевого населення і соціальних інститутів, яку роль відіграє в цих процесах новий кордон Європейського Союзу, його вплив на повсякденне життя місцевих громад по обидва боки державного кордону України, зокрема в Карпатському євро регіоні.

Відомо, що вплив кордону на стан транскордонної співпраці генерує додатковий потенціал міжнародного співробітництва з сусідніми країнами.

Цей додатковий потенціал прикордоння, як зазначає проф. О. Стегній [14], має такі складові:

1. Географічне положення прикордонної території, її близькість до державного кордону і, відповідно, зарубіжні країни. Для визначення конкретної відстані від кордону соціологи мають враховувати особливості транскордонної історії прилеглих територій та соціокультурної специфіки укладу життя місцевого населення.

2. Специфічна інфраструктура прикордоння: наявність транспортних переходів державного кордону, причому здебільшого для різних видів транспорту; наявність інфраструктури прикордонного і митного контролю, зв'язку, об'єктів сервісу тощо. У цьому зв'язку прикордонна територія може мати значний транзитний потенціал.

3. Можливість широкого використання потенціалу і ресурсів прикордоння сусідньої держави, в тому числі природних – земельних, лісових, водних, рекреаційних тощо.

4. Можливість залучення в різні форми співробітництва населення з прикордоння однієї країни в прикордоння іншої і навпаки.

5. Можливість залучення в різні форми співпраці, в тому числі в зовнішньоекономічну діяльність, значної частини населення прикордоння.

6. Широке використання ринків сусідніх країн в межах прилеглих до кордону територій.

7. Можливість розвитку в прикордонні цілісного поєднання видів діяльності на основі взаємовигідного міжнародного співробітництва: у сфері торгівлі, експортно-орієнтованих виробництв, в тому числі невеликих і малих підприємств з переробки імпоротної сировини, напівфабрикатів також туристичних компаній і об'єктів міжнародного туризму; розвиток культурно-освітніх видів діяльності тощо.

Що стосується методологічних засад аналізу кордонів і транскордонних процесів, то провідний фахівець з проблематики організації і проведення масштабних соціологічних досліджень професор М. Чурилов [15], формулюючи методологічні аспекти цієї проблематики, наголошує, що в основі соціологічної рефлексії сучасних транскордонних явищ лежить **методологія системного дослідження суспільства**, зокрема її основні принципи: принцип єдності суспільних суб'єктів, діяльності, відносин; принцип соціального зумовлення; функціонально-генетичний принцип.

Ці принципи, в свою чергу, реалізуються в якісній вербально-графічній моделі соціальної системи, яка слугує методологічною «відмичкою» до аналізу всієї різноманітності суспільних явищ, в тім числі і тих, що пов'язані із кордонами та транскордонними процесами.

За допомогою проведення крос-кордонного соціологічного дослідження можна виокремити різні соціальні групи через способи, ступінь та характер впливу кордону. Мова іде про респондентів, орієнтованих на професійне співробітництво з мешканцями прикордонних районів сусідніх країн та отримання прибутку; учасників опитування, націлених на отримання доходу і можливості приватних виїздів за кордон за покупками, товарами; індивідів, для яких особливе значення мають особисті відносини, культурний обмін та отримання доходу. Окрему категорію респондентів можуть скласти ті, хто очікує негативних наслідків територіальної близькості від кордону, насамперед можливого погіршення криміногенної ситуації.

Реалізація цих методологічних засад на рівні експертного дослідження транскордонного співробітництва була здійснена в ході виконання проекту «Кордони для людей», виконаного Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) та його партнерами – Інститутом соціальних наук Словацької академії наук (м. Кошице, Словаччина) та Інститутом світової економіки і міжнародних відносин АН України (м.

Київ, Україна) в 2010-2012 рр. за Програмою ЄСП Європейського Союзу в сегменті Угорщина, Словаччина, Румунія, Україна.

Пілотне міжнародне соціологічне дослідження «Кордони очима людей», виконане в рамках проекту тієї ж Програми в 2012-2014 рр., мало на меті доповнити результати експертного дослідження сучасних транскордонних процесів через встановлення зворотного зв'язку із основними суб'єктами транскордонних процесів – жителями прикордонних регіонів, тими, кого останні геополітичні зміни на Східному кордоні ЄС торкнулися в першу чергу і більше всього, - вивченню їх думок, настроїв, оцінок.

Важливим кроком на шляху вироблення і впровадження системної методології соціологічного сервісу транскордонного співробітництва є практичні дії з апробації дієвих форм і методів та їх впровадження в практику. Прикладом такої системної роботи є комплекс заходів, реалізованих у процесі виконання наукових проектів з цієї проблематики, які знайшли своє відображення в ряді міжнародних наукових конференцій [16].

Вкрай важливою вимогою до методології сучасного соціологічного дослідження є належний потенціал її імплементаційної спроможності. Зберігаючи необхідний рівень своєї уніфікованості, ця методологія повинна забезпечувати тому чи іншому аплікату (залежно від його конкретних потреб і умов – організаційних, фінансових, часових тощо) необхідний «коридор свободи» у виборі інструментів дослідження, тобто зробити цей вибір достатньо інваріантним. У зв'язку із цим у пакет дослідження поряд із класичним способом зняття інформації через масове анкетне опитування (face to face) входили і «простіші» форми отримання соціологічного знання – експертне і телефонне опитування.

Якщо говорити про особливості вимірів тематики міжнародного соціологічного моніторингу транскордонного співробітництва, проведеного під керівництвом проф. М.Чурилова, то вони такі:

- умови життя в населеному пункті;
- оцінка ставлення місцевого населення до транскордонного співробітництва;
- інформаційний простір місцевих громад;
- міграційні настрої та практики;
- оцінка роботи державних служб;
- міжетнічні відносини та права національних меншин в регіоні [17].

Поряд з методологічними аспектами аналізу кордонів через призму соціологічних досліджень надзвичайно важливим є методичне забезпечення цих процесів.

Саме тому в процесі виконання уже названого міжнародного проекту «Кордони очима людей» (до виконання якого в якості партнера залучався НН Інститут євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ») була розроблена актуальна Робоча програма [18] з цих питань.

Робочою групою проекту було внесено пропозицію щодо введення навчальної дисципліни для університетів «Соціологія транскордонних процесів» для підготовки висококваліфікованих фахівців з названої проблематики.

Навчальна дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» покликана забезпечити професійну підготовку фахівців та вивчати транскордонні процеси у комплексі, як-то: транскордонне співробітництво, умови і особливості життя людей у прикордонні, задоволення національно-культурних потреб по обидві сторони кордону, міграційні настрої та практика роботи державних служб, міжетнічні відносини, права національних меншин, інформаційний простір та відображення в ньому ставлення населення до транскордонного співробітництва тощо.

В основу навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» лягли фактичні аналітичні висновки з цих питань, отримані в результаті комплексного міжнародного соціологічного дослідження «Кордони очима людей». Для сучасних молодих спеціалістів з вищою освітою, багато з яких працюватиме у прикордонних регіонах нашої країни, важливо одержати результати дослідження сучасних транскордонних процесів через встановлення зворотного зв'язку з їх основними суб'єктами – жителями транскордонних регіонів – тими, кого останні геополітичні зміни на східному кордоні з ЄС торкнулися в першу чергу, і більше всього – через вивчення їх думок, настроїв, оцінок [18].

Мета навчальної дисципліни - **сформувати** у студентів теоретичні знання, методологічні основи дослідження транскордонних процесів; **використати** отриманих знань для аналізу соціально-економічних явищ і процесів у прикордонних регіонах; **розвинути** навички самостійної роботи з використання статистичних методів, узагальнення результатів проведених досліджень транскордонних процесів; навички **розроблення і прийняття** аргументованих рішень і рекомендацій.

Основні завдання:

- ознайомити студентів з предметом та основними парадигмами соціології;
- обґрунтувати необхідність методологічної інтеграції теоретичної та прикладної соціології;
- визначити діапазони нормативної та емпіричної частин в методології сучасної соціології;
- визначити основні спрямованості соціологічних досліджень;
- охарактеризувати особливості суб'єктно-орієнтовного підходу в соціології;
- визначити можливості та обмеження емпіричного етапу соціологічного дослідження;

- оцінити методика та методи конкретного соціологічного дослідження.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- ✓ основні структурні парадигми соціології транскордонних процесів (СТП): суть, класифікацію, етапи розвитку;
- ✓ інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про СТП;
- ✓ вміст класичного та сучасного соціологічного знання стосовно можливих шляхів вивчення транскордонних процесів як в Україні, так і поза її межами;
- ✓ головні вимоги до розробки програми соціологічного моніторингу транскордонних процесів, способи поєднання теоретичного знання та відповідних методів соціологічного дослідження;
- ✓ специфіку соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного підходу.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен уміти:

- ***проводити*** зіставлення різних частин соціологічної теорії, їхні можливості і обмеження в аналізі сучасних транскордонних процесів;
- ***аналізувати***, робити висновки і мати власне судження при дослідженні вказаної проблематики;
- ***об'єктивно*** оцінювати сучасний стан та перспективи розвитку транскордонних процесів;
- ***розробляти*** програму соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного напрямку та властивої йому методики;
- ***набувати*** навички здійснення організації і проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів на різних рівнях соціологічного аналізу;
- ***використовувати*** основні методи аналізу і синтезу проблеми, новітні методи дослідження;
- ***запроваджувати*** отриману соціологічну інформацію та основні результати дослідження в майбутній професійній діяльності як молодого спеціаліста;
- ***забезпечувати*** високий рівень знань студентів та вміння використовувати їх у практичній діяльності;
- ***розширяти*** вміння та навички логічно мислити, професійно обґрунтовувати та захищати власну точку зору з проблематики транскордонного співробітництва;
- ***сприяти*** виробленню навичок розуміння особливостей транскордонних процесів, їхніх видів та етапів розвитку;

- **підвищувати** свій професійний рівень як майбутнього фахівця з урахуванням знань і навичок, набутих під час вивчення цієї навчальної дисципліни;

При викладанні навчальної дисципліни звертати увагу на:

- ✓ **ознайомлення** студентів з основами соціології як науки;
- ✓ **розвиток** логічного мислення та підвищення загального рівня;
- ✓ **здобуття** навичок дослідження транскордонних процесів;
- ✓ **формування** навичок самостійного вивчення навчальної літератури з проблематики соціологічних досліджень;
- ✓ **застосування** отриманих знань для аналізу моделювання і розв'язання існуючих проблем у системі транскордонних процесів.

До запропонованої програми навчальної дисципліни увійшли теми двох змістових модулів, зокрема до модулю 1:

1. **Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів.**
2. **Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні.**
3. **Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках.**
4. **Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів.**
5. **Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів.**
6. **Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.**

До модуля 2 запропоновано теми:

1. **Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство.**
2. **Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів;**
3. **Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні особливості.**
4. **Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові.**
5. **Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів.**
6. **Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику.**

Враховуючи специфіку навчальної дисципліни, розробники навчальної програми запропонували свою методику. Було зроблено акцент

на такі методи навчання, як: методи навчання, відпрацювання і контролю. Далі методи визначаються за характером пізнавальної діяльності студентів і можуть бути поділені на репродуктивні і продуктивні. До перших належить метод повідомлення «готового» знання шляхом інформативного викладу, проблемного викладу змісту матеріалу і дедуктивного виведення, до других – метод пояснення шляхом організації евристичного пошуку, який частково скеровується викладачем.

Метод повідомлення готового знання шляхом інформативно-го викладу полягає у викладі викладачем змісту знань і дій в усному або письмовому повідомленні. Робиться це на основі раніше здобутих предметних знань і пізнавальних умінь розрізнати й ототожнювати при порівнянні характеристики об'єктів і дій, здійснювати узагальнення, підведення під поняття та ін.

Метод повідомлення готового знання шляхом проблемного повідомлення відрізняється від попереднього тим, що викладач робить повідомлення як відповідь на заздалегідь поставлені ним самим запитання за змістом, що розкривається. Студент у цьому разі може працювати більш активно, оскільки після постановки запитання можуть виникнути самостійні міркування і спроба відповісти на запитання до і в процесі відповіді, що дається викладачем.

Метод повідомлення готового знання шляхом дедуктивного виведення полягає в тому, що викладач повідомляє студентам деякі загальні положення, підстави, пояснювальні принципи і пропонує студентам самим вивести з них більш конкретні знання про об'єкти і дії різних рівнів конкретності.

Предмет навчальної дисципліни передбачає здійснення таких основних методів навчання:

➤ **лекційні заняття**, в процесі яких пояснюють кожну тему, основні питання тієї чи іншої теми, питання, які носять проблемний характер і є предметом наукової дискусії. Лекція – це аудиторне заняття з курсом або його частиною (поток), яке проводиться провідними викладачами-лекторами (професорами і доцентами вищого навчального закладу, а також провідними науковцями або спеціалістами, запрошеними для читання лекції), на якому викладаються основні положення досліджуваної дисципліни, її теоретичні проблеми, новітні наукові досягнення в конкретній сфері. Лекційні заняття не орієнтовані на дублювання підручників і навчальних посібників. Академічна лекція, як правило, проводиться у формі публічного виступу викладача, у процесі якого здійснюється передача певної інформації. Однак лекція – це не монолог, а творче спілкування, взаємодія оратора і аудиторії. Тому студент повинен сприймати лекції й бути активним під час її читання. Лекції спрямовані на забезпечення студентів систематизованим і структурованим науковим і

навчальним матеріалом з основних розділів, тем з метою формування у слухачів правового світогляду, стимулювання відповідних практичних дій через мотивацію та активізацію навчально-пошукової діяльності студентів, ознайомлення з методикою застосування дійових форм організації навчання;

➤ **конспектування** та відповідне опрацювання студентами попередньо запропонованих питань, в основі яких є важливі правові пам'ятки, джерела, монографічні дослідження, з наступним обговоренням їх у формі колоквиуму. Сприйняття і конспектування матеріалу полягає у засвоєнні матеріалу і його короткого запису. При конспектуванні необхідно переосмислити отриману інформацію, виділити основну думку і стисло її викласти;

➤ **практичні заняття**. На практичних заняттях під керівництвом викладача в умовах роботи в малих групах має відбуватися закріплення, систематизація та узагальнення теоретичних знань, що були отримані студентами під час лекційних занять, додаткової роботи над теоретичним матеріалом, а також – формування та розвиток умінь і навичок практичної діяльності; вагоме місце у викладанні дисципліни відводиться активним, інтерактивним, екстрактивним методам навчання; дискусіям тощо;

➤ **самостійна робота**. *Самостійна робота* з вивчення проблематики соціології транскордонних процесів будується на методичній базі, засвоєній студентами I-III курсів на попередніх роках навчання, з додаванням нових складових, що враховують потреби підготовки бакалаврів на четвертому році їхнього навчання. Передбачається, що впродовж навчання на I-III курсах студенти бакалаврської програми повинні засвоїти знання, вміння та навички виконання наступних видів самостійної позааудиторної роботи:

- конспектування першоджерел з виділенням ключових проблем теми;
- підготовка та оформлення матеріалів для участі у дискусії та інших інтерактивних формах проведення навчальних занять;
- підготовка презентації власноруч відібраного навчального матеріалу з однієї з ключових проблем теми;
- написання рецензії на статтю чи наукове повідомлення;
- розв'язання тестів різних груп складності;
- пошуки відповідей на домашні завдання з конкретної тематики та відповідне оформлення матеріалу;
- написання есею на задану тематику;
- розробка індивідуального науково-дослідного проекту тощо.

На четвертому курсі бакалаврської програми від студентів вимагаються знання, вміння та навички для самостійної роботи підвищеної

складності з використанням таких процедур: оволодіння технологією розробки, організації і проведення соціальних досліджень з найактуальніших проблем сьогодення; здійснення порівняльного аналізу даних, що репрезентують українські реалії та інші країни чи регіони; коректне в науковому плані зіставлення точок зору різних авторів; формулювання власної дослідницької позиції з наведенням аргументів на її користь і т. ін. Студенти старшого курсу бакалаврської програми повинні вільно орієнтуватися у структурі соціогуманітарного знання, чітко уявляти співвідношення методології, теорії та методів дослідження, обирати адекватні поставленій меті методи емпіричного дослідження; здійснювати міждисциплінарний пошук, обирати для власних досліджень ті теорії та принципи положення з праць зарубіжних авторів, які методично доцільно використовувати на українському ґрунті. З врахуванням наведеного викладач формулює завдання для самостійної роботи, які, з одного боку, враховують досягнутий студентом рівень, а з другого – розвивають закладені раніше знання, вміння та навички, виводять їх на якісно вищий рівень і готують відповідну основу для занять (згодом) на магістерській програмі.

У вивченні курсу «Соціологія транскордонних процесів» передбачається опанування студентами різних видів самостійної роботи, що охоплюють такі типи навчальних занять:

- виконання завдань з різних видів самостійної роботи;
- самостійна робота з теоретичним матеріалом – йдеться про позааудиторне опрацювання теоретичного матеріалу та представлення результатів самостійної роботи в письмовому вигляді, зокрема:

- ✓ написання реферату за заданою проблематикою;
- ✓ аналітичний розгляд наукової публікації;
- ✓ аналіз конкретної ситуації та підготовка аналітичної записки;
- ✓ практикум з навчальної дисципліни з використанням програмного забезпечення;
- ✓ виконання завдань у рамках дослідницьких проектів;

- самостійна робота з підготовки до практичних занять і закріплення їх результатів. Передбачає письмове, позааудиторне виконання навчальних занять з метою підготовки до застосування отриманих знань під час практичного заняття;

➤ **самостійне письмове виконання** кожним студентом творчих завдань (есе), в яких належить засвідчити здатність використання основних методів наукового пізнання, актуальних для предмету навчальної дисципліни, креативність мислення;

➤ **індивідуально-консультативна робота**. Це досить важлива форма навчання, призначена для організації та перевірки ефективності самостійної роботи студентів, оцінювання її результатів. Вона передба-

чає проведення різного роду консультацій. **За змістом** консультації можуть бути проблемними, оглядовими, методичними; **за призначенням** – передсемінарськими; передекзаменаційними, професійними; **за формою** – груповими, міжгруповими, індивідуальними. Індивідуально-консультативна робота дає можливість вивчити й узагальнити досвід тих слухачів, які успішно навчаються, а також установити причини низької успішності окремих студентів і надати їм допомогу;

- **модульні контрольні роботи** представлені двома складовими:
- а) теоретичні питання;
 - б) тестові завдання.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що проблематика соціологічних аспектів кордонів загалом і транскордонної співпраці зокрема була, є і залишається надзвичайно актуальною тому, що її успішне вирішення дає можливість:

- **мати** об'єктивну оцінку стану справ і працювати на випередження негативних проявів і викликів, що мають місце на кордоні;
- **оцінювати** загрози і ризики на зовнішніх кордонах України з сусідніми державами;
- **вдосконалювати** модель управління місцевого прикордонного руху громадян по обидва боки кордону та забезпечення безперешкодного пересування через спільний кордон транспортних засобів і вантажів;
- **протидіяти** нелегальній міграції, поширенню ядерних матеріалів, засобів терору та наркотиків і контрабанді в цілому;
- **забезпечити** плідну співпрацю і чітку взаємодію з колегами та адекватно реагувати на протиправну діяльність організованих злочинних угруповань на кордоні, зокрема в таких сферах, як незаконна міграція, торгівля людьми, контрабандна діяльність;
- **встановлювати** і припиняти діяльності каналів фінансування і постачання зброї злочинним угрупованням і незаконним збройним формуванням;
- **підвищувати** рівень взаємодії оперативних підрозділів з прикордонними і митними службами з прогнозування негативних проявів та провокацій;
- **впроваджувати** новітні інформаційні технології, експертно-аналітичні системи моніторингу й оцінки обстановки;
- **прогнозувати** настрої національних меншин та «оголювати» проблеми, що хвилюють населення прикордонних регіонів держави, попереджувати прояви сепаратизму та провокацій проти національної безпеки України.

Література:

1. Протокол №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва, 5.05.1998. Страсбург.
2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2007. 768 с.
3. Моделі і механізми регулювання єврорегіонального співробітництва України: монографія / за заг. ред. І.В.Артьомова, О.М.Ващук, О.М.Руденко. – Ужгород: МПП «Гражда», 2013. – 612 с. – (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; вип. 21).
4. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / За заг. ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. 520 с.
5. Симчера В.М., Соколин В.Л., Машихин Е.А., Шевяков А.Ю. Энциклопедия статистических публикаций (Древняя Русь, Российская империя, Союз Советских Социалистических Республик, Российская Федерация, X-XX вв.). – М.: Финансы и статистика, 2001. 992 с. : ил.; Симчера В.М. Методы многомерного анализа статистических данных: учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2008. 400 с.: ил.; Симчера В., Нестеров С. О прототипах статистики приграничных связей / Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 104.
6. Чурилов М., Стегній О., Устич С. Посібник з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва. Ужгород, 2014. 151 с.
7. Статистика асиметрії економічних потенціалів в якості основи економічної політики та діяльності у транскордонних регіонах / Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 19-52.
8. Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2012. 117 с.; Устич С.І. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам: комплексне дослідження (українською, російською та англійською мовами). – Ужгород: Карпати, 2007. 240 с., іл.; Устич С.І. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу?: монографія. – Ужгород: Карпати, 2010. 328 с., іл.
9. Приходько В.П. Інвестиційний розвиток територіально-виробничих комплексів: теорія та методологія: монографія / В.П. Приходько. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. 318 с.; Україна в системі європейської інтеграції: монографія. Навчальний посібник / М.Палінчак, В.Приходько, В. Химинець та ін. – Ужгород: ТОВ «Рік-У», 2016. 344 с.
10. Пелін О.В. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського євро регіону // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 59-60. С.192-196.
11. Артьомов І.В. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник: у 2-х кн. – Ужгород: Ліра, 2008. – Кн.1. 476 с.; Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія/ І.В. Артьомов. – Ужгород: Ліра, 2009. 520 с.; Моделі і механізми регулювання єврорегіонального співробітництва України: монографія / за заг. ред. І.В. Артьомова, О.М. Ващук, О.М. Руденко. – Ужгород: МПП «Гражда», 2013. 612 с.; Артьомов І.В., Діус Н.О. Єврорегіональне співробітництво України: проблеми і перспективи: навч.-метод. посібник. – Ужгород: ПП: «Шарк». 2014. 368 с.; Артьомов І.В. Транскордонна статистика і соціологічний моніторинг

- проблем прикордонних територій // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / За заг. ред І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. С.126-137.
12. Транскордонна статистика як необхідний елемент для аналізу конкурентоздатності західних прикордонних областей України // Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 179-197.
 13. Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація (на прикладі сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України) / відп. ред С.І. Устич. Ужгород, 2012. 117 с.; Устич С.І. Методологія дослідження сучасних транскордонних процесів і транскордонна статистика // Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 5-19. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціологічних наук: спец. 22.00.02. Методологія та методи соціологічних досліджень / Інститут соціології НАН України. - К.: –2015.
 14. Стегній О.Г. Методологічні складності крос-культурних досліджень // Український соціум. 2013. №2(45). С.99-112.
 15. Чурилов М., Стегній О., Устич С. Посібник з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва. Ужгород, 2014. 151 с.
 16. Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип.4: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб’єктів“, м. Ужгород, 8-9 квітня 2011р.– Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 317с; Підвищення якості освіти в університетах: матеріали міжнародної наукової конференції Ужгород (Україна)- Кошице (Словацька Республіка), 25-27 березня 2011 року. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Закарпатський держ. ун-т [та ін.] – Ужгород: ЗакДУ, 2011. 448 с.; Geopolitics of Ukraine: history and modern times: collection of scientific papers. Issue 9./Materials of the international scientific –practical conference “Ways to improve efficiency of transborder cooperation at the new Eastern border of EU», Stará Lesná, Slovak Republic, September 18-19, 2012.– Uzhgorod: ZakSU, 2012. – 324 p.; Geopolitics of Ukraine: history and modern times: collection of scientific papers. Issue 11./ Proceedings of the international scientific – practical conference “Methodology and tools for sociological analysis of transborder cooperation», held in Uzhgorod, Ukraine on January 24-25, 2013.– Uzhgorod: ZakSU, 2013. – 236 p.; Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (13) /Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Система соціологічного забезпечення транскордонного співробітництва», м. Ніредьгаза, Угорщина, 24–25 вересня 2014 р. – Ужгород: УжНУ, 2014. – 320 с.
 17. М. Чурилов, О. Стегній, С. Устич. Посібник з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва. Ужгород, 2014. 151 с.; Звіт про пілотне емпіричне соціологічне дослідження «Кордони очима людей» / Робочі матеріали соціологічних досліджень ГО «Інститут транскордонного співробітництва». (Концепція соціологічного сервісу транскордонного співробітництва / С.І. Устич. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. 120 с.
 18. Робоча програма та методичні рекомендації до навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» / С.І. Устич, І.В. Артьомов, Н.Й. Черниш та ін. Ужгород, 2014. 64 с.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Незважаючи на постійну увагу наукової спільноти до проблеми транскордонного співробітництва, означена тема й надалі залишається об'єктом прискіпливого творчого інтересу для низки вітчизняних і зарубіжних дослідників. І це має цілком логічне пояснення. Насамперед на фоні широкої палітри визначень змісту поняття «транскордонне співробітництво», тлумачення терміну «учасники процесу транскордонного співробітництва» у загальному інтелектуальному тезаурусі визначень все ж помітно виділяються спільні понятійні ознаки, які дозволяють їх виокремити. Отже, у наявному гуманітарному масиві існуючих визначень виділяються такі особливості, які впливають на формування передумов, а з часом і практики транскордонного співробітництва. Відповідно конкретизуємо: це географічна, геополітична, політична, правова і, безумовно, історико-культурна спільність. Саме остання буде предметом нашого дослідження. Для історико-культурної спільності транскордонних територій, як правило, властиве не лише спільне історичне минуле, а й компактне проживання етнічних груп, які мають споріднену культурно-духовну спадщину.

Такий підхід до розкриття змісту проблеми формується з визнання особливого значення історико-культурної спільності для формування практики транскордонного співробітництва. Остання невід'ємно пов'язана з історико-культурною специфікою регіоналізму, основою якого виступає культурна або етнічна своєрідність населення, що проживає на певній географічній території та демонструє схильність до інтеграції на основі спільних історико-культурних, етнічних і духовних цінностей.

З огляду на сказане зауважимо, що знаковою рисою транскордонного співробітництва варто вважати доцентровість. Останню формують культурний, політично-духовний та історико-інтелектуальний чинники. Фактично основою транскордонного співробітництва в Центральній-Східній Європі є загальний історичний досвід, культурно-цивілізаційна спільність. Практичний бік означених чинників розкривається в прагненні інтелектуальної міжрегіональної еліти до збереження та підтримки як власної, так і загальної духовної сфери. Відповідно з часом інтелектуальна міжетнічна, духовно-культурна спільність дозволяє мінімізувати час для формування автономних політичних інститутів в

окремих регіонах та інтегрованих структур управління на міждержавному рівні.

З огляду на сказане вище, ми пропонуємо із загального напрямку теорії пізнання проблеми транскордонного співробітництва виділити частину наукового пошуку шляхом виокремлення зі світоглядної парадигми такої її складової, як культурно-духовний аспект формування спільності інтересів. Таким чином, методологію дослідження транскордонного співробітництва розглянемо крізь багатовікову історико-культурну близькість та духовну спільність європейських народів.

На сьогодні в гуманітарній сфері залишається досить поширеним явищем ототожнення методології з методами дослідження як минулого, так і сучасності. Але, на наше переконання, методологія історико-культурної та транскордонної проблематики – це, скоріше, частина наукової діяльності, яку сьогодні інколи навіть кваліфікують як знання, що присвячене принципам і категоріям історичного пізнання. «Саме теорія пізнання, – пише теоретик О.С.Лаппо-Данилевський, – лежить в основі методології науки» [1, с.9]. До того ж, методологія – це частина філософії, тому що має справу з поглядами, що мають, по суті, світоглядний характер, і, тому тісно переплелася з основними науковими поняттями. Разом з тим усі гуманітарні поняття не є назавжди незмінними, вони розвиваються та вдосконалюються з поглибленням суспільно-політичних процесів, до того ж існує соціальна обумовленість історико-політичного знання. Адже неможливо заперечити той факт, що історія та політика творяться людьми, кожен з яких має власний досвід, який співвідноситься з практикою певного історичного періоду. Саме тому переконання дослідників, а, втім, і їх праці не можуть бути вільними від впливу епохи. Фактично кожне нове покоління науковців робить свій внесок у порядок дослідження і оцінку історичних подій та сучасності, наближаючись у тій чи іншій мірі до об'єктивного висвітлення соціально-політичного процесу.

Саме тому методологія науки – це частина динамічної гуманітарної сфери, у якій особливо відчутний зв'язок історичних знань з іншими науками, насамперед з філософією. Крім того, основні поняття історичних та соціополітичних знань як складові гуманітарної сфери несуть у собі філософську сутність. Так, історико-політична сфера – це частина пізнання, що конкретизується у процесі наукового вивчення розвитку людства та має загальну логіку і спрямованість. Цей процес піддається об'єктивному дослідженню. При цьому роздуми про природу історичного пізнання настільки ж давні, як і сама історія. Людство завжди цікавилось минулим, а історики та політологи переважно прагнули об'єктивності, досліджуючи його. Сама ж методологія науки фактично знаходиться на стику з філософією. Якщо предметом останньої вважається дослідження загальних закономірностей науково-пізнавальної діяльності, то методоло-

логія історико-політичної науки – це складний багатогранний феномен з систематизації широкого гуманітарного комплексу, який здійснює послідовний вплив на різні аспекти дослідження розвитку і становлення всіх складових людської цивілізації.

Отже, у науці існують різні дефініції поняття «наукова методологія». Наприклад, згідно з визначенням І.Д.Ковальченко, «методологія – це теорія науково-пізнавальної діяльності, спрямована на вивчення і розробку методів наукового пізнання. У цьому плані методологія, безсумнівно, повинна розглядатися як складова частина гносеології, на що і вказується у низці досліджень. У гносеології методологія виступає як вчення про методи пізнання, тобто як теорія методів, тому що саме вона, спираючись на онтологічне і гносеологічне знання, перетворює та переносить його у дослідницьку сферу, визначає також характер постановки проблеми, вибір адекватних шляхів (підходів) і принципів її вирішення і переведення цих принципів у систему нормативних і регулятивних вимог» [2, с.23]. Не менш чітко резюмує сутність методології академік РАН В.Н.Кудрявцев. Він пише, що «методологія науки являє собою систему принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета, аксіом, що є вихідними пунктами на шляху пізнання» [2, с.3]. Методологія науки, вважав один з найвизначніших фахівців у цій сфері Лаппо-Данилевський, фактично висвітлює, «з якої теоретико-пізнавальної точки зору дослідник вивчає факти нашого історичного досвіду; яке значення він має надавати причинно-наслідковим принципам і доцільності в історичних конструкціях; який критерій історичної оцінки, на підставі якого він здійснює відбір фактів; який зміст він надає предмету історичного знання» [3, с.245]. Як бачимо, з наведеного ланцюжка цитат із праць відомих теоретиків стає зрозумілим, що ідея реконструкції минулого, а, точніше, відтворення її істини за допомогою певного визначеного методу історико-регіонального дослідження не тільки була завжди актуальною, але й продовжує мати виняткове значення для осмислення складних соціальних, політичних структур і процесів.

Складність динамічної системи суспільного розвитку європейських народів, багатофакторність різних ідейно-теоретичних впливів на них зумовили формування організаційної своєрідності національно-культурних процесів, кожний з яких відрізнявся відповідною тривалістю і певним ступенем загальності. У той же час довгостроково існуючі етносоціальні системи народів Європи демонстрували (і досі демонструють) не тільки протилежність, але й своєрідність своїх національних ідейних та ідеологічних форм на тлі процесу європейської регіоналістики. При цьому в новій історії, або в історії періоду модернізму, своєрідне, національно-духовне було головним організуючим принципом політичного життя, а в ХХ ст. національна ідея вже опанувала думками чи не всіх

слов'янських народів. У нації почали бачити необхідне джерело і критерій легітимної влади, символ етнічного збереження і розвитку. Зазначимо, що характерною вимогою сучасного гуманітарного знання стосовно народів Європи є необхідність визначати не тільки хронологію початку і завершення різноманітних етносоціальних процесів, а, як влучно з цього приводу висловився відомий американський історик П.Гірі, «дослідники завжди працюють з певною метою – переважно для того, щоб сформувати колективну думку історичного цеху і, в кінцевому підсумку, суспільства, в якому вони живуть» [4, с.116]. Як нам здається, накопичення конкретних історико-політичних фактів дозволяє не просто відтворити минуле, а навіть дещо інтелектуально прочинити «вікно» у майбутню практику транскордонних процесів. Цей аспект наукової діяльності дослідника безпосередньо залежить як від його життєвого досвіду, так і від змісту ідей епохи і суспільної практики. В сукупності це обумовлює виникнення різних бачень змісту суспільно-політичного процесу і міжнаціонального діалогу. При цьому саме методологія дозволяє дещо систематизувати і об'єднати строкату політичну історію європейських народів у певний системно-історичний комплекс. Звідси випливає, що «методологія науки переслідує два завдання: основне і похідне. Основне полягає в тому, щоб з'ясувати принципи, які лежать в основі науки і завдяки яким вона отримала своє значення; наступне – похідне завдання зводиться до того, щоб дати систематичне знання про методи, за допомогою яких що-небудь досліджується, методологія історії ... прагне дати теорію пізнання, з'ясувати методи історичного дослідження» [5 с.6].

При розкритті теми ми, безумовно, стикаємось з необхідністю теоретичного осмислення проблеми, тому що саме це дозволяє узагальнити абстрактно-логічні дефініції попередніх науковців і сприяє досягненню мети – глибшому розумінню категорії «транскордонне співробітництво», що є складним феноменом, який і сьогодні впливає на суспільно-політичні процеси. Метою нашої теоретичної абстракції є ілюстрація перебігу, генезису і специфіки розвитку категорій з позицій об'єктивності та детермінізму. З огляду на це, можна припустити, що на формування понятійного апарату, який є фундаментальною базою науки, впливають певні закономірності розвитку історичних знань. Насамперед це, власне, розвиток самих гуманітарних знань з їх іманентною еволюцією в рамках цивілізацій. По-друге, вплив на гуманітарну сферу суспільних обставин, в умовах яких ця ланка розвивається. Такі закономірності, незважаючи на їх відносність, на нашу думку, носять універсально-методологічний характер і конкретизуються у формах, що адекватно часу відображають місце та значення процесу транскордонного співробітництва.

Згадаємо, що проблема існування законів у історії, політології була і досі залишається у сфері наукової дискусії. Як відомо, особливо мето-

дологічно озброєними прихильниками присутності в змісті історико-політичних дій, які відповідають певному суспільно-історичному процесу і є повторювально закономірними, були марксистами. Не відкидаючи наявності певного суб'єктивного фактора, прихильники історичного матеріалізму стверджують, що «в історії суспільства діють люди, обдаровані свідомістю, у них існують бажання і пристрасті, вони ставлять собі визначені цілі. Але, незважаючи на важливість цього судження для наукового дослідження, – особливо окремих епох і подій, – воно зовсім не заперечує того факту, що хід історії визначається загальними законами, на перший погляд, нам здається, що взагалі панує випадковість і в історичній галузі. Але там, де на поверхні панує випадковість, там сама ця випадковість завжди виявляється підлеглою внутрішнім, прихованим законам. Уся проблема полягає в тому, що необхідно відкрити ці закони» [6, с.37]. Таким чином, згідно з марксистською методологією, історичний алгоритм діалектики історії транскордонної практики визначається існуючими законами і, відповідно, може бути достатньо передбачуваним. У той же час можна стверджувати, що соціально-політичні процеси, і в тому числі транскордонне співробітництво минулих років, не знають «залізної обов'язковості» всіх ступенів розвитку – це, скоріше, «блакитна мрія» педанта, який, засвоївши яку-небудь певну теоретичну схему, намагається розкласти згідно з нею історичні факти «по полицях».

Об'єктивні закономірності розвитку регіональних процесів, регіональної співпраці, транскордонного співробітництва, що формувалися в результаті складного мімезису різних фактів історичної дійсності – політики, культури, ідеології, економіки, соціальних структур, не можуть бути безпосередньо зведені до дії законів, які є сенсом методології науки. У суспільній сфері, на відміну від сфери, що є об'єктом інтересу природничих наук, діють різні за своєю мораллю та поглядами індивіди, а тому надання суспільному факту, або, у нашому випадку – практиці транскордонного співробітництва – певної закономірності буде не до зовсім правильним. Хоча, в той же час наявність певної схожості, повторюваності історичних процесів завжди має деякий логічний зміст, що і дозволяє вести мову про певну історичну закономірність. Крім того, природний детермінізм (географічне положення, природні ресурси, клімат, геополітичні обставини) також здійснює суттєвий вплив на динаміку суспільних процесів. До того ж, інколи навіть досить далекі від виробничої сфери суб'єктивні фактори можуть істотно вплинути на суспільно-історичний розвиток. При цьому наявність суб'єктивних перепон завжди буде супроводжувати логіку дослідника. Навіть якщо дослідник прагне бути ідейно нейтральним, проголошує відмову від будь-якої методології та обмежується лише викладенням фактів, то їх підбір і послідовність все ж не є довільними, вони все одно підпорядковані певній внутрішній

логіці. Простий перелік фактів мало що дає для розуміння сутності суспільно-політичного процесу.

Відповідно, якщо виходити із змісту наукового постулату про закономірність історико-політичного процесу, то його головними рисами будуть відносність, імовірність і можливість. Тому, на нашу думку, в політології, а, втім, і у практиці регіональних процесів закономірність передбачає також наявність певної подібності, повторення суспільно-політичних подій і процесів. Цей факт можна пояснити насамперед самою специфікою сфери соціальних відносин. Соціальні відносини – це відносини між соціальними одиницями – людьми, групами людей. Отже, для дослідника вкрай актуальним є завдання виявляти історико-політичні закони, які визначають практику соціальних відносин. Однак подальше формування історичної та політичної наук, з огляду лише на традиційний постулат про панування в гуманітарній сфері винятково історичних законів, на нашу думку, дещо суперечитиме ідеї поліваріантності історичного процесу. Тому дослідник повинен не тільки дати хронологію подій, але, що особливо важливо, – систематизувати історико-регіональне минуле і виявити специфічні характеристики кожної соціальної групи, тобто те, що відрізняє або зближує різні соціальні групи. І в цьому разі те, що ми називаємо історичною поліваріантністю, визначається не загальним законом та копіюванням, а повторюваністю та схожістю тих або інших процесів. Відповідно закони і закономірності в історії, політології та регіоналістиці існують, скоріш за все, у вигляді певних суспільно-політичних тенденцій, реалізація яких залежить як від потенційних, так і від об'єктивних обставин існування народів.

До викладеного вище додамо, що зміст перехідного етапу європейської історії, що припав на кінець XVIII – першу половину XIX ст., дозволяє стверджувати, що розвиток і піднесення національних культур, а також самоідентифікація стали певною закономірною тенденцією майже для всіх європейських народів. Більше того, Європа XIX ст. стало демонструє наскрізні тенденції загальності. Вони проявилися не тільки у наполеонівських війнах і спробі уніфікувати завойований простір, а в тому числі, у післявоєнному устрої Старого світу на основі рішень Віденського конгресу і в спробі запровадити відповідну колективну систему, у зростаючому значенні національних економік на фоні їх стійкої експансії за межі власних державно-економічних кордонів, в інтернаціоналізації гуманітарної сфери, яка не тільки вийшла за рамки єдиного патерналістського впливу релігії, а, головне, почала тяжіти до уніфікації системи світоглядних поглядів, які відповідно екстраполювалися на наукову площину, а також на суспільно-політичні та національно-визвольні процеси. Паралельно відбувався процес регіоналізації, міжнаціональної духовно-культурної комунікації, компонентами яких є не тільки політична, еконо-

мічна, а, безумовно, і національно-культурна складова. Саме природа останньої проявилася у народів Європі у вигляді процесу просвітництва, національного ренесансу, наступного міжнаціонального діалогу у рамках регіональної спільності. На цьому інтелектуальному тлі закладалися підвалини спільного й особливого, національного і міждержавного, що поступово сформувало передумови для майбутнього транскордонного діалогу.

У методологічному плані дослідження проблеми транскордонного співробітництва та регіоналістики, науково-філософський підхід до розв'язання різноманітних наукових проблем до середини 80-х років ХХ ст. не викликав дискусій, що було логічним наслідком панування єдиної марксистської ідеології в гуманітарній сфері. При цьому варто згадати майже ритуальну фразу всіх кваліфікаційних робіт: «Методологічною основою дослідження стали праці класиків марксизму». В той самий час варто визнати: вітчизняна наука також не демонструвала «наполегливого пошуку», щоб розширити методологічний аспект наукових досліджень. Це стало підставою для відомого львівського науковця Л.Зашкільняка навіть підсумувати: «В українській радянській історіографії теоретичні проблеми, за окремими винятками, не досліджувалися» [7, с.193]. А тому цілком доречним у судженні про марксистську методологію є висновок, що одне з найважливіших методологічних питань гуманітарних наук пов'язане з об'єктивною оцінкою співвідношення між внутрішніми закономірностями розвитку цієї галузі науки з впливом загальних історичних умов, тобто соціально-політичних факторів та духовно-культурних ідей, без урахування яких неможливо ні правильно оцінити найбільш істотні поворотні пункти у розвитку становлення регіональних процесів, ні точно визначити саму сутність процесів, що розглядаються.

Але, на нашу думку, довгострокове панування однієї, а саме марксистської, методологічної конструкції в історичній і політичній науках дозволяє стверджувати про наявність кризового стану гуманітарних знань і, в тому числі, про звуження тематичного поля досліджень. Марксистська методологія регіоналістики досить часто в її догматизованій та вульгаризованій формах була схожа на прокрустове ложе, у яке історики-професіонали протягом кількох поколінь повинні були «втискати» результати своїх наукових досліджень. Така ситуація певним чином пояснюється тим, що в Радянському Союзі з «владної подачі» не передбачалося існування розбіжності між ставленням до марксизму як до офіційної ідеології, з одного боку, і до наукової теорії – з іншого. Звідси з часом вибудувалася небезпечна для науки ситуація перманентного нігілізму та бездумного заперечення попереднього надбання при тому, що вироблений у руслі модернізації історичної науки професійний інструментарій

інших теоретиків залишався практично не засвоєним низкою дослідників. Сформований протягом багатьох років догматичний світоглядний алгоритм дослідників слугував запереченню навіть того, про що наші окремі науковці інколи мали досить приблизне уявлення. Автор має на увазі численні праці західних науковців-регіоналістів, оригінали яких, на жаль, не доходили до радянських теоретиків, але вони їх наполегливо намагалися критикувати.

Варто визнати, що ідеологічний марксизм у якості методології привніс до гуманітарних наук низку недоліків, серед яких науковий консерватизм, гегемонізм і редукціонізм. У методологічному плані це призвело не тільки до консервації накопичених історико-регіональних знань, головним його недоліком став захист теоретичних постулатів від проникнення нових концептуальних поглядів на суспільно-історичні процеси. При цьому ідея гегемонізму, яка спиралася на презумпцію раціональності матеріалістичної природи і, відповідно, матеріальної детермінанти суспільних процесів, залишила свій відбиток на змісті таких складних соціальних феноменів, як етнос, нація, міжрегіональна співпраця. У цьому зв'язку варто констатувати, що під час аналізу духовно-інтелектуальної сфери народів Європи формаційний редукціонізм звужував соціальну структуру суспільства. При цьому, як правило, розглядалися так звані «основні класи» – феодалі і селяни, буржуазія і пролетаріат. Інколи навіть з'являлися твердження про неповну соціальну структуру деяких регіонів, як це, наприклад, було у словаків, чехів, сербів, хорватів. Між тим соціальна структура будь-якого суспільства незрівнянно складніша. Численні соціальні групи не підпадали під класову характеристику. Водночас відзначимо, що стани, окремі економічні, професійні, маргінальні групи, конфесії тощо не знайшли або майже не знайшли свого аналізу в марксистській регіоналістиці. У зв'язку з цим складні етнічні процеси й міжрегіональні комунікації, які не могли органічно вписатися в існуючі рамки офіційної стадіальності, були проголошені ненауковими і розглядалися як маргінальні теорії буржуазних опонентів. Наприклад, етнічна еволюція чехів і словаків подавалась у вигляді стадіально-марксистського ланцюга: феодальна народність, буржуазна нація, радянський народ.

На нашу думку, марксистською парадигмою не можна до кінця пояснити всю складність етнічних і міжрегіональних, а з часом і транскордонних процесів у певних європейських народів. Саме поняття «парадигма» тлумачиться автором як система теоретичних методологічних ідей, сукупність переконань, світоглядних цінностей і, відповідно, воно пов'язане з визнанням змісту наукових досягнень, які дають можливість побудувати певну суспільно-історичну модель. Безпосередньо поняття «парадигма» досить ґрунтовно було роз'яснено теоретиком-філософом наукових революцій Т.Куном у праці «Структура наукових револю-

цій» [1, с.69–70]. У нашому випадку парадигма розглядається автором як світоглядна і дослідницька установка, яка значною мірою визначається світоглядною позицією самого суб'єкта досліджень.

Звичайно, така постановка проблеми не є новою, але головним у її змісті залишається право кожного історика мати свої переконання і на їх фундаменті здійснювати пошук об'єктивності в регіоналістиці й транскордонних процесах. Можливо, саме тому плеяда блискучих мислителів протягом століть намагалася знайти і не знаходила об'єктивний рецепт нашого знання про соціально-політичні процеси. При цьому, незважаючи на появу безлічі нових методологічних підходів, універсального рецепта так і не було знайдено. І досі запеклі дебати науковців, які підігриваються суспільними і політичними інтересами, спалахують знов і знов. Здається, те, що ми сьогодні назвемо методологічною проблемою періоду кризи гуманітарних наук, у тому числі регіоналістики, пов'язане не з швидкістю зміни парадигм у суспільних науках, а досить часто з відсутністю наукової толерантності щодо своїх методологічних опонентів, яких «нові теоретики» часом відносять до антагоністичних ідеологічних опонентів.

Сьогодні перед науковцями гуманітарної сфери цілком доречно постало питання: що ж прийшло на зміну войовничій догматиці марксистської методології? Даючи відповідь, зазначимо: якщо вважати суспільно-історичну свідомість дослідника певним «розумним віддзеркаленням» своєї епохи, то напрошується висновок про те, що його праці не можуть не нести на собі ознак і впливів епохи. Саме тому більшість дослідників дотримується думки про існування прямої світоглядної, ідеологічної та екзистенціальної залежності гуманітарія від сучасності. Бачення минулого і розуміння перспективи в кінцевому підсумку значною мірою визначається наявною політичною ситуацією, у якій творить дослідник. Якщо змінюється соціально-політична ситуація, то, відповідно, існує тенденція до кореляції «методологічної точки відрахування» для творця наукової парадигми. З цього моменту складається ситуація, за якою «писана» історія може набутися іншого прочитання та отримати нову оцінку.

Вважаємо, не буде гіперболізованим твердженням, що в часи розпаду біполярної системи і відмови від ідеологічної доміанти значна частина вітчизняних і зарубіжних дослідників опинилася у стані певної методологічної розгубленості. З цього моменту роль творців об'єктивних наукових знань про минуле та сучасне і, відповідно, сама можливість досягнення суспільно-комунікаційних процесів виявилися поставленими під сумнів. Звідси безапеляційне заперечення історичного матеріалізму та репрезентативна відмова використовувати окремі концептуальні позитиви марксизму як одного з методологічних джерел у регіоналістичних дослідженнях. З часом думку про доцільність наукового пере-

осмислення марксистської методології на пострадянському просторі висловили деякі дослідники [8], яких концептуально можна об'єднати за таким справедливим, на нашу думку, судженням: у процесі накопичення гуманітарних знань можливі як досягнення, так і втрати. При цьому інколи через кон'юнктурні міркування не тільки окремі події, а й цілі періоди історії та сучасних політичних процесів випадають з поля зору дослідників. Отже, там, де одні дослідники шукають факти, вводячи в науковий обіг нові джерела, інші прагнуть надати їм нової інтерпретації, збагативши або переосмисливши вироблену раніше методологію дослідження. Але якщо відмовитися від поляричних суджень про строка́тість сього́днішньої інтелектуальної ситуації у світовій регіоналістичній науці, то не можна не помітити, тих глибоких змін, що відбуваються у масовій професійній, дослідницькій свідомості науковців особливо на наукових студіях, результати яких оприлюднюють на сторінках спеціалізованих періодичних видань, у публікаціях матеріалів конференцій, у конкретних регіональних дослідженнях.

Так, в історичній періодиці з'явилася значна кількість полемічних, а інколи й емоційних виступів. Відбулися серйозні теоретичні дискусії у журналах «American Historical Review», «History and Theory», «Journal of Modern History» і багатьох інших. Численні публікації, монографічні дослідження продемонстрували не тільки нові виклики часу, з якими зіштовхнулися історіософські погляди науковців, але і увесь спектр нестандартних реакцій на ці виклики. Сучасний підхід до розуміння суспільних процесів по-новому ставить питання не тільки про можливу глибину і межі регіоналістики, але і про критерії об'єктивності і відповідальності дослідника за його творчу діяльність.

У цьому зв'язку варто зауважити, що навіть в умовах наявності жорсткого ідеологічного контролю у науковому середовищі гуманітаріїв існувала тенденція до методологічного плюралізму. Останній проектувався з внутрішнього змісту і світоглядного характеру діяльності кожного наукового індивіда. Тому навіть окремі сучасники писали, що за поглядами на теорію гуманітарних знань ми можемо розділити всіх на три групи: прихильників ідеалістичного розуміння суспільно-політичного процесу, прихильників матеріалістичного розуміння процесу і еkleктиків [9, с.10]. Таким чином, можливо, що однією з найбільш актуальних проблем методологічних студій у сучасній науці на пострадянському просторі залишається проблема ставлення до матеріалістичного розуміння суспільно-політичних процесів, до історичного матеріалізму і, відповідно, до оцінки наукових досягнень радянських регіоналістів. Гуманітарна наука наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. пережила значну внутрішню трансформацію. Це виразно проявилось на поверхні академічного життя – у нелегкому процесі зміни поколінь, появі нових інтелектуальних орі-

ентирів і дослідницьких парадигм у самій регіоналістиці. Справедливо зазначав В.І.Овсянников: «Для спадкоємців радянської науки їх рух вперед неможливий без розв'язання «проклятих питань сучасності», тобто без обговорення «історичної долі» теорії марксизму» [10, с.82]. У той же час «інколи до кінця не академічна критика і просте огульне заперечення марксизму стали своєрідною модою і для певної частини істориків» [11, с.77]. Тому вельми доречною видається точка зору відомого теоретика В.І.Кузіцина, який закликає гуманітаріїв до більш дбайливого ставлення до наукової спадщини попередників, тому що «дослідження, що спираються на оновлене матеріалістичне розуміння, настільки ж правомірні й можуть бути настільки ж плідними, як і ті, які будуть виходити з концептуальних тверджень модернізованого Макса Вебера, положень культурної антропології або історіософії Фернана Броделя» [12, с.87].

Зауважимо, що розробка проблем транскордонного співробітництва почалася ще в радянські часи, на початку 80-х рр. минулого століття. При цьому значним стимулом для посиленої уваги до цієї проблематики стало розширення міжпартійної партнерської співпраці по обидва боки державних кордонів країн – членів РЕВ. Тому, як специфічний феномен з певними особливостями та відмінностями від загального адміністративно-монопольного механізму зв'язків із зарубіжними партнерами, категорія «прикордонне-транскордонне співробітництво» не могла не привернути увагу низки дослідників з республік СРСР, а також і колективу Ужгородського університету. В тій або іншій формі переважно аспекти класово-політичної співпраці були досліджені в працях П.Білака, Ю.Бисаги, В.Гарагонича, Г.Диниса, М.Матьовки, Х.Олексика, В.Приходька, А. Тота, Е.Чейпеш [13]. Зазначмо, що, незважаючи на суто марксистську методологію, а звідси висновки про «братерські зв'язки» між народами соціалістичних країн, зібраний фактичний матеріал все ж заслуговує на нове прочитання і відповідну оцінку.

Не відкидаючи позитивів формаційного підходу для вивчення багаторічної еволюції міжрегіональних і транскордонних зв'язків, вважаємо, однак, більш раціональним застосування цивілізаційного підходу до наукового дослідження історії і сучасних процесів у рамках міжрегіональних і транскордонних зв'язків. Наявність широких методологічних дискусій та їх вплив на співвідношення формаційного і цивілізаційного підходів до вивчення означених процесів у національній політології, на нашу думку, поки що мало помітні. Цей факт має своє цілком логічне пояснення. Інтелектуальні сили української історичної науки зосереджені переважно на проблемі дослідження, осмислення національної історії, місця України в системі міжнародних відносин. Вкрай актуальним залишається пошук відповіді на глобальні і геополітичні виклики, які очікують на нас на шляху створення нового академічного синтезу історії України.

Повертаючись до цивілізаційного підходу в дослідженні міжрегіональних і транскордонних процесів, додамо, що цілком логічним є той факт, що виникнення проблеми співвідношення цивілізаційного і формаційного підходів у гуманітарній сфері тісно пов'язане з методологічними підходами радянської науки із сучасними плюралістичними реаліями оновлення вітчизняної регіоналістики пострадянського періоду. У цьому зв'язку хотілося б підкреслити, що в перехідний період, інколи прагнучи відхреститися від традиційних стереотипів історичної свідомості, що були сформовані з методологічних постулатів марксизму про формаційність всесвітньо-історичного процесу, на тлі критицизму радянської історичної науки разом із брудною водою ідеологічного застою ледь не виплеснули і дитину (теорію суспільно-економічної формації – **Автор**), яка, на нашу думку, не тільки має право на існування, але й продовжує на сьогодні активно використовуватися сучасними дослідниками. У цьому зв'язку досить показовою і аргументовано зваженою звучить думка низки сучасних українських науковців (С.Віднянський С.Устич), які однозначно висловилися на користь необхідності творчо переосмислювати і використовувати позитивні моменти марксистської методології: «Марксизм на теренах оновленої Європи залишається активним учасником наукового і загальносуспільного діалогу, – констатує О.Горенко, – це є свідченням реальної зрілості наукового мислення, яке не потребує насильницької політичної стерилізації і логіка якого залишається вільною як від старих, так і від нових класових забобонів». Це цілком зрозуміло з погляду еволюції європейського раціоналізму, до адекватної рецепції якого наполегливо прагне пострадянська гуманітарна сфера. «Адже марксистська концепція історичного матеріалізму займає важливе місце в багажі соціології», – включаються у дискусію Е.Афонін, О.Бандурка, А.Мартинов, незважаючи на те, що марксизм «у парадигмі ідеалізму розглядається як своєрідна когнітивна матриця, підпорядкована внутрішній логіці процесу матеріалізації духу в результаті людської праці» [14], для дослідника в марксистській концепції існує інструментарій для пізнання соціально-політичних процесів.

Як відомо, для низки гуманітаріїв поняття «формація» має значення системоутворюючого початку всього соціально-економічного і політичного ладу суспільства. Формації розрізняються за домінуючою формою приватної або суспільної власності. Логічно, що перехід від однієї суспільної формації до іншої обумовлений зміною форм власності на основні засоби виробництва, а це відбувається під впливом прогресу продуктивних сил і відкриває нові матеріальні можливості для людської діяльності, для формування суспільних відносин. Сьогодні нам зрозуміло, що бажання окремих дослідників, які знаходяться у стані «наукової рафінації», остаточно відмовитися від формаційно-стадіального підходу

і діяти з «чистого листа», може призвести до появи чергового методологічного міфу, в основі якого лежатиме знову ж одна ідея, але цього разу цивілізаційна.

Але все ж можна припустити, що цивілізаційний підхід зіграв роль каталізатора у процесі трансформації змісту країнознавчих і регіональних знань у вітчизняній славистиці не випадково. Напрацьовані в дореволюційній історіографії уявлення про цивілізацію як про культурно-історичний тип підтримували і радянські сходознавці. Останні свідомо головний акцент у своїх працях робили на ідеї розвитку цивілізацій. Відповідно, здійснюючи спробу модернізувати марксистський підхід у вивченні історії і сучасності, російські дослідники не раз зверталися до цивілізаційного підходу, щоправда, в його звичному для марксистської парадигми лінійному варіанті. Незважаючи на сказане вище, вважаємо, що використання позитивних елементів марксистської методології і доповнення їх саме цивілізаційним компонентом може мати вагоме значення для комплексних досліджень таких етапів транскордонних процесів, як становлення і розширення міжетнічних і міжнаціональних стосунків у перехідний період від доіндустріального до індустріального, а з часом і постіндустріального суспільства, а це сприятиме визначенню місця процесу транскордонного співробітництва у рамках європейської цивілізації.

Сьогодні у понятті «цивілізація» поєднуються як соціальні, так і культурно-комунікативні аспекти життя суспільства. В рамках цивілізаційного підходу до історії та практики міжрегіональної комунікації можна вирішити такі проблеми, як взаємодія загальнолюдського і етнічного вимірів цивілізації, механізмів формування спільних інтересів, а також зробити аналіз діалогу етнічних культур на теренах певного культурно-історичного типу. Цивілізаційний підхід дозволяє здійснити аналіз соціальних механізмів діяльності людей, що забезпечують саму можливість існування регіонально-суспільної комунікації на певному цивілізаційному рівні.

Цивілізаційний підхід до вивчення світового розвитку та окремих міжнародних феноменів сьогодні продовжує розширювати численну аудиторію своїх прихильників. Відповідь на запитання про те, чому цивілізаційний підхід було сприйнято багатьма дослідниками перехідної епохи як вихід з методологічного кута, у якому опинилася пострадянська і, в тому числі, вітчизняна наукова регіоналістика, Л.Б.Алаєв бачить у відсутності уваги дослідників-марксистів «до закономірностей, які нижче всесвітніх» [15, с.88]. Але природа наукової сфери не терпить порожнечі. Після остаточної катастрофи практики комунізму, що був останньою мультикультурною ідеологією, цивілізаційний підхід став основним методологічним важелем для підняття міжкомунікаційних пластів як минулого, так і сучасності.

Головні принципи цивілізаційної концепції всесвітньої історії сформульовані А.Тойнбі та його послідовниками [16]. Монументальну працю А.Тойнбі «Дослідження історії» більшість вчених визнають шедевром історичної і макросоціологічної науки. Його теорія є циклічною і локальною тому, що не розглядає суспільно-політичні процеси як єдиний поступальний рух усіх народів у напрямі до однієї загальної цивілізаційної мети. Наявність європейської цивілізації, у внутрішній зміст якої входять транскордонні процеси, – це, скоріше, поступальний рух на шляху духовного розвитку, якому притаманні постійні складнощі й цивілізаційні пастки етнічної асиміляції, що здатні надламати і навіть зруйнувати цивілізацію. Генезис цивілізацій європейського культурно-історичного типу є результатом пошуку адекватних відповідей на подальший розвиток існуючих історико-культурних реалій, що є наслідком багатотисячлітнього співіснування і міжрегіональної комунікації народів Європи.

Наявність цивілізаційного підходу при дослідженні процесів міжрегіональних і транскордонних зв'язків із наступною їх органічною інтродукцією до європейської спільноти дозволяє виявити чинники злагодженого співіснування різних етнонаціональних культур, а з часом і держав на теренах однієї цивілізації. У цьому контексті цивілізація як резервуар соціальної пам'яті локальних культур сприяє певній уніфікації національної культури на тлі міжрегіональних та транскордонних зв'язків: максимум – до ідеалу загальнолюдської єдності і мінімум – до поглибленого формату міжкультурного діалогу.

Сьогодні дослідження теми міжкультурного діалогу в рамках міжрегіональних і транскордонних зв'язків не тільки залишається традиційною темою, а стає досить популярним історичним сюжетом. На тлі процесів глобалізації цивілізаційних мімесисів, невідворотність яких виглядає дедалі більш очевидною, такий прискіпливий інтерес демонструє певну двозначність історико-культурних та національно-державних перспектив. З одного боку, зрозуміло, що поширення у наші дні глобалістичного проекту знижує значимість «діалогу». З іншого боку, саме тому вагомою для дослідника, і тим більше актуальною, залишається тема міжкультурного, міжрегіонального діалогу різних культур, який може відбуватися лише за межами глобалістичного проекту, але аж ніяк не у його рамках. Двозначність сполучення глобалізації з імперативом підтримки міжкультурного, міжрегіонального та транскордонного діалогу змушує дослідників уважніше придивлятися до взаємозв'язку історії і культури, світових і регіональних процесів. У цьому контексті історичні знання стосовно процесу зародження міжетнічних зв'язків, міжрегіональної співпраці, а з часом транскордонних зв'язків як такий собі резервуар соціоетнічної пам'яті локальних культур піддається деякій уніфікації відповідно до прагматичних ідеалів загальнолюдської єдності. Таким

чином, проблема дослідження історії міжкультурного діалогу, міжрегіональних і транскордонних зв'язків у рамках європейської цивілізації неминує викликає необхідність осмислення загального поступу як самої європейської історії в рамках європейської цивілізації, так і окремих культур, які становлять зміст загальної історії Європи.

У той же час аксіологічне сприйняття дослідником схеми загальності міжрегіональної динаміки, що складається з руху від мультимножини до єдності, логічно може допускати наявність тези не тільки про єдність історико-політичного процесу, але про перспективу кінцевої універсалізації національних культур на тлі міжрегіональних та транскордонних зв'язків. Питання полягає лише в тому, якими методами буде досягтися ця єдність і, головне, – чи збережеться етнічна та національна специфіка у змісті європейської цивілізації. У зв'язку з цим доречно буде згадати, що і досі європейська цивілізація з її полікультурами і транскордонними процесами в тій або іншій мірі все ж демонструвала прагнення до збереження різних конфігурацій соціокультурних систем і малих етнічних одиниць. При цьому, якщо взяти до уваги істотні геополітичні зміни, актуалізацію регіоналізації, нове піднесення національного принципу, то можна вести мову про існування не тільки певної напруги, але й внутрішньо-цивілізаційного і міжцивілізаційного конфліктів.

Щоправда, на сучасному етапі в історико-геополітичному плані ця концепція трансформована американським вченим С.Хантінгтоном у теорію «конфлікту цивілізацій» [17, с.84–93]. На його думку, в останні століття відносини між цивілізаціями змінилися від переважання односпрямованого впливу західної цивілізації на всі інші до усталеної взаємодії всіх цивілізацій. При цьому С.Хантінгтон вважає, що «ера Заходу» закінчилась і почався «бунт проти Заходу». Водночас, на думку дослідника, конфлікти між державами, що тривали впродовж низки століть, стали дещо другорядними, і почалися конфлікти між цивілізаціями. Не можемо, однак, повністю погодитися з деякими хантінгтонівськими тезами, тому що міжрегіональні і транскордонні зв'язки засвідчують про можливість злагодженого співіснування та розвитку різноцивілізаційних елементів. Тому більш зваженою і теоретично обґрунтованою методологією дослідження вважаємо комплексний підхід до вивчення суспільно-політичного процесу з поєднанням цивілізаційного та формаційного підходів, що був запропонований у другій половині 90-х років низкою вчених та покладений в основу дослідження [18]. Наприклад, Л.Б.Алаєв, роблячи спробу побудувати концептуальну суспільно-історичну модель розвитку, вважає, що рафінованої «теорії цивілізаційного підходу дотепер немає», а тому припускає, що «лише повне й органічне злиття формаційного (стадіального) і цивілізаційного (регіонального) підходів може дати корисну для науковців теорію суспільного процесу» [19, с.89]. Ре-

зуюючи сказане вище, можна підсумувати, що методологічна дискусія фактично представлена двома основними метафоричними просторовими історико-політичними моделями – локальною та лінійною. Локальна формувалася на тлі дослідження історії давніх цивілізацій: Індії, Китаю, античності. Теорія локальних цивілізацій дозволяє вивчати великі історично сформовані спільності, що займають визначену територію і мають свої особливості соціально-економічного і культурного розвитку. До апологетів цього напрямку належать А.Дж.Тойнбі, П.Сорокін, К.Ясперс, С.Хантінгтон, Ф.Фукуяма. Стадіальні теорії вивчають цивілізацію як єдиний процес прогресивного розвитку людства, у якому виділяються визначені стадії (етапи). До прихильників стадіальності необхідно віднести К.Маркса, Ф.Енгельса, З.Бжезінського.

Варто також звернутися до думки Р.Г.Ланди, який стверджує, що «цілком надуманим є бажання протиставляти формаційний і цивілізаційний підходи, тому що формація не існує поза цивілізацією, а цивілізація не може існувати поза формацією» [20, с.90]. Про необхідність знайти у гуманітарній сфері збалансоване співвідношення понять «суспільно-економічна формація» і «цивілізація» пише у своїй роботі «Про деякі принципи положення методології історії» В.І.Кузіцин. Він розробив свій варіант вирішення проблеми «співіснування» двох методологічних підходів і пропонує ввести поняття «формація» як певний якісно визначений етап суспільно-політичного розвитку провідного регіону, який має свою особливу структуру і включає не тільки соціально-економічний, але й міжрегіональні і транскордонні зв'язки [21, с.86]. У цьому сенсі, маючи на увазі такий серйозний прорахунок ортодоксального історичного матеріалізму, як «відсутність у ньому поняття окремого конкретного суспільства як відносно самостійної одиниці історичного розвитку», інший теоретик історії – Ю.І.Семенов – пропонує ввести до наукового обігу термін «соціально-історичний організм» («соціор») [22, с.82], але всі згадані вище науковці, незважаючи на різний семантичний набір тверджень, дотримуються одностайної думки про необхідність більш уважно поставитися до формаційного підходу і творчо поєднати його з цивілізаційною концепцією розвитку людства.

Враховуючи викладене, зазначимо: звичайно, регіоналістика як соціально-історична наука не може знаходитися за межами методологічних дискусій. Наукова картина європейської історії динамічно розвивається не тільки під безпосереднім впливом нових концепцій і фактів, але й відчуває на собі дію існуючих регіональних і міжрегіональних етнічних цінностей, які дещо змінюються в процесі їхньої історичної еволюції. Тому, на нашу думку, процес дослідження минулого зовсім не виключає застосування парадигмального стадіального підходу, якщо не зводить його до догматичної доміанти суспільного процесу. Такий метод дослі-

дження видається найбільш раціональним і у вивченні унікального соціокультурного типу європейських етноспільнот.

Отже, і формаційний, і цивілізаційний підходи до розв'язання проблем регіоналістики мають право на існування. При цьому, доповнюючи один одного, вони дають загальну об'єктивну і предметно точну картину сучасних транскордонних процесів. Якщо теорія формацій орієнтована на виявлення матеріальних закономірностей, що властиві суспільству на різних стадіях його історії, а також його суспільної структури на кожному з цих етапів, то цивілізаційний підхід сприяє, насамперед, виявленню людського, етнокультурного виміру в історії.

Уникнення крайнощів і еkleктики у підходах, зокрема до національного відродження західних слов'ян та вихід з теоретико-методологічного глухого кута вбачається у застосуванні методу комплексного аналізу в контексті цивілізаційного розвитку, який нещодавно запропонував український теоретик історії Ю.Павленко у низці наукових праць [23]. Дослідник уважно і критично розглянув та оцінив арсенал принципів і методів пізнання, успадкований від попередньої масштабної епохи розвитку історичної науки. В основі концепції лежить розроблена ним методологія взаємодоповнення принципів стадіальності, поліваріантності і цивілізаційної дискретності бачення політичних процесів, що поєднується з розумінням ролі особистості у соціокультурному процесі. Дослідник наполягає на тому, що сучасний світоглядний алгоритм науковця повинен мати «установку на принципову багатоваріантність (у кордонах потенційно можливого), а вивчення системи і є одним із базових принципів сучасного наукового (насамперед у галузі природознавства) мислення. Вочевидь такий загальнометодологічний погляд значно більше підходить сучасному історику, ніж традиційний детермінізм [24, с.16]. Отже, при розгляді транскордонних процесів доцільно дотримуватися триєдності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності, що забезпечує нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності різних регіонів – їх економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів. «Нове бачення історії» утвердило в історіографії більш гнучке уявлення про розвиток людського суспільства: перехід від однієї форми суспільного буття вже не тлумачиться як абсолютно визначений певний суспільний закон, а тому в історичному процесі допускаються різноманітні відхилення і варіації на рівні регіонів. Обмеженому набору історичних форм суспільного існування традиційної історії «нова історія» протиставила значну кількість різних «культур», «цивілізацій», «субрегіонів», що типологічно ґрунтуються за сукупністю різних «ознак», «феноменів», «діалогів»: етнокультурних, політичних, господарських, ідеологічних, транскордонних та інших.

Сьогодні дослідник є свідком і учасником корінних змін співвідношення між історією різних соціальних груп, історією інтелектуальною і ментальною. Історія суспільства та різних за розміром соціальних груп, що його утворюють, уже не може досліджуватися у відриві світової і регіональної картин від етнічної системи цінностей і символів. Іншими словами, мова йде про формування такого способу дослідження суспільно-політичних процесів, який був би зорієнтований на відтворення цілісної політичної картини. Досягненню цієї мети підпорядкований поліметодичний підхід, що протиставляється традиційному розчленуванню історії, де історіософські підходи відокремлені і, по суті справи, не зв'язані між собою. Відповідно у світлі методології історичної еkleктики трансформується зміст понять «соціальне», «культурне», які орієнтуються на досягнення нового історико-політичного синтезу. Проблема поліваріантності, альтернативності суспільно-політичного розвитку, наявності в історії різних тенденцій і можливостей для їхнього здійснення сьогодні стає досить поширеною науковою концепцією. Питання розвитку можливого міжрегіонального потенціалу або варіанту неминуче і логічно виникає при відмові від ідеї загального детермінізму, що до недавнього часу панував у вітчизняній історіографії. Зрозуміло, що проблема поліваріантності тісно пов'язана з наявністю суб'єктивного фактора і з розумінням того, що люди беруть участь в історичному процесі не тільки в якості об'єкта, але і які автори цього історичного, а в нашому випадку – транскордонного процесу.

Література:

1. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). – 472 с.
2. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука 1987. – 440 с.
3. Кудрявцев В. Н. Об особенностях методологии социальных и гуманитарных наук // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3. – С.3–14.
4. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. – 472 с.
5. Гири П. История в роли памяти? // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2005. – Вып. 14. – С.115–123.
6. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории.
7. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. [Электронный ресурс]. – 59 с. – URL: www.esperanto.mv.ru/Marksismo.html
8. Зашкільняк Л. Методологія історії. – Львів, 1999. – С.193. – 227 с.
9. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1975. – 300 с.
10. Могильницкий Б.Г. Некоторые итоги и перспективы методологических исследований в отечественной историографии // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3. – С.8. – С.4–14; Искендеров А.А. Историческая наука на пороге XXI века // Вопросы истории. –1996. – № 4. – С.5. – С.3–11; Смоленский, Н.И. Проблемы логики общеисторического развития // Новая и новейшая история. – 2000. – № 1. – С.4. – С.3–18; Могильницкий Б.Г. Методология истории в системе

- университетского образования // Новая и новейшая история. – 2003. – № 6. – С.4–5. – С.3–17; Петров А.Е. Перевернутая история. Лженаучные модели прошлого // Новая и новейшая история. – 2004. – № 3. – С.37. – С.36–59; Селунская Н.Б. Методологическое знание и профессионализм историка // Новая и новейшая история. – 2004. – № 4. – С.25. – С.24–41; Бойцов М.А. В защиту «субъективности» / Может ли история быть объективной? Материалы международной научной конференции / под ред. С.П. Карпова. – М., 2012. – С.97. – С.95–104; Лубский А.В. Фальсификация и фальсификационизм в историческом познании // Харківський історіографічний збірник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип.11. – С.42. – С.42–52; Володихин Д. «Призрак третьей книги»: методологический монизм и «глобальная архаизация». [Электронный ресурс]. – URL: <http://zaborische.narod.ru/history/ghost.html>.
11. Toews J.E. Intellectual History after the Linguistic turn: the Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience // *American Historical Review*. 1987. – Vol. 92. – N 4. – P.879–907; Brown R.H. Positivism, Relativism and Narrative in the Logic of the Historical Sciences // *American Historical Review*. – 1987. – Vol. 92. – N 4. – P.908–920; Ankersmit F.R. The Dilemma of Contemporary Anglo-Saxon Philosophy of History // *History and Theory*. – 1986. – В. 25. – P.1–28; Carr D. Narrative and the Real World: an for Continuity // *History and Theory*. – 1986. – Vol. 25. – N 2. – P.117–131; Hobart M.E. The Paradox of Historical Constructionism // *History and Theory*. – 1989. – Vol. 28. – N 1. – P.43–58; Ankersmit F.R. Historiography and Postmodernism // *History and Theory*. – 1989. – Vol. 28. – N 2. – P.137–153; Reisch G.A. Chaos, History, and Narrative // *History and Theory*. – 1991. – Vol. 30. – N1. – P.1–20; Norman A.P. Telling It Like It Was: Historical Narratives on Their Own Terms // *History and Theory*. – 1991. – Vol. 30. – N 2. – P.119–135; McCullagh C.B. Can Our Understanding of Old Texts be Objective? // *History and Theory*. – 1991. – Vol. 30. – N 3. – P.302–323; Mazlich B., Strout C., Jurist E. History and Fiction // *History and Theory*. – 1992. – Vol. 31. – N2. – P.143–181; Bevir M. The Errors of Linguistic Contextualism // *History and Theory*. – 1992. – Vol. 31. – N 3. – P.276–298; Martin R. Objectivity and Meaning in Historical Studies // *History and Theory*. – 1993. – Vol. 32. – N 1. – P.25–50; Zammuto J.H. Are We Theoretical Yet? The New Historicism, the New Philosophy of History and «Practising Historians» // *Journal of Modern History*. – 1993. – Vol. 65. – N 4. – P.783–814.
 12. Саар Г.П. Источники и методы исторического исследования. – Баку, АзГНИИ, 1930. – 177 с.
 13. Овсянников В.И. В поисках новых подходов к историческим исследованиям // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С.82 – 86.
 14. Смоленский Н.И. Теоретический плюрализм и проблемы исторической теории // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.77. – С.76–80.
 15. Кузицин В.И. О некоторых принципиальных положениях методологий истории: методологические поиски в современной исторической науке // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.87. – С.84–87.
 16. Билак П.И. Сотрудничество профсоюзов СССР и ЧССР (70–80-е годы). – Ужгород, 1988. – 218 с.; Бисага Ю.М. Идеологическое сотрудничество КПСС и КПЧ в 1976–1981 гг. – Ужгород, 1986. – 203 с.; Гарягонич В.В. Співробітництво молоді західних прикордонних областей України і країн Східної Європи (друга половина 50-х–початок 90-х рр. ХХ ст.). Дисертація ... кандидата історичних наук : 07.00.03. – Ужгород, 1992. – 215 с.; Динис Г.Г. Международно-правовая основа приграничных отношений СССР с европейскими странами-членами СЭВ : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.10. – Киев, 1988. – 187 с.; Матевка Н.П. Советско-югославское экономическое и научно-техническое сотрудничество и участие в нем Украинской ССР (1955 - 1970 гг.). Диссертация ...

- кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1983. – 214 с.; Олексик Ф.М. Прогрессивные силы Чехословакии в борьбе за установление дружественных отношений с СССР (1929–1934 гг.). Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1981. – 228 с.; Приходько В.А. Сотрудничество молодежных организаций СССР и Чехословакии в 80-е гг.: основные направления, проблемы, просчеты. Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1990. – 217 с.; Тот Андрей. Братское содружество народов СССР и Чехословакии в борьбе против фашизма за национальную независимость Чехословакии (1935–1945 гг.). Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1984. – 228 с.; Чейпеш Э. П. Дальнейшее развитие культурной революции в Венгерской Народной Республике и углубление советско-венгерского культурного сотрудничества (1962–1975 гг.) [Рукопись] : автореф. дис. ... канд. ист. наук : (07.00.03). – Ужгород, 1978. – 24 с.
17. Горенко О.М. Еволюція марксистської теоретичної традиції як об'єкт інтелектуальної історії // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С.143. – С.136–153; Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід. – Х.: Титул, 2008. – С.36. – 504 с.
 18. Алаев Л. Б. Где тонко – там и порвалось! // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.88. – С.80–90.
 19. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії / з англійської переклали: Володимир Митрофанов, Петро Тарашук. – К.: Основи, 1995. – Т.1. – 614 с.; – Т.2. – 406 с.
 20. Хантингтон С. Запад унікален, но не універсальний // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 8. – С. 84–93.
 21. Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Международный деловой центр, 1998. – 432 с.
 22. Алаев Л. Б. Где тонко – там и порвалось! // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.80–90.
 23. Ланда Р.Г. Обновление методологии или откат назад? // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С.89–98.
 24. Кузицин В.И. О некоторых принципиальных положениях методологий истории: методологические поиски в современной исторической науке // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 4–87.
 25. Семенов Ю.И. Материалистическое понимание истории: недавнее прошлое, настоящее и будущее // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 80–88.
 26. Павленко Ю. Загальні контури цивілізаційної історії людства // Сучасність. – 1997. – №6. – С.91–101; Павленко Ю. Концептуальні засади осмислення цивілізаційного процесу // Світогляд: науково-популярний журнал. – 2007. – № 5. – С. 73–80; Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. – К.: Феникс, 2002. – 760 с.
 27. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. – К.: Фенікс, 2004. – 760 с.

ФОРМУВАННЯ ГІПОТЕЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИН

Варто погодитися з тим, що на стику двох століть розмови про кризу історичних знань у вітчизняній науці набули особливої гостроти. Як діалоги, так і відповідні настрої мають цілком логічне пояснення – це хронічне незадоволення історіографічним жанром, почасти втрата теоретико-методологічних орієнтирів, яку особливо гостро відчули вітчизняні науковці в період відмови від наднаціональної марксистської ідеології. При цьому криза ідентичності історичної професії переживалася і західними колегами (пригадаємо Ф.Фукуяму з його книгою «Кінець історії і остання людина») [1], хоча її наслідки в умовах світоглядного плюралізму, безумовно, були менш відчутними. З огляду на висловлене, логічно припустити, що методологічно криза не меншою мірою зачепила і таку складову науки про минуле, як всесвітня історія. У той самий час справедливо відзначити, що ідеологічна заангажованість радянських істориків усе ж не змогла завадити процесу професійного ознайомлення з кращими досягненнями західної історіографії. Як би там не було, але копітка «робота в стіл» окремих вітчизняних науковців все ж привела до надбання певного інтелектуального багажу, без якого неможливо було б справжнє оновлення історичних знань. Означена умова стала причиною того, що сьогоднішня ситуація в контексті наукового діалогу та осмислення всесвітньої історії вітчизняними і зарубіжними дослідниками цілком корелюється зі змістом сучасних методичних парадигм. Але в той же час говорити про існування якоїсь єдиної, всеосяжної історичної парадигми, безумовно, буде перебільшенням. Цю тенденцію досить чітко визначив член-кореспондент НАН України С.Віднянський. Він констатував: «Навряд чи можна сподіватися, що який-небудь єдиний підхід до вивчення всесвітньої історії зможе вичерпно висвітлити певний її період» [2]. Саме тому контури методологічного дискурсу наукових спільнот продовжують з'являтися на сторінках вітчизняних видань. З них ми дізнаємося, що інтелектуальні сили української історичної науки переважно зосереджені на осмисленні національної історії та виявленні її місця в європейському історичному процесі. Вкрай актуальним залишається пошук відповідей на глобальні й регіональні виклики, які виникають перед нами на шляху відтворення нового академічного синтезу історії України. Методологічні дискусії вже стали об'єктом інтересу таких вітчизняних істориків, як: Ю.Алексеев, Н.Кравченко, Ю.Павленко,

Л.Зашкільняк, М.Дорошко, Е.Афонін, О.Бандурка, А.Мартинов, О.Ситник, С.Віднянський, Я.Верменич, О.Горенко та багатьох інших [3].

Загалом актуальність дослідження методології проблеми міждержавного співробітництва і міжнародних відносин зумовлена необхідністю теоретичного осмислення складної палітри соціальних, політичних і міжнаціональних процесів, які мали місце і продовжують відбуватись у регіонах і субрегіонах європейського континенту. Самі субрегіони в сучасній політичній науці стали не просто об'єктом інтересу низки інтелектуалів, а навіть виокремились у конкретну прикладну форму дослідження – регіоналістику. Фактично новий напрям політичних досліджень виник як наслідок диференціації політичної науки і необхідності більш глибоко вивчати такий історико-політичний феномен, як субрегіон. До того ж, не в останню чергу, підвищення наукового інтересу до субрегіонів зумовлене подальшим становленням нової системи міжнародних відносин.

Як відомо, розпад біполярної системи міжнародних відносин викликав суттєві зміни у параметрах розвитку європейського континенту і став причиною формування низки нових держав. Відповідно проблема суверенітету стала предметом обговорення не тільки на державному, а й на міждержавному і регіональному рівнях. Формування великих наднаціональних структур (ЄС, Меркосур, Північноамериканська угода про вільну торгівлю, БРІКС) визначило як зміст дискурсу, так і необхідність дослідження нюансів регіональної специфіки в умовах глобальних економічних і політичних рухів.

Природа витоків наукового дискурсу може буди різною. Значною мірою вона залежить від тривалості того історичного часу, яким оперує дослідник. З точки зору географа кордони субрегіону є стабільними. В той же час для політолога, історика змінність кордонів, характеристик того або іншого регіону є достатньо природним політичним процесом. Таке розуміння проблеми субрегіону є цілком логічним і обґрунтованим. Для гуманітарія важливо, щоб субрегіон мав певну історично обумовлену своєрідність. Вона проявляється не лише на політичному, але й на соціальному, етнічному, культурному рівнях, тобто на всьому, що типологічно відрізняє субрегіональне товариство від сусідів. До того ж, на думку низки дослідників (О.Міллер, О.Чубарьян, Д.Роксандич, Е.Сюч, Х.Лаберг, Й.Клочовській) [4], на кожному хронологічно обумовленому етапі субрегіональна специфіка може змінюватися ситуативними політичними конфігураціями (чеські і словацькі землі у складі Австро-Угорщини, Чехословацька Республіка, протекторат Богемії і Моравії», Словацька держава, ЧРСР, Чеська і Словацька федеративна Республіка і, нарешті, Чеська та Словацька Республіки), але в цілому вона має свою історичну обумовленість, логіку і послідовність.

Загалом для історика в науковому субрегіональному дискурсі визначальним чинником є соціокультурна та історико-політична близькість. До уваги дослідниками береться схожість владних і соціальних структур, шляхи їх еволюції, схожість менталітету і культурних традицій. Фактично це варто розглядати як витоки або передумову формування субрегіону. При цьому проблема усвідомлення мешканцями субрегіону своєї спільності, її віддзеркалення у практичній площині, здатність до спільних політичних дій та утворення регіональних структур, на нашу думку, є вторинним чинником. Тобто більш важливим є субрегіон «у собі» (він включає також культуру і ментальність) як об'єктивне явище, ніж субрегіон «для себе» як політичний суб'єкт, якого в конкретному сенсі, як у випадку з Чехією і Словаччиною, фактично не існувало до двадцятого століття.

Особливості історико-політичних, геополітичних, соціально-економічних, етнонаціональних та інших аспектів розвитку європейських субрегіонів у часі і просторі підкреслюють П.Баран, П.Друлак [5], Д.Ковач [6] це є предметом багаторічних теоретичних досліджень фахівців різних галузей знань. Демонструється застосування різноманітних методологічних і методичних підходів до вивчення міждержавного співіснування як у субрегіонах, так і в процесі розвитку самої європейської цивілізації.

Справедливо визнати, що спроби аналізу концепції субрегіонів робилися і раніше. Наприклад, вивчення міждержавних відносин на рівні спільного регіонально-геополітичного поля дослідниками велось в логіці опису геополітичного простору, етнокультурних, господарських структур, звернення до історії. Однак справжній обсяг сучасних досліджень теми міждержавних відносин на рівні субрегіональної проблематики уявити досить складно, почасти тому, що вони стосуються окремих галузей гуманітарних знань і наукових дисциплін (історія, етнологія, археологія, безпекова європейська і регіональна політика, європейські трансформації), а почасти тому, що сама проблема як окремий напрям перебуває ще на етапі становлення.

Залежно від характеру дослідницьких завдань під чесько-словацьким субрегіоном переважно розуміється спільність часів Австрійської імперії, згодом господарсько-економічна спільність, інколи історико-культурна площина, або пізніше – зона транскордонного співробітництва [7]. Якщо методологія дослідження соціального і економічного розвитку Чехії і Словаччини традиційно перебувала в полі зору чесько-словацьких інтелектуалів, то парадигма дослідження міждержавної співпраці, політичних процесів на рівні Центрально-Східного регіону, а тим більше субрегіону, стала новим пошуковим напрямом.

З огляду на сказане, висловимо думку, що новий методологічний рівень аналізу міждержавних відносин в умовах розширення регіональних систем пов'язаний з необхідністю осмислити етнокультурні

та історико-політичні відмінності в умовах глобальної уніфікації. Означений виклик актуалізує завдання вивчати два процеси – опис етнічно-національної, історико-політичної різноманітності, а також – спроби їх типологізації на тлі доцентровості. Разом означені процеси можуть становити інтелектуальний майданчик для аналізу міждержавних чесько-словацьких відносин. При цьому в рамках активного дискурсу з приводу доцентрових інтеграційних процесів і наднаціональних тенденцій актуалізується завдання осмислення співвідношення субрегіональних, регіональних, національних і загальногромадських цінностей, аналізу параметрів регіональної самосвідомості.

Вже сьогодні науковці Центрально-Східної Європи (М.Ванек, Л.Кратка, М.Ханула, М.Кшінан) [8] активно намагаються дослідити і описати ментально-символічні системи, форми мислення, що є характерними для етнічних представників регіону. При цьому необхідно враховувати: якщо національні спільноти, які проживають на території Центрально-Східної Європи, тією або іншою мірою досліджувалися, то особливості субрегіонів, наприклад словацько-чеський симбіоз, не були об'єктом комплексного дослідження. Багато в чому це пояснюється фактом, що ці історико-територіальні утворення, які мають яскраво виражену локальну специфіку, протягом довгого періоду свого історичного минулого розглядалися крізь призму наднаціональних ідей або належності до більшого титульного народу.

Так, у часи «Весни народів» чехи свою національно-політичну філософію включили у зміст двох інтеграційних наднаціональних ідей – австрославізму та ідеї регіональної слов'янської єдності. Тому австрославізм Ф.Палацького [9], К.Гавлічека [10], В.Томека [11] являв собою програму компромісу між етнічним чеським інтересом та імперською моделлю Дунайської монархії. Їх політичною програмою був конституційний федералізм, автономія регіональних народностей, об'єднаних під скіпетром австрійського імператора.

На відміну від чеських національних ідеологів, словацькі інтелектуали (Я.Б.Магін, С.Тімон, Ю.Скленар, А.Бернолак, Ю.Фандлі) проявляли толерантність. Вони сформулювали «теорію гостинної зустрічі» словаків з угорцями-переселенцями з наступним укладанням між ними угоди про утворення спільної угорської держави. Реконструкція основних подій, пов'язаних зі становленням ранньої словацької національної ідеології, дозволяє стверджувати, що мовно-літературна модернізація була справою незначної словацької регіональної еліти.

Поступово в європейській історичній науці зусиллями конкретних національних діячів було накопичено значний інтелектуальний масив з проблеми локально-регіональних, етнокультурних спільнот. Зібраний матеріал аналізувався, і навіть робилися спроби створити цілісний об-

раз чеських і словацьких культур (проблема чесько-словацької спільності була об'єктом уваги Масарика [12]).

Дещо по-іншому історичне минуле Чехії та Словаччини представлене у рамках сучасного політико-ідеологічного дискурсу [13]. Зміст останнього переважно сконцентрований на конструюванні ситуативних політичних доктрин (необхідність аргументувати наявність федеративної республіки, окремих республік, тісної інтеграції у рамках наднаціональних об'єднань). Їх автори використовують історію субрегіону як вибіркового інструмент (М.Ванек, Л.Кратка, Я.Карпичек, М.Благова, Д.Ковач, М.Славомир). У таких випадках дискусії щодо субрегіональних кордонів, їх минулого і майбутнього віддзеркалюють певні політичні орієнтації, що цілком справедливо зумовлює появу запитання: для чого і кому така постановка проблеми вигідна? З огляду на сказане, цілком логічно конкретніше означити методи пізнання і теорію наукового аналізу історії субрегіонів, що дозволить більш чітко окреслити рамки можливих політичних і соціальних викликів.

При цьому варто визнати, що від регіональної і субрегіональної динаміки, їх позитивних результатів на пряму залежить не тільки доля трансформацій окремих територій, але в цілому і безконфліктний стан низки країн, регіонів і субрегіонів. Відомо, що сьогодні в Західній Європі існує близько сотні регіонів, вони відрізняються укладом життя населення, культурними традиціями, мовними особливостями.

Субрегіоналізація має як позитиви, так і недоліки. До плюсів, безумовно, належить потенціал підвищення ефективності вирішення проблем міждержавних відносин. До мінусів – зростання суперництва європейських регіональних «важковиків», міждержавна конкуренція, практика етнічних і національних змагань. Наведені обставини створюють для мешканців субрегіонів підстави вимагати для себе особливого статусу, а в окремих випадках навіть претендувати на політичний суверенітет (Каталонія, Корсика, Північна Ірландія, Південний Тіроль, проблема Кіпру, проблема автономної спільноти басків). Ці процеси є наслідком формування національних держав, починаючи з XVIII ст., міграції населення в XIX–XX ст. і численних змін державних кордонів за результатами світових воєн. Відповідно реалізація парадигмального ланцюжка «єдина Європа», «Європа держав», «Європа регіонів», «Європа націй», беззаперечного за своєю теоретико-політичною суттю і націленого на проведення довготривалої ефективної регіональної політики, вимагає нашого наукового аналізу, осмислення та узагальнення всіх складових політичного процесу міждержавного співіснування Чеської і Словацької Республік.

Визначення поняття «Європа регіонів» виникло як наслідок кризи держави-нації, процесів економічної і політичної глобалізації, розширення інтеграційних процесів, а разом з тим і пробудження активності на

місцях і загострення локально-регіональної етнічності. Суб'єктами цих процесів, вважає колишній директор Словацького інституту історії Душан Ковач, стали не тільки адміністративно-територіальні райони багатьох країн, області транскордонної співпраці, але й субрегіони, на яких раніше розміщувалися федеративні держави [14].

У той же час не тільки їх географічна близькість, місцями тісне взаємне переплетіння складної історії, тенденції соціально-економічного розвитку, культурна спорідненість держав субрегіону дозволяють автору ставити питання про необхідність концептуально осмислити проблему взаємовідносин двох країн. На жаль, теорія аналітики регіональних процесів зіткнулася з тим, що дослідження або носять констатуючий характер, або описують зовнішні прояви процесів, що відбуваються. Назріла необхідність концептуально поєднати аналіз зовнішніх характеристик історико-політичного регіону з глибокою саморефлексією. По суті, мова повинна йти про субрегіональну герменевтику, дослідження міжкультурних, ідеологічних і політичних контекстів як на тлі спільного історичного минулого, так і з позицій історичної перспективи.

Зазначимо, що концептуальне осмислення міжнаціональних відносин на субрегіональному рівні продовжує включати у свій зміст два політико-історичних імперативи – доцентровість і відцентровість, об'єднавчий та ізоляціоністський, наднаціональний і національний. При цьому згаданий імператив, його зміст, практика реалізації, навіть і термінологічне наповнення досі не отримали однозначної оцінки та визначення у вітчизняній і зарубіжній історіографії (Ено Сюч, «Три исторических региона» [15], О.І.Міллер [16], М.Ванек, Л. Кратка [17], М.Ханула, М.Кшінан [18]). Варто визнати, що в марксистській історіографії існувала значна кількість досліджень, присвячених доцентровому процесу безхмарного співіснування чехів із словаками (М.Матоуш, О.Кизченко, І.Гранчак, І.Бірюков, В.Дальшіна [19]). Цілком логічно, що в марксистській історіографії головна увага приділялася соціально-класовій традиції, а в історії розвитку ідеї чесько-словацької взаємності розглядалися ті концепції, які відповідали ідеології дослідження. З огляду на викладене, в умовах пролетарського інтернаціоналізму національні прагнення словаків трактувалися як сепаратизм та піддавалися критиці.

Справедливо буде визнати, що національні ідеї, а втім і судження про своєрідність історико-культурного простору чеського та словацького народів почали отримувати змістовно-концептуальне оформлення ще в період створення їх національних програм – у 30-х–40-х рр. XIX ст. Для підтвердження цієї тези варто звернутись до історії багатівікових відносин згаданих народів. В їх спільному і самотньому минулому, а з часом і в інтелектуальному тезаурусі чеських і словацьких національних теоретиків можна знайти достатньо прикладів актуалізації концепції

формування наднаціональної, тобто чесько-словацької спільності. Відомо, що в той самий час існували й інші теоретичні концепції формування націй, а втім і перспективи міжнаціональних відносин, які базувалися на спільній історико-регіональній специфіці. Нашу думку варто підтвердити прикладами з теорії націотворчості словацьких і чеських ідеологів.

Так, процес появи словацько-чеських протиріч у царині стратегії розвитку концепцій їх національно-регіональних інтересів варто вважати діалектичним явищем. При цьому цілком зрозуміло, що, незважаючи на паростки, а з часом і на наявність сформованої власної словацької національної еліти, професійна довершеність чеських ідеологів, їх наукова та політична позиції, безупереч, здійснювали тиск на становлення словацької національної парадигми. Прикладом може слугувати майже менторська позиція чехів Я.Малого [20] і Ф.Палацького [21] стосовно визначення місця словаків у багатонаціональній регіональній системі Дунайської монархії. До речі, переконання Я.Малого були близькі чесько-богемській політичній еліті, яка здебільшого розглядала словаків як можливу «підпору» для імперської політичної системи в Угорському королівстві. Звідси спроба окремих австрійських, чесько-богемських політиків – Л.-Л.Туна, Ф.Щузельки – затягнути «3 мільйони угорських словаків» [22] у доктринальну площину підтримки стабільності в наднаціональній Австрійській імперії. Втім, Л.Штур [23] у діалозі з ідеологами австрославізму – К.Гавлічком, Ф.Палацьким наполегливо відстоює право словацького племені на збереження в регіоні своєї мовної, а звідси і національної індивідуальності [24]. Він вважає, що доцентрова за своєю суттю парадигма австрославізму згубно вплине на процес розширення словацької національної ідентичності [25]. Така принципова оцінка фактично означала розширення ідентифікації словаків у чесько-словацькому історико-культурному просторі і заявляла про претензії словацьких ідеологів на самостійну програму словацького національного розвитку.

В той же час, незважаючи на своє словацьке коріння, Я.Коллар [26], П.Й.Шафарик [27] інтелектуально були зорієнтовані на те, щоб враховувати специфіку історико-культурного простору. Звідси ідея П.Й.Шафарика і Я.Коллара про єдину чехословацьку літературу. З цього моменту національна словацька ідея за Я.Колларом отримує оболонку мовно-культурної спільності «чехословацького племені» [28]. Загалом у колларівській ідеї «єдності» двох західних слов'янських народів містилося переконання про неможливість і безперспективність розвитку самостійної словацької мови і літератури в історичних умовах, що склалися у Центрально-Східній Європі. Щоправда, вважає ужгородський дослідник Є.Бевзюк, колларівська помилка є характерною і для деяких ідеологів початкового періоду будівництва націй. Для ранніх теоретиків нації їх особиста належність до недомінантної етнічної групи, практичний бік

емансипації та ідеологізації своєї власної етнічності потребували зовнішньої підтримки і визнання. Тому низка словацьких будителів процес етнічної легітимізації намагалася пройти, спираючись як на регіонально-політичну специфіку, так і використовуючи чесько-словацький принцип духовно-культурної близькості [29]. Відповідно колларівська ідея чехословацького племені отримала подальший розвиток і теоретично обґрунтовувалася пізніше у праці «Слов'янська взаємність Яна Коллара», що належала перу відомого політичного діяча Чехословацької Республіки Т.Г.Масарика [30]. Останній ідею «єдності» чехословацького племені вже модернізував у концепцію чехословацької національної єдності.

Процес політизації словацького руху актуалізував вплив чеських національних ідеологів на зміст словацької національної парадигми часів революції. Надати однозначну оцінку цьому процесу дотепер не уявляється можливим, насамперед з точки зору наявності різних концептуальних поглядів на факт інтенсивності та глибини чесько-словацької ідеологічної спільності періоду революції 1848–1849 рр. Так, словацький історик Людовіт Голотік дотримується переконання, що «теорія єдності чехів і словаків, яка була відроджена і підтримана Т.Г.Масариком», припинила впливати на практичний аспект ідеологізації словацького національного середовища ще в 40-х рр. XIX ст. [31]. Л.Голотік стверджує, що сама ідея єдності чехів і словаків до початку «Весни народів» вже втратила свою актуальність, а тому говорити про залежність словацького національно-культурного регіону від динаміки розвитку чеського регіону, вважає словацький дослідник, не буде помилковим. Інший словацький дослідник Я.Новотний – дотримується думки, що в часи революції знову актуалізувався проект чесько-словацького історико-культурного простору як такого собі надетнічного об'єднання [32].

Врахувавши думку Л.Голотіка, все ж вважаємо за доцільне стверджувати, що наявні історичні факти дозволяють говорити про певне «перезавантаження» чесько-словацьких відносин у період революції 1848 – 1849 рр. Саме на цей аспект вказує словацький історик В.Матула, який, дослідивши проблему, дійшов висновку, за яким у лідерів словацького революційного руху в період їх боротьби за національну свободу ключового значення набувала боротьба за відновлення регіональних зв'язків та довіри і співробітництва з чехами [33]. При цьому, гадаємо, буде цілком правомірним вважати, що наявний критицизм стосовно доцентрової чеської національної парадигми і в той самий час неможливість розриву чесько-словацьких ідейно-духовних зносин періоду революції 1848–1849 рр. – це логічна данина процесу зростаючої ролі словацької національності в умовах відцентрових процесів.

На відміну від словацьких патріотів, дехто з чеських національних ідеологів свідомо підкреслював свою особливу культурно-історичну ста-

тусність у історико-культурному просторі, чим інколи ставили словацький народ на рівень певного додатку до власної ідентичності.

Так, К.Гавлічек-Боровський не відкидає ідею наднаціональної інтеграції, а скоріше розглядає її як процес зближення окремих, близьких за культурою та регіоном слов'янських племен. У такій інтерпретації доцентрова концепція в змісті процесу формування чеської національної спільності постає як певна інтелектуальна платформа для утворення етнічної «чехословацької» спільності [34]. При цьому К.Гавлічек-Боровський відводить чехам функцію політичного локомотива у слов'янському регіоні Австрійської імперії. До того ж, через впевненість у «високій організованості чеського народу» політичний діяч надає останньому право виступати від імені єдиного «чехословацького племені» [35]. Цілком зрозуміло, що наведене судження породжувалося національними, етнокультурними, геополітичними, історичними, соціально-правовими та економічними особливостями регіону. Безперечно, програмне бачення Гавлічеком доцентрової концепції як чеського національного руху, так і вирішення проблеми історико-культурного простору зближення чехів із словаками відповідало ідеям чеських австрославів та, безумовно, заперечувало шутовську національну концепцію індивідуальності і самостійності словацького народу.

Безпосередньо своє концептуальне уявлення можливого варіанту розв'язання озвученої проблеми – об'єднання низки західних слов'янських земель за сценарієм «малого панславізму» – Гавлічек сформулював на сторінках «Народних новин» у програмній статті «Наша політика». Концепція нашого майбутнього, – стверджував ідеолог австрославізму, – полягає в об'єднанні всієї чехослов'янської нації в одне ціле [36].

Ф.Палацький, К.Гавлічек-Боровський свідомо вибудовували уявну суб'єктивну концепцію перманентного існування єдиного народу в певному історико-культурному просторі. Між тим очевидно, що така концептуальна оптика все ж віддзеркалює історичну реальність регіону. На нашу думку, публічну риторику, а звідси і політичну доцентрову концепцію низки представників чеської національної партії, варто розглядати як природний етнічний егоїзм періоду формування нації, що, відповідно, і відбилося на змісті національної ідеології із її ідеєю «малого панславізму» [37]. Втім, варто визнати, що зміст наднаціональної ідеї «малого панславізму» все ж «не вмещував» в поняття «регіон». Регіональний принцип (у поліетнічній монархії Габсбургів) поступається на панетнічному. Фактично неслов'янська частина регіону (німці, угорці) виводилася за рамки, а, точніше, виключалася з регіонального середовища австрійської монархії. Можна стверджувати, що протягом тривалого часу чесько-словацька, слов'янська і центральноєвропейська національні ідеї конкурують у поглядах інтелектуалів Центрально-Східного регіону Єв-

ропи. В той самий час варто підкреслити, що інтелектуальна конкуренція патріотів була лише складовою домінуючої політичної думки того часу – націоналізму. У цілому ідейно-політична платформа чеських доцентрових національних лібералів на чолі з Ф.Палацьким виразно проявилася в їх намаганні легітимізувати програму федералістського устрою Австрійської держави, в якій адміністративний поділ здійснювався б за принципом збереження регіональних національно-історичних індивідуальностей [38].

Як відомо, концепція чесько-словацького національно-державного об'єднання набула реальних обрисів після Першої світової війни. Завдяючи наполегливій діяльності Т.Г.Масарика, регіональна концепція «чехословакізму» отримала втілення у демократичній ідеології нової республіки. Як відомо, Т.Г.Масарик був прихильником концепції «культурного синтезу», а тому стверджував: «Вся наша історія, наше географічне положення ведуть до синтезу» [39]. Таким чином, чехи і словаки проголошувалися одним народом, їх державною мовою ставала «чехословацька». Остання, насправді, існувала в чеській і словацькій формах. Однак картина не була цілком ідилічною. Концептуальні розбіжності між чехами і словаками виникли вже в 20-і рр. ХХ с., коли словацькі політики активно почали домагатися автономії. А вже восени 1938 р., після трагічної для Чехословаччини Мюнхенської угоди великих держав, словацькі автономісти домоглися реалізації своїх планів. Концептуальний принцип історико-культурного простору чехів і словаків зайняв другорядну позицію. Наступний ланцюжок історичних фактів, за яким приховується активна інтелектуальна боротьба чеських і словацьких теоретиків доцентровості і відцентровості, можна було б продовжити майже до січня 1993 р., коли виникли дві новітні республіки – Чеська і Словацька. На цьому етапі виникає нова реальність, в умовах якої параметри компетенції національних урядів зазнають суттєвих змін, а члени спільного історико-культурного простору, отримавши самоврядність, самостійно виходять на міжнародну арену.

Як бачимо, в наведених фактах чітко проглядається тенденція існування двох політичних мотивів – наднаціонального і національного, інтеграційного і дезінтеграційного. При цьому, на думку Д.Ковача [40], Л.Вороса [41], процес субрегіоналізації набрав нових імпульсів. Мова йде про розвиток європейської інтеграції та загальноєвропейського співробітництва, що підвищує роль регіонів в архітектурі європейського континенту, розвиток яких у попередні десятиліття гальмувався жорстким протистоянням двох політичних систем.

У той же час з очевидною неоднозначністю дедалі помітніше на європейському континенті відбувається процес регіоналізації. В результаті «прозорості» кордонів уряди стикаються з виходом з-під їх контролю

мобільного капіталу, трудових ресурсів, товарів, культурних цінностей. Не тільки на державному рівні, а й на рівні інтеграційних об'єднань стає складніше регулювати вплив транснаціональних корпорацій.

У той же час неухильний процес глобалізації, як зазначають чеські і словацькі дослідники [42], супроводжується наростаючою регіоналізацією. Зростає значимість міждержавних політичних і економічних утворень як суб'єктів міжнародних відносин. Відповідно актуалізується проблематика дослідження процесів міждержавного співробітництва, регіональної інтеграції і регіонального розвитку, а також прогнозування виникнення і формування різних двосторонніх, міжрегіональних і міждержавних утворень. Перелічені фактори загострюють проблему теоретичного узагальнення змісту і спрямованості практики міждержавних процесів у регіональному та субрегіональному вимірах, проте надають особливої ваги необхідності дослідження шляхів, механізмів та досконалих політичних технологій, здатних мінімізувати наслідки регіональних і міждержавних криз.

Хотілось би наголосити, що в змісті особливого виду суспільних відносин як міждержавних відносин автор свідомо виокремлює такий його аспект, як субрегіон. Варто підкреслити, що методичному інструментарію субрегіонально-політичних досліджень присвячено незначну кількість робіт. Зокрема, еволюційному розвитку методів та інструментарію досліджень у сфері міждержавних відносин на рівні субрегіонів у останнє десятиліття достатню увагу приділено в працях Д.Ковача [43], Я.Карпичека, М.Благової [44], М.Ванека, Л.Кратки [45] та ін.

Названі теоретики, незважаючи на світоглядні принципи, різну національну належність, однакові в тому, що субрегіони за своїми змістовими компонентами характеризуються не тільки схожістю історичної долі, але й історико-політичною, соціально-етнічною та культурною різноманітністю своїх складових. Їх зміст пов'язаний із типом і часом зміни політичної системи, трансформаційним динамізмом інституціоналізації структур влади, діяльністю правлячої еліти та функціонуванням політичних партій. У цьому сенсі політичний процес у змісті міждержавних чесько-словацьких регіональних відносин, якщо врахувати нетривалий історичний період їх міждержавних трансформацій, хоч і достатньо безконфліктний, але, по суті, тільки розгортається.

У той же час європейські інтеграційні політичні процеси, що трансформували національні суспільні системи, не могли не відбитися на змісті комунікативного, інформаційно-регулятивного, а тим більше інституціонального аспектів міждержавної та військово-політичної співпраці країн Центрально-Східної Європи в цілому та Чеської і Словацької Республік зокрема. Цілком логічно, що вище означене позначилося на змістовому наповненні та темпах закріплення національного в змісті над-

національних європейських тенденцій. Таким чином, політичні процеси обумовили доцільність використання в нашому дослідженні системного, синергетичного та інших підходів. До того ж вони зумовили необхідність розгляду не тільки діалектики причинно-наслідкових зв'язків, що визначають динаміку розвитку міждержавних відносин, характерні точки біфуркації, альтернативні шляхи створення сприятливих умов для функціонування і розвитку суб'єктів взаємодії, а й можливість проектувати практику безперервності і дискретності на реалії міждержавного, регіонально-політичного процесу в контексті загальноєвропейської модернізації.

Звісно ж, що своєчасне осмислення динаміки, тенденцій і особливостей регіонального політичного процесу має широкий аспект інтерпретації в рамках політичної теорії, соціально-політичної практики, формування та реалізації державної регіональної політики. З огляду на зазначене, варто погодитись із думкою Д.Ковача [46] згідно з якою існуючі підходи оцінки просторово-регіонального аспекту міждержавної співпраці надають достатній інструментарій для історичної оцінки, але в той самий час не до кінця розкривають перспективні тенденції двосторонніх відносин. Отже, на порядок денний висувається теоретичне і методологічне оформлення нового підходу до системного висвітлення субрегіональних відносин. На нашу думку, зміст останніх варто розглядати як взаємодію окремих акторів міжнародних відносин не тільки в двосторонньому, регіональному вимірах з наступним екстраполюванням природи міжнаціональної міждержавної історико-політичної, історико-культурної специфіки на континентальний - макрорівень.

Відповідно до методології дослідження, за змістом якої фактично визначаються політичні реалії та регіональна перспектива, варто виокремити поняття «субрегіон». Останній включає у свій зміст етнокультурну і суспільно-політичну еволюцію історико-національних просторів. З огляду на сформульоване будемо аналізувати спільний чесько-словацький субрегіон як особливе, національно-культурне, стійке історико-культурне утворення. Останнє доповнюється геополітичною складовою та включає у себе, крім природно-географічної складової, органічні для цієї території етнічні символи, які екстраполюються на регіональний простір.

Такий підхід дає можливість змінити бачення міжнаціонального діалогу в означеному субрегіоні, зрозуміти не тільки його унікальність та багатоміжову міжетнічну безконфліктність, а й одночасну інтродукцію в історико-культурний простір Центрально-Східної Європи, зрозуміти особливості сформованої в регіоні національної ідентичності, способів міжнародної комунікації та форм злагодженого міждержавного співіснування. Фактично під спільним регіональним історико-культурним

простором ми розуміємо таке собі магічне інтелектуальне дзеркало, в якому відбиваються різні якості людської духовно-соціальної практики. Важливо, що можна конкретно зрозуміти специфіку сучасної національно-політичної ситуації, знайти найбільш адекватні для мешканців Центрально-Східного регіону форми інтеграції в європейський простір і тим самим скоригувати практичний бік міждержавних відносин Чеської і Словацької Республік, зробивши тим самим їх більш органічними. Таким чином, інтегруючим початком міждержавної співпраці двох держав, що дозволяє трактувати його як гармонійну систему зв'язків, є історико-культурний простір.

Складовою дослідження спільного міждержавного чесько-словацького історико-культурного простору є також визначення історико-культурної специфіки чеського і словацького народів. Фактично вона включає історико-культурну динаміку, що мала місце на тлі такого династичного наднаціонального об'єднання, як монархія Габсбургів. Означена історична особливість етнонаціональних регіонів стала причиною формування в регіоні центрально-європейського типу культури, що закріпився в суспільній свідомості двох народів. Вивчення процесів інтелектуалізації національних територій у ході формування культурно-історичного типу, її місце в системі європейської цивілізації, значення для історії Центрально-Східного регіону дозволяють зрозуміти обумовленість конкретної спільної і відцентрової чесько-словацької, словацько-чеської практики історичними реаліями. На тлі історико-культурного аналізу можливе і звернення до національно-ментального типу, сформованому на певній території і в певний час. Саме уявлення про національно-ментальний тип дозволяє поєднати разом зовнішні регіонально-географічні, історико-політичні умови існування націй із внутрішнім етнічним світом, з'ясувати причину активізації конкретного соціально-політичного типу в певних умовах історико-культурної специфіки.

З огляду на зазначене, цілком логічно буде виділити такий чинник методології дослідження проблематики міждержавного співіснування в умовах історико-культурного простору, як процес формування національної ідентичності в умовах регіональної специфіки країн Центрально-Східної Європи. Процес формування національної ідентичності західного слов'янства, вважає Є.Бевзюк, це специфічне європейське етноісторичне явище заради збереження свого регіонально-культурного обличчя. Історія чеської і словацької гілок слов'ян – складний шлях народів, які через політичні обставини з часів середньовіччя змушені були існувати на зламі трьох європейських етнокультур – германської, угорської та слов'янської, що і обумовило полівекторність їх етноісторії. Відповідно, з одного боку, трагедійність, як наслідок насильницької германізації та мадяризації, а з іншого – можливість засвоювати інтелектуальні надбання західної

цивілізації, безпосередньо брати участь у розвитку Центрально-Східного регіону Європи. Опинившись у зоні німецько-угорського соціально-політичного впливу, чехи і словаки протягом своєї історії зосередили сили на засвоєнні та погодженні елементів двох регіонально-культурних типів, що з часом привело до гіпертрофії частки західного типу культури. Як наслідок, у чеському національному русі переважали помірковані політичні настрої (Ф.М.Пельцел, Й.Добровський, Ф.Палацький, Ф.Л.Челаковський), що стало причиною мовно-історичної парадигми відродження чеської нації. Словацький рух формувався на тлі ідеї компромісу (Я.Коллар, П.Й. Шафарик) і радикалізму (Л.Штур, М.Годжа, Й.Гурбан). При цьому національно-культурна програма словаків віддзеркалювала мовно-літературний модус їх регіонального пробудження [47].

Ще одна складова методики дослідження історико-культурного простору – етнокультурна. Вона поєднує вивчення культур окремих етнічних груп – чеської і словацької в процесі міжкультурної взаємодії етносів. Сам метод передбачає дослідження етнокультурних цінностей (мова, релігія, обряди, традиції) народів, що проживають на території Чехії та Словаччини.

Далі, від моменту підписання у 1992 р. Маастрихтського договору про Європейський Союз та Лісабонського договору 2007 р. у змісті міждержавних відносин Чеської і Словацької Республік актуалізувалися демографічний і міграційний чинники (М.Цукат, М.Шварк, Й.Майер) [48]. Тому, цілком природно розглядати означені нами чинники у якості важливих складових методології субрегіональних досліджень. Поряд з традиційними проблемами розселення і розміщення трудових ресурсів аналіз включає дослідження проблеми переміщення населення в ході індустріалізації або деіндустріалізації.

Загалом, взаємозв'язок між національними і регіоноутворюючими факторами становить певну просторову етнонаціональну спільність, основою якої є субрегіональний історико-культурний простір. Стосовно етнонаціонального і субрегіонального історико-культурного простору можна сказати, що це зв'язок особливого і загального. Етнічне успадковує ціннісно-нормативне ядро території, форми і способи життя представників соціуму та адаптує їх для умов конкретного історико-культурного простору.

Для того, щоб на конкретній території склалася своя субрегіональна особливість міжнаціональних, міждержавних відносин, історико-культурний простір повинен пройти кілька етапів. Перший – це політичний період. Він передбачає включення певного географічного простору в поле конкретної соціополітичної традиції (в нашому випадку - геополітичні терени монархії Габсбургів). Другий – соціально-економічний. Він передбачає існування етнічних територій у рамках наднаціональної за

своєю суттю феодальної системи. При цьому в умовах становлення національних ідей (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) з'являється уявлення про роль, яку покликана відігравати етнічна територія в долі регіонального простору.

Наступний етап пов'язаний з процесом фіксації національної свідомості за принципом «чужий – свій», її інституційним закріпленням. На цьому етапі в національному просторі утворюються передумови для осмислення нової історичної якості історико-культурного простору, держава-нація включається в процес міжнаціональної взаємодії і міжкультурної комунікації.

Нарешті, на четвертому – глобалізаційному етапі – народи, що живуть на конкретній національній території, починають повертатися до ідеї історико-культурного простору як до такого собі засобу збереження своєї національно-культурної ідентичності в рамках субрегіональної традиції і специфіки. Означена тенденція – це відповідь на виклики глобалізації, яка потягнула за собою кризу етнокультурної ідентичності, міжкультурної взаємодії, а також збереження самотності національних культур.

Варто констатувати, що соціально-політична практика народів Центрально-Східної Європи стала причиною утворення такого феномену, як історико-культурний простір. У процесі діалектичного розвитку європейських територій субрегіон виконав функції інтегратора етнічно розрізаних елементів, реалізуючи на практиці модель полікультурної єдності. Відповідно концепція історико-культурного простору може служити фундаментом для вдосконалення сучасного інтегрованого знання як про окремі субрегіони, так і про Центрально-Східний регіон Європи. Вважаємо, що введення до методології дослідження поняття «історико-культурний простір» розширить розуміння минулого і перспектив міждержавних, міжнаціональних відносин чехів і словаків та способів розвитку їх національно-культурного простору.

Література:

1. Fukuyama Francis. *The End of History and the Last Man*. - New York: Simon and Schuster, 2006. – 432 p.
2. Віднянський С.В. З досвіду інтеграції вітчизняної історії світу: проблеми всесвітньої історії у багатотомній «Енциклопедії історії України» // *Проблеми всесвітньої історії*. – 2017. – №1(3). С11.
3. Алексєєв Ю.М., Кравченко Н.М., Павленко Ю.В. Теоретичні засади курсу історії слов'янських народів в українській вищій школі // *Український історичний журнал*. – 1993. – № 10. – С.86 – 94; Зашкільняк Л. *Методологія історії*. – Львів, 1999. – С.193. – 227 с.; Дорошко М.С. *Партійно-радянська номенклатура УРСР у 20–30-ті роки XX століття: дисертація на здобуття наукового ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01*. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – С.13–27. – 424 с.; Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. *Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід*. – Х.:

- Вид-во «Титул», 2008. – 504 с.; Ситник О.М. Роль ідеології в історичному процесі: проблеми та особливості дослідження // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С.164–175; Віднянський С.В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні// Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С.166–179; Верменич Я.В. Системологія історичної локалістики: пошук парадигмальних орієнтирів // Український історичний журнал. – 2011. – № 5. – С.110–130; Горенко О.М. Еволюція марксистської теоретичної традиції як об'єкт інтелектуальної історії // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С.136–153.
4. Миллер А.И. Центральная Европа как исторический регион // Центральная Европа как исторический регион. - М., 1996. - С.4-25; Чубарьян А.О. Россия и Центральная Европа // Центральная Европа как исторический регион. - М., 1996. - С.115-127; Роксандич Д. «Европа граждан», Средняя Европа и границы Европы // Центральная Европа как исторический регион. - М., 1996. - С.128-136; Сюч Е.Три исторических региона Европы // Центральная Европа как исторический регион. - М., 1996. - С.147-265; Lemberg H. Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom "Norden» zum "Osten» Europas // Jahrbucher für Geschichte Osteuropas. - NF, 33. - 1985. - S. 48-91; On the Edge. Ukrainian-Central European-Russian Security Triangle / Ed. by M. Balmaceda. - Budapest: CEU Press, 2000. - 221 p.; Historia Europy Srodkowo-Wschodniej. T. 1 / Red. J. Kloczowski. - Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. - 554 s.
 5. Baran Pavel, Drulák Petr. Česko na cestě. Pavel Baran, Petr Drulák (eds.). - Praha : Academia, 2017. – S.6-10. - 67 s.;
 6. Slovakia in History. Ed. by: Mikuláš Teich - Dušan Kováč - Martin D. Brown. - Cambridge, 2011. – S.23-25. всего - 413 s.
 7. Macho Peter. Revolúcia 1848/49 a historická pamäť. - Bratislava, Historický ústav SAV, 2012. - 306 s.; Zückert Martin, Schvarc Michal, Meier Jörg. Migration - Zentrum und Peripherie - Kulturelle Vielfalt : Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei. Leipzig : BiblionMedia, 2016. - 352 s; Londák Miroslav. Koniec komunistického režimu a ekonomika Slovenska a Československa //Slovensko a Československo v XX. storočí. Vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. Narodeninám. - Bratislava, Historický ústav SAV vo vyd. Typoset print 2010 s. 317-328; Karpíšek Jaromír, Sturz Zbyněk, Bláhová Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století. - Ústí nad Orlicí : Otfis, 2017.- 367 s.
 8. Vaněk Miroslav, Krátká Lenka. Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. - Praha : Karolinum, 2014. - 541 s.; Hanula Matej, Kšiňan Michal. Slovensko a Európa medzi demokraciou a totalitou: kapitoly z dejín 20. storočia k jubileu Buhimily Ferenčuhovej. - Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2017. - 319 s.
 9. Palacký F. Idea státu Rakouského. Úvodem opatřil a vydal Dr. Zdeněk V. Tobolka [Electronic resource] / F. Palacký // – V Praze: Nákladem J. Otty, 1907. – 136 s. – Mode of access: http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/historie/idea_statu.pdf (last access: 30.08.2015). – Title from the screen.
 10. Havlíček K. Slovan a Čech / K. Havlíček // Pražské noviny. 22.02.1846 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.karelhavlicek.cz/dotykovka> (last access: 23.07.2016). – Title from the screen.
 11. Tomek Wladiwoj. Novější dějepis rakouský. Od r. 1526 do r. 1860 [Electronic resource] / Wladiwoj Tomek // – Praha: J.Otto, 1887. – 584 s. – Mode of access: <https://books.google.ru/books> (last access: 15.05.2009). – Title from the screen.
 12. Masaryk T.G. Palackého idea národa českého / T.G. Masaryk // – Praha: Vydal Čin, 1947. – 5. vyd. – 70 s.; Masaryk T.G. Česká otázka. Česká otázka. Naše nynější krize / T.G. Masaryk // – Praha: Vydal Čin, 1948. – 657 s

13. Hanula Matej, Kšiňan Michal. Slovensko a Európa medzi demokraciou a totalitou: kapitoly z dejín 20. storočia k jubileu Buhimily Ferenčuhovej. - Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2017. - 319 s.; Karpíšek Jaromír, Sturz Zbyněk, Bláhová Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století. - Ústí nad Orlicí : Oftis, 2017. - 367 s.; Slovenské dejiny v dejinách Európy : vybrané kapitoly / Kováč, Dušan, - Bratislava: Historický ústav SAV, 2015. - 455 s.; Michalek Slavomír. Rivali a partneri studenej éry. - Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied : Historický ústav SAV, 2017. - 560 s.
14. Kováč Dušan. Slovenské dejiny v dejinách Európy: vybrané kapitoly. - Bratislava : Veda ; Historický ústav SAV, 2015. - S. 18-19. - 455 s.
15. Сюз Е. Три исторических региона Европы // Центральная Европа как исторический регион. - М., 1996. - С.147-265.
16. Миллер А.И. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России. // НЛО. – 2001. – № 52. – URL <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html>
17. Vaněk Miroslav, Krátká Lenka. Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. - Praha : Karolinum, 2014. 541 s.
18. Hanula Matej, Kšiňan Michal. Slovensko a Európa medzi demokraciou a totalitou: kapitoly z dejín 20. storočia k jubileu Buhimily Ferenčuhovej. (eds.). - Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2017. – 319
19. Павлов Ф.Н. Чехословакия завершает строительство социализма [Электронный ресурс] // Текст. – Москва: Изд-во ИМО, 1960. – 59 с. – URL: <http://library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:449694/Source:default>
20. Malý Jakub. Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí [Electronic resource] / Malý Jakub // – Praha: J.Otto, 1880. – Č. II. – 94 s. – Mode of access: <https://archive.org/stream> (last access: 20.12.2016). – Title from the screen.
21. Palacký F. O národech uherských zvláště Slovanech [Electronic resource] / F. Palacký // Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách. – Prag: Nákladem Českého museum, 1829. – D. 3. – S.11–38.
22. Leopold Leo Thun-Hohenstein (Graf von). Worte eines Čechen, veranlasst durch die Graf J. M. v. Thun'sche Broschüre: Der Slavismus in Bohmen [Electronic resource] – Leipzig: Ebend., 1845. – 25 s. – Mode of access: <http://books.google.com.ua/books>.
23. Ľudovít Ľtúr. Starý a nový vek Slovákov // [Electronic resource] – Mode of access: texty.citanka.cz/stur/snvtoc.html
24. Ľtúr, L. – Palackému F. List. 10.04.1836 / Ľtúr Ľudovít. Listy. Zost. J. Ambruš. – Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. – D. II. – S. 60 61. – S. 59–62; Ľtúr, L. – Palackému F. List. 27.11.1836 / Ľtúr Ľudovít. Listy. Zost. J. Ambruš. – Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. – D. I. – S. 93. – S. 92–94; Ľtúr, L. – Palackému F. List. 07.10.1843 / Ľtúr Ľudovít. Listy. Zost. J. Ambruš. – Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. – D. I. – S. 270.
25. Danilčik M.L'. Stur a Slovanský zjazd v Praze roku 1848 // L'. Stur v suradniciach minulosti a súčasnosti. – Matica slovenska, 1997. s.87. Vcero – S.84–103.
26. Коллар Иоанн. О литературной взаимности между различными племенами и наречиями славянскими / Перевод М.П. Погодина [Электронный ресурс] // Отечественные записки. – Санкт-Петербург, 1840. – Т. VIII. – С. 1–24. – С. 65–94. – URL: <https://books.google.ru> (дата обращения: 02.05.2011). – Название с экрана
27. Шафарик П.Й. – Коллару Я. Письмо. 18.01.1831 / Францев В.А. Очерки по истории чешского возрождения. Русско-чешские связи конца XVIII и первой половины XIX столетий. – Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1902. – С. 165–166.

28. Kollár Ján. O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slávskými // Hronka. – 1836. – №2. – S. 38–53.
29. Бевзюк Є.В. Формування національної ідентичності західних слов'ян. - Ужгород: ПП «АУТДОР – ШАРК», 2017.– С.284.
30. Masaryk T.G. Slovanské studie: Jana Kollára Slovanská vzájemnost [Electronic resource] // Naše doba. – 1894 – Ročník I. – Praha, 1894. s.483–485 Vcero – S. 481–500; S. 588–598; – S. 655–671; – S. 721–760; – S. 833–844; – S. 891–920. – Mode of access: <http://archive.org/stream/>
31. Holotík L. Die Slowaken / Die Habsburgermonarchie 1848–1849. – Wien, 1980. – B.3. s.795. Vcero – S. 775–800.
32. Novotný J. K projektům společného státně politického řešení české a slovenské otázky za revoluce 1848–1849 [Electronic resource] // Zborník Filozofickej fakulty university Komenského. Historica. – Bratislava, 1971. – № 22. – S. 87–96. – Mode of access: <http://www.watson.sk/index.php>
33. Матула В. Славянский характер словацкой политики в революции 1848–1849 гг. // Славянский альманах, 2008. – М.: Индрик, 2009. – С.33-34.
34. Havlíček-Borovský Karel. Naše politika // Národní noviny. 05.06.1848 [Electronic resource] KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. – Mode of access: archiv.ucl.cas.cz; Havlíček-Borovský, Karel. Nove volby do Frankfurtu// Národní noviny. 22.02.1849 [Electronic resource] KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. – Mode of access: archiv.ucl.cas.cz.
35. Бевзюк Є.В. Формування національної ідентичності західних слов'ян. - Ужгород: ПП «АУТДОР – ШАРК», 2017.– С.248.
36. Havlíček K. Naše politika [Electronic resource] // Národní noviny. 12.04.1848 // Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů. – Mode of access: <https://archiv.ucl.cas.cz>.
37. Havlíček K. Slovo v čas o nepoctivosti našich nepřátel, německo-maďarských hegemonův [Electronic resource] // Národní noviny. 29.09.1848. // KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. – Mode of access: <https://archiv.ucl.cas.cz>.
38. Бевзюк Є.В. Формування національної ідентичності західних слов'ян. - Ужгород: ПП «АУТДОР – ШАРК», 2017.– С.442.
39. Масарик Т.Г. Мировая революция. Воспоминания. Прага: Орбис, 1927. – Т.2. С.268.
40. Slovenské dejiny v dejinách Európy : vybrané kapitoly / Kováč, Dušan, Bratislava : Veda ; Historický ústav SAV, 2015. S. 23-25. - 455 s.
41. Vörös, László. «Národ»: vec, skupina či kategória? // Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča - Bratislava, Typoset print pre Historický ústav SAV, 2011. - S. 50-63.
42. Karpíšek Jaromír, Sturz Zbyněk, Bláhová Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století. - Ústí nad Orlicí : Oftis, 2017. - 367 s.; Zückert Martin, Schvarc Michal, Meier Jörg. Migration - Zentrum und Peripherie - Kulturelle Vielfalt : Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei. Leipzig : BiblionMedia, 2016. - 352 s.
43. Slovakia in History. Ed. by: Mikuláš Teich - Dušan Kováč - Martin D. Brown. - Cambridge, 2011. - 413 s.; Slovenské dejiny v dejinách Európy : vybrané kapitoly / Kováč, Dušan, Bratislava : Veda ; Historický ústav SAV, 2015. - 455 s.;
44. Karpíšek Jaromír, Sturz Zbyněk, Bláhová Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století. - Ústí nad Orlicí : Oftis, 2017. - 367 s.
45. Vaněk Miroslav, Krátká Lenka. Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. - Praha : Karolinum, 2014. 541 s.
46. Slovenské dejiny v dejinách Európy : vybrané kapitoly / Kováč, Dušan, Bratislava : Veda ; Historický ústav SAV, 2015. – S.409. vcero - 455 s.

47. Бевзюк Є.В. Становлення національної ідентичності чехів, словаків і лужицьких сербів наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. К. 2017. – С.21.
48. Zückert Martin, Schvarc Michal, Meier Jörg. Migration - Zentrum und Peripherie - Kulturelle Vielfalt : Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei. Leipzig : BiblionMedia, 2016. - 352 s.

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

В контексті глобалізації міжнародних відносин проходять процеси інтернаціоналізації вищої освіти, які потребують систематичної інтеграції міжнародної складової в освітню, наукову та громадську діяльність вишів. Однією із визначальних ознак сучасного світу є його надзвичайний динамізм, складність і зростаюча взаємозалежність усіх трансформаційних процесів, що у ньому відбуваються. За таких умов підсилюється потреба у зміцненні партнерських відносин і узгодженні дій на національному, регіональному і міжнародному рівнях, з метою забезпечення якості й усталеності систем вищої освіти у світі. Міжнародне співробітництво вважається зараз одним із головних показників визначення якості у сфері освіти і науки, і водночас одним із головних інструментів її забезпечення та підвищення. Тому заклади вищої освіти залучені в міжнародну діяльність і прагнуть розширити її, демонструючи при цьому відмінність у розумінні її цінностей, цілей, завдань і засобів.

Саме у відповідь на цю потребу інтегративної трансформації вищої освіти розпочалася і продовжує інтенсивно розгортатися її інтернаціоналізація. Але інтернаціоналізація є відповіддю не тільки на потреби розвитку вищої освіти, а і на потреби міжнародної економічної, соціальної, політичної та культурної інтеграції, що наростає в умовах глобалізації. Вона також є відповіддю на виклики глобальних проблем сучасності, які можуть бути вирішені лише за допомогою зусиль світової спільноти на засадах продуктивного міжнародного співробітництва, що потребує формування у молодого покоління сучасного глобального мислення, глобальної відповідальності, здатностей і вміння жити разом. Розвиток міжнародних відносин є не тільки інструментом інтеграції ЗВО у міжнародний освітній простір, але і фактором, що сприяє формуванню якісно нових фахівців. Сучасний університет передбачає активне включення інтернаціоналізації освіти у всі сфери діяльності, першочергово в освітньо-дослідницьку та адміністративно-організаційну.

Нашою метою є висвітлення основних складових компонентів, засад, умов та наслідків освітньо-наукової інтернаціоналізації, опис методів інтеграції міжнародних, міжкультурних і глобальних елементів в освітні (педагогічні), наукові й адміністративні функції організацій Карпатського регіону та України, зокрема.

Інтернаціоналізація охоплює системи, які прагнуть досягнення конкретних цілей та завдань і підвищення якості вищої освіти та науки, і не повинна перетворюватися на самоціль ані на рівні окремо взятого вищого навчального закладу, ані на рівні системи вищої освіти в цілому. Екстраполюючи цей вислів на наше дослідження, можна зробити припущення в пошуках робочої концептуальної версії визначення терміну «інтернаціоналізація освіти», що вона, в першу чергу, повинна відповідати цілям та змісту Європейського простору вищої освіти, формування якого відбувається у трьох напрямках [1]. Перш за все – це міждержавне співробітництво, уособленням якого є Болонський процес; другий напрям – наднаціональний процес, що відбувається на рівні і в рамках Європейського Союзу, третій – це співробітництво між університетами.

Оскільки Україна й країни Карпатського регіону належать до європейського регіону і беруть активну участь у Болонському процесі, розглянемо європейський контекст розгортання інтернаціоналізації вищої освіти докладніше.

Для країн Європи склалися власні, специфічні передумови інтернаціоналізації освіти і науки. При усвідомленні значення вимог глобалізації тут на перший план висувається вимога євроінтеграції, актуалізована утворенням Європейського Союзу. Саме мета побудови єдиного Європейського простору вищої освіти стала визначальною у Болонській декларації 1999 р. і зумовила цілі та механізми розгортання інтеграції вищої освіти у країнах, які приєдналися до Болонського процесу. Інтернаціоналізація як чинник євроінтеграції вищої освіти була спрямована на те, щоб структури вищої освіти в Європі стали більш сумісними і зіставними, кваліфікації і дипломи визнавалися б в усіх країнах ЄС і країнах-учасниках Болонського процесу, що забезпечило б підтримку великомасштабної студентської мобільності та мобільності робочої сили, а також сприяло б європеїзації вищої освіти для підвищення її якості і трансляції через неї європейських цінностей.

Карпатський регіон, унаслідок розгортання Болонського процесу, продемонстрував найбільші успіхи у виробленні узгодженої освітньої політики на регіональному і міжнародному рівнях, яка стала дієвим механізмом об'єднання зусиль національних систем вищої освіти для вирішення спільних проблем і власне вищої освіти, і через неї суспільних проблем, як тих, що виходять за межі однієї країни, так і національного масштабу. У країнах ЄС, більшість із яких є учасниками Болонського процесу, здійснюється цілісна політика в галузі вищої освіти, основу якої становить низка узгоджених між собою (у цілях, принципах, очікуваних результатах) нормативних актів – конвенцій, декларацій, міжурядових рекомендацій, комюніке зустрічей міністрів освіти тощо, які у сукупності і утворюють необхідну основу для інтеграційних процесів.

Проявом такої тенденції став початок нового етапу європейської освітньої політики, що був організаційно оформлений в рамках програми «Освіта та професійна підготовка 2010», затвердженої у травні 2000 р. на засіданні Єврокомісії у Лісабоні. Лісабонська освітня стратегія спрямована на модернізацію діяльності всіх ланок сучасних освітніх систем: від дошкільної до освіти дорослих, у результаті чого передбачається утворення єдиного європейського простору неперервної освіти. Удосконаленню в рамках стратегії підлягають всі ключові аспекти діяльності освітніх систем: фінансування, управління, стандарти змісту освіти, способи оцінки якості та моніторингу ефективності діяльності, механізми взаємодії із зовнішніми партнерами тощо. Одним з провідних напрямів і, разом з тим, основоположних умов втілення Лісабонської стратегії є підготовка висококваліфікованих фахівців.

У зв'язку з європейською орієнтацією в Карпатському регіоні та входженням України до Європейського освітнього і наукового поля зокрема, наголос робиться на якості освіти, універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці, на особистісній орієнтованості навчального процесу, його інформатизації, визначальній важливості освіти у забезпеченні сталого людського розвитку.

Основним змістом діяльності вищих навчальних закладів є формування інноваційного освітньо-виховного середовища, що передбачає: зміну організації і змісту освіти з метою інтеграції у світовий освітній простір; оптимізацію кадрового забезпечення; комплексне удосконалення професійної майстерності викладачів через опанування інноваційними і дослідно-експериментальними видами діяльності.

Під час підготовки кваліфікованих фахівців продуктом новаторства виступають спроби застосування нових навчальних технологій, оригінальних виховних заходів, європейських форм, методів, прийомів і засобів реалізації змісту освіти і виховання. Підготовка здійснюється як наскрізна, послідовна, цілісна система: абітурієнт - студент - фахівець (бакалавр, магістр, доктор філософії).

З метою забезпечення ефективної організації навчально-виховного процесу передбачено самостійність і творчу активність студента і викладача, який також постійно навчається та удосконалює свій фаховий рівень протягом усього життя.

В основу структурно-логічних схем освітніх програм покладено принципи випереджального навчання, неперервності, послідовності та наступності.

Зміст підготовки фахівців полягає в науково-обґрунтованій системі, він складається з нормативної та вибіркової частин. Загальний обсяг годин аудиторної та самостійної роботи студентів становить відповідно 50% від обсягу годин, визначених навчальними планами на вивчення

дисциплін. Значна увага приділяється організації, проведенню самостійної роботи та контролю за нею. Традиційно використовуються такі форми організації і проведення самостійної роботи студентів: семестрові завдання для самостійної та індивідуальної роботи; консультації, індивідуальні заняття, колоквиуми, контрольні роботи, складання позааудиторного опрацювання тощо. В навчальних планах всіх освітніх рівнів дедалі чіткіше реалізується тенденція до скорочення аудиторних годин та збільшення кількості годин, які відводяться на самостійну роботу студента. Традиційно вважається, що студент у цей час повинен самостійно опрацьовувати конспекти лекцій, літературу до тем, запланованих на практичні і семінарські заняття, самостійно складати конспекти з тем, запропонованих для самостійного вивчення, готувати реферати тощо. Форми такої роботи урізноманітнилися пошуком інформації в системі Інтернет, виконанням завдань на комп'ютерній техніці. Однак в усіх випадках маємо справу з винятково інформаційно-пошуковими формами роботи, суть яких зводиться до технічної діяльності, а факт існування звіту визнається як показник успішного засвоєння опрацьованого матеріалу. Такі завдання не вимагають навіть глибокої систематизації, не те що творчого осмислення, моделювання. Ці форми роботи практично не оцінюються, бо передбачається врахування їхніх результатів в оцінці знань, здобутих студентом під час їх виконання. Проте відомо, що ефективність такої самостійної роботи надто низька, і ретельно виконує її лише частина зазвичай встигаючих студентів[2, с.7].

Завданням нинішнього дня для викладача є допомога студентові в організації навчальної та інших видів діяльності і чітке розмежування тих видів навчальних робіт, які виконуються в аудиторії та в позааудиторний час. Практична реалізація такого принципу навчання, як показує вивчення передового досвіду, може бути втілена у використанні в навчальному процесі індивідуальних навчально-дослідних завдань.

Індивідуалізація навчання студента вимагає удосконалення її організації та методичного забезпечення й суттєво залежить від інформаційного забезпечення сучасними знаннями, новітніми досягненнями науки і техніки, що вирішується шляхом глобальної інформатизації життєдіяльності студента і викладача загалом.

Науково-дослідна робота в університетах має статус пріоритетної у діяльності викладачів і студентів. Вона спрямовується на розв'язання таких завдань: забезпечення теоретико-концептуальних і науково-методичних засад навчального процесу і приведення підготовки висококваліфікованих фахівців у відповідність з сучасними вимогами та найновішими досягненнями вітчизняної і зарубіжної науки та техніки; дослідження актуальних науково-дослідних тем; підготовка якісних науково-педагогічних і наукових кадрів; інтенсифікація наукових досліджень на кафедрах,

у науково-дослідних лабораторіях, а також забезпечення їх високої якості та збільшення числа наукової продукції; розширення і зміцнення науково-інформаційної бази наукової діяльності університетів з метою модернізації інформаційно-технологічної підготовки студентів, магістрантів та аспірантів і задоволення інтересів та здібностей науково обдарованої молоді; зміцнення зв'язків університетської науки з науково-дослідною роботою провідних ВНЗ і наукових установ України та інших країн.

Розвиток міжнародного співробітництва в рамках Болонського процесу дозволив залучити до підготовки фахівців іноземних експертів і позитивно вплинув на якість підготовки студентів. А це головне. Адже визначальні завдання Болонського процесу такі: якість — наріжний камінь підготовки; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність європейському ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на вузівському та післявузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності європейської системи освіти. Сучасне міжнародне співробітництво закладів вищої освіти Карпатського регіону здійснюється за визначеними напрямками і формами. Організуються міжнародні наукові конференції, симпозиуми, конгреси, семінари, круглі столи. Студенти беруть участь у міжнародних конкурсах, міжнародних освітніх і наукових програмах, ініційованих міжнародними фондами. Підготовка студентів здійснюється в рамках рекомендацій Лісабонської конвенції, з усвідомленням у першу чергу того, що сучасна вища освіта повинна забезпечувати ринок праці висококваліфікованими працівниками і свідомими демократичними громадянами.

Так, після підписання Болонської декларації з'явилися нові інструменти й ініціативи, що сприяють реалізації цілей формування загальноєвропейського простору вищої освіти, причому як наднаціональні, так і національні й інституціональні. Найбільш відомі й ефективні програми носять багаторівневий характер, наприклад, спільні ініціативи Європейської Комісії, Європейської асоціації університетів, у яких взяли участь університети з усіх країн-учасниць Болонського процесу, в результаті чого з'явилися проекти «Створення спільних (подвійних) дипломів», «Настроювання освітніх структур», «Формування культури якості». Проект «Настроювання освітніх структур» спрямований на реалізацію цілей Болонської декларації на інституціональному рівні. Його задачі – визначення точок конвергенції та вироблення загального розуміння змісту кваліфікацій за рівнями в термінах компетенцій і результатів навчання. Під результатами розуміються набори компетенцій, що включають знання, вміння й навички студентів, обумовлені як для кожного блоку (модуля) програми, так і для програми в цілому [3, с.82].

Звідси випливає, що інтернаціоналізація освіти – поняття багатогранне. Її іманентною рисою є, з одного боку, спрямованість на інте-

грацію міжнародної складової в національні наукові дослідження, громадську діяльність, освітні послуги вищої школи, а з іншого – процес інтернаціоналізації повинен бути спрямованим на експорт освітніх послуг і досягнень національної науки. Отже, інтернаціоналізація освіти є одним із чинників становлення глобального простору вищої освіти й класифікується як зовнішня (міжнародна академічна мобільність) і внутрішня (впровадження світових стандартів, інтернаціоналізація навчальних курсів, міжкультурних програм тощо). Розглянемо ці різновиди інтернаціоналізації, почавши з міжнародної академічної мобільності.

Академічна мобільність – це можливість упродовж періоду навчання провчитись один або кілька семестрів в іншому вищому навчальному закладі, де готують фахівців з цієї ж спеціальності, із зарахуванням дисциплін (кредитів) та періодів навчання. Академічна мобільність є явищем динамічним, формою інтернаціоналізації освіти, що сприяє інтеграції індивіда до міжнародної системи освіти [4].

Потрібно розрізняти види академічної мобільності: ступенева мобільність — навчання у вищому навчальному закладі, відмінному від постійного місця навчання учасника освітнього процесу, з метою здобуття ступеня вищої освіти, що підтверджується документом (документами) про вищу освіту або про здобуття ступеня вищої освіти від двох або більше вищих навчальних закладів;

кредитна мобільність — навчання у вищому навчальному закладі, відмінному від постійного місця навчання учасника освітнього процесу, з метою здобуття кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи та/або відповідних компетентностей, результатів навчання (без здобуття кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи), що будуть визнані у вищому навчальному закладі постійного місця навчання вітчизняного чи іноземного учасника освітнього процесу. При цьому загальний період навчання для таких учасників за програмами кредитної мобільності залишається незмінним.

Навчання вітчизняних та іноземних учасників освітнього процесу за узгодженими між вищими навчальними закладами (науковими установами) - партнерами освітніми програмами, що включають програми академічної мобільності, може передбачати отримання випускниками документа про вищу освіту вищого навчального закладу (наукової установи) - партнера, а також спільних або подвійних документів про вищу освіту вищих навчальних закладів (наукових установ) - партнерів.

Формами академічної мобільності для учасників освітнього процесу, що здобувають освітні ступені молодшого бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії у вітчизняних вищих навчальних закладах, є: навчання за програмами академічної мобільності; мовне стажування; наукове стажування. Формами академічної мобільності для осіб, що здо-

бувають наукову ступінь доктора наук, науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу, є: участь у спільних проєктах; викладання; наукове дослідження; наукове стажування; підвищення кваліфікації [5].

Концептуальними щодо академічної мобільності є положення Болонської декларації про те, що студенти Європи мають потребу і право на навчання для здобуття ступенів, що визнаються в Європі, а не тільки в країнах (регіоні), де їх здобуто, а також те, що головною відповідальністю навчальних закладів та установ європейської вищої школи є гарантування надання своїм студентам однаково високого рівня кваліфікації [6].

Адаптація національної системи освіти до загальноєвропейських критеріїв дозволить державі забезпечити принципову можливість розвитку академічної мобільності української вищої освіти. Інструменти й способи забезпечення сумісності та порівнюваності національних складових у рамках європейської системи вищої освіти розроблено в базових документах Болонського процесу, таких як: Всеосяжна рамка кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти (The Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area – QF-EHEA), заснована на Дублінських дескрипторах; Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for Lifelong Learning – EQF-LLL), ініційована Європарламентом та Єврокомісією; Кроки з розробки національних рамок кваліфікацій, ухвалені на Лондонській конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (2007); Рекомендації країнам з проведення процесу верифікації – критерії і процедури для підтвердження сумісності рамок освіти. Завершення процесу самоідентифікації має бути зафіксовано у Diploma Supplement через вказівки про зв'язок національної рамки кваліфікацій і QF-EHEA; Критерії і процедури узгодження національних рівнів кваліфікації з Європейською рамкою кваліфікації (Додаток до листа Європарламенту і Ради Європи від 06.04.2008 року № 14499); Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area – ESG); Керівництво користувача ECTS (European credit transfer and accumulation System users guide) у новій редакції 2009 року; Європейський реєстр агенцій із забезпечення якості (European Quality Assurance Register for Higher Education); Зальцбурзький принцип розробки докторських програм для європейського суспільства знань; Хартія європейських університетів для освіти впродовж життя [7].

Наріжною проблемою Європейського простору вищої освіти експерти Болонського процесу називають розробку і впровадження національних рамок кваліфікації на основі результатів навчання. Рамка кваліфікації є важливим інструментом, який забезпечує порівнюваність і

прозорість в ЄПВО і полегшує рух студентів всередині систем вищої освіти й між ними [8].

Міжнародним освітнім співтовариством визначені й зафіксовані численні аспекти, що впливають на зростання міжнародної студентської мобільності, при цьому розвиток механізмів гарантування якості освіти та захисту іноземних студентів знаходиться в компетенції приймаючих країн.

Іншим кроком для розвитку академічної мобільності є автономія вищих навчальних закладів. Основним документом навчального процесу вишу є навчальний план. Навчальний план передбачає обов'язкові дисципліни та перелік тих предметів, які відображають спеціалізацію підготовки майбутнього фахівця. Навчальне навантаження вимірюється у кредитах ECTS. Ця система допомагає визначити періоди навчання за кордоном, збільшує якість і кількість студентської мобільності в Європі. Студентський обсяг робіт в ECTS включає час перебування на лекціях, семінарах, час для самостійних робіт, підготовки до іспитів, їх складання тощо. Одним із пріоритетних напрямів сучасної науково-методичної та навчально-методичної діяльності української вищої школи на її шляху до євроінтеграції у контексті Болонського процесу є розроблення, впровадження й удосконалення інноваційних методик підготовки спеціалістів на основі передового зарубіжного і вітчизняного досвіду. Модернізація навчального процесу на основі впровадження інноваційних методів і прийомів у практику викладання є важливою передумовою створення й підтримання іміджу вищого закладу освіти. Новітнім сучасним підходом є постійний творчий пошук, продукування і реалізація оригінальних (авторських і колективних), принципово нових ідей (наукових, управлінських, педагогічних). Допомогти вишам вивчати, розробляти, удосконалювати та впроваджувати нові перспективні технології, методи і форми навчання покликані спеціальні науково-методичні структури – інститути, відділи, інноваційно-освітні центри (лабораторії). Для подальшого розвитку академічної мобільності усіх учасників освітнього процесу (здобувачів, наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників та інших учасників) постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 р. № 579 затверджено Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність [9]. Проаналізувавши названу постанову, можна виокремити наступні принципові положення: 1. Академічна мобільність здобувачам освітнього простору надає такі можливості, як розширення культурного діалогу і світогляду, набуття нових унікальних професійних навичок та удосконалення навичок володіння іноземними мовами. 2. Для наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу академічна мобільність надає можливість підвищення кваліфікації в контексті глобальних трендів

розвитку науки і залучення до кращих світових практик, розширення професійного діалогу і підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. 3. Академічна мобільність в Україні має такі особливості: 3.1. Академічно мобільні всі учасники освітнього процесу: науковці, науково-педагогічні працівники, здобувачі (студенти), здобувачі ступенів доктора філософії та доктора наук. 3.2. Навчання за кордоном здобувача (студента) є складовою частиною програми навчання в українському виші. Оцінки, отримані за кордоном, враховуються в Україні. 3.3. Немає потреби брати академічну відпустку чи узгоджувати індивідуальний план навчання. За здобувачем (студентом) зберігається місце постійного навчання в Україні. 3.4. Перезарахування прослуханих предметів відбувається винятково за змістом програм цих дисциплін.

У той час, як у світі академічна мобільність має системний, організований на рівні державної політики характер, в Україні вона залишається спонтанним та індивідуальним явищем. Станом на 2017/2018 навчальний рік здобуває вищу освіту у закордонних вишах близько 70 000 українців. Найбажанішими для навчання країнами, як і у попередні роки, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Динаміка зростання з 2009 по 2016 роки становить 176%. Якщо порівнювати два останні роки, то приріст сягає майже 20%. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах. Вони показали найбільш стрімке збільшення, як в абсолютному, так і відносному показниках, майже – 32%. [10]

На кількість наших студентів у тій чи іншій країні зазвичай впливає чисельність української діаспори, якість освіти, культурна близькість, вартість освіти, вартість проживання та рівень оплати праці. Зазвичай українські студенти їдуть у країни, близькі за мовою та культурою, туди, де вже є великий контингент українців [11].

Згідно з визначенням ЮНЕСКО, мобільними міжнародними (mobile international) студентами є студенти, які перетнули національні чи територіальні кордони з метою навчання і на цей момент статистично вважаються поза країною походження [12]. В доповідях Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD – The Organisation for Economic Cooperation and Development) це визначення підтверджується [13]. Крім того, чітко розмежовуються поняття «mobile international students» (мобільні міжнародні студенти) та «foreign students» (іноземні студенти). Студенти класифікуються як іноземні, якщо вони не є громадянами країни, яка здійснює збір статистичних даних. У той час як іноземні студенти визначаються за громадянством/національністю, мобільні студенти – за попередньою країною навчання чи за місцем проживання.

За даними ЮНЕСКО за останні 25 років мобільність студентів збільшилася на 300% і за прогнозами експертів у 2025 році вона досягне 4,9

млн. Цікаві дані також щодо привабливості країн для студентів-іноземців: 19,7% навчається у вищих навчальних закладах США, 11,6% – Великої Британії, 8,6% – Австралії, 7%, – Німеччини, 4,2% – Японії [14].

Як зазначалося вище, до складових інтернаціоналізації освіти належить також і мобільність викладачів. Аналіз літератури показує, що ця проблема ще не розроблена так детально, як проблема мобільності студентів. Проте деякі висновки можна зробити. Зокрема стосовно того, що мобільність професорсько-викладацького складу зазвичай зумовлюється науковими дослідженнями. Так само, як і у випадку з мобільністю студентів, спостерігається нерівномірність у розподілі мобільних потоків. Найвищим рівнем наукової мобільності відзначаються країни, які цілеспрямовано залучають науковий персонал для розширення системи вищої освіти. Доказом цього слугує, зокрема, і зростаюче домінування англійської мови в наукових дослідженнях на європейському континенті. За даними американських дослідників, які спираються на статистику Центру наукових бібліотек, частка дисертацій, захищених у Європейському Союзі англійською мовою, має тенденцію до зростання. Зауважимо, що ЦНБ – це консорціум північноамериканських університетів, коледжів і незалежних наукових бібліотек, який налічує 800 000 докторських дисертацій з усього світу. Щорічні надходження становлять понад 5 000 назв [15]. Звичайно, ступінь використання англійської мови в докторських дисертаціях залежить від галузей науки. Лівова частка англійських докторських дисертацій припадає на медицину та точні науки. Однак останнім часом спостерігається тенденція до написання та захисту англійською мовою дисертацій у всіх галузях. Існують спеціальні програми для молодих науковців. Європейські університети об'єднуються для стимулювання мобільності аспірантів.

Виокремлюючи ті пункти, що певною мірою відображають аспекти академічного співробітництва в Карпатському регіоні, ми акцентуємо увагу на укладанні та реалізації меморандумів про співробітництво в галузі освіти і науки, організації освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном, участі учасників академічної мобільності у різних проектах і програмах міжнародних організацій та співтовариств. Безпосередньо завдяки програмам Вишеградського фонду, SAIA, Темпус, Жан Моне, Еразмус+, Горизонт 2020 здійснюється організація міжнародних шкіл, дискусійних майданчиків, проведення спільних наукових досліджень, забезпечується участь у міжнародних наукових конференціях, семінарах, форумах тощо. Цікавим у плані розвитку та налагодження інтернаціоналізації освітньої системи в регіоні є програми міжнародного Вишеградського фонду. Фонд засновано у 2000 році урядами країн Вишеградської групи (V4) – Чехії, Угорщини, Польщі і Словаччини. Програми, які впроваджує фонд, здатні посилити співробітництво між нашою

країною та країнами ЄС на основі вивчення позитивного досвіду та ефективного впровадження спільно налагоджених освітніх програм.

Вищеперелічені програми підтримують також проведення міжнародних освітніх ярмарків та виставок у містах Карпатського регіону; інтенсифікацію зовнішньоекономічних контактів між територіями; організацію конференцій для обговорення спільних проблем п'яти країн; підтримку транскордонних ініціатив вищих навчальних закладів. Утворення Асоціації університетів Карпатського єврорегіону, активна участь університетів у Європейській асоціації університетів, Конференції ректорів Дунайського регіону, створення Міжнародного консорціуму університетів в Ужгороді [16] – все це об'єднує науковців в унікальні форуми для співпраці та надає можливість слідкувати за останніми тенденціями в політиці вищої освіти і науки, активно долучитися до робочих груп з пріоритетних напрямів Європейської стратегії.

Загалом, класифікуючи освітню та наукову співпрацю в ареалі Карпатського регіону, доречно виокремити заходи: такі, що здійснюються на основі загальноєвропейської фінансової підтримки, на основі міждержавного координування, та ті, які базуються на регіональній і двосторонній міжуніверситетській домовленості.

Підтримуючи транскордонні ініціативи, політика вищих навчальних закладів та наукових установ Карпатського регіону спрямована в першу чергу на обмін досвідом та інтернаціоналізацію освіти. Взаємодія обумовлена в угодах між українськими та зарубіжними університетами.

Особлива роль у процесі інтернаціоналізації відводиться навчанню за спільними освітніми програмами, яке координується безпосередньо університетами-партнерами. Ініційована університетами, на основі білатеральних угод, здійснюється підготовка студентів усіх освітніх рівнів за спільними освітніми програмами, коли на основі узгоджених навчальних планів студенти паралельно здобувають освіту в двох університетах, а по завершенню отримують два дипломи. Визнання кредитів, засвоєних студентом у виші-партнері, дає змогу розширити методологію, зміст та географію навчання, а разом з тим зекономити час. У контексті транскордонної співпраці між університетами важливу роль відіграють двомовні спільні освітні програми, адже у прикордонних регіонах фіксується високий рівень володіння мовами країн Європейського Союзу. Спільні двомовні програми (а іноді й тримовні, до національних долучається англійська мова), за якими здійснюється фахова підготовка бакалаврів та магістрів, робить їх конкурентоздатнішими на європейському ринку праці. Мовний фактор не варто ігнорувати, адже він сприяє транскордонній академічній мобільності та науковому співробітництву в прикордонних регіонах зокрема. Знання мов регіону, безперечно, зближує людей та

зміцнює транскордонну співпрацю, однак без застосування англійської мови складно реалізувати будь-який транскордонний проект чи взяти участь у програмі мобільності, що підтримується європейськими фондами. Ця вимога часу привела до розробки навчальних планів, де більша частина фахових та фундаментальних навчальних курсів викладається англійською мовою.

В цих умовах відкритий простір Європейської вищої освіти, з одного боку, створює перспективи для збереження відмінностей, а з іншого – вимагає зусиль для подолання бар'єрів розроблення програм з метою розширення мобільності та зближення учасників цього процесу. З часом актуальною стала потреба створення єдиного принципу, що забезпечує взаємне визнання різних систем освіти на основі міжнародного порівняння їх еквівалентності. Гнучкість цієї системи досягнуто через використання семестрів та кредитів (за схемою ECTS), що створює можливість їх зіставлення для тих, хто обирає первинну освіту або продовження навчання в різних європейських університетах чи хотів би отримати ступінь протягом життя в будь-який час і в будь-якому університеті.

Обмін досвідом науковців та педагогів є чи не найголовнішим у підвищенні якості надання освітніх послуг, модернізації та інтернаціоналізації в регіоні. Організація міжнародних науково-практичних конференцій, проведення спільних науково-дослідних робіт, наукове і викладацьке стажування, співкерівництво бакалаврськими, магістерськими роботами та кандидатськими дисертаціями, практика постійного лекторату, - це найпоширеніші форми мобільності академічно-наукового кола. Вищезазначені форми обміну досвідом здійснюються як на основі урядових угод, так і за підтримки різних стипендійних програм та з ініціативи безпосередньо навчальних і наукових установ. Зокрема, перший у регіоні постійний лекторат словацької мови і культури було відкрито у вересні 1994 року (діє по сьогодні) на основі міждержавних угод на кафедрі загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету.

За підтримки урядових програм Словацької Республіки, Республіки Польщі, Румунії та Угорщини здійснюється й семестрове навчання, частковий курс навчання, проходження виробничої практики на підприємствах, в організаціях, клініках, навчальних закладах та наукових установах прикордонних регіонів. Так, наприклад, щорічно близько сотні студентів Ужгородського національного університету користуються такою можливістю й проходять часткове (тримісячне) навчання у Словацькій Республіці, Республіці Польщі та Угорщині. Такого роду академічна мобільність дає студентам поліпшення мовних навичок та досвід міжкультурного спілкування, а для майбутніх випускників розширюються можливості працевлаштування через визнання кваліфікацій.

Взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання здійснюється також на підставі двосторонніх міжурядових угод, і такі угоди Україна має більш як з двадцятьма країнами, з Польщею, Словацькою Республікою, Угорщиною та Румунією в тому числі.

Знайомство з Європою та вищою освітою країн-членів програми, унікальний досвід європейського навчання, отримання подвійного/багатостороннього/спільного диплома європейських ВНЗ, фінансову підтримку – все це отримують учасники мобільності завдяки програмі Еразмус+.

Університети Карпатського євро регіону, починаючи з 2014 року, здійснюють активний обмін студентами і викладачами в рамках діяльності, пов'язаної партнерством між прикордонними закладами, проте за підтримки європейських стипендій, наданих програмою Еразмус+. Жешувський університет, Полонійна академія у м. Ченстохов, Дебреценський університет, Ніредьгазька вища школа, Університет ветеринарної медицини та фармації в м. Кошице, Кошицький університет ім. П. Й. Шафарика, Кошицький технічний університет, Пряшівський університет, Західний університет ім. Васіле Голдіш м. Арад (центри у Сату-Маре та Бая-Маре), Сучавський університет «Стефан чел Маре» та ін., визначивши кількісні та якісні пріоритети для мобільності з українськими університетами, підписують договори на реалізацію академічної мобільності [17]. Програма Еразмус+ передбачає навчання від одного до дванадцяти місяців у виші-партнері, а викладацьке стажування – до 30 днів. Для яскравого підтвердження стрімкого зростання участі у програмі Еразмус+ проілюструємо статистику на прикладі Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»: у 2014/2015 н.р. виграли 2 стипендії, у 2015/2016 н.р. – 16 стипендій, у 2016/2017 – 21 стипендію, у 2017/2018 н.р. – 38 стипендій для студентів та науковців. Отже, щорічно чимала кількість учасників освітнього процесу може скористатися нагодою і ознайомитися з системою вищої освіти європейських країн.

Тепер, базуючись на принципах Болонської декларації, через визнання кредитів та модулів та при вивченні дисциплін циклу «за вибором», навчання студента може проходити в різних університетах різних країн Європи. Головною умовою академічної мобільності є отримання освітньої кваліфікації та захист дипломного проекту у рідному виші (до якого вступав студент на перший курс).

Головна відміна інтернаціоналізації на регіональному рівні визначається тим, що глобалізація тут виступає переважно зовнішньою силою, яка не піддається контролю з боку національних урядів, тоді як регіоналізація, зберігаючи значення зовнішньої рамкової умови, знаходиться вже під більшим контролем урядів, особливо регіональних міжурядових організацій.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, відзначимо, що освітньо-наукова діяльність в Карпатському регіоні, в межах транскордонного співробітництва, ґрунтуючись на соціокультурній, політичній, економічній та академічній складових здійснюється доволі ефективно. Проте занадто великий територіальний масштаб об'єднання спричиняє труднощі у багатосторонніх контактах, а співпраця переважно зводиться до двостороннього формату. Інтернаціоналізація освіти в регіоні сприймається як процес інтеграції міжнародного виміру у здійсненні наукових досліджень у розробленні освітніх стратегій, спрямованих на формування глобального мислення молоді з урахуванням перспектив розвитку сучасного суспільства.

Література:

1. Нітенко О.В. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор розвитку університету // Освітологічний дискурс. - 2015. - № 2. - С. 205-216. - [Електронний ресурс]. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2015_2_22
2. Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету: навч. посіб. / І. Степаненко, М. Дебич. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. – 44 с.
3. Товажнянський Л.Л., Сокол Є.І., Клименко Б.В. Болонський процес: цикли, ступені, кредити. – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – 144 с.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
5. Положення про академічну мобільність студентів у ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Затверджено наказом ректора ДВНЗ «УжНУ» №379/01-17 від 25.02.2016 року [Електронний ресурс]. – URL:<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/10>
6. Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17–19 лютого 2005 р., м. Дніпропетровськ). – К. : Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 76–81.
7. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір: Аналітична записка [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1421>
8. The Bologna Process 2020 The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Leuven-la-Neuve, 28-29 April [Electronic resource]. – Mode of access: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-675_en.htm
9. Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність затверджене постановою КМУ від 12.08.2015р. №579 [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248409199>
10. Скільки українських студентів навчаються за кордоном // [Електронний ресурс]. – URL: <https://tvi.ua/novini/stalo-vidomo-skilki-ukrainskih-studentiv-navchayutsya-zakordonom.html>
11. Корчова Г. Л. Академічна мобільність здобувачів в умовах сучасного освітнього процесу [Електронний ресурс]. – URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=3294
12. Comparing Education Statistics Across the World // Global Education Digest: Montreal, UNESCO Institute for Statistics, 2011. – 188 р. – [Електронний ресурс] – URL: <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/ged06-en.pdf>

13. The State of Higher Education 2013 – OECD. [Електронний ресурс] – URL: <http://www.oecd.org/edu/imhe/thestateofhighereducation2013.htm>
14. State of Higher Education 2014 – OECD. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/edu/imhe/stateofhighereducation2014.htm>
15. Collections. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.crl.edu/collectios>
16. Міжнародний консорціум університетів [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/consortium>
17. База проектів Еразмус+: Напряв Жана Моне, Розвиток потенціалу вищої освіти, Мобільність та інші (2014, 2015, 2016, 2017рр.) [Електронний ресурс]. – URL:<http://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka1-navchalna-mobilnist/konkursy.html>

ТЕОРЕТИКО-СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ В ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСАХ

*«Подібно до того, як буває хвороба тіла,
буває хвороба способу життя»*

Демокріт

Сучасний стан євроінтеграції України визначається активізацією транскордонного співробітництва, однак корупційно-тіньові відносини суттєво впливають на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, в тому числі і транскордонні.

Корупційна складова економічної діяльності в Україні набула форми критично небезпечної проблеми. За оцінками Transparency International у «The Global Corruption Barometer 2017», яка публікує індекс сприйняття корупції в різних країнах світу – «Corruption perceptions index 2017» Україна посідає критичне 130 місце із 180 позицій. На сьогоднішній день зазначений індекс в Україні становить 30 балів із 100 можливих, що на 1 бал більше, ніж 2017 року. Такий же високий рівень корупції у Гамбії, М'янмі, С'єрра-Ліоне та Ірані (30 балів із 100) [32].

Керівництво України неодноразово заявляло з високих трибун про гостру необхідність безкомпромісної боротьби з бюрократією та корупцією, які загрожують розвитку суспільства та економіки. Однак на практиці чітко простежується не тільки розростання апарату держчиновництва, але і постійна «модернізація» корупційних схем. У чому ж причина високої життєздатності інститутів бюрократії та корупції?

Корупція – складний, комплексний феномен, коріння якого пронизують як бюрократичні, так і політичні інститути. Вплив корупції на економічний розвиток неоднозначний, тому не може здійснюватися лише поверховий аналіз. Корупція змушує уряд країн регулювати питання поза їх компетенцією, тим самим призводить до зростання бюрократичного апарату, який сам по собі є сприятливим ґрунтом для різного роду зловживань та хабарництва.

Корупція є реальністю фактично в усіх країнах, вона відома давно, сприймається як негативне суспільне явище, яке породжує макроекономічні диспропорції та стагнуючі тенденції. Однак при всьому різноманітті існуючих наукових підходів у дослідженні феномену корупції проблема формування і відтворення інституційних пасток корупційних взаємовідносин в Україні, яка значною мірою ускладнює боротьбу з ко-

рупцією на всіх рівнях, до цього часу не розглядалася як окремий об'єкт наукового аналізу.

Незважаючи на майже три десятиліття ринкових реформ, успіхи української економіки залишаються скромними. Це мимоволі порушує питання про якість вітчизняних перетворень і можливі напрями їх корегування. Заплановане зростання української економіки та євроінтеграція несумісні з існуючим широким розвитком корупції. Це означає, що або запланованих цілей досягти не вдасться, або для їх досягнення доведеться перейти від декларативної до реальної боротьби з корупцією.

Проблеми корупційної взаємодії в українському суспільстві сьогодні набули рівня глобального явища, коли корупція в країні утворює певну систему соціально-економічних відносин, тісно переплетених між собою.

Корупція зростає тоді, коли існує прагнення одержати економічну ренту за допомогою політичного процесу, яким є державне регулювання різних сфер економічного життя. Беручи цей принцип за основу, представники бюрократії, політики, бізнесу та всі зацікавлені групи намагаються державну владу підкорити приватним інтересам, що призводить до «приватизації держави». Це перетворює корупцію на системний фактор, який впливає на всі сфери життя суспільства.

Саме тому необхідним є розробка та реалізація ефективних соціально-економічних стратегій протидії корупції на всіх рівнях соціально-економічної організації, в тому числі у транскордонних процесах.

Проблема аналізу корупції на початку XXI століття займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях представників суспільних наук, знаходиться в центрі уваги державної політики України, міжнародних інститутів, аналітичних центрів, неурядових організацій, масових протестних виступів громадян.

Основи дослідження корупції як системної проблеми сучасного суспільства закладені в працях Д.Акемолга, Т. Варьє, Л. Вайлда, Дж. Джонса, Д.Кауфмана, Ж.-Ж. Лаффона, С. Роуз-Аккерман [1, 15], Дж. Хеллмана, Е. де Сото [19], В. Танзі, Л. Уайлда, М. Філпа, С. Хантінгтона та інших.

Формуванню розширеного тлумачення поняття «корупція», вимірюванню і типологізації корупційної економічної активності присвячені роботи А. Алатаса [26], Р. Вішні, Р. Клітгарда [28, 29], Ф. Мендеса, П. Хейвуда, Е. Фейга [27], Ф. Шнайдера [31] та інших.

Значна увага дослідженню тіньової економіки і корупції приділена в працях С.Ю. Барсукової, А.С. Вахрушева, С.М. Гурієва, В.О. Исправнікова [6], Т.І. Корягіної, Т. Сатарова, С.П. Юхачова, С.М. Єчкамова [5], В.М. Полтеровича [12] та інших.

Розроблення проблем, пов'язаних з корупцією та тіньовою економікою і необхідністю їх суттєвого обмеження, знаходяться у сфері інте-

ресів вітчизняних спеціалістів, таких, як: А. Базилюк, З. Варналій [2, 21], А. Волошенко [3], В. Гончарова, І. Длугопольський, І. Мазур [11], В. Предборський [13], Р. Пустовіт [14], Т. Тищук [20], Ю. Харазішвілі [20], М. Фоміна [9, 25], А. Скрипник [18], Ю. Самаєва [17] та інші.

На міжнародному рівні Україна набула репутації надзвичайно корумпованої держави, про що свідчить ряд міжнародних рейтингів. Актуальність теми дослідження зумовлена низькими результатами боротьби з корупцією в Україні і пов'язаним із цим зростанням загрози національній безпеці. Це ставить перед економічною наукою завдання системного дослідження корупції як особливої форми економічних відносин, її суті, причин і умов відтворення.

Для побудови ефективної системи заходів зниження рівня корупції в ТКС необхідно сформувати теоретичний апарат її дослідження як особливої форми соціально-економічних відносин, розробити відповідний інструментарій боротьби з корупційною економічною активністю, що і зумовило вибір теми дослідження.

Серед руйнівних процесів в Україні корупція займає важливе місце. Вона стала основним фактором стагнації і кризи економіки, перетворилася в серйозну загрозу верховенству закону, демократичним перетворенням і правам людини, привела до важких соціальних наслідків, підриває довіру до влади, веде до деградації соціуму, політичних і соціально-економічних відносин, завдає серйозної шкоди іміджу і престижу України на міжнародній арені.

Корупція і тіньова економіка супроводжують розвиток будь-якої держави, незалежно від її соціально-економічного, політичного, суспільного устою. Наприклад, перша згадка про боротьбу з корупцією стосується другої половини XXIV ст. до н.е. (шумерське місто-держава Лагаш).

Корупція з'явилася з появою держави. Хабарництво як злочин, що передбачав суворе покарання, згадується у зведенні законів Вавилону «Кодекс Хаммурапі» (2200 р. до н.е.). Попри те, що вже на ранніх етапах свого розвитку людське суспільство вважало корупцію соціальним злом, у ряді держав ставлення до неї було відносно лояльним, а в окремих країнах корупція взагалі була легалізована.

Згідно із записами літописців, хабарі з'явилися ще у Стародавній Русі, і відразу з ними почали рішучу боротьбу. До XVIII ст. чиновники на Русі жили завдяки так званим «годуванням», або «подношенням». У радянські часи корупція проявлялася у вигляді статусної ренти, якою могла скористатися, в першу чергу, партійна номенклатура.

На сучасному етапі розвитку української держави корупція набула характеру системного соціально-економічного явища.

Таблиця 1

Види корупції

Критерії	Види корупції
Хто зловживає службовим становищем	<ul style="list-style-type: none"> • Побутова • Політична • Ділова
Хто виступає ініціатором корупційних відносин	<ul style="list-style-type: none"> • Вимагання хабарів керівною особою • Підкуп з ініціативи прохача
Хто дає хабар	<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуальний хабар • Підприємницький хабар • Кримінальний підкуп
Форма вигоди особи, що отримала хабар	<ul style="list-style-type: none"> • Грошовий хабар • Обмін взаємними послугами (патронаж, непотизм)
Цілі корупційних відносин з точки зору хабародавця:	<ul style="list-style-type: none"> • Прискорювальний хабар • Гальмівний хабар • Хабар заради «добрих відносин»
Ступінь централізації корупційних відносин	<ul style="list-style-type: none"> • Децентралізована • Централізована «знизу – вгору» • Централізована «згори – вниз»
Рівень поширення корупційних відносин	<ul style="list-style-type: none"> • Верхівкова • Низова • Міжнародна
Ступінь регулярності корупційних відносин	<ul style="list-style-type: none"> • Епізодична • Систематична (інституційна) • Клептократія (корупція як невід’ємний компонент владних відносин)

Традиційно корупція розглядалася перш за все як моральна, потім як правова, і лише в 70-х рр. ХХ ст. корупція почала досліджуватися як економічна категорія в рамках теорії ренти [14]. Корупційні економічні відносини розвиваються у тому разі, коли економічні інтереси суб’єкта, який має потенційні можливості для одержання статусної ренти, не можуть бути задоволені в межах діючих норм і обмежень.

У сучасній економічній літературі найбільш поширеними є підходи, в межах яких корупція розглядається як:

- форма економічної поведінки, яка обирається з існуючого (доступного) набору альтернатив;
- будь-які дії індивіда, державної установи, приватної компанії, які порушують закон або підривають довіру до нього з метою отримання прибутку або іншої вигоди;
- використання службового становища та суспільних фондів для підвищення особистого добробуту і добробуту своєї сім’ї та близьких родичів.

Таблиця 2

Основні підходи до інтерпретації поняття корупції

Концепція	Короткий зміст
Раціоналістичний підхід (економіка злочинності)	Індивід зважує всі витрати і блага своїх злочинних дій і раціонально вирішує вчинити злочин, якщо очікувана корисність подібних дій вища, ніж якби він залишився законотрушним і витратив свій час і ресурси іншим способом.
Теорія рентоорієнтованої поведінки	Економічна рента – плата за ресурси понад максимальну величину альтернативних витрат при монополюному використанні цих ресурсів. Рентоорієнтована поведінка – зусилля, спрямовані на здійснення державного втручання в ринковий розподіл ресурсів з метою привласнення штучно створених таким чином доходів у вигляді ренти. Під корупцією розуміють форму нелегальної рентоорієнтованої поведінки.
Інституціональний підхід	Корупція – контрактна взаємодія між економічними агентами з метою зловживання позицією заради приватної вигоди.
Модель «принципал – агент»	Корупція існує завдяки асиметричності інформації та високим витратам моніторингу за діяльністю агента – чиновника.
Теорія опортуністичної поведінки	Корупція – приватний випадок опортуністичної поведінки
Класичний лібералізм	Корупція як «провал держави» і як «провал ринку», як «суспільне антиблаго», яке приносить шкоду всім членам суспільства (негативні екстерналії)

Отже, корупція – це складне політичне, економічне, соціальне, етичне явище. Концепції корупції є скоріше не альтернативними, а взаємодоповнючими.

Значна кількість економічних досліджень, присвячених феномену корупції, акцентують увагу на існуванні тісного взаємозв'язку між високим рівнем корупції в суспільстві і непропорційно високими доходами незначної групи осіб і одночасно зростаючою бідністю більшості населення країни [1, 30].

Ми поділяємо точку зору Р. Клітгарда, протягом десятиріч вивчав феномен корупції [28, 29] і описує схильність до корупції як формулу, що включає низький рівень ризику, помірно покарання і великий зиск:

Корупція = Монополія + Свобода дій – Підзвітність.

З функціональної точки зору корупцію можна описати як:

- 1) використання державної влади в особистих інтересах;
- 2) загальне поняття, яке відображає значну кількість різних типів поведінки, включаючи прямі крадіжки (коли грошові засоби з держав-

них фондів або державна власність використовується чиновниками для свого збагачення) і особисту зацікавленість (коли корумпований чиновник отримує особисту фінансову вигоду в результаті рішень, які він приймає, в межах виконання службових обов'язків).

Дослідники визначають, що сьогодні корупція існує в різних галузях економіки багатьох країн і є одним із основних факторів, який перешкоджає їх розвитку [26, 27]. Отже, корупційна складова економічної діяльності є небезпечною проблемою і вимагає детальної оцінки ряду взаємодій (особливо в державному секторі) з позиції наявної корупційної складової.

Можна виділити такі основні ознаки корупційних дій:

- взаємна угода учасників дії;
- існування взаємних зобов'язань;
- одержання певних переваг для обох сторін;
- прийняття рішення, яке порушує закон або суперечить моральним стандартам;
- свідоме підпорядкування суспільних інтересів особистій вигоді;
- обидві сторони намагаються приховати свої дії.

Таблиця 3

Фактори корупції

Типи факторів	Фактори
Фундаментальні	Недосконалість економічних інститутів та економічної політики; недосконалість системи прийняття політичних рішень, нерозвинутість конкуренції, надмірне державне втручання в економіку, монополізація окремих секторів економіки, контроль держави над ресурсами, низький рівень розвитку громадянського суспільства, неефективність судової системи
Правові	Слабкість закону, відсутність чіткої законодавчої бази та занадто часта зміна економічного законодавства, недотримання норм міжнародного права, неадекватні міри покарання за корупційні угоди, можливість впливати на судові рішення, наявність норм, які дозволяють суб'єктивне трактування нормативних актів
Організаційно-економічні	Слабкість системи контролю над розподілом державних ресурсів (особливо – природних), громіздкий та неефективний бюрократичний апарат, відносно низька оплата праці службовців, дискримінація в доступі до інфраструктурних мереж, жорсткий торговельний протекціонізм (тарифні та нетарифні бар'єри), інші форми дискримінації
Інформаційні	Непрозорість державного механізму, інформаційна асиметрія, відсутність реальної свободи слова і друку, наявність офшорних зон, відсутність досліджень проблеми корупції

Соціальні	Кланові структури, традиції непотизму, експлуатація «дружніх зв'язків», блат, традиція «дарування» подарунків-хабарів, низький рівень освіти та грамотності
Культурно-історичні	Сформована система норм бюрократичної поведінки; масова культура, яка формує поблажливе становлення до корупції; особливості історичного розвитку; надання невеликого значення поняттям чесності та честі

Аналізуючи негативний вплив корупції на економічне зростання, в першу чергу необхідно зазначити, що це стосується до середнього і великого бізнесу, а також сфери державних інвестицій, коли відбувається серйозне перевищення вартості проектів внаслідок того, що учасники корупційних відносин одержують в якості доходу певну частину бюджетних коштів. Це є негативним фактором навіть тоді, коли програма успішно реалізована, оскільки в цьому випадку дохід корупціонерів забезпечується за рахунок добropорядних платників податків, що є основним і небезпечним побічним ефектом корупції [5, 15].

Всі ці фактори вкрай негативно впливають також на міжнародні економічні відносини України, в тому числі на регіональному рівні.

Так, тіньові схеми процвітають у зовнішній торгівлі. Традиційні стимули контрабанди та маніпуляцій митною вартістю, зокрема складні митні процедури, можливості мінімізації оподаткування та корупція, доповнилися новими.

Через корупцію на митниці Україна втрачає 4,8 млрд. дол. щороку.

Німецьке видання «Süddeutschen Zeitung» 6 серпня 2018 року опублікувало розслідування, яке свідчить про масштабні збитки для України через всеохоплюючу корупцію на митниці. У своїх підрахунках газета посилається на документи у своєму розпорядженні, що дозволяють відстежити шлях тисячі вантажів, які проходили через український кордон. За даними журналістів, ця інформація доводить факти «масивної корупції» на багатьох українських митницях. Основна схема – «передекларування» товарів, що відбувається за участі співробітників державних органів. Таким чином, товар, який де-факто перебуває у вантажі, декларується як інший – той, на який передбачено нижчі мита. Окрім митниці, до схем залучені також представники СБУ, поліції, Держприкордонслужби та ГПУ.

Втрати від корупції на українській митниці «становлять набагато більше десятої частини надходжень до державного бюджету та вдвічі перевищують суму кредитів, які Україна має намір взяти в МВФ, ЄС та Світовому Банку в 2018 році», доходить висновку «Süddeutschen Zeitung» [35].

На Заході дедалі частіше закидають українській владі недостатні зусилля в боротьбі з корупцією.

До речі, після невдалих спроб навести лад на українській митниці американське державне агентство USAID, що виділяло кошти на подолання корупції серед митників України, відмовилося від співпраці з Україною у цій сфері.

За результатами дослідження, яка провела в червні 2018 року міжнародна консалтингова компанія «Price Waterhouse Coopers», у названому році з випадками корупції та хабарництва зіштовхнулися 73 % українських фірм, тоді як 2016-го про це заявили 56 % респондентів. Офіційної реакції українських урядовців на цей матеріал наразі немає, а Міністерство фінансів скорочує бюджетний дефіцит через внутрішні запозичення: тільки за 8-9 серпня було продано облігацій внутрішньої державної позики більш як на 12,55 мільярда гривень.

Для отримання орієнтовних оцінок тіньових обсягів експорту та імпорту використовують метод дзеркальної статистики, який дозволяє порівняти дані з різних джерел інформації щодо певного потоку товарів між країнами. Наприклад, якщо аналізувати товарний потік з України до ЄС, то за українською статистикою це буде експорт з України, а за статистикою Євросоюзу – імпорт до ЄС.

Дані експорту з України можна взяти на сайті Державної служби статистики, а дані імпорту до ЄС – на сайті служби статистики ЄС Євростат. Теоретично дані повинні бути однаковими. Але на практиці між ними є розбіжність, яка зазвичай пояснюється наявністю контрабанди або штучним заниженням чи завищенням цін. Українські експортери, як правило, занижують експортні ціни для того, щоб залишити частку своїх коштів за кордоном та зменшити доходи з метою мінімізації податку на прибуток.

Вимоги щодо обов'язкового продажу валюти, стримування обмінного курсу нижче ринкового рівня та банкрутства банків мотивують підприємців до розміщення коштів за кордоном для того, щоб не втратити їх.

Як показує дзеркальна статистика з ЄС, заниження вартості імпорту має найбільші масштаби при імпорті споживчої та інвестиційної продукції. Заниження вартості одягу та взуття становить від 50 до 80 % від ціни придбаної у європейських компаній продукції. На значні суми занижується вартість імпорту інвестиційної продукції, зокрема машин та обладнання – на 40 %, транспортних засобів – на 25-30 % [16].

Заниження вартості інвестиційної продукції зумовлено тим, що підприємства намагаються мінімізувати податок на прибуток, це своєрідний індикатор ефективності існуючої системи оподаткування.

Найбільшого поширення набувають такі порушення з метою отримання зиску:

- ❖ незаконне звільнення вантажів від митного огляду;
- ❖ оформлення подвійних митних документів;

- ❖ оформлення документів про вивезення за межі України товарів, що мали переміщатися транзитом, але були реалізовані в Україні;
- ❖ заниження митної вартості товарів;
- ❖ здійснення митного оформлення неіснуючих або з навмисно завищеною вартістю товарів на експорт, що дозволяє незаконно одержувати з державного бюджету України відшкодування податку на додану вартість.

Наведені явища не є унікальними для України, вони спостерігаються і в країнах ЄС, однак там їх масштаби є значно меншими. Українські виробники несуть додаткові тіньові транзакційні витрати, що знижує конкурентоспроможність порівняно з європейськими колегами.

Нещодавно міжнародна асоціація сертифікованих бухгалтерів та аудиторів – АССА – оприлюднила дослідження світової тіньової економіки. Україна опинилася у ньому на третьому місці з показником понад 45 % від офіційного ВВП. У 2016 р. в Україні обсяг економіки, з якої не сплачуються податки, тобто «тіньовий», сягнув 1,1 трлн. грн., весь ВВП України у цьому ж році становив 2,38 трлн. грн., а дохідна частина бюджету – 595 млрд. грн.[16].

Діяльність митних органів відіграє колосальну роль у забезпеченні економічного добробуту держави. Їх неефективна робота негативно впливає на торговельні відносини між країнами і може спричинити скорочення іноземних інвестицій. В Україні податкові надходження від міжнародних торговельних операцій становлять суттєву частку сукупних податкових платежів. Крім того, митна служба відіграє ключову роль у системі стягування ПДВ, що дозволяє розглядати її як одне з основних податкових відомств.

У той же час робота митних органів напряму пов'язана з проблемами державного управління. В багатьох країнах митні служби входять у число найкрупніших державних структур з розгалуженою мережею підрозділів та великим штатом співробітників. У ділових колах діяльність митниці нерідко сприймається як один із найсерйозніших бар'єрів для комерційних інвестицій; а сама митна служба вважається одним із найбільш корумпованих державних відомств. Згідно з «Барометром світової корупції» Transparency International за рівнем корумпованості митниця займає третє місце серед державних структур після поліції та податкової служби [32].

При цьому корупція в митних органах має свою специфіку – іноді імпортери та експортери навіть не сприймають її як щось протизаконне. Хабарі, які сплачуються за безперешкодне розмитнення імпортно-експортних вантажів, з мовчазної згоди сторін починають вважатися немінучими комерційними витратами і стають звичною частиною загальних витрат митних брокерів. У подальшому ці витрати перекладаються на споживача через підвищення вартості послуг. Отже, існують серйозні причини інституціоналізації корупції в митних органах.

Негативний вплив корупції на міжнародну торгівлю виходить далеко за рамки погіршення становища окремих імпортерів, створюючи серйозну загрозу для конкурентоспроможності країни в цілому. У всьому світі йде боротьба за залучення міжнародних торгових потоків та інвестицій. Представникам торгових кіл добре відомо, наскільки важливими є для підвищення рентабельності бізнесу передбачуваність і ефективність митниці. Корумпованість митних органів напряму впливає на економічне становище країни, знижуючи її інвестиційну привабливість. Міжнародна торгівля є одним із каналів забезпечення економічного зростання шляхом прискорення обміну технологіями між державами, а корупція на митниці суттєво знижує її потенціал, перешкоджаючи обміну.

Всесвітня митна організація (World customs organization -WCO) визначає два ключових моменти підвищення рівня прозорості та боротьби з корупцією в митних органах: спрощення митних процедур (у т.ч. за рахунок автоматизації) та поліпшення управління персоналом. Кадрова політика є важливим зовнішнім фактором, який може суттєво впливати на рівень професійної чесності працівників митниці. Багато залежить від того, наскільки жорстко і неупереджено здійснюється підбір кандидатів для поповнення рядів митників. Враховуючи, що робота на митниці «рясніє» можливостями для вимагання хабарів, часто посади просто продаються зацікавленим особам, які планують використовувати службове становище для отримання особистої вигоди.

Реалізація унікальних можливостей, які вітчизняні виробники отримують завдяки імплементації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, потребує серйозних зусиль держави в напрямі створення сприятливого бізнес-середовища, а не їх імітації. Умови ведення бізнесу мають максимально сприяти його виходу з «тіні» та здійсненню зовнішньоторговельних операцій у легальний спосіб.

Для Закарпаття характерною ознакою є великі «промислові» масштаби контрабанди, як на угорській, так і на словацькій ділянках нашого кордону. Відомі випадки, коли для переправки контрабанди до Словаччини використовувалися навіть легкі літаки та гвинтокрили. Один із гелікоптерів, що нелегально курсував через українсько-словацький кордон, зазнав аварії в листопаді 2015 року, інший вдалося затримати навесні 2016-го. У серпні 2018 року словацькі поліцейські затримали двох українців, які мотодельтапланом переправили через кордон із Закарпаття нелегала.

Особливим «предметом експорту» є тютюнові вироби, що становить суттєву частку експортованої контрабанди, навіть попри те, що санкції проти порушників стали жорсткішими.

Вартість сигарет в Європі вища у кілька разів, ніж в Україні, тому наша держава і стала одним із світових лідерів з їх контрабанди. У 2011

році Україну визнано «чемпіоном світу» з цього виду контрабанди за версією Всесвітньої митної організації. Тютюнові компанії, які володіють заводами в Україні, могли б самі експортувати свою продукцію, але замість цього втрачають частину ринків через засилля контрабандних сигарет. Не виключено, що вони в цьому зацікавлені, адже якимось чином формуються цілі фури з коробками сигарет без акцизних марок.

«Липневі розборки» в Мукачеві, зі стріляниною з гранатометів, очевидно, викликані загальною ситуацією з високою часткою населення області, задіяного в тішовій економіці прикордонного регіону.

А кілька років тому був розкритий «міждержавний тунель» для контрабанди цигарок, наркотиків та нелегалів, електрифікований та обладнаний вагонетками.

До Угорщини контрабанду ввозять, домовившись із угорськими митниками, через офіційні пункти перетину кордону. Спецслужби Угорщини здійснюють періодичні рейди, затримуючи митників, які співпрацюють із українськими контрабандистами (влітку 2015 року – 18 митників, восени ще 20). «Успіх» словацького та угорського напрямків забезпечує закарпатська специфіка, де є давні традиції нелегального перетину кордону, а місцеві «князьки» контролюють багатьох прикордонників та митників (як з української, так і з ЄСівської сторони) [24].

Контрабандні цигарки в якості дипломатичного вантажу намагався перевезти з України через угорський кордон чоловік першого секретаря Посольства України у Словаччині Оксани Ліщишин. Після отримання дозволу МЗС України на огляд автомобіля з дипломатичними номерами митники виявили і вилучили контрабанду (майже 60 тисяч пачок цигарок) та транспортний засіб загальною вартістю понад 880 тисяч гривень. Пізніше було встановлено, що Сергій Ліщишин, використовуючи «дипломатичне прикриття», здійснив через кордон десятки рейсів [8].

Корупція і далі процвітає на Закарпатській митниці. Нещодавно в Румунію пропустили фуру з 450 ящиками цигарок, в Угорщину – 860 кг бурштину [34].

Також угорські силовики в квітні 2017 року виявили у пасажирському автобусі, який в'їхав з України, майже 1 тону бурштину та 12500 блоків сигарет, які пропустили українські митники та прикордонники на КПП «Чоп». У зв'язку з цим розпочато кримінальне провадження.

Часто цигарки переправляють через «зеленку», використовуючи авіацію, квадрокоптерами, на човнах, вброд водою, на плечах. Серед новацій контрабанди – вантажні квадрокоптери та навіть водолази, які через Тису у гідрокостюмах переправляють цигарки.

Вельми резонансними стали також оприлюднені в засобах масової інформації факти нецільового використання чи просто розкрадання в

прикордонні України грантових коштів, що надходили за Програмами транскордонного співробітництва Європейського Союзу.

Низка експертів відзначає такі негативні наслідки корупції:

- ослаблення ролі закону;
- зменшення довіри економічних агентів до держави;
- сповільнення економічного зростання;
- збільшення соціальної нерівності;
- зниження ділової активності;
- погіршення інвестиційного клімату [27, 28, 29].

Отже, можна стверджувати, що наслідком корупції є формування непродуктивних моделей поведінки як державного сектору, так і бізнес-структур, оскільки корупційні дії спричиняють обмеження конкуренції, зниження темпів і якості економічного зростання.

Одночасно спостерігається збільшення попиту на корупційні послуги, що свідчить про те, що такі моделі поведінки стають дедалі більш поширеними серед економічних агентів, особливо в країнах з несформованим ринком. Основна причина полягає в тому, що корупція дозволяє отримувати більш високі доходи порівняно з легальними формами ведення бізнесу. Все це ослаблює стимули інвестувати в реальний сектор економіки. Це надзвичайно актуально і для української економіки в умовах нестабільного макроекономічного прогнозу, коли неухильно зростає кількість бюджетних проблем.

За оцінкою МВФ, щорічна сума хабарів у світі становить 2 трлн. дол. США, а Європейська Комісія у 2013 році оцінила щорічні втрати економіки від корупції в країнах-членах ЄС приблизно в 120 млрд. євро [32].

Явище корупції в Україні відображає внутрішні суперечності соціально-економічного устрою країни. Більше того, необхідно зазначити, що корупція в Україні виникає і відтворюється в специфічних умовах. При цьому достатньо очевидно є наявність тісного зв'язку між корупцією і тіньовою економікою: без нелегальних трансакцій і ухилення від податків значна частина бізнесу (особливо малого) не змогла б платити хабарі та «винагороди».

До корупційних проявів, згідно з чинним законодавством, належить:

- зловживання владою і службовим (офіційним) становищем;
- отримання хабара;
- комерційний підкуп;
- інше незаконне використання особою свого службового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави для отримання вигоди у формі грошей, цінностей, іншої власності.

Основний принцип корупційних відносин полягає в тому, що вчинені корупційні дії вигідні обом сторонам.

Корупція як вибір раціональних агентів аналізується в межах неокласичної теорії, яка розглядає корупцію як своєрідний тіньовий податок на приватний сектор, а одержується цей податок політиками і чиновниками внаслідок монополії на прийняття важливих для бізнесу рішень. При цьому корупція (як і будь-який інший вид злочину) є досить ризикованою діяльністю, оскільки той, хто підкупує або бере хабарі, ризикує бути пійманим і засудженим.

Дослідники аналізують моделі, побудовані на порівнянні очікуваної вигоди і можливих втрат від корупційних дій. Якщо очікувана користь більше нуля, це стає стимулом для корупції, і навпаки [27].

Представники неокласичного напряму в якості основних шляхів зменшення корупції пропонують різноманітні санкції (штрафи, конфіскацію власності), які можуть розглядатися в якості реальних втрат від корупційних дій.

Який ефект приносять заходи влади проти корупції? Висока ймовірність бути спійманим скорочує обсяги корупційних послуг, але збільшує розмір хабара. Навпаки, залежність покарання від розміру хабара скорочує розмір останнього, але збільшує їх кількість.

Неокласичні моделі не враховують «включеність» індивіда в соціальне оточення і не звертають увагу на такі фактори, що впливають на потенційних учасників корупційних угод, як мораль і суспільне засудження злочинної поведінки.

На відміну від неокласики, в межах інституціонального підходу корупція досліджується як взаємодія людей у соціальному середовищі, у зв'язку з чим у якості основних факторів, що стримують корупцію, називають:

- ідеологію;
- професійну етику;
- корпоративну культуру;
- сімейні традиції;
- релігію;
- соціальні норми.

При цьому найбільше значення надається соціальним нормам, відповідно до яких корупційна поведінка може бути виправдана або відхилена. В той же час соціальні норми надзвичайно інертні, їх зміна є довготривалим процесом. На нашу думку, саме відсутність суспільного засудження, масове поширення «низової», «побутової» корупції, призвело до розквіту системної корупції в Україні.

Одним із основних проявів корупційної діяльності є формування корупційної ренти. Термін «рента» широко використовується в економічній теорії і застосовується до факторів виробництва – праці, землі, капіталу. Утворення ренти пов'язано з володінням рідкісним ресурсом і

з його обмеженою пропозицією. Таким ресурсом для корупціонерів різних рівнів державної влади є доступ до державних ресурсів (включаючи інвестиційні та фінансові ресурси) [28]. Системна корупція має можливість гарантувати бізнесу отримання державного або муніципального замовлення, забезпечивши тим самим стабільне джерело фінансування його підприємницької діяльності (з допомогою виграного тендера, участі в реалізації відповідної програми або конкретного інвестиційного проекту). Корупція часто навмисно створює перешкоди бізнесу, штучно обмежуючи пропозицію і вилучаючи при цьому значну вигоду. Таке становище можна порівняти з ситуацією, яка в економічній теорії визначається як формування монопольного прибутку або монопольної ренти.

Існування системної корупції можна порівняти з умовами закритої монополії, бар'єрами, нормативними актами, політичними лобі. Закрита монополія гарантує одержання чистого економічного прибутку, який у цьому разі і перетворюється на корупційну ренту. Розмір корупційної ренти залежить, з одного боку, від «ринкової ціни» контрактів, які надаються бізнесу владними структурами, з іншого – на них впливає розмір витрат, пов'язаних з пошуком корупційної ренти. У цьому випадку до витрат закритої монополії належать судові витрати, які виникають через низку обставин, викликаних «незадоволенням» приватного бізнесу, утриманням лобістів різних гілок влади.

В умовах монопольної поведінки представників державної влади закономірним є відсутність ресурсів – субститутів; неефективне розміщення наявних природних ресурсів, доступних в умовах закритої монополії тільки в обмеженому обсязі (при постійній еластичності попиту на них).

Джерелом монопольної влади системної корупції слід вважати високу концентрацію корупціонерів різних рівнів державної влади, а також захоплення ними і контроль за розподілом значної частини державних ресурсів. З курсу політичної економії відомо, що закриті монополії є найбільш серйозною загрозою ринку, їх функціонування викликає формування чистих витрат валового продукту (внутрішнього і регіонального).

На думку багатьох вчених, корупція стала причиною і наслідком функціонування тіньової економіки, що спричинило суттєву майнову диференціацію суспільства, падіння моральності і деградацію суспільно-політичного життя [5, 9, 20].

Корупційна складова присутня сьогодні як у корпоративному, так і в приватному секторах економіки. Корупціонери не підкоряються регулюючим правилам, які встановлені для учасників ринку (або вдало маніпулюють ними). Вони беруть на себе певні ризики, зловживаючи своїм становищем, знаючи, що негативні наслідки їх рішень будуть оплачені за рахунок платників податків. Статус, який отримує корупціонер, забезпечує йому економічний імунітет у суспільстві.

В Україні корупція, як показують дослідження, набула системного характеру і стала самостійною політичною силою. Для неї зараз характерними є такі риси:

- а) державна політика прямо диктується приватними інтересами осіб, які знаходяться у владі, біля влади, або здатні впливати на владу;
- б) додаткові та тіньові доходи становлять основу і необхідну частину доходу чиновників;
- в) корупційна поведінка стала нормою економічної і правової культури;
- г) виконавча влада активно використовує «тіньові» форми мобілізації доходів і стимулювання [5].

Істотне зростання тіньової економіки почалося в 2013 році, подальше збільшення тіньового сектору пов'язано з цінovими і девальваційними шоками, а також ескалацією військового конфлікту.

Корупція перетворилася на системоутворюючий фактор у процесі зрощування функцій приватного бізнесу і державного управління. Та обставина, що в корупції беруть участь і влада, і бізнес, перетворюють антикорупційну боротьбу у винятково складний напрям державної політики.

Специфічні фактори, які визначають характер розвитку корупційних економічних відносин у сучасній Україні, з одного боку, зумовлені історичними умовами (терпиме ставлення суспільства до корупції в поєднанні з низьким рівнем правової грамотності населення; існування в Україні неформального «стихійного» громадянського суспільства, яке має більш значний вплив, ніж впроваджені в українську практику західні моделі громадянських інститутів; широкий спектр дискреційних повноважень чиновників), а з іншого, обумовлені соціально-економічними реаліями українського суспільства (масштабністю тіньової економіки; неефективністю формальних інститутів; високим рівнем соціальної нерівності; недостатнім поширенням безготівкових форм розрахунків, незадовільними умовами для реалізації економічних інтересів державних службовців різного рівня).

До негативних економічних наслідків корупції у сучасній економічній літературі відносять такі:

- наростання обсягів тіньової економіки в умовах скорочення податкових доходів бюджетів усіх рівнів;
- втрата довіри економічних суб'єктів до можливостей влади визначати і забезпечувати правила гри на ринку;
- зниження ефективності конкурентних механізмів ринку і дискредитація ринкової конкуренції;

- підвищення цін шляхом корупційних накладних витрат, які перекладаються на покупців;
- нераціональне використання бюджетних коштів при розподілі державних і муніципальних замовлень, пільг, гарантій, субсидій.

Відтворення корупції викликає такі соціальні наслідки: дискредитацію праворегулятора взаємодії держави і суспільства; відволікання значних ресурсів із бюджету держави від соціального облаштування; зростання соціальної нестабільності в суспільстві; наростання економічних і політичних ризиків організації бізнесу, які погіршують інвестиційний рейтинг України в світі.

Таблиця 4

Наслідки корупції

Політична сфера	Економічна сфера	Соціальна сфера
Неможливість здійснення демократичних принципів	Неефективний розподіл і використання державних засобів і ресурсів	Зростання соціальної нерівності, бідність
Зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення панування олігархічних угруповань	Високі часові та матеріальні витрати для ведення бізнесу; зростання фінансових і комерційних ризиків	Неспроможність влади вирішувати соціальні проблеми через «відкати» на шкоду бюджетній сфері
Порушення принципу верховенства закону	Пошук ренти за рахунок втрат у матеріальному виробництві	Посилення організованої злочинності
Неефективність політичних і судових інститутів	Викривлення (підвищення) цін	Безкарність злочинів
Зменшення довіри до влади, відчуження її від суспільства	Зниження конкуренції і гальмування економічного розвитку	Становлення мафіозних угруповань
Падіння престижу країни	Зростання тіньової економіки, податкові втрати	Дискредитація права в очах суспільства
Зникнення реальної політичної конкуренції	Погіршення інвестиційного клімату, зниження інвестицій	Морально-етичні норми втрачають значення
Фіаско держави	Зниження ефективності економіки країни в цілому	Зростання диференціації доходів, соціальної напруги

Основними факторами, які сприяють поширенню контрабанди на західному кордоні України, є:

- наявність економічних передумов;
- недостатня ефективність митного і прикордонного контролю;
- недосконалість нормативно-правової бази у регулюванні імпорту та боротьби з контрабандою;
- високі ставки ввізного мита, акцизного збору та податку на додану вартість під час імпорту;
- неоднакове податкове навантаження на суб'єктів господарювання;
- наявність значної різниці між світовими і внутрішніми цінами на окремі групи товарів;
- корупція в митних органах, органах охорони державного кордону, інших правоохоронних та контролюючих органах;
- відсутність належного контролю за реалізацію товарів на внутрішньому ринку;
- недосконалість обміну інформацією між державними органами, що здійснюють контроль за зовнішньоекономічною діяльністю;
- нерозвинутість прикордонної інфраструктури;
- відсутність єдиної електронної системи зовнішньоекономічних операцій.

Проблема значної тіньової економіки і масової корупції стала для України важкою системною проблемою національної безпеки, вирішити яку можливо лише шляхом реалізації широкого цілеспрямованого комплексу заходів в усіх сферах життєдіяльності держави і суспільства, спільними зусиллями і держави, і суспільства.

Існуючі в суспільстві соціальні інститути та соціальне середовище незалежно від пріоритетів та бажань суб'єктів сприяють їх корупційним взаємозв'язкам, тобто породжують інституціональну корупцію.

Така корупція дуже небезпечна і перетворюється на масову, тому що вона не завжди оцінюється самими громадянами і посадовими особами як корупція. Такі дії спричиняють формування та інтенсивний розвиток корупційних мереж на різних рівнях – державному, регіональному, місцевому. Ці взаємозв'язки та взаємозалежності використовуються для систематичного здійснення корупційних угод, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, які входять у корупційну мережу, підвищення її нелегальних доходів або для одержання конкурентних переваг фінансово-кредитними і комерційними структурами, з метою подальшого одержання таких доходів. Зростає небезпека корупційних мереж. Посадові особи, пов'язані взаємними зобов'язаннями, існують в усіх країнах і в усі часи, але особливість України полягає в тому, що через ці корупційні зв'язки, а не через нормативні контрактні відносини між владою і бізнесом, проходить значна частина ВВП.

Реальні доходи чиновників українського державного апарату значно перевищують легальні. Більше того, судячи за рівнем легальних доходів українських високопосадовців, їх тіньові доходи стали основною часткою їх реально використовуваних доходів. Держава виявляється «приватизованою», в результаті поглиблюється реальна диференціація доходів населення, загострюється проблема соціальної нерівності. Із демонстративним багатством, розкішним життям олігархату та багатьох державних чиновників межує зубожіння та злиденне життя працюючих, пенсіонерів, значної кількості населення України. За кількістю мільярдів на 100 млн. дол. ВВП Україна в 2012 році була першою країною у світі, випереджаючи як розвинуті країни з високим рівнем життя (наприклад, Швейцарію – майже вдвічі, Великобританію – майже втричі, США – більш як удвічі), так і країни з суттєвою диференціацією в доходах (наприклад, Бразилію, Індію – більш ніж удвічі, Росію – на 15%) [4].

Неефективність бюрократичної боротьби з корупцією полягає в тому, що структури, які покликані боротися з корупцією, насправді також зазнають її впливу. Бюрократія нездатна запропонувати суспільству реальне вирішення стратегічних проблем. Корупційні прояви повністю подолати неможливо, але це не може бути виправданням неефективної протидії. Ситуацію можна описати аналогічно боротьбі із злочинністю: повністю її викоринити неможливо, але необхідно змінити ситуацію в суспільстві таким чином, щоб вона не сприймалась як проблема, що перешкоджає розвитку суспільства.

Корупція – типовий приклад «неефективної рівноваги», коли система неефективна, але до певної міри стійка [12]. Міжнародні організації апелюють до універсального розуміння ефективності і «хорошого уряду», але механізми стійкості корупції приховані у місцевій специфіці, в особливостях соціокультурної та політичної організації. Зміщення досліджень корупції з «висоти пташиного польоту» на рівень «ґрунту» та навпаки, деталізація знання в розрізі окремих неформальних практик для покращення індикаторів, які застосовуються у масових опитуваннях, – необхідне доповнення до домінуючої корупційної парадигми.

Різноманітні моделі поведінки, які трактуються з позицій універсального нормативного підходу як корупційні, реально можуть бути ефективним пристосуванням до умов трансформації, компромісом нових формальних правил і раніше сформованих соціальних норм.

Хоч українці втомилися від корупції, однак навчилися її використовувати. Звідси бажання зупинити корупційні практики для «інших», але залишити її у виняткових випадках для «себе»: наприклад, у військоматах не повинні брати хабарів, але всі засоби добрі, щоб врятувати сина від армії.

Різке зростання диференціації доходів, криміналізація суспільства, які характерні для багатьох економік, що трансформуються, тісно пов'я-

зані з присвоєнням перехідної ренти. В результаті створюються передумови для потрапляння системи у корупційну пастку [12, ст. 23].

У бюрократичній системі нормою може стати корупція або «чесне» виконання обов'язків. Який із двох стереотипів поведінки переважатиме, залежить від таких фундаментальних факторів, як зарплата бюрократів та інших членів суспільства, від організаційних – системи контролю та покарань за корупцію, а також від факторів соціетальних – готовність колег і клієнтів співпрацювати при вимаганні і дачі хабарів, або навпаки, протидіяти корупції [12, ст. 6].

Неадекватність законодавства, нераціональність державної політики та висока диференціація доходів є фундаментальними факторами, які сприяють корупції, так що корумпована система може виявитися економічно більш ефективною, ніж безкорупційна. Ці фактори доповнюються «розмитістю» моральних норм, слабкістю механізмів державного і суспільного контролю. Чим масовіша корупція, тим важче виявити і покарати хабарника. Ця екстернальна залежність лежить в основі ефекту координації, який надає стійкості системі корупції [12, ст. 15-19].

Висновки. В Україні сформувалася неефективна сукупність політичних та економічних інститутів, які ніхто з головних гравців не зацікавлений змінювати. Іншими словами, ми потрапили в «інституційну пастку». Саме корупція є характерною ознакою потрапляння соціально-економічної системи в «інституційну пастку». Корупція є «машинним мастилом», що «змащує» всі частини недосконалого механізму. Інституційна пастка в економіці чи політиці виникає тоді, коли неформальні інститути руйнують формальні в умовах інституційного вакууму, що виникає внаслідок радикальних суспільних змін.

Приклад України, Росії та деяких інших пострадянських країн доводить, що держава може довго існувати в такому стані, не будучи в змозі подолати інституційні пастки.

Корупція – головне гальмо на шляху прогресу, розвитку українського суспільства на сучасному етапі. Системні втрати від корупції – це руйнування державності, державного апарату, законодавчих, судових та правоохоронних органів, гальмування нормального економічного розвитку країни. В економіці корупція не дозволяє реалізуватися перевагам ринкових відносин, ефективному їх поєднанню з державним регулюванням. Порушуються механізми конкуренції, нормальної ринкової економіки. Корупція гальмує економічне зростання, економічний розвиток, збільшуючи накладні витрати, зменшуючи інвестиції, суттєво зростають невизначеність і ризики.

Інноваційна економіка, проголошена як стратегічний шлях розвитку України, взагалі не може бути реалізована в умовах існування

корупційних мереж. У політиці корупційні механізми перешкоджають розвитку демократії, дискредитуючи її. Політичні «витрати» проявляються в політичній нестабільності, неспроможності держави забезпечити нормальне – без зубожіння – життя людей, в загрозі демократії. В соціальному аспекті корупція підриває довіру до всіх гілок влади, владних структур та інститутів, партій, демократії в цілому. Якщо громадянин вже не чекає справедливості від своєї держави, він перестає потребувати таку державу. Соціальний ефект корупції полягає також у невиправдано глибокій диференціації доходів, яка викликає дуже серйозне погіршення життя, соціальну напругу, оскільки в кінцевому результаті джерело корупції – в недоплаті основній масі працюючих. У моральному аспекті суспільство деградує, оскільки відбувається дискредитація важливих для членів суспільства цінностей, мотивів, норм поведінки і підміна їх іншими, які опираються на корупційні відносини і руйнують особистість. За відсутності в суспільстві зрілих ідеологічних концепцій, у тому числі патріотичних, системи морального виховання, корупційні відносини відтворюються в кожному поколінні.

Оскільки корупція – системна проблема, то необхідна і системність антикорупційних заходів, тобто подолання корупції за всіма основними напрямками, відповідно до наукового розуміння цього явища.

Існування тісного корупційного зв'язку між владою і бізнесом в Україні (на відміну від інших країн, де він менш помітний або носить випадковий характер) перетворює корупцію на інституціональне явище. Стійкість корупційних зв'язків є визначальним фактором характеристики української дійсності і становить серйозну суспільну небезпеку, оскільки суттєві корупційні тенета не просто отримують прибутки в результаті своєї протиправної діяльності, але й інвестують їх у розвиток самої корупції. Це перетворює корупцію на системний фактор української соціально-економічної моделі суспільства.

Література:

1. Аккерман С.Р. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. / перевод с англ.. О. Алякринский. – М.: Логос, 2010. – С. 39.
2. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. / Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2014. - № 1. – С. 46 – 51.
3. Волошенко А.В. Проблеми здійснення антикорупційних реформ у сучасній Україні та шляхи їх реалізації//Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №8. – С. 51–61.
4. Гриценко А. Українське економічне диво, або куди ведуть реформи // Дзеркало тижня. – 2016. – № 22.
5. Ечмаков С.М. Теневая экономика: анализ и моделирование. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 408 с.
6. Исправников В.О. Теневая экономика [научно-методическое пособие для студентов экономических факультетов] – М.: Инфра, 2007. – 321 с.

7. Іванов Ю.Б. Тіньова економіка в контексті кризи державного управління. // Проблеми економіки. – 2010, № 4. – С. 21-24.
8. Контрабанда в законі [Електронний ресурс] – URL: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2016/09/21/7054839/>
9. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект: монографія / М.В. Фоміна, В.В. Приходько, М.Г. Каптуренко та ін.; кер. авт. колективу і наук. ред. М.В. Фоміна. – Донецьк: Дон НУЕТ, 2012. – 333 с.
10. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія / кер. авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів: Львівський ДУВС, 2011. – 220 с.
11. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія /– К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 239 с.
12. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы. - М., 1999.
13. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
14. Пустовійт Р.Ф. Институціональні фактори клептократичної економіки // Економіка України. – 2015. – №12. – С. 26-38.
15. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: причины, следствия, реформы. - Логос, 2003. – 356 с.
16. Рух до Європи в тіні [Електронний ресурс]. – URL: <http://m.dt.ua/macrolevel/ruh-do-yeuropi-v-tini>
17. Самаєва Ю. Шоу корупційного абсурду // Дзеркало тижня. – 2016. – №41.
18. Скрипник А., Вдовиченко А. Детермінанти корупції в Україні // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 29–43.
19. Сото де Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире – М.: Catallaxy, 1995. –249 с.
20. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь / [Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов та ін.]; за заг. ред. Я.М. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
21. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
22. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія за заг. ред. І.В.Артьомова. - Ужгород: Гражда, 2012 - 520 с.
23. Україна – у трійці країн з найбільшою «тіньовою» економікою – URL: <http://www.epravda.com.ua/news/2017/10/28/630573/>
24. Фінансові таємниці контрабандного тунелю під українсько-словацьким кордоном [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/57775-finansovi-taiemnytsi-kontrabandnoho-tuneliu-pid-ukrainsko-slovatskym-kordonom-foto-video.htm>
25. Фоміна М.В. Корупційно-тіньові відносини: політекономічний аспект. // Економічний нобелівський вісник. 2014, № 1 (7). – Дніпропетровськ. – С. 471-478.
26. Alatas S.H. Corruption: its Nature, Causes and Consequences. Aldcrshot: Avebury, 1990. Ch.1.
27. Feige E.L. Undegraud Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Trsition Economies. In Nelson, Tilley, Walker (ads) Transforming Post-Communist Political Economies. National Academe Press, Washington D.C.? 1997 – pp. 19-34.
28. Klitgaard R. Controlling Corruption: a study of corruption and how to reduce it in developing countries. University of California Press, 1988.
29. Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Lindsey Parris H. Corrupt Cities: A Practical Guide to Cure and Prevention. ICS Press and World Bank Institute, 2000.

30. Sanjeev C., Davoodi H., Alonso-Terme R. Does Corruption Affect Income Inequality and Poverty? // IMF Working Paper 76, 1998.
31. The Shadow Economy in Europe. 2013 / K. Scheider, Ph.D. // ATKearney. Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. 2013.
32. CPI 2017 [Електронний ресурс]. – URL: www.transparency.org.
33. https://m.dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-znovu-lider-schodo-kontrabandi-sigaret-v-yes-286667_.html
34. <https://www.0312.ua/news/1926146>
35. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/6/7085270/>
36. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2408453-u-es-pidtverdili-zakritta-sesti-transkordonnih-program-z-ukrainou.html>

ПЕРЕТИН КОРДОНУ УКРАЇНСЬКИМИ ВЛАСНИКАМИ АВТОМОБІЛІВ З ІНОЗЕМНОЮ РЕЄСТРАЦІЄЮ ЯК ВИКЛИК ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИКОРДОННОГО РУХУ

Корупційно-клановий характер системи державного управління, відсутність системних реформ і загальна соціально-економічна стагнація в Україні впродовж останніх років актуалізували одну з проблем ефективності функціонування прикордонного руху з країнами Європейського Союзу – так звану «пересічку». Цей неологізм виник через особливості транзитного ввозу на територію України легкових автомобілів без сплати податків і митних платежів. Дефініція «пересічка» міцно увійшла в інформаційний простір України і стала одним із атрибутів повсякденного життя багатьох українських громадян, насамперед мешканців прикордоння з країнами Європейського Союзу: Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Масштаби проблеми демонструють вже навіть фотозаби в Інтернеті та сучасна поп-музика (кліп «Опа-опа, тачки з Європи» гурту «Вільна каса»).

Упродовж останніх років кількість увезених до України автомобілів з країн Європейського Союзу істотно зростала. Згідно з оприлюдненими на початку лютого 2018 року офіційними даними Державної фіскальної служби України, 550 тис. автомобілів «тимчасово ввезено» до України на нерезидентів (громадян Європейського Союзу). А в червні 2018 року цей показник, за офіційними статистичними даними досліджень, становив 1 млн. автомобілів, тоді як неофіційні джерела стверджують про фактичні 3 млн. транспортних засобів і заниження статистики з боку фіскальних органів. Крім цього, на початку 2018 року в країні було зосереджено 120 тис. транзитних автомобілів, із яких 25 тис. перебувають на території держави з порушенням митного законодавства (не їздять на «пересічку»). Водночас наприкінці вересня 2016 року таких автомобілів було тільки 11 тис. За інформацією голови громадської організації «Західноукраїнська асоціація власників транзитних авто» («ЗАВТРА») Павла Білецького, тільки на території Закарпатської області наразі налічується близько 36 тис. автомобілів з іноземною реєстрацією.

За неофіційною інформацією, у різних митних режимах до України ввезено більше 3,1 млн. автомобілів з іноземною реєстрацією. До червня 2018 року проблема ускладнювалась тим, що такі автомобілі фактично не контролювались державою. Їх офіційний облік і страхування були поза правовим полем України. Зокрема, через відсутність відпо-

відних баз даних, у разі скоєння дорожньо-транспортної пригоди поліція не могла встановити реального власника автомобіля. Отже, поряд із збільшенням кількості автомобілів з іноземною реєстрацією, в українському суспільстві паралельно формувалась окрема цільова група так званих «пересічників» зі спільними інтересами та пріоритетами життєдіяльності. В основному цю групу формують сезонні робітники, дрібні підприємці, офіційно безробітні жителі сільської місцевості західних регіонів України. Експериментальні нововведення в напрямі адміністративного регулювання цього питання, які відбулись у червні 2018 року передбачають можливість контролю обігу даних транспортних засобів з боку держави. Але на сьогоднішній день немає підстав стверджувати про: ефективність заходу, можливість усунення корупційної складової, захист від громадсько-політичних проблем на фоні ускладнення адміністративного тиску на власників автомобілів з іноземною реєстрацією. В цілому явище «пересічки» не може бути врегульовано тільки в рамках посилення прямих та непрямих методів державного втручання та ігнорування інтересів власників автомобілів досліджуваної категорії. Тому вказана проблема продовжує залишатись актуальною, зазнає трансформацій і потребує комплексного підходу до вирішення.

Нормативно-правові, соціально-економічні та корупційні аспекти питання

Проблема використання автомобілів з іноземною реєстрацією в Україні регламентується низкою положень нормативно-правових документів, які, в свою чергу, зазнають певних змін під впливом громадської активності суспільства, політичних осередків. Серед таких документів можна відзначити Митний кодекс України, Податковий кодекс України, Конвенцію про тимчасове ввезення, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про деякі питання ввезення на митну територію України та реєстрації транспортних засобів» щодо колісних транспортних засобів», Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів» від 7 вересня 1998 р. № 1388, Постанову Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів» від 20 червня 2018 р. № 479.

Відповідно до статті 90 Митного кодексу України, транзитом вважається «митний режим, відповідно до якого товари та/або транспортні за-

соби комерційного призначення переміщуються під митним контролем між двома органами доходів і зборів України або в межах зони діяльності одного органу доходів і зборів без будь-якого використання цих товарів, без сплати митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності» [7]. Водночас частина 1 статті 95 цього ж законодавчого документа встановлює для транзиту автомобільного транспорту досить обмежені терміни перебування на території України – 10 діб, а в разі переміщення в зоні діяльності однієї митниці – 5 діб. Саме звідси й виникла модель «пересічки», коли резидент (український громадянин), який придбав автомобіль в одній з країн Європейського Союзу і прагне уникнути фінансово обтяжливого розмитнення (до 300 % його вартості), кожні 5 днів повинен «пересікати» зону контролю української митниці за так званим «малим колом», на нейтральній смузі, не в'їжджаючи при цьому на контрольно-пропускний пункт сусідньої країни.

Єдиною легальною формою уникнення короткого терміну перебування автомобіля на території країни Митний кодекс України вважає таку, коли «транспортний засіб внаслідок аварії або дії обставин непереборної сили не зміг прибути до органу доходів і зборів призначення». Втім, для цього необхідно «терміново повідомити найближчий орган доходів і зборів про обставини події, місцезнаходження товарів і транспортного засобу» (стаття 192) [7]. Тобто, як виняток, з метою несплати значних штрафних санкцій з боку митних органів України, власники автомобілів з іноземною реєстрацією легально можуть використовувати тільки довідки зі станцій технічного обслуговування.

Водночас відповідно до норм Конвенції про тимчасове ввезення (м. Стамбул, 26 червня 1990 року) [6], до якої Україна приєдналася у 2004 році, та Митного кодексу України стаття 380. Особливості тимчасового ввезення громадянами транспортних засобів особистого користування на митну територію України) [7], для нерезидентів, тобто громадян Європейського Союзу, застосовується режим тимчасового ввезення. Він дозволяє перебування транспортного засобу на території України без перетину кордону впродовж одного року, чим також користується значна кількість українських власників автомобілів з іноземною реєстрацією. Отже, зазначені значні розбіжності в міжнародному та вітчизняному законодавстві, істотне збільшення іноземних автомобілів у державі та зростання черг на кордоні стали причиною громадського руху «пересічників», а відтак акцій привернення уваги до проблеми та тимчасових блокувань автошляхів на окремих ділянках кордону України з країнами Європейського Союзу.

Варто також зауважити, що 6 липня 2012 року Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до Закону України «Про деякі

питання ввезення на митну територію України та реєстрації транспортних засобів» щодо колісних транспортних засобів». Він передбачив обмеження на пропуск на митну територію України з метою вільного обігу та першу реєстрацію в Україні автомобілів згідно з екологічними стандартами «Євро»: з 1 січня 2013 року – не нижче рівня «Євро-3»; з 1 січня 2014 року – «Євро-4»; з 1 січня 2016 року – «Євро-5»; з 1 січня 2018 року – «Євро-6» [4]. Тобто, згідно з нормою цього закону, наразі заборонено розмитнювати й ставити на облік транспортні засоби нижче рівня «Євро-5». Водночас більшість автомобілів з іноземною реєстрацією якраз і є відносно дешевими, нижчими за цей рівень і доступними для українських громадян. Вже наприкінці травня 2016 року Президентом України підписано закон «Про внесення зміни до підрозділу 5 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку ринку вживаних транспортних засобів». Із 1 серпня закон запровадив (до кінця 2018 року) знижені ставки акцизного збору для відповідного розмитнення іноземних автомобілів. Але це не поштрюється на іномарки, вироблені до 1 січня 2010 року, що знову ж таки через високі ціни не стосується пересічного громадянина України. Фактично ці закони заблокували можливість легального ввезення та використання українцями доступних за ціною вживаних автомобілів, поглиблюючи таким чином проблему «пересічки» і транзитного ввозу автомобілів із країн Європейського Союзу на нерезидентів.

Стосовно напряму впровадження радикальних обмежувальних заходів щодо використання автомобілів з іноземною реєстрацією можна відзначити нововведення з боку Кабінету Міністрів України відносно офіційного надання поліції доступу до бази даних незареєстрованих автомобілів. Зокрема, в нормах Постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів» від 20 червня 2018 р. № 479 [9] визначається, що поліції надається отримання доступу до автоматизованої системи митного оформлення «Інспектор-2006». У зазначеній автоматичній системі митного оформлення є комплексна інформація щодо всього транспорту, який в'їхав до України в режимах «Тимчасове ввезення» на строк одного року або в рамках режиму «Транзит» на 5/10 днів. Вказана постанова в тому числі надає доступ поліції до здійснення адміністративного втручання в ситуацію щодо використання автомобілів з іноземною реєстрацією. А саме: в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів» від 7 вересня 1998 р. № 1388 передбачено,

що всі автомобілі, які ввезені до країни в рамках режиму тимчасового ввезення терміном більше ніж на 90 днів, повинні підлягати реєстрації в СЦ МВС сервісних центрах Міністерства внутрішніх справ України) і у разі, якщо авто не пройде реєстрацію в зазначені терміни, їх будуть вважати такими, що не зареєстровані. І, відповідно, поліція зобов'язана накладати штраф на водіїв згідно із ст. 121 Кодексу України про адміністративні правопорушення ч. 6 і 7, зокрема, в перший раз штраф становить 170 грн., а в другий – 225 грн., до того ж додатково вилучається авто. Як справедливо відмічають дослідники, ця норма існувала і раніше, проте з червня 2018 року у поліції з'явилась можливість її виконання.

Важливою рушійною силою масштабного зростання в Україні кількості автомобілів з іноземною реєстрацією є соціально-економічна складова, яка, в свою чергу, негативно впливає на корупційні наслідки поширення цього явища. Вказані аспекти є важливими напрямками дослідження з огляду на актуальність та необхідність вирішення.

Необхідно підкреслити, що системоутворюючою причиною кризової ситуації довкола проблеми «пересічки» є низький соціально-економічний рівень розвитку України. В країні наявні різкі диспропорції в доходах населення, несформованим є середній соціальний прошарок українського суспільства. Офіційні доходи топ-менеджерів як державного, так і приватного секторів економіки, державних службовців вищого рангу складно оцінити через відсутність статистики, але навіть відмінності в заробітній платі за сферами діяльності іноді сягають близько 10 тис. грн. Це продемонстровано на прикладі статистичних даних щодо середньої заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності у січні-травні 2018 року (табл. 1). Як видно з табл. 1, найбільший рівень середньої заробітної плати спостерігався в зазначений період у сфері: добувної промисловості і розроблення кар'єрів (найбільша заробітна плата в березні 2018 року сягала 77415 грн.); фінансової та страхової діяльності (найбільша заробітна плата 24775 грн. в березні 2018 року). А найменша – в сфері тимчасового розміщування й організації харчування, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, на будівництві, в комунальній сфері тощо (на рівні 7000-8000 грн.).

Значний сегмент (у межах 40-50 %) тіньової економіки й клептократична система влади в центрі та регіонах держави гальмує економічне зростання і соціальний добробут пересічного громадянина України. Незважаючи на те, що 2016-2018 роки демонструють суттєве зростання середньої заробітної плати (показник середньомісячної заробітної плати в Україні становив від 4 362 грн. у січні до 6 475 грн. у грудні 2016 року [15], в січні 2018 року – 11668 грн., у травні 2018 року – 13286 грн. [15]), економічний добробут громадян не підвищується через необґрунтоване зростання комунальних послуг, витрат на транспорт, пальне, продук-

ти харчування тощо. Наприклад, ціни на низку продуктів харчування в Україні за умов вказаного рівня заробітної плати дорівнюють цінам на продукти харчування в США, а іноді є вищими, ніж в американських магазинах, хоча середня заробітна плата американців становить близько 100000 грн.

Таблиця 1.

Розмір середньої заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності у січні-травні 2018 року (складено за [13])

Вид діяльності	Обсяги, грн.				
	01.2018 р.	02.2018 р.	03.2018р.	04.2018р.	05.2018р.
Усього	11668	12124	13388	13150	13286
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	9172	8220	8284	8953	8379
Промисловість	11144	11503	13144	13160	12432
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	33278	36394	77415	61353	38168
Переробна промисловість	10645	10824	11826	11948	11640
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	13460	14625	15941	17414	16061
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	7563	7711	8573	7963	8322
Будівництво	6821	7298	7724	7844	7958
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12588	13200	14936	14189	13679
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	12755	12050	13018	13590	13414
Тимчасове розміщення й організація харчування	6227	5828	7451	6524	6988
Інформація та телекомунікації	16669	18150	18880	22566	19027
Фінансова та страхова діяльність	19616	18418	24775	20179	19888

Операції з нерухомим майном	8043	7967	8431	8480	8599
Професійна, наукова та технічна діяльність	13745	13878	14894	14923	19853
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	7911	8327	8742	8637	8675
Державне управління оборона; обов'язкове соціальне страхування	15961	18208	18219	19070	19654
Освіта	7869	9120	8922	8720	9049
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7104	7542	7929	7860	8000
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8775	9560	10003	9506	9725
Надання інших видів послуг	11317	11030	11799	11912	11558

Наша країна має низький показник валового внутрішнього продукту на душу населення, зокрема Україна за даними Міжнародного валютного фонду в 2015 році зі 184 держав посіла 131 місце (2 125 доларів США), в 2017 році – 133 місце (2205 доларів США) [15]. У той самий час сусідні країни Європейського Союзу мають значно вищі показники: в 2015 році Словачка Республіка – 46 місце; 15 979 доларів США, Республіка Польща – 56 місце; 12 492 доларів США, Угорщина – 57 місце; 12 240 доларів США, Румунія – 70 місце; 8 956 доларів США [15]; у 2017 році Словачка Республіка – 38 місце; 33025 доларів США, Республіка Польща – 44 місце; 29521 доларів США, Угорщина – 45 місце; 29474 доларів США, Румунія – 57 місце; 24508 доларів США [15]. За індексом соціального розвитку Україна в 2015 році посідала 63 місце серед 133 країн світу, ввійшовши за цим показником до групи держав «нижче середнього» рівня, а в 2017 році – 64 місце серед 128 країн світу, зайнявши при цьому граничну позицію в рейтингу «вище середнього» [15]. При цьому найнижчі показники Україна продемонструвала: в 2015 році у таких сферах, як: корупція (109 місце), рівень злочинності (109), доступність житла (116), стан довкілля (118), здоров'я та довголіття (127), свобода вибору життєвого шляху (132) [15]; в 2017 році: корупція (130 місце), рівень злочинності (113), свобода вибору життєвого шляху (144) [15].

На тлі наведених макроекономічних показників закономірним є істотне відставання загальної маси українського населення від європей-

ських країн у плані володіння транспортними засобами. Зокрема, насичення автомобілями в 2,5 рази менше за європейський показник (200 автомобілів на тисячу населення в Україні проти 498 в Європейському Союзі). Цінова політика на якісні автомобілі в Україні значно поступається високорозвинутим країнам Європейського Союзу. До прикладу, ціна на новий автомобіль «Renault / Dacia Duster» в Німеччині становить 11 545 доларів США, а в Україні – 13 780 доларів США; «Volkswagen Polo» в Німеччині коштує 13 636 доларів США, а в Україні – 17 015 доларів США [8]. Якщо взяти до уваги середню ринкову вартість п'ятнадцятирічного автомобіля середнього класу, то в Польщі він коштує 2 тис. євро, а в Україні – близько 6 тис. євро. В той самий час середня заробітна плата в Польщі становить 1000 євро, а в Україні – близько 428 євро [13].

Статистика засвідчує, що середній вік легкових автомобілів у країні становить більше 20-ти років. Кожен четвертий автомобіль (майже 2 млн.) в Україні є старшим 1990 року випуску. Згідно з даними Асоціації автомобільних виробників України (Укравтопром), в Україні реалізується тільки 30-40 тис. нових автомобілів щорічно. Це свідчить про те, що автопарк в Україні з кожним роком старіє [10]. Як справедливо зазначає експерт С. Бучацький, вітчизняний «ринок на сьогоднішній день не оновлюється достатньо, щоб покрити потребу того класу українців, які ще не можуть дозволити собі купити нове авто, а купують автомобілі з пробігом і саме в доступному їм ціновому діапазоні (2-5 тисяч доларів США). Завозити щось з-за кордону через шалені мита немає сенсу, от і виходить, що, як свідчить статистика, мрія середньостатистичного українця із середнім доходом – це Daewoo Lanos, VAZ 21099 і Daewoo Sens за 3-5 тисяч доларів, аналоги яких коштують в Європі не більше, ніж 1-2 тисячі. А також дешеві і старі VAZ, ZAZ і Opel, які в Європі і зустріти складно.

Таким чином, як не парадоксально, але в економічно слабкорозвинутій Україні іноземні автомобілі в півтора-два рази дорожчі, ніж у країнах Європейського Союзу. Подібне *modus vivendi* й стало передумовою зростання частки українських власників автомобілів з іноземними номерами, завезених переважно зі Словаччини, Чехії, Польщі та Литви. В свою чергу це суспільне явище сформувало ще один канал для корупційних і різноманітних «напівзаконних» схем. На всіх рівнях такі схеми потребують певних грошових винагород. По-перше, маючи на меті уникнення п'ятиденного строку «пересічки», автовласники іномарок почали масово звертатися до станцій технічного обслуговування по довідки про ремонт. По-друге, з'явився інститут ввізників авто з іноземними номерами на 1 рік серед громадян Європейського Союзу (зазвичай така послуга становить від 100 євро). По-третє, що особливо актуально для мешканців прикордонних регіонів, використання угорських, польських чи румунських паспортів для ввезення автомобіля до України. По-четверте,

наплив «пересічників» на кордонах спровокував хабарництво серед контролюючих органів, насамперед – прикордонної служби та митниці.

Значних масштабів корупційні діяння сягають безпосередньо на митних пунктах. До прикладу, журналістське розслідування Ю. Коваль на Львівській митниці виявило факти втручання митників в електронні системи, зокрема шляхом видалення записів про переміщення транспортних засобів, увезених до України громадянами Європейського Союзу. Так, всього лише за два тижні (період з 1 по 16 вересня 2016 року) в результаті перевірки було встановлено 788 записів про переміщення іноземних автомобілів на 13 митницях Державної фіскальної служби України. Найбільше їх на Луганській (214), Чернівецькій (111) та Закарпатській (110) митницях. Під прикриттям працівників митниць іноземні громадяни завозили до України десятки автомобілів. Із неофіційних джерел відомо, що за незаконне оформлення однієї машини на пункті пропуску «Мостиська» (Львівська область) працівника митниці «винагороджували» 300 доларами США [5].

Вивчення нормативно-правових аспектів регулювання ввезення та використання в Україні автомобілів з іноземною реєстрацією свідчить, що на сучасному етапі на державному рівні створено систему прямого та непрямого адміністративного впливу, націленого на усунення явища «пересічки». При цьому не враховуються особливості соціально-економічного характеру, які впливають на зростання масштабів вказаного явища в країні, також актуальною залишається корупційна складова проблеми. Отже, можна стверджувати, що проблема «пересічки» в Україні може ставати з часом більш нагальною з огляду на збільшення попиту на уживані авто за доступну ціну і ускладнення умов їх придбання.

Громадський резонанс і політико-кон'юнктурний підтекст проблеми

Зі збільшенням кількості ввезених до України автомобілів з іноземною реєстрацією нагальною стала проблема збільшення черг на кордонах. Останнім часом це спровокувало акції протестів «пересічників» на пунктах перетину кордону з країнами Європейського Союзу. Як виявилось, всі вони призводили тільки до тимчасових поступок протестувальникам, не вирішуючи при цьому проблеми кардинально – на законодавчому або урядовому рівнях.

Масштабна акція відбулася на початку березня 2016 року, коли закарпатські активісти перекрыли дорогу біля пункту перетину кордону «Ужгород – Вишне Немецке», а згодом – «Малий Березний – Убля» та «Солотвино – Сігету-Мармаціей». Причиною стала відмова митниці приймати довідки

зі станцій технічного обслуговування як підтвердження відтермінування п'ятиденної «пересічки» та накладання штрафів на автовласників у розмірі від 3 400 до 8 700 гривень. Відбулися зустрічі активістів із обласною владою, представниками прикордонної служби та митниці, було оформлено вимоги на адресу Президента України. В результаті перемовин митниця відновила дію довідок зі станцій технічного обслуговування, й активісти зняли блокаду на контрольно-пропускних пунктах.

Акції блокування українсько-словацького кордону повторилися у травні, а згодом восени (16-20 вересня) 2016 року. Серед вимог блокувальників були: 1) збільшення терміну перебування авто з іноземною реєстрацією з 5 до 30 днів або кількох місяців; 2) створення додаткової смуги на пункті пропуску для уникнення черг на кордоні; 3) внесення змін до митного законодавства для здешевлення вартості розмитнення авто або вирішення питання шляхом скасування різних мит і зборів для здешевлення іноземних автомобілів безпосередньо на українському ринку [2]. Як компроміс, «пересічникам» було виділено окрему експериментальну смугу для здійснення так званого «малого кола» перетину українського кордону.

Одна з найбільш тривалих акцій біля контрольно-пропускних пунктів «Ужгород» та «Солотвино» відбувалася впродовж тижня 12-18 листопада 2016 року. Проводячи опитування (18 листопада) з мітингувальниками на площі Народній, біля будівлі Закарпатської обласної державної адміністрації, вдалося з'ясувати, що серед присутніх були не тільки жителі прикордонних районів, близьких до Ужгорода (Великобerezнянського, Перечинського та Ужгородського), а й віддалених – Іршавського, Виноградівського, Хустського і Тячівського. Для здійснення «пересічки» вони використовують пункти пропуску на кордоні з Угорщиною та контрольно-пропускний пункт «Солотвино» на українсько-румунському кордоні. Учасники акції констатували, що їхньою метою є досягнення рівних прав для українців та іноземців щодо використання автомобілів іноземної реєстрації для особистого користування у разі тимчасового ввезення на один рік (законопроект № 4223 від 15 березня 2016 року), дотримання Стамбульської конвенції про тимчасове ввезення й приведення розмитнення автомобілів до європейських норм таких країн, як Чехія, Словаччина, Польща, Литва.

У результаті перемовин у Комітеті з питань податкової та митної політики Верховної Ради України (голова Ніна Южаніна) було досягнуто компроміс щодо юридичного оформлення вимог активістів блокування кордону на урядовому рівні. Зокрема, було домовлено про однорічний термін перебування автомобілів з іноземною реєстрацією та поступове розмитнення транспортних засобів за зниженими тарифами через їх множення на ставки 0,025 (у 2017 році), 0,04 (2018 рік) та 0,05 (2019 рік).

До прикладу, якщо вартість автомобіля – 2 тис. євро, то його розмитнення може обійтися у 163 євро в 2017 році, 260 євро – в 2018 та 325 євро – у 2019 році.

Разом із тим на практиці наслідки блокування кордону для закарпатських «пересічників», насамперед тих, які користувалися контрольно-пропускним пунктом «Ужгород», виявилися невітнішими. З 17 листопада прикордонна служба відмовилася пропускати автомобілі через експериментальну смугу, змушуючи автовласників заїжджати на словацький бік кордону. В результаті «пересічники», територіально наближені до Ужгорода, переорієнтувалися на контрольно-пропускний пункт «Тиса» (Чоп – Загонь).

Зауважимо, що під час акції блокування кордону в листопаді 2016 року виявилися значні протиріччя щодо методів боротьби за права «пересічників». У їхньому середовищі сформувалася невелика група радикалів-протестувальників й значно чисельніша група критиків блокування кордону. Радикалів слід пов'язувати з громадським рухом «АвтоЄвроСила» (голова Олег Ярошевич). Прикметно, що більшість лідерів цієї організації – жителі м. Києва (голова організації, Петро Онойченко, Петро Деруга, Михайло Соловійов, Андрій Реутов (представник «Дорожного контролю»). Одного з активістів, Олександра Чернявського з Борисполя, зокрема пов'язують з бізнесом щодо постачання європейських автомобілів. Саме ці моменти і дозволяють робити висновок про політико-технологічний контекст громадського руху.

У січні 2017 року «АвтоЄвроСила» провела часткові блокування на автошляхах у напрямках Київ – Одеса, Київ – Харків, Київ – Чернігів, Київ – Чоп та Київ – Ковель. Організатори у такий спосіб привернули увагу до нагальності прийняття Верховною Радою України законопроекту № 5567 від 21 грудня 2016 року. Він був ініційований групою депутатів, серед яких: позафракційні Володимир Парасюк та Віктор Балоба, депутат із партії «Воля» Юрій Дерев'янка, лідер Радикальної партії Олег Ляшко (всього 56 депутатів). Він передбачає «умовне часткове звільнення від оподаткування митними платежами» при тимчасовому ввезенні до одного року автомобіля для особистого користування громадянами України. Водночас це стосується «транспортних засобів, яким 7 і більше років з року їх виготовлення (випуску)». Не розмитнюючи автомобіль, власник повинен сплачувати «щомісяця у 2017 році – 0,2 %, у 2018 році – 0,3 %, у 2019 і наступних роках – по 0,5 % суми митних платежів, яка підлягала б сплаті у разі випуску цих транспортних засобів особистого користування у вільний обіг на митній території України» [11].

Ряд вітчизняних аналітиків пов'язують лобіювання названого законопроекту з підготовкою корупційних схем на авторинку України, коли практично будуть легалізовані старі автомобілі з Європейського Союзу

під контролем окремих монополістів-дилерів. Особливо це стосується віддалених від західних кордонів областей Центральної та Східної України. Варто зазначити, що на офіційному сайті громадської організації «АвтоЄвроСила» у рубриці «Наші дії» зафіксовано: «Створюємо громадську організацію, а за необхідності політичну партію» [1]. Контакти організації по областях включають як безпосередньо західноукраїнські міста (Чернівці, Івано-Франківськ, Самбір, Львів, Рівно, Костопіль, Луцьк), так і міста Центральної та Південно-Східної України (Київ, Біла Церква, Вінниця, Чернігів, Суми, Черкаси, Полтава, Миколаїв, Одеса, Херсон та ін.). За умов великої кількості автовласників з іноземною реєстрацією та при відповідній фінансовій підтримці з боку лобістів, цільова група «пересічників» буде швидко сформована й може стати одним із активних учасників електорального процесу вже в найближчому майбутньому.

Серед опонентів і конструктивних критиків блокувальної методики громадського руху «АвтоЄвроСила» чітко виділяється громадська організація «Західноукраїнська асоціація власників транзитних авто» («ЗАВТРА»). Вона була створена у 2013 році в Ужгороді. Головою став відомий закарпатський журналіст Павло Білецький. Вже через два роки було створено окремих підрозділ організації у Львівській області (голова Роман Тузьяк), а в 2016 році – в Івано-Франківській (голова Станіслав Бучацький) та Чернівецькій (Василь Антонюк) областях. Громадська організація «ЗАВТРА» проводить акції, круглі столи та прес-конференції, акцентуючи увагу на проблемі черг на кордонах України та Європейського Союзу, інформуючи про зміни режиму руху у пунктах пропуску. Лідери організації долучилися до розробки законопроектів й брали активну участь у підтримці законопроекту № 3251 щодо зниження ставок акцизного збору на імпорт вживаних автомобілів [12].

На сучасному етапі громадська організація «ЗАВТРА» долучилася до написання й активно пропагує в інформаційному просторі України два законопроекти: № 5561 «Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про деякі питання ввезення на митну територію України та реєстрації транспортних засобів» щодо формування цивілізованого ринку вживаних автомобілів та № 5562 «Проект Закону про внесення змін до Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо формування цивілізованого ринку вживаних автомобілів» (зарєєстровані 20 грудня минулого року групою із семи депутатів). У контексті положень названих законопроектів активісти громадської організації «ЗАВТРА» пропонують такі кроки для вирішення проблеми автомобілів з іноземною реєстрацією:

- 1) провести податкову амністію автомобілів на іноземній реєстрації. Мається на увазі разовий захід, при якому будуть «списані» штрафи за порушення термінів ввезення / вивезення транспортних засобів й

буде забезпечено можливість сплатити податки на імпорт таких авто у розмірах, посильних для їх власників. При цьому планується створити запобіжний механізм, щоб не створити «дірку» у законодавстві, за допомогою якої може з'явитись обхідна схема «пригону»;

2) зафіксувати понижені ставки акцизного збору, тобто прибрати норму тимчасової дії цього документа;

3) ліквідувати на законодавчому рівні обмеження щодо року випуску автомобілів, заборону на відчуження транспортних засобів упродовж року, кількість дозволених до ввезення автомобілів;

4) переглянути вимоги відповідності транспортних засобів нормам Євро-5 (6) для того, щоб в Україні діяв принцип, схожий з європейським – вимоги еко-стандартів обов'язкові для виробників і продавців нових авто, а на ринку автомобілів із пробігом таких обмежень немає [14].

Окрім заходів із блокування пунктів пропуску, в середовищі так званих «пересічників» здійснюється освоєння нових регіональних напрямків ввезення автомобілів. Більшість областей Західної України, а також Одеська область тривалий час були пріоритетними регіонами завезення до України автомобілів з іноземною реєстрацією. Зважаючи на посилення тиску з боку державних органів в цих областях, в Україні почав формуватись інший регіон з більш сприятливими умовами, і стандартну схему ввезення авто такої категорії адаптували до іншої території. Зокрема, останнім часом Волинська область, яка раніше не мала такої вагомої статистики з постачання до України автомобілів цієї категорії, стала нарощувати обсяги їх ввезень. У Волинській області почали використовувати схему ввезення до України автомобілів з іноземною реєстрацією, що існувала в інших регіонах. Її учасниками є громадяни України та Білорусі. Як стверджують дослідники цього явища у Волинській області, серед основних етапів ввезення таких автомобілів можна виділити:

1) автомобіль з реєстрацією країн ЄС у рамках режиму транзиту перетинає кордон України через пункт пропуску з Польщею (наприклад, у пункті пропуску «Ягодин»);

2) автомобіль в'їжджає до України, потрапляє до нейтральної зони з Білоруссю, де в нього сідає громадянин Білорусі, що має довіреність на авто від власника;

3) автомобіль заїжджає на територію України, громадянин Білорусі передає довіреність на нього користувачу-громадянину України;

4) автомобіль залишається у користувача-громадянина України, а громадянин Білорусі залишає авто, іноді навіть пішки повертаючись до Білорусі.

Можна констатувати, що громадяни Білорусі з прикордонних територій, зважаючи на складні соціально-економічні умови в їх країні, також удаються до участі в таких схемах з метою додаткового заробітку.

Як показує аналіз, за такою схемою до України почали ввозити автомобілі через пункти пропуску, і це явище набуває масштабів [3].

Отже, нами вивчено аспекти громадської активності, стан політико-кон'юнктурних питань щодо досліджуваної проблеми ввезення та використання в Україні автомобілів з іноземною реєстрацією. Доведено, що нинішня картина державного регулювання зазначеної сфери не влаштовує достатньо велику кількість громадян, які є власниками автомобілів цієї категорії, що проявляється в їх колективній участі у політиці щодо спротиву державному регулятору, виникненні різних громадських організацій та використанні окресленого питання у політичних маніпуляціях. Нарощування рівня прямого та непрямого адміністративного втручання з боку державних органів влади не забезпечить вирішення проблеми «пересічки». Дослідження свідчить, що учасники ринку «пересічки», незважаючи на посилення регуляторних заходів з боку держави, вдаються до пошуку нових територіальних напрямів ввезення таких авто, і, ймовірно, в подальшому такі схеми будуть змінені відповідно до нових параметрів регулювання. Також не виключено, що протестні заходи матимуть більш широкі масштаби, оскільки соціально-економічна ситуація в країні протягом останніх років зазнала погіршення.

Література:

1. Авто Евросила [Електронний ресурс]. – URL: <http://auto-euro-sila.com.ua/>
2. Данко С. А віз і досі там... [Електронний ресурс]. – URL: <http://karpatvisnuk.com.ua/analytics/politics/a-viz-i-dosi-tam.html>
3. Журналісти розказали, як білорусів масово використовують для ввезення «євроблях» до України [Електронний ресурс]. – URL: <https://economics.unian.ua/transport/10177796-zhurnalisti-rozkazali-yak-bilorusiv-masovo-vikoristovuyut-dlya-vvezennya-yevroblyah-do-ukrajini-video.html>
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про деякі питання ввезення на митну територію України та реєстрації транспортних засобів» щодо колісних транспортних засобів» // (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 31. – ст. 360) [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5177-17>
5. Коваль Ю. Чорні мільярди митниці. Виявлення автокорупції на митних постах України: масштаби, «кришування», схеми, персоналії [Електронний ресурс]. – URL: <http://apostrophe.ua/ua/article/economy/regulatory-policy/2016-10-24/chernyie-milliardi-tamojni/7934>
6. Конвенція про тимчасове ввезення (укр/рос) [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_472/page
7. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 44-45, № 46-47, № 48. – ст. 552) [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page>
8. Нові автомобілі в Україні та за кордоном: порівняння цін [Електронний ресурс]. – URL: <http://pmg.ua/economy/43906-novi-avto-v-ukraini-ta-za-kordonom-porivnyannya-cin>
9. Постанова Кабінету міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних

- платежів» від 20 червня 2018 р. № 479 [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-proektu-shodo-stvorennya-umov-dlya-unemozhlivlennya-uhilennya-vid-splati-mitnih-platezhiv>
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо формування цивілізованого ринку вживаних автомобілів» / Народні депутати України: Батенко Т.І., Шевченко О.Л., Купрій В.М., Шевченко В.Л., Дубінін О.І., Дідич В.В., Констанкевич І.М. 6 с.
 11. Проект закону про внесення змін до Митного кодексу України (щодо врегулювання транзиту та тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування) [Електронний ресурс]. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60777
 12. Романів В. Звідки в Україні взялася «автоіноземна» проблема і як її вирішити?.. [Електронний ресурс]. – URL: <http://groza-news.com.ua/?p=7000>
 13. Середня заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2018 році [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=1139&lang=1>
 14. Як вирішити проблему автомобілів з іноземною реєстрацією без блокування кордону на Закарпатті? (відео) [Електронний ресурс]. – URL: <http://groza-news.com.ua/?p=6960>
 15. Indicators. Countries [Електронний ресурс]. – URL: <https://tradingeconomics.com/countries>

Частина 2.

МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТКС ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ

Методичне забезпечення емпіричного соціологічного дослідження є складовою частиною проекту «Новітня історія транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні».

Воно, найперше, містить блок матеріалів, що складають основу *організаційно-технічної частини дослідження: анкету для емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва населення Закарпатської області України, пам'ятку для бригадира інтерв'юерів, звіт інтерв'юера, лист квотного відбору.* Також у цій частині монографії міститься *словник термінів емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва (українською, англійською, словацькою мовами), а також глосарій основних понять емпіричного соціологічного дослідження словацько-українського ТКС.*

Дуже важливими видаються також *методичні розробки, які пов'язані із підготовкою фахівців із транскордонного співробітництва.* Це, найперше, *єдина в Україні навчальна програма для соціологів, розроблена науковцями Ужгородського та Львівського університетів.* Це також *навчальний курс «Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин» для підготовки магістрів з галузі знань 29 «Міжнародні відносини».*

АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ

АНКЕТА							
ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ							
КОНКУРСНИЙ ПРОЕКТ «НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ» (Ф-77/3-2018), що виконується при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень							
1. НОМЕР ІНТЕРВ'Ю	2. КОД ІНТЕРВ'ЮЕРА	3. ДАТА ІНТЕРВ'Ю		4. ПОЧАТОК ІНТЕРВ'Ю		5. ТРИВАЛІСТЬ ІНТЕРВ'Ю (ХВИЛИН)	
		число	місяць	годин	хвилин		
6. ЗОНА ПРИКОРДОННОЇ ТЕРИТОРІЇ				ЗАПОРУКА: Я завіряю, що опитування проведено мною у відповідності з інструкцією методом особистого інтерв'ю з респондентом, відібраним за інструкцією, який не опитувався мною протягом останніх шести місяців Підпис інтерв'юера: _____ Прізвище, ініціали: _____ Підпис бригадира: _____			
<table border="1" style="margin: auto;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px;">2</td> </tr> </table>						1	2
1	2						
7. НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ							
<table border="1" style="margin: auto;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px;"></td> <td style="width: 20px; height: 20px;"></td> </tr> </table>							
8. ТИП ПОСЕЛЕННЯ:	Велике місто (від 100 до 499 тисяч чол.) 1 Середнє місто (від 30 до 100 тисяч чол.) 2 Мале місто (від 10 до 30 тисяч чол.) 3 Селище міського типу (до 10 тисяч чол.) 4 Велике село (більше 1000 чол.) 5 Мале село (менше 1000 чол.) 6						

Добрий ранок/день/вечір. Мене звати (ПРІЗВИЩЕ, ІМ'Я, ПО БАТЬКОВІ). Я проводжу соціологічне опитування в рамках проекту «Новітня історія транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні», що виконується при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-77/3-2018. Ми вивчаємо думки населення прикордонної Закарпатської області України з різноманітних питань. Перед початком інтерв'ю я хочу наголосити, що не існує правильних або неправильних відповідей на жодне запитання анкети. Ми тільки хочемо дізнатися, що такі люди, як Ви, думають про транскордонне співробітництво. Ви можете бути впевнені, що Ваші відповіді залишаться суто між нами і будуть використані лише в узагальненому вигляді.

Q-UA 1.	Скільки років Ви постійно проживаєте у даній області?
Q-UA 2.	Скільки років Ваша сім'я постійно проживає у даній області?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ СТОВПЧИКУ.	

	Q-UA 1.	Q-UA 2.
Менше 5 років	1	1
Від 5 до 10 років	2	2
Від 10 до 20 років	3	3
Більше 20 років	4	4
Усе життя	5	5
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	6	6

Q-UA 3.	Яке значення особисто для Вас, Вашої сім'ї мають відносини жителів Закарпаття з жителями прикордонних територій сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Дуже важливе	1
Достатньо важливе	2
Мало важливе	3
Практично не мають значення	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 4.	Наскільки Ви вважаєте себе поінформованими щодо нинішніх відносин між жителями Закарпаття та прикордонних територій сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2
Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 4.1	Наскільки Ви вважаєте себе поінформованими щодо Програм транскордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП) (2007-2013 рр.) та Європейського інструменту сусідства (ЄІС) (2014-2020 рр.)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2
Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 4.2	Наскільки Ви вважаєте себе поінформованими про проекти словацько-українського транскордонного співробітництва, що фінансуються за допомоги Норвезького фінансового механізму та державного бюджету Словацької Республіки?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2
Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 5.	З яких джерел Ви зазвичай отримуєте інформацію про відносини між жителями Закарпаття та прикордонних територій сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Місцеві друковані видання	1
Загальнонаціональні друковані видання	2
Місцеве радіо	3
Місцеве телебачення	4
Загальнонаціональне телебачення	5
Інтернет	6
Відвідані конференції/семінари	7
Спілкування із родичами/друзями/колегами	8
Особистий досвід (подорожі/відпочинок, бізнесові чи культурні контакти/спортивні події і т.п.)	9
Інше (власний варіант відповіді)	10
НЕ ОТРИМУЮ ІНФОРМАЦІЇ ВЗАГАЛІ	11
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	12

Q-UA 6.	Чи маєте Ви можливість отримувати інформацію, що надходить із різних джерел засобів масової інформації сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ ДЖЕРЕЛУ.	

		Так	Ні	Не користуюся
1	Із телепрограм	1	2	3
2	Із радіопрограм	1	2	3
3	Із друкованих джерел	1	2	3

Q-UA 7.	На Вашу думку, наскільки об'єктивно в засобах масової інформації висвітлюється тема відносин між жителями прикордонних територій України та сусідньої Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Добре поінформованим(ною)	1
Не дуже добре поінформованим(ною)	2

Взагалі не поінформованим(ною)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 8.	Як Ви вважаєте, транскордонне співробітництво після укладення Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом відповідає...
----------------	--

МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ.

Найперше, інтересам всього Європейського Союзу	1
Найперше, інтересам України	2
Найперше, інтересам сусідніх із Україною країн, зокрема, Словаччини.	3
Взаємним інтересам ЄС, України та сусідніх із нею країн, зокрема, Словаччини.	4
Не відповідає інтересам жодної із сторін	5
Інше (власний варіант відповіді) _____	6
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	7

Q-UA 9.	На Ваш погляд, який вплив мають історичні відносини Словаччини та України на сучасне транскордонне співробітництво їх сусідніх регіонів?
----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Однозначно позитивний	1
Скоріше позитивний	2
Скоріше негативний	3
Однозначно негативний	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 10.	Як Ви можете оцінити рівень транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами Словаччини у економічній сфері (прикордонна торгівля, інвестиції, спільні підприємства тощо)?
-----------------	--

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ ДЖЕРЕЛУ.

	Низький	Середній	Високий	ВВ
Рівень	1	2	3	4

Q-UA 11.	На Ваш погляд, який вплив на транскордонне співробітництво сусідніх регіонів України та Словаччини має запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом ?
-----------------	--

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Однозначно позитивний	1
Скоріше позитивний	2
Скоріше негативний	3
Однозначно негативний	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 12.	На Ваш погляд, який вплив на транскордонне співробітництво сусідніх регіонів України та Словаччини має ускладнення останнім часом двохсторонніх українсько-польських та українсько-угорських відносин?
-----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Буде мати негативний вплив	1
Буде мати позитивний вплив	2
Не матиме впливу	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 13.	Як часто Вам доводиться відвідувати сусідню Словаччину, що межує з Вашою областю?
-----------------	--

Один раз на кілька років	1
Кілька разів на рік	2
Кілька разів на місяць	3
Не доводилося відвідати жодного разу	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 14.	Наскільки Ви задоволені можливостями та умовами відвідування сусідньої Словаччини?
-----------------	---

Повністю задоволений	1
Частково задоволений	2
Наскільки задоволений, настільки ж і незадоволений	3
Частково незадоволений	4
Зовсім незадоволений	5
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	6
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	7

Q-UA 15.	Чи виникали у Вас проблеми із виїздом до сусідньої Словаччини?
-----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Так	1
Ні	2
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 16.	Якщо проблеми виникали, то які саме?
-----------------	---

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Проблеми із отриманням візи	1
Проблеми, пов'язані зі проходженням паспортного контролю	2

Проблеми, пов'язані зі проходженням митного контролю	3
Тривале очікування перетину кордону	4
Інше (власний варіант відповіді)	5
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	6
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	7

Q-UA 17.	Будь ласка, оцініть роботу служб України, що забезпечують перетин державного кордону із Словаччиною за 5-бальною шкалою, де 1 – «Дуже погано», а 5 – «Дуже добре». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Дуже погано				Дуже добре	Не відвідував	ВВ
1	Митна служба України	1	2	3	4	5	6	7
2	Прикордонна служба України	1	2	3	4	5	6	7
3	Інші українські служби	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 18.	Будь ласка, оцініть роботу на кордоні служб сусідньої Словаччини, яку Вам доводилось відвідувати. Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – «Дуже погано», а 5 – «Дуже добре». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Дуже погано				Дуже добре	Не відвідував	ВВ
1	Митна служба	1	2	3	4	5	6	7
2	Прикордонна поліція	1	2	3	4	5	6	7
3	Інші служби Словаччини	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 19.	Будь ласка, оцініть роботу консульських установ Словаччини, які, зокрема, здійснюють візове обслуговування жителів Закарпатської області. Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – «Дуже погано», а 5 – «Дуже добре». Ви також можете обрати проміжне значення.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.	

		Дуже погано				Дуже добре	Не відвідував	ВВ
1	Генеральне консульство Словаччини в м. Ужгород	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 20.	Які, на Вашу думку, недоліки існують в роботі прикордонної та митної служби України?
Q-UA 21.	Які, на Вашу думку, недоліки існують в роботі консульської, прикордонної та митної служб Словаччини?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ СТОВПЧИКУ.	

	Q-UA 20.	Q-UA 21.
Недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення	1	1
Високий рівень бюрократії	2	2
Корупція (хабарництво) серед працівників	3	3
Недостатній рівень культури обслуговування	4	4
Повільне і байдуже обслуговування	5	5
Інші (власний варіант відповіді)	6	6
Немає недоліків	7	7
НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУЮ СУСІДНІ КРАЇНИ	8	8
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	9	9

Q-UA 22.	Наскільки, на Ваш погляд, в Закарпатській області забезпечені права національних меншин (різних національностей, що проживають на Закарпатті)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Забезпечені повністю	1
Забезпечені в основному	2
Скоріше не забезпечені	3
Повністю не забезпечені	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 23.	Як у Вашому населеному пункті ставляться до представників національних меншин?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Повністю толерантно (поважно)	1
В основному толерантно (поважно), однак іноді трапляються конфлікти	2
Ставляться не толерантно (не поважно)	3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	4

Q-UA 24.	Як Ви ставитесь до змішаних шлюбів із представниками іншої національності?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Повністю позитивно	1
Переважно позитивно	2
Нейтрально	3

Переважно негативно	4
Повністю негативно	5
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	6

Q-UA 25. Стосовно кожної із національностей, наведених нижче, оберіть ОДНЕ з положень, яке Вам найближче, на яке б Ви допустили представників цієї національності.
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.

		Я згоден допустити представників цієї національності як...						
		Членів моєї сім'ї	Близьких друзів	Сусідів	Колег по роботі	Мешканців України	Відвідувачів України, туристів	Взагалі не допускав би в Україну
1	Українців	1	2	3	4	5	6	7
2	Угорців	1	2	3	4	5	6	7
3	Словаків	1	2	3	4	5	6	7
4	Русинів	1	2	3	4	5	6	7
5	Румунів	1	2	3	4	5	6	7
6	Євреїв	1	2	3	4	5	6	7
7	Ромів	1	2	3	4	5	6	7
8	Росіян	1	2	3	4	5	6	7
9	Поляків	1	2	3	4	5	6	7

Q-UA 26. Наскільки, на Вашу думку, в Закарпатській області забезпечені права різних релігійних конфесій (людей різного віросповідання)?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Забезпечені повністю	1
Забезпечені в основному	2
Скоріше не забезпечені	3
Повністю не забезпечені	4
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

Q-UA 27. Чи доводилося Вам особисто чи членам Вашої сім'ї або родичам стикатися у Вашому населеному пункті з проявами дискримінації...?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.

		Так	Ні	ВВ/ ВІДМОВА
1	За мовною ознакою	1	2	3
2	За етнічною ознакою	1	2	3
3	За віросповіданням	1	2	3

Q-UA 28.	Чи доводилося Вам особисто чи членам Вашої сім'ї або родичам стикатися з проявами дискримінації, перебуваючи за кордоном в сусідній Словаччині?				
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.					

		Так	Ні	НЕ ЗНАЮ/ НЕ ВІДВІДУВАВ СУСІДНІ КРАЇНИ	ВВ/ ВІДМОВА
1	За мовною ознакою	1	2	3	4
2	За етнічною ознакою	1	2	3	4
3	За віросповіданням	1	2	3	4

Q-UA 29.	Як Ви можете оцінити рівень транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами Словаччини у сфері боротьби із стихійними лихами та у сфері охорони навколишнього середовища (спільне будівництво протипаводкових споруд, реалізація екологічних проектів тощо)?				
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.					

		Високий	Середній	Низький	ВВ/ ВІДМОВА/ НЕ ЗНАЮ
1	Рівень	1	2	3	4

Q-UA 30.	Як Ви можете оцінити рівень транскордонного співробітництва Закарпаття із сусідніми регіонами Словаччини у сфері боротьби зі злочинністю (боротьба проти контрабанди, нелегальної міграції, корупції тощо)?				
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.					

		Високий	Середній	Низький	ВВ/ ВІДМОВА/ НЕ ЗНАЮ
1	Рівень	1	2	3	4

Q-UA 31.	В попередніх питаннях ми багато говорили про різні аспекти життя прикордонних територій. На Вашу думку, якщо говорити в цілому і узагальнити сказане, як Ви вважаєте наскільки важливими є для населенням Закарпаття та прикордонних територій сусідньої Словаччини наступні положення? Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – «Зовсім не важливо», а 5 – «Дуже важливо». Ви також можете обрати проміжне значення.				
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.					

		Зовсім не важливо				Дуже важливо	ВВ
1	Ретельне збереження історичних, культурних, релігійних пам'яток, родових могил	1	2	3	4	5	6

2	Свобода віросповідання, вільний доступ до богослужіння по обидві сторони кордону	1	2	3	4	5	6
3	Традиція великої кількості змішаних шлюбів, що проживають з обох сторін кордону	1	2	3	4	5	6
4	Спільне реагування на надзвичайні ситуації, спільні природоохоронні заходи, та управління життєво важливими ресурсами	1	2	3	4	5	6
5	Чітке, прозоре виконання закону про статус транскордонних територій, сприяння вільному пересуванню людей і товарів через кордон	1	2	3	4	5	6
6	Мережа сучасних і недорогих засобів зв'язку (мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет)	1	2	3	4	5	6
7	Прикордонні регіони мають працювати як єдиний економічний простір, обсяг прикордонної торгівлі є значним і постійно розширюється	1	2	3	4	5	6
8	Відсутність віз для перетину кордону для прикордонного населення обох країн	1	2	3	4	5	6
9	Достатня кількість контрольних-пропускних пунктів для швидкого перетину кордону	1	2	3	4	5	6

Q-UA 32. Чого з наведеного нижче, Вам особисто не вистачає?

ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ ПО КОЖНОМУ РЯДКУ.

		Не вистачає	Важко сказати, вистачає чи ні	Вистачає	Не цікавить
1	впевненості, що не буде міжнародних конфліктів	1	2	3	4
2	взаєморозуміння між людьми різних національностей	1	2	3	4
3	можливості долучатися до своєї національної культури	1	2	3	4
4	роботи, що підходить	1	2	3	4
5	можливості мати додатковий зарібок	1	2	3	4

6	можливості працювати з повною віддачею	1	2	3	4
7	можливості повноцінно проводити відпустку	1	2	3	4
8	повноцінного дозвілля	1	2	3	4
9	необхідного одягу	1	2	3	4
10	необхідних меблів	1	2	3	4
11	можливості купувати найнеобхідніші продукти	1	2	3	4
12	можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	1	2	3	4
13	хорошого житла	1	2	3	4
14	справедливої оцінки заслуг людини перед суспільством	1	2	3	4
15	дотримання в країні прав людини	1	2	3	4
16	норм і цінностей, які об'єднують людей в державі і суспільстві	1	2	3	4
17	вміння жити в нових суспільних умовах	1	2	3	4
18	упевненості в своїх силах	1	2	3	4
19	рішучості в досягненні своїх цілей	1	2	3	4
20	упевненості у власному майбутньому	1	2	3	4

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ БЛОК

D1.	СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА.
КОДУЙТЕ НЕ ПИТАЮЧИ	

ЧОЛОВІК	1
ЖІНКА	2

D2.	Скільки повних років Вам вже виповнилось?
------------	--

ЗАПИШІТЬ	
-----------------	--

D3.	Який найвищий рівень освіти Ви отримали?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Неповна початкова освіта (менше 4-х класів середньої школи)	1
Неповна середня освіта (атестат за 8-9 класів середньої школи)	2
Повна середня освіта (атестат про повну середню освіту за 10-11 класів середньої школи)	3
Середня спеціальна освіта (училище, коледж, технікум)	4
Додаткове навчання на базі повної середньої освіти (професійні, загальноосвітні курси і т.д.)	5
Базова вища освіта (бакалавр)	6
Повна вища освіта (спеціаліст)	7
Повна вища освіта (магістр)	8
Аспірантура, вчена ступінь	9

D4.	Як би Ви могли охарактеризувати своє сімейне становище?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Одружений/одружена	1
Повторний шлюб	2
Неодружений/неодружена, наразі проживаю з партнером	3
Неодружений/неодружена, ніколи не мешкав/не мешкала з партнером	4
Неодружений/неодружена, раніше проживав/проживала з партнером	5
Розлучений/розлучена	6
Розійшлись	7
Вдівець/вдова	8
Інше (власний варіант відповіді) _____	9
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	10

D5. Основний вид Вашої діяльності?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Оплачувана робота (найманий працівник, самозайнятий, сезонна робота, тимчасова робота, сімейний бізнес, підприємець)	1	→ ПЕРЕХІД ДО ПИТАННЯ D6
Навчання (не оплачується роботодавцем), включаючи канікули	2	
Без роботи, але активно шукаю роботу	3	
Без роботи, хочу працювати, але активно не шукаю роботу	4	
На пенсії за станом здоров'я (хворий чи недієздатний)	5	
На пенсії (за віком)	6	
Військова служба за призовом або альтернативна служба	7	
Домашня робота, піклування про дітей чи інших людей	8	
Інше (власний варіант відповіді) _____	9	
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	10	

D6. До якого виду професійної діяльності Ви могли б себе віднести?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Керівник вищої та середньої ланки (директор, начальник відділу і т.д., у кого є у підпорядкуванні люди)	1
Професійна робота, спеціаліст, заняття, яке потребує вищої освіти (лікар, вчитель, інженер, бухгалтер т.д.)	2
Приватний підприємець, фермер (власник бізнесу)	3
Службовець, у тому числі і державний, високого рангу	4
Службовець, у тому числі і державний, середнього та низького рангу (секретар, клерк, офіс менеджер)	5
Працівник міліції, митниці, військовослужбовець, прикордонник і т.д.	6
Кваліфікований робітник (майстер, механік, електрик, виробник знарядь праці, водій, продавець)	7
Некваліфікований робітник (різноробочий, некваліфікований робітник, прибиральниця, охоронець)	8
Робітник у сільському господарстві	9
Інше (власний варіант відповіді) _____	10
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	11

D7. Оцініть, будь ласка, матеріальне становище Вашої сім'ї?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Вистачає лише на продукти харчування	1
Вистачає тільки на прожиття	2

Вистачає на все необхідне	3
Живемо у повному достатку	4
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	5

D8.	Скажіть, до якої національності Ви себе особисто відносите?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Українець (-ка)	1
Угорець (-ка)	2
Словак (-ка)	3
Румун (-ка)	4
Поляк (-ка)	5
Циган (-ка) (роми)	6
Єврей (-ка)	7
Молдаванин (-ка)	8
Інше (власний варіант відповіді) _____	9
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	10

D9.	Якою мовою (мовами) Ви частіше всього говорите вдома?
МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ.	

Українською	1
Угорською	2
Словацькою	3
Румунською	4
Польською	5
Російською	6
Інше (власний варіант відповіді) _____	7
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	8

D10.	Чи відносили Ви себе <u>коли-небудь</u> до певної релігії чи віросповідання?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Так	1
Ні	2
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ/ ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	3

D11.	Скажіть, будь ласка, до якої саме релігії чи віросповідання Ви себе особисто відносите?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

До православної церкви (патріархат не важливий)	1
До греко-католицької церкви	2

До римо-католицької церкви	3
До протестантської церкви	4
До іншої християнської церкви (Свідки Ієгови, суботники, Церква Христа, п'ятидесятники і т.д.)	5
До мусульманської віри	6
До іудейської віри	7
До однієї зі східних релігій (буддизм, індуїзм і т.д.)	8
Вважаю себе просто християнином без поділу на конфесії	9
Вважаю себе просто православним християнином без поділу на конфесії	10
До жодної із релігій чи конфесій себе не відношу (атеїст)	11
Інше (власний варіант відповіді) _____	12
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	13

D12.	Скажіть, окрім вінчання чи похорону, як часто Ви відвідуєте релігійні служби?
ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ.	

Більше, ніж один раз на тиждень	1
Раз на тиждень	2
Приблизно раз на місяць	3
Кожні 2 або 3 місяці	4
Тільки на окремі свята	5
Приблизно раз на рік	6
Рідше	7
Ніколи	8
ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ	9

**Дякуємо вам за участь у дослідженні!
Всього найкращого!!!**

**Блок для заповнення інтерв'юером
Відомості про опитування**

11.	Скільки осіб, було присутніх під час інтерв'ю, окрім респондента?	
	Ніхто не був присутній	1
	Одна	2
	Дві	3
	Три і більше	4
12.	Чи заважали присутні своїми коментарями, доповненнями і т.д. під час відповідей респондента на питання анкети?	
	Ніхто не був присутній	1
	Так	2
	Ні	3
13.	Як би Ви особисто могли оцінити взаємодію з респондентом, його бажання відповідати, емоційний настрій і т.д. під час проведення опитування?	
	Чудова	1
	Добра	2
	Задовільна	3
	Погана	4
14.	Якою мовою (мовами) проводилось інтерв'ю?	
МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДІ.		
	Українською	1
	Словацькою	2
	Угорською	3
	Румунською	4
	Російською	5
	Польською	6
	Інше (власний варіант відповіді) _____	7
15.	Країна, де проводилось інтерв'ю?	
	Україна	1
16.	Стать інтерв'юера	
	ЧОЛОВІК	1
	ЖІНКА	2
17.	Вік інтерв'юера	
		ЗАПИШІТЬ

Місто (КПП):

Дата:

Номер анкети:

АНКЕТА ДЛЯ «ПЕРЕСІЧНИКІВ»

<p>1. У якій країні Європейського Союзу Ви придбали свій автомобіль?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Словаччина.2. Чехія.3. Польща.4. Угорщина.5. Інше (будь ласка, вкажіть) –
<p>2. Яким контрольно-пропускним пунктом при «пересічці» користуєтесь найчастіше?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Ужгород – Вишне Немецке.2. Малий Березний – Убля.3. Тиса (Чоп) – Захонь.4. Інше (будь ласка, вкажіть) _____.
<p>3. О якій годині доби здійснюєте «пересічку» найчастіше?</p> <ol style="list-style-type: none">1. _____.
<p>4. Скільки кілометрів долаєте до пункту пропуску для здійснення «пересічки»?</p> <ol style="list-style-type: none">1. _____.
<p>5. Як довго Вам доводиться чекати на здійснення «пересічки»?</p> <ol style="list-style-type: none">1. До 30 хвилин.2. До 1 години.3. До 2 годин.4. Більше 3 годин
<p>6. Як оцінюєте завантаженість контрольно-пропускного пункту, яким користуєтесь найчастіше?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Постійно завантажений.2. Відносно завантажений.3. Завантажений час від часу.4. Незавантажений.
<p>7. Як Ви оцінюєте співробітників української прикордонної служби щодо їхньої ввічливості та культури спілкування стосовно подорожуючих?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Дуже ввічливі.2. Скоріше ввічливі.3. Скоріше неввічливі.4. Однозначно неввічливі.5. Важко відповісти, трапляється по-різному.

<p>8. Як Ви оцінюєте роботу співробітників української митної служби щодо оперативності здійснення митних процедур?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Дуже оперативна.2. Скоріш оперативна.3. Скоріше неоперативна.4. Однозначно неоперативна.5. Важко відповісти, трапляється по-різному.
<p>9. Чи були Ви свідком отримання українськими митниками грошей або інших речей від подорожуючих?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Так.2. Ні.3. Важко відповісти.
<p>10. Чи були Ви свідком отримання українськими прикордонниками грошей або інших речей від подорожуючих?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Так.2. Ні.3. Важко відповісти.
<p>11. Які зміни в пункті перетину кордону, яким Ви користуєтесь найчастіше, відбулися за останні 2-3 роки?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Однозначне покращення.2. Скоріше покращення.3. Важко відповісти.4. Скоріш погіршення.5. Однозначне погіршення.6. Інше (будь ласка, вкажіть) – _____.
<p>12. Як можна змінити ситуацію з «пересічкою» на краще?</p> <ol style="list-style-type: none">1. _____.
<p>13. Як Ви розцінюєте акцію блокування пунктів перетину перетину?</p> <ol style="list-style-type: none">1. _____.
<p>14. Кому, на Вашу думку, найбільш вигідні періодичні блокування деяких пунктів перетину кордону України зі Словаччиною, Польщею та Румунією?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Самим «пересічникам» для досягнення їхньої мети.2. Окремим регіональним політикам.3. Центральній владі для дискредитації «пересічників» перед українським суспільством.4. Російській Федерації.5. Інше (будь ласка, вкажіть) _____.
<p>15. Яким, на Вашу думку, є прийнятний термін «пересічки» для автомобілів з іноземними номерами?</p> <ol style="list-style-type: none">1. _____.
<p>16. Яку суму Ви б погодились сплачувати щомісяця для того, щоб не здійснювати «пересічки» кожні 5 днів на пункті перетину кордону України?</p> <ol style="list-style-type: none">1. _____.

На завершення, будь ласка, надайте деяку інформацію про себе

17. Ваша стать: 1. Чоловіча. 2. Жіноча.
18. Ваш вік: _____ років.
19. Ваш рівень освіти: 1. Неповна середня. 2. Середня. 3. Середня спеціальна (технікум, ПТУ). 4. Вища.
20. Вкажіть Ваш рід занять на цей час: 1. Державний сектор. 2. Громадський сектор (неурядові організації тощо). 3. Підприємець. 4. Сезонний робітник. 5. Студент. 6. Пенсіонер. 7. Безробітний. 8. Інше (будь ласка, вкажіть) _____
21. Де Ви проживаєте? 1. В місті. 2. У сільській місцевості.

Дякуємо за Вашу допомогу !

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БРИГАДИРА ІНТЕРВ'ЮЕРІВ

До основних обов'язків бригадира належить набір, підготовка та інструктаж інтерв'юерів, координація їх діяльності, організація якості роботи.

До роботи інтерв'юера можна залучати і студентів, і пенсіонерів, які володіють витримкою, добросовісних та мобільних. Здатність працювати інтерв'юером найкраще перевірити в процесі безпосередньої роботи. Проведення з людьми детального інструктажу, а також пілотажу по анкетах та основних польових документах, з метою навчання їх правильного заповнення, роздачі інструкцій для вивчення – основні правила у підготовці інтерв'юера. Також слід мати резерв інтерв'юерів на випадок, якщо із набраних інтерв'юерів хтось не зможе приступити до роботи з певних причин, щоб терміново зробити заміну там, де це необхідно.

Обов'язки бригадира:

1. Неприпустимо вносити будь-які зміни:

- в строки проведення дослідження;
- квотні завдання;
- правила виконання методів опитування;
- правила заповнення анкет;
- у вибіркові завдання по точках опитування.

2. Перед кожним конкретним проектом бригадир в обов'язковому порядку має провести інструктаж з інтерв'юерами, незалежно від стажу та досвіду їх роботи. Перед цим бригадир повинен самостійно ознайомитись з інструкціями та анкетною, що зробить інструктаж більш повним та ефективним. Після бесіди з інтерв'юерами бригадир має переконатись в тому, що вони розуміють:

- складні формулювання певних питань;
- зміст питань та варіантів відповіді;
- правила заповнення табличних питань, питань-меню (коли питання ставиться по рядку чи колонці).

Бригадир також зобов'язаний нагадати про використання карток і про те, що інтерв'юери не мають права зачитувати респонденту варіанти відповіді при використанні карток. Бригадир повинен обов'язково ознайомитись з тим, як кожен інтерв'юер буде ставити питання респонденту, потрібно провести репетицію чи пілотаж.

З будь-яких, навіть незначних питань по проекту бригадир має звертатись в польовий відділ за поясненнями та додатковими інструкціями.

3. Бригадир зобов'язаний не тільки дотримуватись інструкції, але і слідкувати за її виконанням з боку інтерв'юерів протягом усього польо-

вого етапу дослідження, особливо під час прийому заповнених анкет, та за виконанням (дотриманням) квотного, вибіркового завдання. Бригадир не може перекласти провину за невиконання роботи на інтерв'юера. **За всі помилки в роботі своїх інтерв'юерів відповідає бригадир, так само інтерв'юери відповідають за свою роботу перед бригадиром.** Штрафні санкції за фальсифікацію результатів контролю накладаються як на інтерв'юера, так і на бригадира.

4. Бригадир має розуміти, що місто як точка опитування не є для нас пріоритетом. Для нас пріоритетом є проведення опитування в усіх населених пунктах, що вказані у вибіркового завданні, **надання переваги тим чи іншим населеним пунктам є грубим порушенням.** Села – це такі ж повноцінні точки опитування, тому їх самовільна заміна, об'єднання з невеликими містами чи іншими селами, чи інша недбалість, пов'язана з розподілом завдання (наприклад, відправка в села недосвідчених, випадкових інтерв'юерів) – неприпустимі.

5. Бригадир зобов'язаний дотримуватись певного обсягу навантаження на одного інтерв'юера, відповідних вказівок в інструкції (як правило, не більше 15-20 інтерв'ю на одну людину).

6. Бригадиру необхідно слідкувати не тільки за повнотою та правильністю заповнення анкети, але і за чітким кодуванням «шапки анкети». При цьому необхідно ставити не просто код того чи іншого населеного пункту чи області, але і вписати повну назву, для чого в «шапці анкети» існують спеціально відведені графи. Крім цього, перед відправкою анкет та польової документації в головний польовий відділ потрібно перевірити порядок нумерації анкети. Пусті анкети чи заповнені не повністю не повинні потрапляти в головний польовий відділ.

7. Особливу увагу бригадир повинен приділяти інструктажу інтерв'юерів з коректної підготовки реальної статистики досяжностей та відмов від інтерв'ю. Неприпустимо довільне заповнення цієї частини звіту, тільки для того, щоб просто відзвітувати. Ми повинні знати реальну статистику! Бригадиру необхідно довести до інтерв'юера, що аналіз статистики досяжностей та відмов є не менш важливою справою, ніж проведення інтерв'ю.

8. Бригадир повинен стежити за обов'язковим заповненням звітів інтерв'юерів. Пам'ятайте, нас цікавить будь-яка інформація щодо труднощів, які виникають під час опитування, особливо якщо ці труднощі пов'язані з певними питаннями анкети. Це ж стосується і заповнення бригадирських звітів.

Будь ласка, чітко виконуйте всі інструкції.

З усіх питань звертайтеся в головний польовий відділ.

БАЖАЄМО УСПІХІВ!

ЗВІТ ІНТЕРВ'ЮЕРА

1. ПРОЕКТ Назва проекту _____
№ проекту _____
2. Ваше прізвище та ініціали _____ Код

--	--	--	--
3. Місце опитування: Область _____
місто _____
село _____
район _____
4. Дата першого опитування: респондента " " і останнього " "
5. Які запитання (вказіть їх номери) викликали у респондентів труднощі, якого характеру були ці труднощі?
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

6. Якщо у Вас були труднощі з проведенням опитування, то які саме?

КОД	РЕЗУЛЬТАТИ ВІДВІДУВАННЯ ВІДБРАНИХ ОСЕЛЬ	КІЛЬ- КІСТЬ
01	<i>Успішне інтерв'ю ВСЬОГО</i>	
Відмови від інтерв'ю, з них через: ВСЬОГО		
02	Стан здоров'я	
03	Відсутність часу	
04	Недовіра до соціологічних досліджень	
05	Відмова без пояснення причини	
06	Не захотіли відчинити двері	
07	Побоювання злочинців	
08	Інше (Запишіть, що саме) _____	
09	Незакінчене інтерв'ю (Запишіть причину) _____	
Недосяжності ВСЬОГО		
10	Респондент не в змозі вести бесіду через стан здоров'я	
11	Неможливо потрапити в будівлю чи на подвір'я (кодовий замок, консьєрж і т.д.)	
12	Не пройшов квотний відбір	
13	Інше (Запишіть, що саме) _____	

« ____ » _____ 2018

підпис

Коментарі до таблиці “Результати відвідування відібраних осель»

01 Проведено успішне інтерв'ю за анкетою. Запишіть загальну кількість успішних інтерв'ю, що Ви провели по цьому дослідженню.

Відмови від інтерв'ю. У цьому рядку запишіть загальну кількість відмов, а також кількість кожного з мотивів відмови (у рядках 02-09).

06 Не захотіли відчинити двері. У цій ситуації завжди фіксуйте саме цей результат відвідування, навіть якщо висловлювання господаря можна ідентифікувати з певним мотивом відмови (02-05, 07-08).

08 Інше. Якщо траплятимуться інші причини відмов, то записуйте які саме та кількість кожної з них.

09 Незакінчене інтерв'ю - респондент, відповівши на частину запитань, відмовився далі брати участь в опитуванні.

I Сума цифр, які будуть записані в рядках 02-09, має збігатись із загальною кількістю відмов.

Недосяжності. У цьому рядку запишіть загальну кількість недосяжностей, а також чисельність кожної з її причин (у рядках 10-13).

10 Респондент не в змозі вести бесіду за станом здоров'я - фактично респондент не відмовляється від участі в опитуванні, але його неможливо опитати через розлад мовного/слухового апарату, алкогольне сп'яніння тощо.

11 Неможливо потрапити в будівлю чи на подвір'я – в багатоповерховому будинку вмонтовано кодовий замок для відкриття дверей під'їзду, ворота приватного будинку зачинені, немає змоги зайти на подвір'я (злий пес і т.д.)

12 Не пройшов квотний відбір - характеристики мешканців не збігаються з визначеними у завданні.

17 Інше. Запишіть, які саме інші причини недосяжностей та кількість кожної з них.

I Сума цифр, що будуть записані в рядках 10-13, має збігатись із загальною кількістю недосяжностей.

ЛИСТ КВОТНОГО ВІДБОРУ

ПРОЕКТ №

Область:

Місто/село:

БРИГАДИР:

(прізвище, ініціали)

Інтерв'юер:

Код ін-
терв'юера

--	--	--	--

ПІДПИС:

(прізвище, ініціали)

Район: _____

Адреса респондента				Респондент			Освіта	Дата опитування	Примітки (номер телефону)	№ АНКЕТИ
№	вулиця	буд. №	кв. №	ім'я, по батькові	вік	стать				

Емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва
у Карпатському регіоні

Адреса респондента				Респондент			Освіта	Дата опитування	Примітки (номер телефону)	№ АНКЕТИ
№	вулиця	буд. №	кв. №	ім'я, по батькові	вік	стать				

Бригадир _____
(прізвище, ініціали)

Підпис _____

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ТКС (українською, англійською, словацькою мовами)

	Мова / Language:		
	Українська / Ukrainian	Англійська / English	Словацька / Slovak
1	Анкета (опитувальник)	Questionnaire	Dotazník
2	Багаторівнева вибірка	Sampling, multi-stage	Viacstupňový výber
3	Валідність	Validity	Validita
4	Вибіркова сукупність (вибірка)	Sampling (sample)	Výberová vzorka
5	Випадкова помилка (похибка) вибірки	Sample error, random	Výberová chyba
6	Відкрите питання	Open question	Otvorená otázka
7	Генеральна сукупність	General sample	Základný výber (súbor)
8	Закрите питання	Closed questions	Uzavreté otázky
9	Зважування даних	Weighing data	Váhovanie dát
10	Змінна (ознака)	Sign, indication	Znak
11	Індекс	Index	Index
12	Індикатор	Indicator	Indikátor, ukazovateľ
13	Інструментарій соціологічного дослідження	Instrumentation o sociological research	Inštrumentárium sociologického výskumu
14	Інтегральний показник	The integral indicator	Integrálny ukazovateľ
15	Інтерв'юер	Interviewer	Anketár
16	Квотний відбір	Quota selection, proportional/quota sample	Kvótny výber
17	Кількісне (масове) дослідження	Quantitative (mass) of the study	Kvantitatívne štúdie
18	Кореляція	Correlation	
19	Маршрутний (випадковий) відбір	Routing (random) selection	Náhodný výber
20	Масив даних	Database, data array	Databáza
21	Об'єкт дослідження	Object of research	Objekt výskumu
22	Операціоналізація	Operationalization	Operacionalizácia

23	Інтерв'ю	Personal interview	Osobný rozhovor
24	Пілотажне дослідження (зондаж)	Research pilot (sondage)	Výskumná sonda
25	Полеове дослідження	Field survey	Terénny výskum
26	Порівняльне дослідження	A comparative study	Komparatívna štúdia (porovnávajúca štúdia)
27	Предмет дослідження	Subject of research	Predmet výskumu
28	Прикладна соціологія	Applied sociology	Aplikovaná sociológia
29	Програма дослідження	Program (sociological) research	Program (sociologického) výskumu
30	Репрезентативність результату (даних, вибірки)	Representativeness of the results (data, sample)	Reprezentatívnosť výsledkov (dát, vzorky)
31	Респондент	Respondent	Respondent
32	Рівень досяжності респондентів	The level of accessibility of the respondents, response rate	Úroveň dostupnosti respondentov (response rate)
33	Робоча гіпотеза	Hypothesis test/ working	Pracovná hypotéza
34	Питання-фільтр	Question-and-filter	
35	Соціальне самопочуття населення	Social well-being of the population	Sociálne blaho spoločnosti
36	Типологізація	Typologization	Typologizácia
37	Цільові групи	Target Groups	Cieľové skupiny
38	Шкала оцінки (вимірювання)	Scale of assessment (measurement)	Hodnotiaca škála
39	Якісне дослідження	Qualitative research	Kvalitatívny výskum
40	Багатомірні таблиці розподілу ознак	Multivariate distribution table signs	Multidimenzionálna tabuľková distribúcia znakov
41	Відмова від відповіді	Refused	Odmietnutia
42	Опитування експертів	Interviews with experts	Interview s expertami
43	Експерт	Expert	Expert
44	Фокус-групові інтерв'ю	Focus-group interviews	Interview (rozhovor) s cieľovými skupinami
45	Ціннісні орієнтації	Value orientation	Hodnotová orientácia
46	Чистка масиву	Cleaning array (database)	Očistenie databázy

47	Задачі дослідження	Research objectives	Výskumné ciele
48	Дисперсія	Dispersion (variance)	Rozptyl
49	Цінності	Valuables	Objekty hodnotenia
50	Аналіз даних	Data analysis	Analýza dát
51	Первинні дані	The primary data	Primárne dáta
52	Інструкція інтерв'юєру	Instruction for interviewer	
53	Звіт інтерв'юєра	Report interviewer	Správa anketára
54	Маршрутний лист	Itinerary	Itinerár
55	Щоденник інтерв'юєра	Blog interviewer	Denník anketára
56	Технічний звіт	Technical report	Technická správa
57	Щабель (рівень) відбору	Stage selection	Etapa výberu
58	Обсяг вибірки	Sample size	Veľkosť vzorky
59	Ремонт вибірки	Repair sample	Korekcia vzorky
60	Дизайн-ефект вибірки	Sampling design effect	Efekt výberu vzorky
61	Ймовірний відбір	Probabilistic selection	Probabilistický výber
62	Систематичний відбір	Systematic selection	Systematický výber
63	Районований відбір	Regionalized selection	Regionalizovaný výber
64	Стихийний відбір	Spontaneous selection	Spontánny výber
65	Панельні дослідження	Panel research (studies)	Panelový výskum
66	Обробка даних	Data processing	Spracovanie dát
67	Факторний аналіз	Factor analysis	Faktorová analýza
68	Кростабуляція	Cross tabulation	Krostabulácia
69	Одновимірні таблиці розподілу ознак	Dimensional distribution table signs	Tabuľková dimezionálna distribúcia znakov
70	Одноступенева вибірка	Single-stage sampling	
71	Гніздова вибірка	Cluster sampling	
72	Невипадкова вибірка	Nonrandom sample	
73	Основа вибірки	Sampling error	
74	Похибка вибірки	Sampling error	
75	Систематична похибка вибірки	Systematic sampling error	
76	Опитування	Poll	
77	Соціологічне обстеження	Sociological survey	

ГЛОСАРІЙ

основних понять емпіричного соціологічного дослідження словацько-українського ТКС

Аналіз даних – сукупність дій, що здійснюються дослідником в процесі вивчення отриманих тим чи іншим способом даних з ціллю формування певних уявлень про характер явища, що описується цими даними. У соціології аналіз даних застосовується в основному до аналізу даних масових опитувань. Спочатку аналіз даних практично зводився до прикладних розділів математичної статистики, оскільки об'єктом аналізу були в основному випадкові вибірки з тих чи інших генеральних сукупностей, що і складає предмет математичної статистики. Прикладна математична статистика і в даний час являє собою найбільш обширний розділ аналізу даних. У процесі аналізу даних дослідник найчастіше намагається скоротити їх кількість, прагнучи втратити при цьому якомога менше корисної інформації, потенційно закладеної в них. Робиться це звичайно з допомогою математичних методів. При використанні математичної статистики, наприклад, скорочення кількості даних досягається за рахунок двох взаємодоповнюючих принципів: вибіркового методу і згортки інформації. Перший з них декларує відмову від всієї сукупності даних на користь спеціально організованої їх частини - вибірки, а другий замінює всю вибірку декількома числами - її характеристиками. Такими можуть бути середнє арифметичне і дисперсія, рівняння регресії, застосування факторного аналізу, методів класифікації і т. д. Для отримання подібних характеристик дані піддаються деяким впливам: вони або обробляються, або досліджуються, або аналізуються. Тому процес «згортки» даних називається не тільки їх аналізом, але і їх обробкою.

Анкета – впорядкований за змістом і формою ряд питань і висловлювань, представлений у вигляді опитувального листа. Анкета застосовується для збору емпіричної інформації у формі як усних, так і письмових відповідей респондентів. Питання анкети об'єднані спільною темою дослідження, формулюються і розміщуються в анкеті так, щоб стимулювати респондентів до активної участі в опитуванні, сприяти підвищенню інтересу до його теми, забезпечити одержання достовірної та надійної інформації.

Багатоступенева вибірка – характеризується тим, що на всіх ступенях вибірки здійснюється відбір об'єктів репрезентації, а обстеження одиниць спостереження відбувається на останньому ступені.

Валідність – одна із складових частин надійності соціологічної інформації. Під валідністю соціологічної інформації розуміється міра відсутності в інформації теоретичних помилок, тобто помилок, пов'язаних з не дуже надійними початковими теоретичними передумовами при розробці методології і методики дослідження, з невідповідністю між теоретичною моделлю та емпіричною системою, яка вивчається. Інформацію вважають валідною, якщо дослідник вимірює саме ту властивість об'єкта, яка й повинна бути виміряна.

Вибірка – процес формування вибіркової сукупності. Цей процес, незалежно від того, яка схема відбору застосовується, характеризується наступними елементами: кількістю етапів відбору, типом відібраних об'єктів репрезентації на проміжних ступенях відбору, способом районування відібраних на проміжних ступенях відбору об'єктів репрезентації, способом відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження на кожному ступені і об'ємом вибіркової сукупності (числом одиниць спостереження).

Вибірка випадкова – тип вибірки, який об'єднує декілька видів випадкових вибірок – імовірнісну, систематичну, районувану і гніздову. Для такого типу вибірок характерно, що кожна одиниця спостереження або об'єкт репрезентації, які відбираються з вихідної сукупності, має рівну або майже рівну імовірність потрапляння у вибірку сукупність у порівнянні з іншими елементами цієї сукупності.

Вибірка не випадкова – тип відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження, принцип якого відмінний від випадкового. Це відбувається часто через те, що дослідник не має ні чіткого уявлення, ні достовірної статистичної інформації про генеральну сукупність. Існує кілька видів спрямованого відбору – квотний, метод «основного масиву», спрямований відбір.

Вибірка районувана (стратифікована) – один з видів випадкової вибірки, за якого відбору об'єктів репрезентації передують процедура районування, тобто поділу вихідної сукупності на статистичні або якісно однорідні райони (страти). Райони виділяються таким чином, щоб дисперсія досліджуваних змінних всередині сформованих страт була значно меншою, ніж між ними.

Вибірка систематична (механічна, псевдовипадкова) – вид випадкової вибірки, яка передбачає процедуру відбору кожного k -го об'єкта репрезентації або одиниці спостереження з повного списку вихідної сукупності. Номер першого елемента, з якого починається відбір визначається випадковим чином. Якщо вихідна сукупність елементів структурована, то ця структура відображується і в відібраній вибірковій сукупності.

Вибіркова сукупність – частина об'єктів генеральної сукупності, відібраних спеціальними прийомами для вивчення всієї сукупності, в якій

відтворені закони розподілу ознаки (або ознак) цієї сукупності. Структура вибіркової сукупності має бути близька до структури генеральної сукупності за одним або кількома ознаками.

Випадкові похибки вибірки – похибки, що виникають в силу імовірнісних причин і підкоряються статистичним закономірностям, які при повторних вимірах приймають різні взаємозалежні позитивні або негативні значення. Перш за все, випадкові похибки вибірки викликаються невеликим, порівняно з генеральною сукупністю, обсягом вибірки, випадковими помилками в роботі, що допускаються інтерв'юерами, відмовами і замінами респондентів в ході опитування та ін.

Відмова від відповіді – дія респондента, викликана небажанням відповідати на поставлене запитання або його некомпетентністю, або його необізнаністю з досліджуваною проблемою. На відмову від відповіді респондента може вплинути низка обставин:

- коли інтерв'ю або проводиться у присутності третіх осіб і респондент соромиться озвучити свою власну думку в присутності сторонніх або дуже близьких йому людей;

- коли питання стосується суперечливої проблеми, і по якій в суспільстві або середовищі респондента не сформована єдина думка;

- коли респондента просять поділитися своїми планами або думками, а він вважає це дуже особистим і відмовляється відповідати на поставлене питання і тд.

Генеральна сукупність – сукупність усіх можливих соціальних об'єктів, яка підлягає вивченню і яка може бути вивчена в межах програми соціологічного або маркетингового дослідження. Генеральна сукупність може виступати як в якості конкретної множини об'єктів, що мають свої просторово-часові межі, так і в якості деякої гіпотетичної моделі об'єктів, що містять цікаві для дослідника ознаки.

Гніздова вибірка – вид випадкової вибірки, за якої об'єкти репрезентації або одиниці спостереження, що відбираються, являють собою групи або гнізда більш дрібних об'єктів репрезентації або одиниць спостереження. Гніздами можуть служити різні як територіальні, так і виробничі і соціальні спільноти: регіони, області, адміністративні райони, міста чи підприємства, установи, виробничі бригади, класи та ін.

Дизайн-ефект вибірки – коефіцієнт, який показує співвідношення реально сформованого обсягу вибіркової сукупності до розрахованого об'єму вибіркової сукупності для ймовірнісної вибірки. Існуючі формули розрахунку обсягу вибіркової сукупності справедливі не для всіх типів випадкових вибірок, а тільки для одноступеневих імовірнісних вибірок. Зазвичай розраховується теоретичний обсяг вибіркової сукупності для ймовірнісної вибірки, який при його повній реалізації забезпечує плановану точність - випадкову похибку вибірки. На практиці все відбувається-

ся не зовсім так, як планується. Реально одержувана в ході дослідження вибірка, як правило, менша за обсягом, оскільки частина респондентів, які повинні брати участь в опитуванні з тих чи інших причин не беруть участь в опитуванні (відмови відповідати, відсутність під час проведення опитування тощо) і були замінені іншими респондентами. Оскільки переважна більшість проєктованих дослідниками вибірок не є одноступеневими, то на кожному наступному ступені також виникають похибки вибірки (ми маємо на увазі тільки випадкові похибки вибірки), що веде до зменшення точності кінцевих оцінок вибірки. Дослідник повинен мати можливість прогнозувати значення дизайн-ефекту вибірки для запропонованої стратегії процесу формування вибірки, з метою визначити скільки інтерв'ю необхідно взяти, щоб досягти певного заданого значення проєктованої вибіркової сукупності для ймовірної вибірки. Передбачається, що значення дизайн-ефекту вибірки необхідно враховувати на етапі проєктування вибірки - дизайн-ефект, що виникає на всіх наступних ступенях відбору, і дизайн-ефект від кластеризації - числа одиниць спостереження, що реалізуються в кожній точці опитування. Тоді сумарне значення дизайн-ефекту вибірки дорівнюватиме x добутку значень дизайн-ефекту на проміжних ступенях відбору на значення дизайн-ефекту від кластеризації. Потім дослідник зобов'язаний прогнозувати рівень досяжності (частку недоступних респондентів в теоретичній вибірці) з метою визначити розмір базової вибірки, необхідної для того, щоб взяти приблизну кількість інтерв'ю.

Дисперсія – статистична величина, яка враховує всі значення ознаки і обчислюється як сума квадратів відхилення від середнього, розділена на кількість об'єктів. Також часто використовується корінь квадратний з дисперсії, який називається середньоквадратичним відхиленням. Розмірність цієї величини співвідноситься з розмірністю самої ознаки, тоді як розмірність дисперсії є квадратом розмірності ознаки. У соціології дисперсія використовується для виділення і оцінки внеску окремого фактора в загальну варіацію досліджуваної ознаки. З цією метою проводиться розкладання дисперсії спостережень часткової сукупності на складові, що породжуються незалежними ознаками. Кожна з цих складових дає оцінку дисперсії в загальній сукупності. Для перевірки значущості цих оцінок дисперсії їх порівнюють з оцінкою дисперсії, що спричинюється лише наявністю випадкової складової часткової сукупності.

Розрахунок дисперсії в соціологічному дослідженні застосовується для визначення вибіркової сукупності та помилки вибірки, визначення однорідності досліджуваної сукупності щодо тієї чи іншої ознаки, лежить в основі факторного та інших статистичних методів аналізу соціологічної інформації. Розрахунок дисперсії проводиться таким чином. Розраховані абсолютні індивідуальні відхилення ознаки від середнього значен-

ня зводяться в квадрат. Потім розраховується сума квадратів відхилень індивідуальних значень від середньої по кожній окремо взятій групі ознак. Отримане значення ділиться на чисельність обстежених груп.

Експерт – фахівець в галузі науки, техніки, мистецтва і т.д., що досліджує питання, вирішення якого потребує спеціальних знань. Іншими словами, це особа (група осіб), компетентна в досліджуваному питанні, тобто така, що має чи може з тих чи інших підстав мати спеціальні знання про об'єкт і здатна його оцінювати, а також має досвід вирішення схожих завдань.

Завдання інтерв'юера – документ, наданий інтерв'юеру, в якому описані основні моменти майбутнього опитування. Це дозволить залученим до дослідження інтерв'юерам забезпечити ідентичність умов, в яких буде проводитися опитування. У завданні інтерв'юера описано:

- тематика опитування та цільова аудиторія;
- коментарі щодо заповнення складних питань в анкеті;
- докладна вказівка щодо дотримання всіх переходів до питань і блоків, варіантів відповідей і альтернативних варіантів, які не зачитуються в анкеті;
- правила відбору респондента при квотному методі відбору (інтерв'юер повинен опитувати лише тих осіб, які вказані в завданні / інструкції);
- правила відбору респондента при випадковому методі відбору (інтерв'юер повинен опитувати респондента за датою найближчого, в майбутньому, дня народження серед членів сім'ї до дати візиту інтерв'юера або використання питання-фільтра для відбору респондента);
- правила відбору будинків, квартир та респондентів керуючись детальним описом і детальними прикладами, наведеними в інструкції відповідно до кроку відбору вказаного в завданні;
- комплект документів, який повинен бути представлений інтерв'юеру;
- терміни проведення опитування і здачі заповнених документів.

Завдання дослідження – сукупність конкретних цільових установок, в яких формулюються основні і неосновні (додаткові) вимоги до аналізу та вирішення сформульованої в дослідженні проблеми. У соціологічному дослідженні поділяються головні і логічно пов'язані з вирішенням поставленої проблеми завдання, а також додаткові завдання, які вирішують важливі, але побічні для даного дослідження питання. Завдання в соціологічному дослідженні спрямовані на отримання нового знання про досліджувані факти дійсності, структуру об'єкта, причинно-наслідкові зв'язки та ін. Завдання дослідження повинні бути спрямовані на вирішення питань істинності сформульованих гіпотез і розкривати зміст предмета дослідження. Завдання дослідження є організуючим стрижнем

проведеного дослідження. При можливості уточнення в ході дослідження, завдання дослідження неможливо довільно ігнорувати, оскільки в цьому випадку можливий відхід від сформульованої проблеми.

Зваження даних – приведення даних, отриманих в результаті вибіркового спостереження, у відповідність до даних генеральної сукупності. Не секрет, що в результаті масових опитувань, інтерв'юери іноді відступають по тим чи іншим причинам від правил відбору респондентів - змінюється місце проживання респондентів, їх стать, вік, рід занять та ін. У цьому випадку, завдання дослідника полягає в тому, щоб по одній або декільком контрольованим в дослідженні ознакам привести у відповідність вибірку та генеральну сукупність. Цю процедуру ще можна назвати Ремонт вибірки. Але зважування даних можливе і допустиме в тому випадку, коли дослідник створює шкалу з декількох змінних і якимсь з них хоче приписати більшу вагу із різних міркувань. Так, наприклад, узагальнення значень по декільком змінним з однаковою вагою не завжди буде вдалим, оскільки аналізовані ознаки, на думку дослідника, можуть бути не еквівалентними. Тому деякі з цих ознак повинні отримати більшу вагу. Ваги можуть призначатися ззовні, а можуть виникати з самих даних.

Звіт інтерв'юера – це документ, який кожен інтерв'юер здає після проведеного опитування. У своєму звіті інтерв'юер фіксує з якими труднощами він зіткнувся при проведенні опитування. До таких труднощів можуть відноситися:

- пов'язані з нерозумінням респондентами формулювань окремих питань в опитувальнику;
- основні причини відмов респондентів від інтерв'ю;
- основні причини недосяжності респондентів і тд.

Індекс – агрегований кількісний показник, який узагальнює первинну соціологічну інформацію, отриману під час вимірювання за допомогою однієї або декількох шкал. Соціологічний індекс, з одного боку, є способом агрегування, «стиснення» інформації, подання її у вигляді, зручному для опису і інтерпретації, а з іншого боку, це спосіб переходу від теоретичного до емпіричного рівня дослідження, спосіб конструювання емпіричного індикатора деякого теоретичного поняття.

Індикатор – доступна спостереженню і вимірюванню характеристика досліджуваного об'єкта. У дослідницькій ситуації індикатори «заміщають», виявляють інші характеристики об'єкта, зазвичай недоступні спостереженню і виміру (латентні змінні). Необхідною умовою для вибору індикатора є наявність зв'язку (прямого або непрямого) між індикатором (вчинком або відношенням) і тією характеристикою, яку він, на думку дослідника, повинен виявити (інтерес, думка, задоволеність). З ряду індикаторів, що характеризують досліджуваний об'єкт, вибирають

той, який краще «працює», є більш чутливим, володіє більшою роздільною здатністю.

Емпіричний індикатор дозволяє:

- встановити, як і в якій формі треба підійти до збору даних;
- правильно сформулювати питання у різних видах інструментарію;
- визначити структуру відповідей на питання (шкали, тести).

Інструментарій соціологічного дослідження – набір спеціальних документів (опитувальні листи, картки, інструкції для інтерв'юерів і бригадирів, завдання для інтерв'юерів, форми звітності тощо), за допомогою яких реалізується обраний дослідником метод збору первинної соціологічної інформації і здійснюється збір і обробка емпіричних даних про досліджуваний об'єкт. До інструментарію соціологічного дослідження відносяться: а) інструменти по збору первинної соціологічної інформації (опитувальники, картки, маршрутні листи, кодувальні таблиці та ін), б) засоби для первинної обробки даних (кодувальні листи, інструкції для операторів і тд.); в) інструкції, пам'ятки, класифікатори для виконавців; г) інструкції з чищення масивів даних, їх зважування, схеми аналітичних звітів та макети для презентації даних і тд. Інструментарій соціологічного дослідження має бути ретельно відпрацьований відповідно до програми дослідження, вимог застосування даного методу збору первинної інформації і апробований під час пробного (пілотажного) дослідження.

Інтегральний показник – це показник, який оцінює яке-небудь складне соціальне явище комплексно або в цілому. Так, наприклад, інтегральний індекс соціального самопочуття оцінює задоволеність опитуваних в кількох сферах соціальної життєдіяльності індивіда. Тому він і виступає у ролі інтегрального показника.

Інтерв'ю – вид опитування, під час якого інтерв'юер в особистому або в телефонному контакті з респондентом ставить усні запитання з метою збору соціологічної інформації. У ході інтерв'ю між інтерв'юером і респондентом виникає безпосередня соціально-психологічна взаємодія, що може істотно вплинути на якість зібраної соціологічної інформації. Та обставина, що отримана в процесі інтерв'ю інформація формується, уточнюється в процесі спілкування сторін, на відміну від інших методів збору інформації, висуває особливі вимоги до методології аналізу і узагальнення даних. Це стосується, з одного боку, необхідності урахування можливості впливу цільових установок інтерв'юерів на поведінку і думки опитуваних. З іншого боку, безпосереднє спілкування з опитуваним створюють умови, що полегшують розуміння респондентами сенсу запитань і отримання більш достовірної та обґрунтованої інформації.

Інтерв'юер – особа, що здійснює збір первинної соціологічної інформації методами усної вербальної комунікації. Функції інтерв'юера за-

лежать від особливостей дослідження та різновиду інтерв'ю. У повному обсязі інтерв'юер здійснює такі функції:

- відбирає респондентів;
- забезпечує ситуацію інтерв'ю;
- задає питання, а при необхідності уточнює питання або, за спеціальними вказівками, використовує візуальний допоміжний матеріал (картки);
- спостерігає за поведінкою опитуваного і фіксує враження від цієї поведінки;
- при необхідності редагує запис інтерв'ю;
- заповнює бланки звітної документації;
- забезпечує конфіденційність отриманої інформації;
- своєчасно здає виконану роботу.

Ймовірнісний відбір – такий відбір, за якого, по-перше, кожна одиниця генеральної сукупності зберігає рівну або майже рівну ймовірність бути відбраною у вибірку сукупність і, по-друге, сформована таким чином вибірка сукупність повинна бути досить великого обсягу. При такому відборі елементи генеральної сукупності представлені у вибірці з ймовірностями, близькими до відповідних значень у генеральній сукупності. Отже, в вибірковій сукупності немов би відтворюється закон розподілу ознак генеральної сукупності, що нас цікавлять. У теорії вибіркового методу виділяються два різновиди ймовірнісних відборів: повторні і безповторні. Вони різняться між собою не тільки технікою відбору одиниць з генеральної сукупності, але і ступенем точності результатів. При повторному відборі одиниці сукупності протягом всього процесу відбору зберігають однакову ймовірність потрапляння у вибірку сукупність. Це досягається поверненням відібраних одиниць в генеральну сукупність. При безповторному відборі ймовірність попадання одиниць у вибірку сукупність постійно зростає, оскільки відібрані одиниці вже не беруть участь в подальшому відборі.

Квотна вибірка – вид не випадкової (спрямованої) вибірки, при якому відбір одиниць спостереження здійснюється за методом квот. Квоти формуються на основі статистичних даних про соціально-демографічні та інші характеристики генеральної сукупності. Таким чином, сформована вибірка являє собою мікромодель генеральної сукупності, абсолютно тотожну за параметрами квоти.

Кількісне дослідження – вид соціологічного дослідження, який дозволяє пояснити досліджувані соціальні закономірності на рівні опису емпіричних залежностей в обмеженому просторі часу. До кількісних досліджень відносяться: масове анкетне опитування, масове інтерв'ювання (як очне, так і заочне), які дозволяють збирати й аналізувати великі масиви даних. У кількісних дослідженнях основна частина запитань

у інструментарії представлена в стандартизованому вигляді - у вигляді закритих і напівзакритих запитань.

Кореляційний аналіз – сукупність методів статистичного аналізу залежностей між змінними величинами, пов’язаними за типом кореляції. Кореляційний аналіз дозволяє соціологу вирішувати наступні завдання:

- визначати тісноту і значущість взаємозв’язку між змінними;
- оцінювати ступінь однобічного впливу однієї з змінних або групи змінних на з’ясовану ознаку, при фіксованих рівнях всіх інших змінних;
- виявляти взаємний вплив однієї із змінних і пояснюваної ознаки при фіксованому рівні всіх інших змінних;
- дізнаватися міру зв’язку пояснюваної ознаки з сукупністю змінних.

Кореляція – це такий зв’язок змінних, при якому одному значенню однієї ознаки відповідає кілька значень іншої, що відхиляється в ту або іншу сторону від середнього свого значення. Кореляція буває позитивною або негативною. Перша описує ситуацію, в якій при збільшенні однієї змінної збільшується і інша. Друга - ситуацію, в якій змінні змінюються обернено пропорційно: одна збільшується, а інша зменшується. Кореляція може вимірюватися статистично, коефіцієнтом кореляції або коефіцієнтом асоціації, подібних форм існує безліч. Більшість з них зосереджена на лінійному зв’язку - зміна однієї змінної прямо пропорційна зміні іншої. При відсутності кореляції говорять, що змінні мають статистичну незалежність. Але наявність кореляції не має на увазі наявність причинних зв’язків між досліджуваними явищами. Між змінними іноді виявляються фальшиві зв’язки, тому потрібні інші докази для обґрунтування висновку про вплив однієї змінної на іншу.

Крос-табуляція – надання даних у вигляді двовимірних таблиць розподілу, в яких значення однієї змінної співвідносяться зі значеннями іншої. До однієї групи належать спостереження з однаковими значеннями змінних, які в подібних випадках часто називають факторами. Мета крос-табуляції змінних полягає в з’ясуванні зв’язку між ними. Такого роду аналіз може бути продовжений за допомогою введення додаткових змінних. Таблиці, що представляють крос-табуляцію змінних, зазвичай називаються таблицями спряженості.

Маршрутний лист – це завдання інтерв’юєру опитати певну кількість респондентів, яких він відбирає в житлових будинках в межах однієї вулиці (частини вулиці). Схема побудови маршруту та відбору респондента описана в інструкції інтерв’юєра. У маршрутному листі для інтерв’юєра зазначено назву вулиці, на якій має проводитися опитування і кількість респондентів, яких він повинен опитати на цій вулиці. У маршрутному листі фіксується найбільша загальна схема відбору житлових будинків, квартир та основні принципи відбору респондентів у відібраних сім’ях. Інтерв’юєр зобов’язаний попередньо пройти по вказаній вулиці та ви-

значити загальну кількість на ній житлових будинків і загальну кількість квартир у кожному будинку. Лише потім, використовуючи схему відбору та зібрану інформацію по даному маршруту, інтерв'юер приступає до визначення будинків і квартир, в яких буде проводитися опитування.

Масив даних – сукупність інформаційних даних, структурованих за певними правилами, що передбачають наявність уніфікованої системи опису, зберігання інформації та маніпулювання з нею незалежно від прикладних програм. Є інформаційною моделлю предметної області, звернення до масивів даних здійснюється за допомогою спеціальних програм обробки даних.

Обробка даних – комплекс процедур, спрямованих на перетворення і узагальнення даних соціологічного дослідження. Зазвичай до обробки даних відносять процедури перевірки та кодування заповненого інструментарію, в тому числі пропущених значень; введення даних в комп'ютер; перевірки та виправлення введених даних; перекодування і перетворення змінних; перевірки репрезентативності вибірки і, при необхідності, її зважування; найпростіші процедури статистичного аналізу даних - побудова розподілів частот і таблиць спряженості. Програмне забезпечення обробки даних, в тому числі найбільш популярний серед соціологів статистичний пакет SPSS, надає можливість зберігати, разом з даними дослідження, й виводити на друк тексти запитань анкети і відповідей на них. Як правило, це робиться за допомогою присвоєння «міток» змінним і їх окремим значенням. Створення таких міток також входить до числа процедур обробки даних. Статистична обробка даних передбачає в першу чергу отримання найважливіших кількісних характеристик вибірки, одномірних розподілів і всіляких таблиць; розрахунок помилок вибірки за найважливішими показниками; оцінювання характеристик генеральної сукупності; аналіз зв'язків між змінними, рішення прикладних задач і перевірку гіпотез дослідження. Це може вимагати застосування досить складних методів статистичного аналізу - кореляційного, регресійного, дисперсійного, факторного, кластерного та інших.

Об'єкт дослідження – певна область соціальної реальності, включена в процес наукового пізнання. На відміну від предмета дослідження, об'єкт дослідження за своїми емпіричними властивостями не залежить від дослідника. В одному і тому ж об'єкті дослідження може бути виділено безліч предметів дослідження, що диктується науково-пізнавальними і практичними цілями. Виділення об'єкта соціологічного дослідження здійснюється на основі аналізу проблеми дослідження. В якості об'єкта дослідження вибирається та область соціальної реальності, яка містить у собі суперечність, укладену в проблемній ситуації дослідження. На емпіричному рівні об'єктом дослідження виступають реальні, локалізовані в просторі та часі соціальні об'єкти

Обсяг вибірки – загальне число одиниць спостереження, включене у вибірку сукупність. Обсяг вибірки визначається:

- завданнями дослідження і сформульованими робочими гіпотезами;
- ступенем однорідності генеральної сукупності з точки зору досліджуваних властивостей;
- величиною довірчої ймовірності, з якою інформація, отримана в вибіркової сукупності, екстраполюється на всю генеральну;
- необхідною точністю результатів, тобто величиною граничної випадкової помилки репрезентативності.

Одноступенева вибірка – вибірка, в якій на першому ступені відбору об'єкти репрезентації та одиниці спостереження збігаються. Як правило, такі вибірки застосовуються у випадках, якщо генеральна сукупність має порівняно невеликий обсяг.

Ознака (змінна, характеристика) – деяка загальна для всіх досліджуваних об'єктів (одиниць спостереження) властивість, конкретний прояв якої (значення ознаки) змінюється від об'єкта до об'єкта і може бути змінена, тобто кожному об'єкту, що розглядається як носій згаданої властивості, може бути приписаний певний математичний конструкт (наприклад, число). Саме сукупності значень ознаки найчастіше служать тими математичними моделями соціологічних даних, які є результатами вимірювання в соціології. Прикладами ознак можуть служити: стать, вік, освіта, професія, матеріальне положення респондента, його задоволеність тими чи іншими сторонами соціальної дійсності і тд. При інтерпретації значень тієї чи іншої ознаки необхідно мати на увазі, що дуже часто саме поняття ознаки є наслідком певного бачення соціологом досліджуваних об'єктів, що семантика цих значень залежить від сприйняття респондентом відповідного питання опитувальника (і може бути різна для різних груп респондентів) і т.д.

Операціоналізація понять – специфічна наукова процедура встановлення зв'язку концептуального апарату дослідження з його методичним інструментарієм. Вона об'єднує в єдине ціле проблеми формування понять, техніки вимірювання та пошуку соціальних індикаторів. Операціоналізація - дозволяє встановити, про що слід збирати соціологічні дані. При цьому процедура операціоналізації понять проходить наступні етапи:

1. Перетворення вихідного поняття в показники.
2. Перетворення показників в змінні.
3. Перетворення змінних в індикатори.
4. Визначення методів збору шуканих даних.

Опитування – метод збору первинної соціологічної інформації, який передбачає очне або заочне спілкування дослідника з респондентом, в

процесі якого респондент відповідає на питання, зміст яких представляє перелік завдань, які необхідно вирішити в процесі даного опитування. У ході проведеного опитування передбачається статистична обробка отриманої інформації та її інтерпретація.

Опитування експертів – метод отримання соціологічної інформації шляхом опитування експертів. Опитування експертів використовується при визначенні проблем, цілей, об'єктів, процедур і методик збору первинної інформації, критеріїв досліджень, засобів забезпечення надійності соціологічної інформації, для операціоналізації окремих категорій і т.д. Підвищення об'єктивності результатів оцінок експертів досягається цілим рядом логічних і статистичних процедур підбору фахівців, організації їх опитування, обробки результатів експертизи. Для підготовки процедури опитування експертів зазвичай формується група фахівців. У її завдання входять:

- а) постановка проблеми, визначення цілей і завдань опитування, її кордонів, основних етапів;
- б) розробка процедури опитування;
- в) відбір експертів, перевірка їх компетентності та формування груп експертів;
- г) проведення опитування і узгодження оцінок;
- д) формалізація отриманої інформації, її обробка, аналіз та інтерпретація.

Основа вибірки – безліч всіх одиниць вихідної сукупності, придатних для подальшого відбору одиниць спостереження або об'єктів репрезентації. Поняття «основа вибірки» має більш вузьке значення ніж поняття «генеральна сукупність», так як не всі одиниці генеральної сукупності можуть цікавити дослідника (наприклад, особи психічно хворі, або люди без певного місця проживання - бомжі та ін) або бути практично недоступними для опитування (наприклад, військовослужбовці строкової служби, особи, які перебувають у місцях ув'язнення і т.д.). Основа вибірки повинна бути не тільки теоретично визначена, але й описана за допомогою конкретних показників і ознак. Ідеальний варіант - коли існують статистичні показники, що описують вихідну сукупність за показниками або ознаками, що цікавлять дослідника.

Панельне дослідження – дослідницька техніка, відома також під назвою лонгітюдного дослідження; полягає в зборі даних з використанням однієї і тієї ж вибірки через певні інтервали часу. Використання панелей (одних і тих же груп респондентів) ефективно при дослідженні тенденцій та наслідків будь-яких змін. Труднощі, що виникають у даному випадку, пов'язані з початковим формуванням вибірки, оскільки досить складно знайти людей, згодних брати участь в довгостроковому дослідженні. Основна складність полягає в необхідності підтримки відповід-

ності вибірки дослідницьким вимогам, що є справжньою проблемою. Це пояснюється тим, що респонденти, які входять до складу панелі, можуть втратити властивість репрезентативності по відношенню до досліджуваного населення по простій причині участі в дослідженні; а також з недовговічністю вибіркової сукупності внаслідок переміщень респондентів, їх смерті або втрати інтересу до дослідження.

Первинні дані – необроблені дані, отримані в ході проведення соціологічного дослідження. Первинні дані можуть являти собою сукупність інформаційних даних, структурованих за певними правилами, що передбачають наявність уніфікованої системи опису, зберігання інформації та маніпулювання нею незалежно від прикладних програм. Є інформаційною моделлю предметної області, звернення до первинних даних здійснюється за допомогою систем управління базами даних.

Пілотажне дослідження – один з етапів соціологічного дослідження, що слідує за етапом розробки методики збору даних та передує етапу «польового» дослідження цієї методики для отримання первинної соціологічної інформації. Мета пілотажного дослідження полягає в отриманні знання про адекватність методики збору, даним поставленим цілям і завданням дослідження, та особливостям дослідницької ситуації. Пілотажні дослідження, як правило, проводяться на невеликих вибірках, що дозволяють виявити найбільш ймовірні джерела можливих систематичних помилок.

Питання-фільтр – вживається в тих випадках, коли шукана інформація може бути отримана не від усієї сукупності опитуваних, а тільки від певної її частини. Як правило, бесіда інтерв'юера з респондентом починається саме з цього питання. Але можливі випадки, коли питання-фільтр використовується в середині опитування, коли у дослідника виникає потреба в подальшому ставити питання тільки тим респондентам, які, на його думку, можуть компетентно продовжити подальшу розмову.

Питання відкрите – різновид формулювання питання, при якій логічна структура питання включає тільки спонукальну частину і предикат питання (предмет дослідження), але не включає спеціально розробленої відповідної частини. Область можливих і очікуваних відповідей задається смисловим змістом ключових слів спонукальної частини питання. Зумовленість відповіді на питання залежить тільки від позначення предиката питання і від точності його адресації (врахування інформованості респондента, його компетентності, бажання відповідати), від оцінки респондентом гостроти питання і інших соціально-психологічних характеристик. Респондент самостійно формує відповідь на питання, тобто вплив дослідника на процес формування відповіді в даному випадку значно менше, ніж при використанні закритого питання.

Питання закриті – різновид формулювання питання, що містить можливі варіанти відповідей, з яких респонденту пропонується за заданим критерієм вибрати один або декілька варіантів. Логічна структура закритого питання включає спонукальну частину, що містить власне предмет (предикат) питання, і частину, що містить очікувані, можливі варіанти відповідей. У сучасних опитуваннях закриті питання переважають з кількох причин, що мають переважно організаційно-економічний характер. Закриті питання вважаються зручними при зборі даних, оскільки збільшують заповнюваність опитувальників, скорочуючи число невідповідей; дозволяють кодувати відповіді респондентів для машинної обробки; стандартизують відповіді респондентів, дозволяючи отримати розподіл відповідей в заздалегідь заданому числі позицій.

Польове дослідження – вивчення об'єкта дослідження в природних «польових» умовах, в соціальному контексті його повсякденного життя. Польове дослідження є етапом соціологічного дослідження, на якому здійснюється збір первинної соціологічної інформації. На відміну від експериментального дослідження, коли поведінка людей вивчається у штучно створеній ситуації і де здійснюється певний контроль над умовами, при польовому дослідженні соціальний об'єкт вивчається в природних умовах і втручання дослідника в ситуацію спостереження зводиться до мінімуму. В ході польового дослідження виникають труднощі, пов'язані з аналізом причинних зв'язків. Тому польове дослідження припускає застосування різноманітних і складних методик збору первинної інформації та вимагає від дослідників і залучаються до дослідження осіб з високою кваліфікацією.

Порівняльні дослідження – систематичний аналіз даних про варіації характеристик соціальних об'єктів, що порівнюються, під впливом різних змінних:

- а) політичного характеру: інтернаціональні порівняльні дослідження;
- б) соціально-демографічного характеру: міжнародні, міжрегіональні та ін. порівняльні дослідження;
- в) культурологічного характеру: міжкультурні порівняльні дослідження.

Крім релевантності теоретико-методологічної схеми дослідження, що включає концептуальне обґрунтування порівняльності соціальних об'єктів різного рівня від соціальної макросистеми до груп та складових індивідів, еквівалентності і однорівневості понять і показників, в порівняльних дослідженнях повинні бути вирішені численні питання методики. Так, наприклад: однорідність методичного забезпечення порівняльних досліджень, - близька репрезентативність масивів даних, що порівнюються, отриманих шляхом опитування, - еквівалентність се-

мантики опитувальних листів при можливому розходженні індикаторів, обумовленому різним соціальним контекстом, і тд.

Похибки вибірки – викликані різними причинами відхилення вибіркової оцінки ознак від відповідних їм ознак в генеральній сукупності. За характером впливу на вибірку оцінку досліджуваних ознак розрізняються випадкові і не випадкові (спрямовані) помилки вибірки.

Предмет соціологічного дослідження – істотні властивості і відносини об'єкта дослідження, пізнання яких особливо важливе для вирішення теоретичної чи практичної проблеми. На відміну від об'єкта дослідження, зміст якого не залежить від дослідника, предмет дослідження є результатом взаємодії дослідника і об'єкта пізнання. Формування предмета дослідження зумовлено як властивостями об'єкта, так і характером проблем, що стоять перед соціологом, рівнем наукових знань і засобів пізнання, якими він володіє. Предмет соціологічних досліджень передбачає об'єкт дослідження, але не збігається з ним. Один і той самий соціальний об'єкт може вивчатися з метою вирішення різних наукових проблем. Предмет соціологічних досліджень позначає межі, в межах яких об'єкт вивчається в даному конкретному дослідженні.

Прикладна соціологія – сукупність теоретичних моделей, методологічних принципів, методів і процедур дослідження, а також соціальних технологій, конкретних програм і рекомендацій, орієнтованих на практичне застосування, досягнення реального соціального ефекту. Часто прикладну соціологію називають також «проблемно орієнтованою» або «орієнтованою на клієнта», а в той час як академічну соціологію вважають фундаментальною, базисною, чистою, орієнтованою на пізнання соціальних законів і закономірностей. Прикладна соціологія - це соціологічна робота, зроблена для когось. Зазвичай це клієнт або замовник: урядові організації, державні установи, приватні фірми та ін. Прикладна соціологія відрізняється від академічної не тільки змістом і характером наукової діяльності. Головне тут - орієнтація на практичну користь, а не на приріст знання, науковий внесок у фундаментальні відкриття.

Програма соціологічного дослідження – виклад теоретико-методологічних передумов, загальної концепції дослідження у відповідності з основними цілями роботи, що здійснюється і гіпотез дослідження із зазначенням правил процедури, а також логічної послідовності операцій для перевірки гіпотез. Розробка програми дослідження починається з формулювання проблемної ситуації як деякої суперечності між усвідомленням науково-пізнавальної або практичної потреби і незнанням способів її задоволення. Відповідно основна мета дослідження визначається як теоретико-прикладна або переважно прикладна. У відповідності з метою формулюються більш конкретні задачі і уточнюється об'єкт і предмет дослідження. Значне місце в програмі дослідження займає розгляд основних

понять, в яких описується соціальна проблема і дається їх інтерпретація, тобто переклад семантики понять на мову, фактів і соціальних показників, що підлягають емпіричному спостереженню. У програмі досліджень визначаються методи та процедури реєстрації істотних властивостей і явищ, для встановлення очікуваних фактів (інструментарій дослідження).

Ремонт вибірки – процедура приведення структури реалізованої в процесі дослідження вибіркової сукупності у відповідність до структури генеральної сукупності за однією або кількома контрольованими ознаками. Контрольованими ознаками повинні виступати тільки ті ознаки, які тісно скорельовані з предметом дослідження.

Репрезентативність – властивість вибіркової сукупності відтворювати характеристики генеральної сукупності. Іншими словами, те, що вибірка є репрезентативною означає, що з деякою помилкою розподіли ознак, що вивчаються в вибірковій сукупності, можна ототожнити з їх дійсними розподілами у генеральній сукупності. На мові статистики це означає, що можливо знайти оцінки параметрів генеральної сукупності.

Респондент – учасник соціологічного дослідження (опитування або спостереження), виступаючий в якості джерела первинної інформації про досліджувані процеси та явища. Респондент має низку властивостей, кожна з яких може впливати на якість інформації, що збирається, і тому вони мають бути взяті до уваги при розробці програми соціологічного дослідження. Перш за все це:

- компетентність;
- зацікавленість брати участь в опитуванні і відповідати на поставлені питання.

Це в значній мірі може вплинути на якість інформації, що збирається і, відповідно, на кінцевий результат дослідження. Тому, в інструментарії часто використовуються питання, що дозволяють оцінити щирість респондента і його бажання давати достовірні відповіді.

Рівень досяжності респондентів – співвідношення кількості досягнутих в дослідженні респондентів до запланованої кількості респондентів. Рівень досяжності залежить від багатьох причин:

- від кількості візитів інтерв'юера до респондента - чим більше візитів до респондента здійснює інтерв'юер, тим більш високою стає досяжність;
- часу відвідування респондента. Якщо інтерв'юер відвідує респондента в ранкові години або вдень, у нього менше шансів застати респондента вдома, оскільки він в цей час може працювати;
- від можливості вільно ввійти в житлове приміщення. В даний час, особливо в міській місцевості в багатьох будинках встановлені або кодові замки, або в під'їздах чергують консьєржі, що суттєво заважає інтерв'юерам вільно відвідувати респондентів і тд.

Робоча гіпотеза – припущення, висунуте в якості можливого пояснення соціальних явищ, що вимагає верифікації та теоретичного обґрунтування для того, щоб стати науковою істиною. Робоча гіпотеза визначає планування наукового пошуку, перш за все отримання емпіричної інформації, вивчення якої підтверджує або спростовує теоретичне припущення.

Систематичні похибки вибірки – похибки, допущені в ході реалізації дослідницького плану, природа і характер яких вивчені, а результати вимірювання можуть бути уточнені шляхом внесення поправок. Систематичні помилки є наслідком дії (в одних і тих же умовах) певної причини або невеликого числа причин, які спотворюють отриману інформацію в певному напрямку, причому ці причини піддаються вивченню.

Соціальне самопочуття – це інтегративна емоційно забарвлена оцінка людиною соціальної дійсності та свого місця і ролі в ній, з урахуванням актуальної життєвої ситуації, а також особистої та громадської перспективи. Соціальне самопочуття є показником ставлення людей до сформованої суспільної ситуації, їх соціально-адаптивних ресурсів і готовності підтримувати певний курс розвитку соціально-економічних і політичних процесів або протидіяти цьому курсу, якщо він суперечить їх інтересам і призводить до послідовного погіршення основних показників соціального самопочуття. Соціальне самопочуття - це інтегральний показник, в якому знаходять відображення основні сфери соціальної життєдіяльності людини.

Соціологічне дослідження – один із способів отримання інформації виключно соціологічними методами і прийомами, суть якого полягає в свідомій концентрації зусиль дослідницького колективу на вирішенні досить обмеженого і заздалегідь досить строго певного числа завдань та проблем. Соціологічні дослідження неодмінно спрямовані на вирішення тих чи інших проблем методологічного або методичного характеру, що в кінцевому підсумку призводить до розширення сфери соціологічного знання. У соціології виділяються дослідження: теоретичні, емпіричні та методологічні; фундаментальні та прикладні; лонгітюдні, панельні і повторні; та ін.

Соціологічне обстеження – процедура збору соціологічної інформації, яка передбачає проведення опитувань населення, вивчення громадської думки, експрес-опитування та ін. Подібні обстеження використовуються в суто практичних цілях і спрямовані на пошук факторів впливу на реальну поведінку та мотивацію опитуваних, вивчення їх ціннісних орієнтацій і установок в реальних соціальних умовах. Подібні опитування не ставлять перед собою мету вирішення ні методологічних, ні методичних проблем.

Стихійний відбір – є одним з видів невиваженого (спрямованого) відбору. При побудові вибіркової сукупності методом стихійного відбо-

ру дослідник не має можливості забезпечити відповідність вибіркової і генеральної сукупностей по низці ознак, що тісно корелюють з предметом дослідження. Основними чинниками, що визначають природу стихійного відбору, є готовність дослідника мати справу з максимально доступними для нього одиницями сукупності (фактор доступності) і його прагнення гарантувати в умовах обмежених ресурсів вихід на одиниці сукупності, які володіють шуканими ознаками (фактор цілеспрямованості). Перший фактор означає, що дослідник готовий погодитися з тим, що рішення про включення у вибірку належить потенційному респонденту. Другий фактор передбачає, навпаки, що зазначене рішення належить досліднику. Існує декілька різновидів стихійного відбору.

1. Так званий **«відбір першого зустрічного»**. Інтерв'юер проводить опитування тих респондентів, яких він зустрів, нібито випадково, на вулицях або в інших багатолюдних місцях населеного пункту. Але при організації такого відбору велике значення має час і місце проведення опитування, оскільки в різний час і в різних місцях дослідник стикається з різними категоріями респондентів.

2. Відбір **«собі подібного»**. Дослідник підбирає для опитування або спостереження респондентів зі свого оточення. При такому відборі вибірка сукупність буде зміщена порівняно з вихідною сукупністю по одному або низці істотних ознак.

3. **Пресові та поштові опитування** - це опитування, проведені за допомогою анкет, опублікованих у пресі, або анкет розісланих поштою конкретній особі з проханням самостійно заповнити дану анкету та відіслати її назад дослідникам. При таких опитуваннях рішення про включення у вибірку беруть самі респонденти, що докорінно змінює трактування отриманих даних, оскільки в опитуванні бере участь найбільш соціально активна їх частина.

4. Відбір респондентів методом **«снігової кулі»** в основному застосовується тоді, коли інтерв'юерам дуже важко відшукати необхідного за квотами опитуваних. Це можуть бути, наприклад, респонденти дуже рідкісних професій або експерти вищої кваліфікації. У цьому випадку, інтерв'юеру необхідно знайти одного респондента з необхідними йому параметрами, опитати його і в завершенні поцікавитися - чи не знає він (опитаний) як йому (інтерв'юеру) знайти людину (або кількох осіб) з аналогічними характеристиками. Як правило, подібна тактика виправдовує себе при проведенні експертного опитування.

Ступінь відбору – один з елементів процедури процесу формування багатоступеневої вибірки, який описує етап, на якому відбувається відбір або об'єктів репрезентації, або одиниць спостереження. На перших ступенях багатоступеневої вибірки відбираються різні об'єкти репрезентації, співвідносні за принципом «матрьошки». Наприклад: республі-

ка - область - район - мікрорайон - квартал - будинок - квартира - сім'я. На останньому етапі відбору відбираються одиниці спостереження (респонденти, окремі колективи та ін.) Якщо ж на першій ступені з генеральної сукупності відбираються безпосередньо одиниці спостереження, вибірка є одноступеневою. Багатоступінчастий відбір, заснований на відборі природних одиниць (географічні регіони, політико-адміністративні одиниці, підприємства, установи, навчальні заклади тощо), володіє більшою економічністю, чим відбір одноступеневий. Крім того, при такому підході проведення вибіркового обстеження може бути полегшено скороченням територіальних кордонів обстеження, а також і іншими спрощеннями. Багатоступенева вибірка, разом з перевагами, має недоліки. Так, погрішності, допущені в процесі організації наступних ступенів, вже ніяк не можна відкорегувати. Якщо припустити, наприклад, що перша ступінь охоплює неповну кількість до того ж неоднорідних по відношенню один до одного одиниць (щодо мети дослідження), то в результаті дослідження можуть виникнути значні спотворення. При формуванні багатоступеневої вибірки необхідно, перш за все, переконатися, чи не утворилися помилки зсуву, які являють собою найбільш поширений вид помилок в соціологічному дослідженні. При цьому слід врахувати, що помилки репрезентативності майже неможливо точно визначити для багатоступеневої вибірки. При її використанні ускладнюється обчислення теоретичних помилок репрезентативності, до того ж значно зростає величина помилок репрезентативності в порівнянні з одноступеневою вибіркою, оскільки ці помилки автоматично з'являються на кожному ступені відбору.

Технічний звіт – документ, підготований керівником польового напряму і який включає в себе загальну специфікацію проведених польових робіт:

- оцінку репрезентативності даних на рівні кожного з регіонів;
- метод збору первинної соціологічної інформації;
- тип вибірки, а також типологізацію основних макрорегіонів;
- результати проведеного контролю роботи інтерв'юерів;
- результати введення й обробки даних;
- причини відмов і недосяжності (їх кількість).

Типологізація – метод соціологічного дослідження, в основі якого лежить виявлення подібності та відмінності множини соціологічних об'єктів, пошук надійних способів їх ідентифікації, стійких сполучень властивостей соціальних явищ у системі змінних, їх групування за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі. Результатом типологізації є виділення певних типів соціальних явищ.

Факторний аналіз – група методів дослідження структури і зниження розмірності простору змінних. Модель факторного аналізу при-

пускає, що значення будь-якої вимірюваної змінної залежить від невеликого числа латентних (прихованих) факторів. Основною метою факторного аналізу є визначення латентних факторів за результатами реальних вимірів, і зниження розмірності за рахунок заміни набору вихідних змінних виділеними чинниками. У більшості випадків, передбачається, що фактори статистично незалежні, тобто не корелюють один з одним. Весь процес проведення факторного аналізу можна описати наступними етапами. Перший спрямований на одержання матриці кореляцій, в якій кожна змінна в сукупності даних співвіднесена з усіма іншими. Наступний крок - витяг факторів з метою визначення мінімального числа факторів для адекватного пояснення спостережуваних кореляцій між первинними змінними. Якщо їх число близьке до початкових змінних, то сенс в факторному аналізі невеликий. Мета третього (факультативного) кроку - обертання - полягає у встановленні більш простих факторів, що легко інтерпретуються. Якщо отримана модель задовольняє дослідника, то на четвертому етапі обчислюються значення коефіцієнтів для кожного фактора кожного випадку в сукупності даних. Факторні значення можуть використовуватися в подальших дослідженнях.

Фокус-групове інтерв'ю – соціологічне інтерв'ю, засноване на використанні реальної групової динаміки в штучно створеній групі для виявлення специфіки та особливостей уявлень якоїсь соціальної групи про об'єкт дослідження. Метод фокус-групового інтерв'ю з успіхом використовують при дослідженні причин соціальної напруженості в суспільстві, а також для здійснення соціального прогнозування (діагностика соціальних проблем і моделювання розвитку соціальних процесів, а також при методологічному забезпеченні соціологічних досліджень (перевірка гіпотез, пілотаж інструментарію). Оптимальним числом учасників фокус-групи є 7-10 чоловік. Як показує практика, при меншій кількості людей саме дослідження перетворюється в набір індивідуальних інтерв'ю. Основною вимогою при формуванні групи є її гомогенність за певним критерієм, що впливає з мети дослідження. Кожна фокус-група триває в середньому від 1,5 до 3 годин в залежності від обставин. Велика тривалість небажана через надмірну втому її учасників. Обов'язковою при проведенні будь-якої фокус-групи є фіксація всього, що відбувається за допомогою аудіо-та / або відеотехніки. Вибір способу фіксації залежить від конкретної ситуації. Знятий матеріал може служити декільком цілям: використовуватися для подальшої розшифровки і написання письмового звіту; для надання замовнику у вигляді своєрідного звіту відеозаписів найбільш цікавих моментів фокус-групи; нарешті, перегляд відеозапису дозволяє самому вченому, побачивши себе з боку, скорегувати надалі свою роботу.

Цільова група соціологічного дослідження – група людей, що виступає об'єктом соціологічного дослідження, і яка акумулює в собі вла-

стивості і ознаки, які найбільшою мірою цікавлять дослідника. Цільовою групою може виступати соціальна, вікова, професійна, група людей за інтересами і тд.

Цінності – набір стандартів і критеріїв, яких людина дотримується в житті. Цінності - це уявлення людини про значущість для неї різних явищ, предметів, про головні цілі життя, праці, а також про засоби досягнення цілей. Цінності - переконання з приводу цілей, які необхідно досягти, уявлення індивідів або груп людей про те, що бажано, прийнятно, добре чи погано. Відмінності в цінностях є ключем до розуміння культур. На індивідуальні цінності сильний вплив робить специфіка даної культури - значущість явищ, предметів і процесів як зразків, прийнятих в даному середовищі, за допомогою яких люди співвідносять свої взаємодії в соціальній спільноті. Система соціальних цінностей виступає як загальноприйнята в даній організації система зразків, за допомогою яких люди співвідносять і опосередковують свої взаємодії один з одним і за допомогою яких систематизується їх соціальний досвід. Вона створює в індивіда та групи нахил до певної поведінки і підстава для його оцінки.

Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які розділяються особистістю, що виступають в якості цілей у житті і основних засобів їх досягнення і тому набувають функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки індивідів. У соціології акцентується увага, по-перше, на виявлення залежності ціннісних орієнтацій індивіда від соціально-економічних і соціокультурної природи суспільства і об'єктивних умов предметної діяльності суб'єкта. По-друге, підкреслюється особливість ціннісних орієнтацій як соціальних установок вищого рівня, які співвідносяться з цілісністю способу життя особистості від соціальних установок співвідносних з окремими соціальними об'єктами і ситуаціями, що регулюють окремі вчинки індивіда. Будучи відображенням фундаментальних соціальних інтересів особистості ціннісні орієнтації виражають суб'єктивну суспільну позицію індивідів їх світогляд і моральні принципи

Чистка масиву – процедура, пов'язана з коригуванням даних, зібраних в процесі дослідження і наступному перенесенні цієї інформації на магнітні носії. Не секрет, що в процесі заповнення опитувальника, а також при перенесенні цієї інформації на магнітні носії і інтерв'юери, і оператори часто допускають елементарні помилки, які можуть значною мірою позначитися на якості отриманої інформації. Тому в процесі чищення масиву усуваються грубі помилки, допущені на етапі збору і обробки зібраних даних. Перевірка і чищення введених даних полягає в знаходженні та виправленні помилок, не виявлених при введенні. На цьому етапі основна увага приділяється логічним помилкам. Якщо якість введення не контролювалося автоматично, слід також перевірити введені дані на приналежність до діапазону допустимих значень.

Шкала вимірювання – алгоритм, за допомогою якого здійснюється вимірювання в тих випадках, коли воно є відображенням досліджуваних об'єктів в числову математичну систему. За допомогою шкали кожному об'єкту ставиться у відповідність число, що називається шкальним значенням об'єкта. У соціології використовуються шкали досить різні по складності і за характером способів отримання шкальних значень. В якості шкали можуть виступати: процес отримання відповіді респондента на питання анкети, спосіб отримання значень деякого індексу, різного роду тести і тд. У соціології використовуються шкали наступних типів: номінальні, порядкові, інтервальні, шкали відносин. Більш вузький клас допустимих перетворень обумовлює більш високий рівень вимірювання і, як наслідок, дає можливість використовувати більш широке коло математичних методів для отримання змістовних висновків.

Щоденник інтерв'юера – документ, що заповнюється кожним інтерв'юером в процесі дослідження в якому фіксуються всі основні моменти, пов'язані з проведеним опитуванням:

- адресу респондента, за якою проводилося опитування та його контактний номер телефону (за можливості), для можливості проведення телефонного контролю;

- кількість членів сім'ї, які проживають за даною адресою, із зазначенням їх статі і віку;

- час відвідування і тривалість проведеного опитування;

- оцінка загального ставлення респондента до проведеного опитування;

- причини відмови респондента від інтерв'ю;

- кількість і час повторних відвідувань інтерв'юерами вказаної адреси (в разі відсутності респондентів під час першого візиту) та ін.

Якісні дослідження – вид соціологічних досліджень, які дозволяють вивчити глибинні процеси в досліджуваному об'єкті, дозволяючи при цьому описувати причинно-наслідкові зв'язки, що викликають зміни цього об'єкта. До якісних досліджень відносяться: глибинні інтерв'ю, експертні інтерв'ю, метод фокус-групових інтерв'ю, метод спостереження і ін (тобто, всі види не стандартизованих методик збору соціологічної інформації). Якість зібраної в таких дослідженнях інформації у великій мірі залежить від майстерності і професіоналізму залучених до дослідження інтерв'юерів, модераторів або спостерігачів. Якісні дослідження досить часто використовуються на початкових стадіях кількісного дослідження, коли треба оцінити правильність сформульованих гіпотез, постановку завдань дослідження і оцінити сам напрямок дослідження.

*С.Устич, І.Артџомов, Н.Черниш, О.Бенчак, О.Пелін,
Д.Мірошніков, О.Білак*

РОБОЧА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ»

Пояснювальна записка

Соціологія як наука займає важливе місце, багато в чому формуючи професійний рівень сучасного фахівця. Ця дисципліна забезпечує теоретичну і методичну підготовку широкого спектру фахівців країнознавства, соціології тощо.

Розроблення науково-методичного та організаційного забезпечення включення нової навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» до змісту підготовки студентів у вищих навчальних закладах і його пілотне впровадження на регіональному рівні в Україні та сусідніх країнах ЄС дозволить вирішити комплекс питань щодо підготовки фахівців, які зможуть професійно вирішувати існуючі проблеми в царині сучасних транскордонних процесів та захищатимуть інтереси держави в сучасних геополітичних умовах.

Навчальна дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» відображає важливий напрям розвитку сучасного стану транскордонного співробітництва України із сусідніми державами ЄС. Це особливо важливо в умовах реалізації євроінтеграційного курсу держави після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

Знання механізмів вирішення проблем, вміння діяти професійно, впливати на хід транскордонних процесів – це потужна мотивація для вивчення дисципліни, особливо з урахуванням ролі транскордонної співпраці для України. Адже наша держава має високу питому вагу прикордонних територій – 19 із 25 регіонів межують з сусідніми країнами. Загальна протяжність кордонів України сягає 6993 км (в т.ч. морських – 1355 км), а з країнами Центральної Європи, Білорусії та Молдови – 4698,6 км.

Функціонування спільного євросоюзівського кордону (з Польщею – 542,3, Словаччиною – 98,7, Угорщиною – 135,1, Румунією – 608,6 км) об'єктивно сприяє успішному транскордонному співробітництву.

Вивчення дисципліни дасть студентам необхідні теоретичні знання і практичні навички для реалізації програми європейської інтеграції України. У першу чергу це стосується виконання завдань щодо мінімізації проблем, які існують у системі транскордонних процесів, пов'язаних з лібералізацією візового режиму та зовнішньоекономічної діяльності

суб'єктів господарювання в умовах імплементування в Зону вільної торгівлі (ЗВТ) Європейського Союзу.

Саме результати аналізу транскордонних процесів закладуть надійні основи для вироблення практичних засобів впливу на всю різноманітність суспільних явищ, пов'язаних із транскордонними процесами, і дозволять виробити дійові механізми мінімізації негативних явищ, що стримують ефективність процесів ТКС України з сусідніми державами ЄС.

Навчальна програма належить до нормативних документів нової генерації, за допомогою яких здійснюється перехід до інтерактивних методів викладання та діалогової форми навчання. Вона підготовлена з урахуванням як вимог існуючих державних стандартів, положень Закону України «Про вищу освіту», так і вимог європейської кредитно-модульної системи та системи кваліфікації. Це об'єктивна вимога часу на шляху інтегрування до європейського та світового освітнього простору.

Автори робочої програми навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» прагнули того, щоб вона увібрала в себе найбільш актуальні теми, спираючись на найважливіші досягнення світової соціологічної думки, розмаїття методологічних підходів до її викладення, вбачаючи в цьому дійсно деідеологізовану, наукову структуру цього важливого для викладача документа.

Структурно робоча програма побудована згідно з вимогами Наказу МОН України №384 від 29 березня 2012 р. (в редакції Наказу №683 від 05 червня 2013 р.) і включає в себе такі складові, як:

- 1) опис навчальної дисципліни;
- 2) мета та завдання навчальної дисципліни;
- 3) програма навчальної дисципліни;
- 4) структура навчальної дисципліни;
- 5) зміст лекційних тем курсу;
- 6) теми практичних (семінарських) занять;
- 7) самостійна робота;
- 8) принципи навчання;
- 9) методи навчання;
- 10) методи контролю та оцінювання знань;
- 11) розподіл балів, які отримують студенти;
- 12) методичне забезпечення.

Довідково

**Тлумачення терміну «Транскордонні процеси»
(автора робочої програми Устича С.І.)**

Процес – це послідовна зміна предметів і явищ, що відбуваються закономірно, та сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на

досягнення певного результату. Процес можна визначити також як послідовну зміну станів *об'єкта* в часі.

Кордон – явище статичне. Динамічною формою існування кордонів є транскордонні процеси (потоки). **Транскордонні процеси (ТП)** – це суб'єктна і природна взаємодія, що відбувається через кордон. Транскордонні процеси – це форма, різновид соціальних процесів. Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема території) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Транскордонними процесами можна в однаковій мірі назвати, скажімо, військове вторгнення держави на територію іншої, чи спілкування через кордон за допомоги поштових голубів.

Необхідно розмежувати поняття транскордонних процесів (транскордонних потоків) із іншими ustalеними категоріями, які характеризують кордони і пов'язані з ними явища.

Так, транскордонні процеси слід відрізнити від міжнародних відносин. Перші ширші від других за своїм змістом, оскільки охоплюють не тільки широкий спектр суб'єктної і інституційної взаємодії через кордон (що становить зміст міжнародних відносин), але й значну різноманітність природних транскордонних явищ – перетікання, обміну водних і повітряних ресурсів, міграції популяцій тварин (свого роду об'єктну взаємодію) і т.д.

Звичайно ж, транскордонні процеси багатші за змістом і порівняно з міждержавними відносинами, суб'єктами яких є тільки державні інституції.

Системна методологія, зокрема рівневе розуміння соціальної системи, дозволяє також чітко градувати, типологізувати транскордонні процеси.

У багатогранному, системному явищі «транскордонне» за критеріями глибини охоплення території транскордонною дією та його просторових обсягів (масштабів) слід виділити чотири рівні: мікро-, мезо-, макро- і мега-.

Мікрорівень транскордонних процесів пов'язаний із перетином державного кордону (організовано чи стихійно, законним чи нелегальним шляхом) конкретними суб'єктами (представниками органів влади, громадських організацій, групами чи окремими громадянами), або товарообміном, природними явищами на місцевому рівні.

Мезорівень становлять транскордонні явища, що поширюються на регіони (наприклад, співробітництво регіональних державних органів та територіальних громад, товарообмін, природні процеси і т.п.).

Макрорівню відповідають транскордонні процеси, що за своїм обсягом охоплюють територію всієї держави (наприклад, міждержавні від-

носини, міжнародні відносини загальнонаціональних суб'єктів, міждержавний товарообмін тощо).

Мегарівень транскордонних явищ *пов'язаний із перетином кордонів декількох, чи навіть багатьох держав*. В цілому, на погляд автора, за своїм обсягом транскордонні явища інтеррівня можна вважати ідентичними транснаціональним, глобалізаційним процесам.

Запропоноване розуміння сутності транскордонних процесів, звичайно, викладено в дещо схематичному вигляді. Проте воно адекватно відображає основний зміст та рівневу структуру транскордонних явищ. Якщо спробувати відобразити це розуміння графічно, то ми отримаємо наступне (рис.1, 2, 3):

Рис 1. Зміст транскордонних процесів

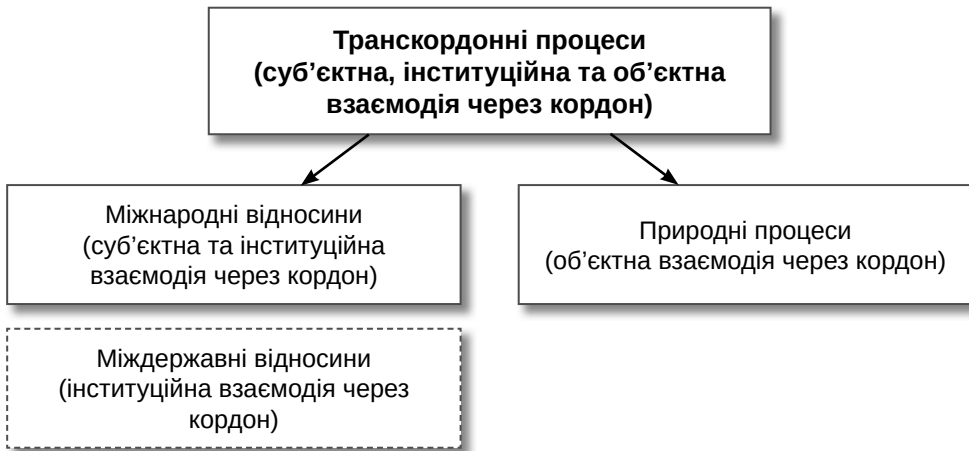
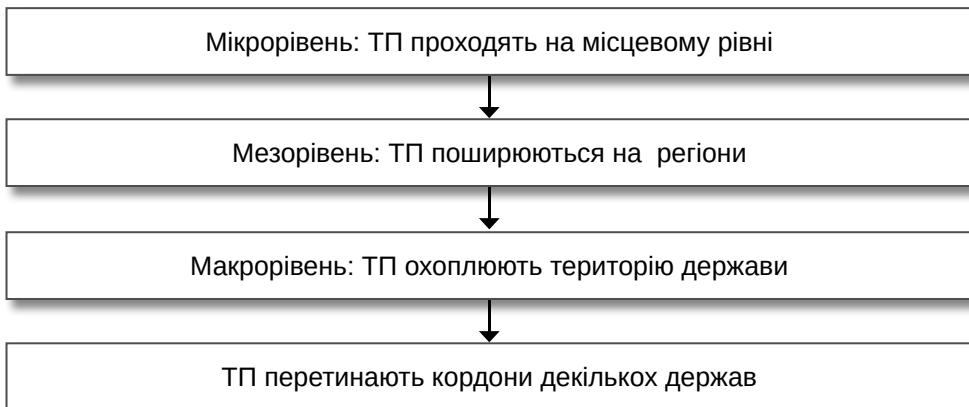

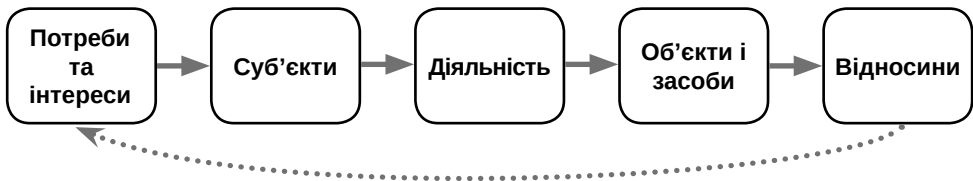
Рис 2. Рівні транскордонних процесів

Автор вважає за необхідне ідентифікувати системну сутність транскордонних явищ окремим поняттям – **«транскордонна система суспільства»**. Це поняття можна визначити як самоорганізовану сукупність компонентів об'єктивного та суб'єктивного походження, які вступають у взаємодію між собою у зв'язку з встановленими державами особливими просторовими розмежуваннями (кордонами).

Горизонтальний зріз транскордонної системи становить основний компонентний ряд, в який входять транскордонні потреби та інтереси, суб'єкти транскордонної діяльності, власне ця діяльність, її об'єкти та засоби, а також транскордонні відносини.

Рис 3. Компоненти транскордонної системи та їх взаємозв'язок

Вертикальний зріз ТС утворюють її основні підсистеми: техніко-виробнича, економічна, політична та духовно-спеціалізована.

У відповідності до обсягу транскордонних процесів транскордонні системи також можуть виступати на чотирьох основних рівнях: мікро- (місцевому), мезо- (регіональному), макро- (загальнодержавному) та мега- (транснаціональному, глобальному) .

Обґрунтований вище системний підхід до аналізу сутності транскордонних процесів та родових понять, що його відображають, дозволяє також точніше відобразити зміст і такого похідного, вузького за обсягом явища, яким є транскордонне співробітництво (ТКС).

Транскордонне співробітництво – інституціональна форма, різновид транскордонних процесів. В європейському розумінні поняття «транскордонне співробітництво (ТКС)» – «the Transfrontier co-operation (TFC)» або «the Cross-Border Co-operation (CBC)» - означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення і поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін і на укладення з цією метою необхідних договорів або досягнення відповідних домовленостей. Таким чином, транскордонне співробітництво є організованою, як правило, інституційною формою транскордонних потоків.

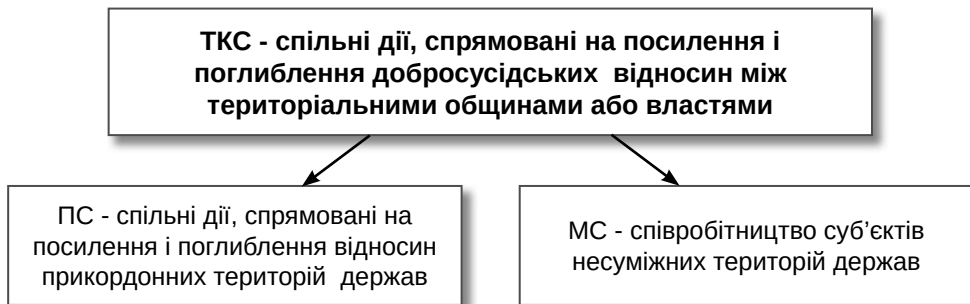
Вже зазначалося, що тривалий час це означення ТКС фактично інтерпретувалося як ідентичне поняттю «прикордонне співробітництво»,

тобто поняттю, що відображає співробітництво *суміжних прикордонних територій держав*. Проте реальне життя, практика транскордонного співробітництва змусили внести в це трактування корективи. Річ у тому, що дедалі частіше відносини співробітництва встановлювалися і розвивалися не тільки між суміжними, але й між регіонами, що не мали територіальних дотичних. Тому було зроблено уточнення змісту ТКС. Це уточнення міститься в уже згадуваному Протоколі №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва.

Таким чином, сьогодні ідентифікуються два типи транскордонного співробітництва: прикордонне співробітництво (ПС), що поширюється на співпрацю суб'єктів суміжних територій держав, та міжтериторіальне (головним чином регіональне) (МС) співробітництво, яке охоплює взаємодію суб'єктів несуміжних територій. З точки зору відповідності просторовим рівням транскордонних процесів, то й транскордонне прикордонне співробітництво, і транскордонне міжтериторіальне співробітництво відповідають мезо- і мінірівням транскордонних процесів.

Графічне зображення змісту транскордонного співробітництва та його типів має такий вигляд (рис.4):

Рис. 4. Зміст і типи транскордонного співробітництва

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання

Кількість кредитів – 3		Варіативна	
Модуль – 1		Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		3-й	4-й
		5-й	6-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання – немає		Семестр	
Загальна кількість годин – 90	5 – 6	7 – 8	
	9 – 10	11 – 12	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр, магістр	Лекції	
		24 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		14 год.	4 год.
		Модульний контроль	
		4	–
		Лабораторні	
		–	–
		Самостійна робота	
		48 год.	78 год.
Вид контролю:			
бакалавр - залік	магістр - екзамен		

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – 41%;

для заочної форми навчання – 13%.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» вивчає сучасний стан і розвиток транскордонних процесів у комплексі, як-то: транскордонне співробітництво, умови і особливості життя людей у прикордонні, задоволення національно-культурних потреб по обидві сторони кордону, міграційні настрої та практика роботи державних служб, міжетнічні відносини, права національних меншин, інформаційний простір та відображення в ньому ставлення населення до транскордонного співробітництва тощо.

В основу навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» лягли фактичні аналітичні висновки з цих питань, отримані в результаті комплексного міжнародного соціологічного дослідження «Кор-

дони очима людей». Для сучасних молодих спеціалістів з вищою освітою, багато з яких працюватиме у прикордонних частинах нашої країни, важливо одержати результати дослідження сучасних транскордонних процесів через встановлення зворотного зв'язку з їх основними суб'єктами – жителями транскордонних регіонів – тими, кого останні геополітичні зміни на східному кордоні з ЄС торкнулися в першу чергу, і більше всього – через вивчення їх думок, настроїв, оцінок.

Мета навчальної дисципліни – **сформуувати** у студентів теоретичні знання, методологічні основи дослідження транскордонних процесів; **використати** отриманих знань для аналізу соціально-економічних явищ і процесів у прикордонних регіонах; **розвинути** навички самостійної роботи з використання статистичних методів, узагальнення результатів проведених досліджень транскордонних процесів; навички **розроблення і прийняття** аргументованих рішень і рекомендацій.

Основні завдання:

- ознайомити студентів з предметом та основними парадигмами соціології;
- обґрунтувати необхідність методологічної інтеграції теоретичної та прикладної соціології;
- визначити діапазони нормативної та емпіричної частин в методології сучасної соціології;
- визначити основні спрямованості соціологічних досліджень;
- охарактеризувати особливості суб'єктно-орієнтовного підходу в соціології;
- визначити можливості та обмеження емпіричного етапу соціологічного дослідження;
- оцінити методику та методи конкретного соціологічного дослідження.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- ✓ основні структурні парадигми соціології транскордонних процесів (СТП): суть, класифікацію, етапи розвитку;
- ✓ інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про СТП;
- ✓ вміст класичного та сучасного соціологічного знання стосовно можливих шляхів вивчення транскордонних процесів як в Україні, так і поза її межами;
- ✓ головні вимоги до розробки програми соціологічного моніторингу транскордонних процесів, способи поєднання теоретичного знання та відповідних методів соціологічного дослідження;
- ✓ специфіку соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного підходу.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен уміти:

- ***проводити*** зіставлення різних частин соціологічної теорії, їхні можливості і обмеження в аналізі сучасних транскордонних процесів;
- ***аналізувати***, робити висновки і мати власне судження при дослідженні вказаної проблематики;
- ***об'єктивно*** оцінювати сучасний стан та перспективи розвитку транскордонних процесів;
- ***розробляти*** програму соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного напрямку та властивої йому методики;
- ***набувати*** навички здійснення організації і проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів на різних рівнях соціологічного аналізу;
- ***використовувати*** основні методи аналізу і синтезу проблеми, новітні методи дослідження;
- ***запроваджувати*** отриману соціологічну інформацію та основні результати дослідження в майбутній професійній діяльності як молодого спеціаліста;
- ***забезпечувати*** високий рівень знань студентів та вміння використовувати їх у практичній діяльності;
- ***розширяти*** вміння та навички логічно мислити, професійно обґрунтовувати та захищати власну точку зору з проблематики транскордонного співробітництва;
- ***сприяти*** виробленню навичок розуміння особливостей транскордонних процесів, їхніх видів та етапів розвитку;
- ***підвищувати*** свій професійний рівень як майбутнього фахівця з урахуванням знань і навичок, набутих під час вивчення цієї навчальної дисципліни;

При викладанні навчальної дисципліни звертати увагу на:

- ✓ ***ознайомлення*** студентів з основами соціології як науки;
- ✓ ***розвиток*** логічного мислення та підвищення загального рівня;
- ✓ ***здобуття*** навичок дослідження транскордонних процесів;
- ✓ ***формування*** навичок самостійного вивчення навчальної літератури з проблематики соціологічних досліджень;
- ✓ ***застосування*** отриманих знань для аналізу моделювання і розв'язання існуючих проблем у системі транскордонних процесів.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і явищ.

Тема 1. Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів.

Предмет і мета навчального курсу. Феномен кордону - один з найбільш значимих соціальних регуляторів просторової активності людини. Кордони як архетипи соціального простору. Кордони як дійсні чи уявні лінії на земній поверхні, що визначають межі сухопутної і водної території держави (державні території). Символи, маркери та ідентитети кордону. Конкретно-історичний характер кордонів: їх генеалогія та історична доля. Основні функції кордонів та їх контрверсійність. Явище транскордонних процесів (потоків) як динамічного стану існування кордонів.

Тема 2. Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні.

Історико-соціологічне відображення феномену транскордонних явищ. Етапи формування кордонів. Кордони в стародавньому світі. Картографічне відображення кордонів. Політична карта світу в новий і новітній часи. Світові війни і їх наслідки. Геополітичне переформатування Європи в кінці ХХ ст. Розпад СРСР, виникнення незалежної Української держави. Причини новітньої реінкарнації кордонів. Тріада «кордон, війна, мир» та її значення у сучасному світі.

Тема 3. Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках.

Визначальні парадигми теоретичної рефлексії транскордонних потоків. Кордони в релігійно-світоглядних системах іудаїзму, християнства, конфуціанства, ісламу та ліберальній традиції. Місце кордонів в ідеології національних держав та націоналізму. Доктрина рівноваги сил (Барбаро, Макіавеллі, Бекон). Постулати євроцентризму (Пенн, Беллерс, Лейбніц). Поява перших систематичних концепцій кордонів (Гоулдіх, Лайд). Політична географія. Традиціоналістський підхід до вивчення кордонів (історична картографія, типологічний, функціональний і політичний методи). Постмодерністські парадигми кордонів (концепції геополітики, соціального представництва, «практично-політичного сприйняття», екополітичного підходу, теорії світової системи й територіальної ідентичності, а також глобалізації). Системна методологія як ключ до розуміння соціально-просторових відносин і кордонів у сучасному суспільстві. Теорія і модель сучасних транскордонних систем.

Тема 4. Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів.

Значення географічних та соціальних умов для розвитку сучасних транскордонних процесів. Особливості потреб та інтересів суб'єктів СТП. Ускладнення двохсторонніх українсько-польських та українсько-угорських відносин на історичному та мовному ґрунті. Політико-правова регуляція СТП. Укладення Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Вплив інфраструктурних та організаційних факторів на інтенсифікацію СТП. Тенденція до розширення контактів між людьми. Запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС. Зростаюча роль соціально-економічних чинників СТП. Проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки. Екологічні та техногенні умови розгортання СТП.

Тема 5. Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів.

Транскордонне співробітництво (ТКС) як важливий різновид транскордонних процесів. Поняття ТКС. Прикордонне і міжтериторіальне співробітництво. Основні функції ТКС: практична, комунікаційна, превентивна. Нормативно-правові засади ТКС. Основні етапи розвитку сучасного транскордонного співробітництва. Основні тенденції розвитку ТКС. Головні риси сучасного етапу розвитку транскордонного співробітництва. Форми ТКС. Взаємодоповнення державної допомоги і підтримки транскордонного співробітництва неурядовими структурами. Значення європейських програм розвитку ТКС на новому Східному кордоні ЄС.

Тема 6. Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.

Зміст поняття «соціологічна рефлексія». Співвідношення соціологічної рефлексії з іншими аспектами міждисциплінарного дослідження транскордонних явищ. Теоретичний і прикладний рівень соціологічного відображення транскордонних процесів. Прогностична функція соціологічного знання про ТКП. Основні інструменти соціологічного пізнання кордонів і транскордонних процесів. Європейська і вітчизняна практика соціологічних досліджень транскордонних явищ. Інституційне і кадрове забезпечення соціологічних досліджень ТКП. Значення соціологічного знання для підвищення ефективності управління сучасними транскордонними процесами в Європі.

Змістовий модуль 2.

Методика і методологія соціологічного дослідження транскордонних процесів.

Тема 1. Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство.

Розвиток соціологічного знання з 30-40-х рр. XIX ст. до поч. XXI ст.: динаміка та головні етапи. Загальні, спеціальні, галузеві соціології та емпіричні соціологічні дослідження як головні складники структури соціологічного знання. Соціологія транскордонних процесів і явищ як спеціальна соціологічна теорія середнього рівня. Вплив емпіричних соціологічних досліджень транскордонних процесів на розвиток сучасного соціологічного знання та на підвищення ефективності державного управління.

Тема 2. Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів.

Формування основних соціологічних парадигм: структурної та інтерпретативної. Роль системного підходу у вивченні соціальних процесів і явищ. Чотири рівні соціологічного аналізу (мікро-, мезо-, макро-, мегарівні). Розуміння транскордонних процесів у класичній та некласичній соціології та її сучасних різновидах. Системно-методологічне знання про транскордонні процеси. Соціологічні аспекти аналізу транскордонних процесів доби глобалізації. Соціологія повсякденності та її можливості у вивченні транскордонних процесів у контексті щоденних практик особистості, соціальних груп та населення країни. Кількісні, якісні та невербальні методи соціологічного дослідження ТКП залежно від обраної парадигми чи підходу.

Тема 3. Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні особливості.

Транскордонні процеси у структурі соціальних процесів. Транскордонні процеси як динамічна форма існування транскордонних явищ. Зміст, форми розвитку транскордонних процесів та їхня типологія. Системна сутність ТКП. Основні компоненти транскордонних процесів та їх взаємозумовленість. Механізм функціонування та розвитку ТКП. Співвідношення понять «транскордонні процеси», «міжнародні відносини», «міждержавні відносини», «транскордонне співробітництво». Особливості сучасних транскордонних процесів, тенденції їх розвитку.

Тема 4. Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові.

Програма соціологічного дослідження та її методологічна й методична частини. Принцип органічного взаємозв'язку методології та ме-

тодики емпіричного дослідження. Відображення специфіки, суті і змісту головних соціологічних парадигм і системного підходу у розробці методологічної частини програми соціологічного дослідження транскордонних процесів та у виборі відповідної його методики. Теоретична інтерпретація та практична операціоналізація основних понять дослідження ТКП залежно від обраної парадигми/підходу.

Тема 5. Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів.

Способи бачення та формулювання проблеми соціологічного дослідження ТКП. Формування стратегії та визначення етапів соціологічного дослідження ТКП. Типи соціологічних досліджень ТКП: пошукове, описове, аналітичне. Визначення змінних та індикаторів соціологічного моніторингу ТКП. Організація панельного соціологічного дослідження в ділянці ТКП. Первинний та поетапний аналіз одержаної соціологічної інформації. Написання наукового звіту. Прогноз ситуації розвитку ТКП на майбутнє. Підготовка науково обґрунтованих рекомендацій та презентації результатів дослідження.

Тема 6. Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику.

Важливість використання соціологічного знання для поліпшення інформаційного забезпечення управління транскордонними процесами. Сутність та основні риси соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні явища. Системний аналіз сучасних транскордонних процесів через експертні дослідження. Конкретно-соціологічні дослідження як інструмент аналізу функціонування і розвитку ТКП та їх вплив на інституційні суб'єкти управління. Коротко-, середньо- та довгостроковий моніторинг ТКП та вироблення практичних рекомендацій для суб'єктів управління. Реалізація соціологічного знання в практиці управління транскордонними процесами.

5. Структура навчальної дисципліни

Назва теми	Кількість годин									
	денна форма навч.					заочна форма навч.				
	всь- ого	л	п	інд.	с.р.	всь- ого	л	п	інд.	с.р.
Змістовий модуль 1										
Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і явищ										
Тема 1. Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів		2	2		5		2			9

Тема 2. Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні		2			4					6
Тема 3. Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках.		2	2		4			2		6
Тема 4. Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів.		2			4					6
Тема 5. Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів		2	2		4					6
Тема 6. Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.		2			4			2		6
Модульний контроль №1		2								
Всього за змістовим модулем 1	34	14	6	–	25	40	4	2	–	39
Змістовий модуль 2										
Методика і методологія соціологічного дослідження транскордонних процесів										
Тема 1. Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство		2			5					9
Тема 2. Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів		2	2		4			2		6
Тема 3. Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні сучасні особливості		2	2		4					6
Тема 4. Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові		2			4					6
Тема 5. Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів		2			4			2		6
Тема 6. Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику		2	2		4			2		6
Модульний контроль №2		2								
Всього за змістовим модулем 2	56	14	6	–	25	50	4	2	–	39
Разом	90	28	12	–	50	90	8	4	–	78

4. Зміст лекційних тем

Номер лекції	Назва теми	К-сть год.	Література
Змістовий модуль 1			
Лекція 1.	Тема 1. Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів	2	
Лекція 2.	Тема 2. Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні	2	
Лекція 3.	Тема 3. Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках	2	
Лекція 4.	Тема 4. Структура та тенденції розвитку сучасних ТКП	2	
Лекція 5.	Тема 5. Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних ТКП	2	
Лекція 6.	Тема 6. Специфіка дослідження ТКП у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами	2	
Змістовий модуль 2			
Лекція 1.	Тема 1. Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство	2	
Лекція 2.	Тема 2. Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів	2	
Лекція 3.	Тема 3. Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні сучасні особливості	2	
Лекція 4.	Тема 4. Програма соціологічного дослідження ТКП та її складові	2	
Лекція 5.	Тема 5. Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу ТКП	2	
Лекція 6.	Тема 6. Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про ТКП в управлінську практику	2	

5. Темати практичних (семінарських) занять

Номер заняття	Назва теми	К-сть год.	Література
Заняття № 1 до теми №1 першого модулю	Феномен кордону як один з найбільш значимих соціальних регуляторів просторової активності людини.	2	
Заняття № 2 до тем №№ 3 і 4 першого модулю	Теорія і модель сучасних транскордонних систем і проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки	2	
Заняття № 3 до тем №№ 5 і 6 першого модулю	Еволюція транскордонного співробітництва в євроінтеграційній Стратегії України та сучасні тенденції його розвитку		
Заняття № 1 до тем №№ 1 і 2 другого модулю	Основні етапи розвитку соціологічного знання та місце соціології транскордонних процесів в його структурі	2	
Заняття № 2 до тем № 4 другого модулю	Розробка програми соціологічного дослідження ТКП та головні етапи його організації та проведення	2	
Заняття № 2 до тем № 5 другого модулю	Первинний та поетапний аналіз одержаної соціологічної інформації, написання наукового звіту, підготовка науково-обґрунтованих рекомендацій та презентація результатів.	2	
Заняття № 3 до тем №№ 3 і 6 другого модулю.	Транскордонні процеси як важливий різновид соціальних процесів та необхідність коротко-, середньо- та довгострокового моніторингу і вироблення практичних рекомендацій для суб'єктів управління	2	

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	К-сть год.
1.	Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів	4
2.	Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні	5
3.	Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках	4
4.	Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів	4
5.	Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів	4
6.	Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.	5
7.	Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство	4
8.	Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів	4
9.	Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові	4
10.	Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів	4
11.	Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику	4
12.	Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні сучасні особливості	4
Разом		50

Питання для тестових завдань

Теоретичні питання для проведення заліку

ПО ЗМІСТОВОМУ МОДУЛЮ 1.

Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і явищ

1. Феномен кордону - один з найбільш значимих соціальних регуляторів просторової активності людини.
2. Кордони як архетипи соціального простору.
3. Соціальний кордон як постулат соціальної ідентичності.
4. Етнічні групи та соціальні кордони.
5. Транскордонні процеси як індикатор динамічного стану існування кордонів.
6. Історико-соціологічне відображення феномену транскордонних явищ та етапи формування кордонів.
7. Кордони в стародавньому світі та їх значення для формування національно-етнічних об'єднань.
8. Політична карта світу в новий і новітній час та картографічне відображення кордонів.
9. Наслідки світових війн для формування нових розподільчих ліній між державами у формі кордонів.
10. Тріада «кордон, війна, мир», її значення у сучасному світі і причини новітньої реанімації кордонів.
11. Визначальні парадигми теоретичної рефлексії транскордонних потоків.
12. Кордони в релігійно-світоглядних системах іудаїзму, християнства, конфуціанства, ісламу та ліберальній традиції.
13. Доктрина рівноваги сил і постулати євроцентризму.
14. Постмодерністські парадигми кордонів.
15. Теорія і модель сучасних транскордонних систем
16. Поняття та структура транскордонних процесів.
17. Вплив географічних та соціальних умов на розвиток сучасних транскордонних процесів.
18. Політико-правова регуляція соціології транскордонних процесів.
19. Значення інфраструктурних та організаційних факторів для інтенсифікації транскордонних процесів.
20. Проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки. Екологічні та техногенні умови розгортання соціології транскордонних процесів.
21. Нормативно-правові засади ТКС.

22. Поняття, місце і роль транскордонного співробітництва у розвитку транскордонних процесів.
23. Основні функції ТКС та їх роль у системі транскордонних процесів.
24. Основні етапи і тенденції розвитку ТКС.
25. Значення європейських програм розвитку ТКС на новому Східному кордоні ЄС.
26. Співвідношення соціологічної рефлексії з іншими аспектами між-дисциплінарного дослідження транскордонних явищ.
27. Теоретичний і прикладний рівень соціологічного відображення транскордонних процесів.
28. Прогностична функція соціологічного знання про ТКП.
29. Основні інструменти соціологічного пізнання кордонів і транскордонних процесів.
30. Значення соціологічного знання для підвищення ефективності управління сучасними транскордонними процесами в Європі.

ПО ЗМІСТОВОМУ МОДУЛЮ 2.

Методологія і методика соціологічного дослідження транскордонних процесів

1. Виникнення соціології як самостійної науки. Головні етапи розвитку соціології та їхні специфічні особливості.
2. Складники структури соціологічного знання, їхній взаємозв'язок і взаємозалежність.
3. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. Соціологія транскордонних процесів як різновид спеціальної соціологічної теорії середнього рівня.
4. Соціологія транскордонних процесів у єдності її теоретичної і практичної частин. Роль емпіричних соціологічних досліджень у розвитку і прирощенні соціологічного знання стосовно ТКП.
5. Значення соціологічного моніторингу ТКП для вдосконалення процесів державного управління ними.
6. Позитивістська соціологія 2 пол. XIX ст. як основа формування структурної парадигми в соціології
7. «Розуміюча соціологія» М. Вебера та її значення для формування інтерпретативної парадигми в соціології.
8. Системний підхід як новітній складник сучасної структурної парадигми та можливості його використання у дослідженні ТКП.
9. Чотири рівні соціологічного аналізу ТКП та їхні специфічні особливості.
10. Соціологія доби глобалізації та місце в ній теоретичних і практичних аспектів дослідження ТКП.

11. Методологічна та методична складові програми соціологічного дослідження, їхній органічний взаємозв'язок та зміст.
12. Специфіка дослідження ТКП в межах структурної парадигми.
13. Особливості організації і проведення соціологічного дослідження ТКП в рамках інтерпретативної парадигми.
14. Суть і зміст системного дослідження ТКП.
15. Відмінності використання методів соціологічного дослідження ТКП залежно від обраного теоретичного підходу/парадигми.
16. Системна сутність транскордонних процесів.
17. Транскордонні процеси і форми їх розвитку та типологія.
18. Основні компоненти транскордонних процесів та механізм їх функціонування та розвитку.
19. Співвідношення понять «транскордонні процеси», «міжнародні відносини», «міждержавні відносини», «транскордонне співробітництво».
20. Особливості сучасних транскордонних процесів, тенденції їх розвитку.
21. Значення використання соціологічного знання для поліпшення інформаційного забезпечення управління транскордонними процесами.
22. Сутність та основні риси соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні явища.
23. Системний аналіз сучасних транскордонних процесів через експертні дослідження.
24. Значення конкретно-соціологічних досліджень управління ТКП.
25. Коротко-, середньо- та довгостроковий моніторинг ТКП та вироблення практичних рекомендацій для суб'єктів управління.

В.Андрейко, С.Устич, О.Бенчак

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН»

*для студентів 1 курсу (Освітній ступінь «Магістр»)
денної та заочної форм навчання спеціальності «Країнознавство»
факультету історії та міжнародних відносин
(за вимогами кредитно-модульної системи)*

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна **«Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин»** для студентів 1-курсу (Освітній ступінь «Магістр») факультету «Історії та міжнародних відносин» за спеціальністю «Країнознавство» є базовою професійно орієнтованою дисципліною освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр».

Важливість дисципліни в тому, що при вивченні особливостей, форм і методів ТКС студенти отримують базові знання з важливої складової євро інтеграційної зовнішньополітичної стратегії України.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни **«Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин»** є нормативно-правова основа зовнішньополітичного курсу на європейську інтеграцію; дослідження місця України в геополітичному просторі сучасності; стан реалізації Україною Копенгагенських критеріїв членства в ЄС; проблеми членства в СОТ; стан реалізації Угод про спрощення візового режиму та реадмісії; роль і місце Карпатського євросерегіону, як важливого інституційного органа співробітництва з сусідніми країнами – членами Європейського Союзу.

Предметом вивчення навчальної дисципліни **«Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин»** є основні складові механізму, що забезпечують роботу з реалізації зовнішньополітичної стратегії держави на євроінтеграцію, що дозволить:

- *оволодіти* методикою моніторингу ситуації в країні, проблем та шляхів їх вирішення в процесі євроінтеграційного поступу держави;
- *опанувати* методіку аналізу і синтезу прогнозування ситуації в регіоні і ставлення населення краю до євроінтеграції;

- *поглиблено* вивчити стан справ щодо реалізації переваг та уникнення недоліків членства України в СОТ;
- *набути* навиків аналізу стану реалізації Угод України з ЄС про спрощення візового режиму та реадмісію та інше.

Необхідність поглиблення раніше отриманих знань продиктована високою динамікою геополітичних процесів, які охопили і Україну, неоднозначністю оцінок зовнішньополітичного курсу держави, викликами, які стоять після останніх розширень ЄС 2004-2007 рр. В першу чергу це стосується Угоди про реадмісію і спрощення візового режиму, підписаної на Гельсінському саміті "Україна-ЄС". Невизначеність ЄС стосовно часу вступу України в ЄС засвідчили заяви членів Єврокомісії, канцлера Німеччини А.Меркель, яка замість визначення орієнтовних термінів прийому України до ЄС запропонувала укласти додаткову угоду, яка має стати основою для співпраці і відповідати європейському вибору України (<http://www.unian.net/rus/news/news-175900.htm>).

Мета та завдання дисципліни – вивчення, узагальнення і систематизація знань з курсу «**Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин**», розкриття основних складових проблематики та особливостей сучасного етапу реалізації зовнішньополітичного курсу України, пріоритетом якого є європейська та євроатлантична інтеграція. Необхідність поглиблення раніше отриманих знань продиктована високою динамікою політичних процесів як в Україні, так і в країнах ЄС, неоднозначність оцінок зовнішньополітичного курсу держави, викликами, які стоять після останнього розширення ЄС.

Навчальна дисципліна заповнює прогалину, що утворилася в наявному навчально-методичному забезпеченні процесу підготовки фахівців з урахування складностей, що існують в зовнішній та внутрішній політиці України на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції, особливо в царині прикордонних відносин після утворення українсько-євросоюзівського кордону.

Важливість вивчення складових механізму реалізації транскордонного потенціалу України обумовлене тим, що 19 регіонів України з 25 – є прикордонними. Сприятливе геополітичне розташування нашої держави, нові можливості транскордонної співпраці після розширення Шенгенського простору дозволяє успішно вирішувати складні проблеми як торгово-економічного, так і соціально-просторового облаштування прикордонних територій. Вирішувати ці завдання покликані і випускники ЗакДУ, оскільки Закарпаття є з'єднуючою ланкою України з Європейським Союзом. Це потребує нових підходів і нових професійно підготовлених кадрів, які в змозі професійно вирішувати існуючі проблеми та відстоювати інтереси України.

Прагнення української держави інтегруватись до Європейського Союзу та НАТО, визначене на державному рівні й закріплене у відповідних

законодавчих та нормативно-правових документах, робить актуальним завдання щодо підготовки висококваліфікованих фахівців, які займаються вирушенням проблем європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Актуальність навчальної дисципліни в тому, що вона знайомить студентів з існуючою нормативною базою процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, що охоплює період від початку входження країни в цей процес до сьогоднішнього дня, розкриваючи динаміку, зміну пріоритетів, основних цілей, які ставила перед собою держава.

Основні завдання студентів у ході вивчення та засвоєння навчальної дисципліни такі:

1. Знати суть викликів для України в ході виконання угод про ремісію та спрощення візового режиму, налагодження сучасного стану відносин з сусідніми країнами-членами ЄС та перспективи України на шляху реалізації євроінтеграційних прагнень держави.
2. Ознайомитись з основними вимогами щодо написання рефератів, контрольних, курсових та дипломних робіт, виробити навички практичного застосування отриманих знань.
3. Засвоїти термінологію, основні методи досліджень особливостей транскордонного співробітництва з сусідніми країнами-членами Європейського Союзу.
4. На практичних заняттях, консультаціях під час написання комплексних контрольних робіт закріпити теоретичні знання, виробити навички їх використання у практичній роботі.

Методика викладання проблемно-хронологічна. В навчальному спецкурсі розглядаються в основному вузлові проблемні питання нормативно-правової основи курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію; стан реалізації Стратегії і Програми інтеграції; Плану дій «Україна -ЄС»; Європейської політики сусідства; самітів Україна-ЄС; проблеми реалізації потенціалу України у СОТ.

Інформаційні джерела для вивчення курсу: джерела нормативно-правової бази євроінтеграційного та євроатлантичного зовнішньополітичного курсу держави; збірники документів; монографії, базові посібники і підручник; довідники і словники; науково-методичні розробки; інтернет-джерела та інша додаткова література. Значний обсяг інформації щодо проблем і перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції міститься у серії видань НН Інституту філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету, які підготовлені у 2007-2008 роках в процесі реалізації двох наукових проектів МОН України за державною програмою по виконанню Цільового плану Україна-НАТО на 2008 рік, серія : «Євроінтеграція: український вимір» (12 навчальних посібників і збірників наукових праць).

Особливу увагу під час вивчення курсу «**Теорія і практика транскордонного співробітництва в системі міждержавних відносин**» буде приділено моніторингу ситуації щодо стану реалізації проблем, пов'язаних з викликами для України після розширення Шенгенського простору. Базовими нормативно-правовими документами, що регламентують транскордонне співробітництво України з сусідніми державами, є Державна стратегія регіонального розвитку до 2015 року; Закон України «Про транскордонне співробітництво» 92004 р.; Державна програма транскордонного співробітництва на 2007 -2011 рр. та ін.

Контроль знань здійснюється в ході практичних (семінарських) занять, виконання рефератів і контрольних робіт, самостійної підготовки, а також заліку (іспиту) після закінчення вивчення курсу в кінці I семестру.

Місце дисципліни в системі підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин слід розглядати і у взаємозв'язку з такими навчальними дисциплінами, як «Проблеми і перспективи входження України в ЄС», «Актуальні проблеми зовнішньої політики України»; «Сучасний політичний розвиток і геополітична орієнтація країн регіону»; «Геополітика України», «Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України» та інше.

Інформаційні джерела для вивчення курсу: базові підручники, навчальні посібники, збірники документів, монографії, наукові статті, науково-методичні розробки, довідники, словники, інтернет-джерела та додаткова література.

2. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»	Нормативна	
Модулів – 1	спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		5-й	6-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 120 год.	Освітня програма («Країнознавство»)	10-й	12-й
		Лекції	

Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>«магістр»</u>	36 год.	10 год.
		Практичні, семінарські	
		12 год.	0 год.
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		72 год.	110 год.
		Індивідуальні завдання: 0 год.	
		Вид контролю: залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить:
для денної форми навчання – 48/72
для заочної форми навчання – 10/110

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.

1. Визначення ТКС. Закони розвитку кордонів і транскордонних потоків .
2. Основні функції ТКС в системі відносин Схід-Захід.
3. Тенденції розвитку ТКС.

Тема 2. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.

1. Особливості Закону України «Про транскордонне співробітництво».
2. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2011 рр. та шляхи мінімізації негативних явищ після розширення Шенгенського простору.

Тема 3. Місце транскордонного співробітництва в євроінтеграційній стратегії України.

1. Чотири рівні реалізації транскордонної співпраці: міжнародний, державний, регіональний, місцевий.
2. Необхідність вдосконалення системи транскордонного співробітництва України за європейськими стандартами.

Тема 4. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства

1. Роль і місце Закарпаття в системі транскордонної співпраці з країнами-членами ЄС.
2. Українсько-угорське транскордонне співробітництво як приклад ефективної двосторонньої співпраці країн.
3. Проблеми в українсько-російських транскордонних відносинах наприкінці 2009 на початку 2010 р.

Тема 5. Інструменти аналізу та управління ТКС

1. Визначальні фактори розвитку ТКС.
2. Основні параметри системної моделі ТКС.
3. Індикація і моніторинг ТКС. Вироблення політичних рекомендацій.

Тема 6. Карпатський євро регіон – інструмент євро -інтеграційної стратегії України.

Тема 7. Закон України «Про транскордонне співробітництво» та Державна програма розвитку ТКС на 2007-2010 рр.

Тема 8. Угоди України з ЄС «Про спрощення візового режиму» та «Про реадмісію».

Тема 9. Концепція Державної цільової програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	денна форма				заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
	л	п	с.р.	го	л	п	с.р.	
Модуль 1								
Змістовий модуль 1								
Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.	12	2	2	8	12	2		10

Тема 2. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.	12	2	2	8	12	2		10
Тема 3. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі.	14	4	2	8	12	2		10
Тема 4. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства.	12	4		8	12	2		10
Тема 5. Інструменти аналізу та управління ТКС	14	4	2	8	12	2		10
Тема 6. Карпатський єврорегіон – інструмент євро інтеграційної стратегії України.	10	2		8	12			12
Тема 7. Специфіка дослідження транскордонного співробітництва у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами».	12	2	2	6	12			12
Тема 8. Реалізація інвестиційних проєктів у системі розбудови прикордонної інфраструктури – важливий елемент транскордонного співробітництва.	12	4		6	12			12
Тема 9. Особливості транскордонного співробітництва в умовах розширення Шенгенського простору і членства України в СОТ.	14	4	2	6	12			12
Тема 10. Карпатський єврорегіон – інструмент євро -інтеграційної стратегії України	12	4		6	12			12
Всього:	120	36	12	80	120	10		110

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.	2
2	Тема 1. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.	2
3	Тема 2. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі.	2
4	Тема 3. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства.	2
5	Тема 4. Інструменти аналізу та управління ТКС	2
6	Тема 5. Карпатський єврорегіон – інструмент євро інтеграційної стратегії України.	2
Всього:		12

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна ф.н.
1	Тема 1. Сутність транскордонного співробітництва (ТКС) та тенденції його розвитку.	8	10
2	Тема 2. Нормативно-правова основа функціонування транскордонного співробітництва.	8	10
3	Тема 3. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі.	8	10
4	Тема 4. Особливості транскордонного співробітництва України в умовах Політики сусідства.	8	10

5	Тема 5. Інструменти аналізу та управління ТКС	8	10
6	Тема 6. Карпатський єврорегіон – інструмент євро інтеграційної стратегії України.	8	12
7	Тема 7. Специфіка дослідження транскордонного співро- бітництва у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами».	6	12
8	Тема 8. Реалізація інвестиційних проектів у системі розбудови прикордонної інфраструктури – важли- вий елемент транскордонного співробітництва.	6	12
9	Тема 9. Особливості транскордонного співробітництва в умовах розширення Шенгенського простору і членства України в СОТ.	6	12
10	Тема 10. Карпатський єврорегіон – інструмент євро -інтеграційної стратегії України	6	12
	Разом:	72	110

7. Методи навчання

Інформаційно-рецептивний метод, за допомогою якого студенти одержують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник в «готовому» виді.

Проблемний виклад передбачає створення викладачем проблемної ситуації, допомогу студентам у виділенні та «прийнятті» проблемного завдання.

Частково-пошуковий метод включає студентів у пошук шляхів, прийомів і засобів розв'язання пізнавального завдання.

Дослідницький метод спрямований на включення студентів у самостійне розв'язання пізнавального завдання з використанням необхідного обладнання.

Методи навчання за характером логіки пізнання: *аналітичний* (розклад цілого на частини з метою вивчення їх суттєвих ознак), *індуктивний* (шлях вивчення предметів і явищ від одиничного до загального), *дедуктивний* (вивчення навчального матеріалу від загального до окре-

мого, одиничного), *традуктивний* (висновки від одиничного до одиничного, від часткового до часткового, від загального до загального).

Наочні методи: *демонстрація* (показ предметів і процесів у натурі, динаміці) та *ілюстрація* (предмети і процеси розкриваються через їх символічне зображення (малюнки, схеми, графіки)).

Методика викладання проблемно-хронологічна. В навчальному спецкурсі розглядаються в основному вузлові проблемні питання нормативно-правової основи курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію; стан реалізації Стратегії і Програми інтеграції; Плану дій «Україна -ЄС»; Європейської політики сусідства; самітів Україна-ЄС; проблеми реалізації потенціалу України у СОТ.

8. Методи контролю

Викладач використовує наступні групи методик контролю знань студентів та студенток, які вивчають навчальну дисципліну «Теорія та практика транскордонного співробітництва в системі міжнародних відносин»:

1. Методи усного контролю (монологічна відповідь студента/ки на окреме питання теми практичного заняття у індивідуальній та фронтальній формах; запитально-відповідна бесіда під час роз'яснення проблемного питання на практичному занятті; іспит у формі усної відповіді на три запитання з переліку питань).
2. Письмовий контроль (виконання індивідуальної роботи; модульна контрольна робота; дидактичні тестові завдання).
3. Методи практичного контролю (перевірка змістового наповнення електронної презентації).

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Вид роботи	Змістовий модуль I	Змістовий модуль II
Практичні заняття	30 балів	30 балів
Індивідуальні завдання	10 балів	10 балів
Модульна контрольна робота	60 балів	60 балів
Всього за змістовий модуль	100 балів	100 балів
Всього за модуль	100 балів	
Форма підсумкового контролю	Залік	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

10. Методичне забезпечення

1. Навчальна програма дисципліни.
2. Підручники, навчальні та методичні посібники, довідкова література.
3. Додаткові завдання до практичних занять.
4. Індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни.
5. Карти, атласи, контурні карти.
6. Таблиці, схеми.

Література:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1997.
2. Європейський вибір: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2002 р. – К.: Преса України, 2002. – 96 с.
3. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р.” – К., 2006. – С. 145-146.
4. Ніццький договір та розширення ЄС // М-во юстиції України. Центр порівн. права; За наук. ред. С. Шевчука. - К.: Логос, 2001. -196 с.
5. Європейський Союз. Консолідовані договори / За наук. ред. В. Муравйова. - К., 1999. - 206 с.

6. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. – Страсбург, 1998. – С. 123.
7. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. (приєднання на підставі Закону України №2942-III від 10.01.2002 р.).
8. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради. - К.: Преса України, 2002.-74 с.
9. Кабінет Міністрів України; Постанова від 17,12.2005 № 1214 «Про особливості діяльності Урядового комітету з питань європейської та євроатлантичної інтеграції».
10. Національна стратегія інтеграції України до ЄС (Указ Президента України, червень 1998) // Політика і час. - 2000. - № 3-4(спецвипуск). - С.15-26.
11. Президент України; Розпорядження від 03.10.2005 № 1184/2005-рп. «Про деякі питання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції // Урядовий кур'єр. – 2005. — 12 жовтня. - №193.
12. Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки. Указ Президента України від 13 грудня 2003 р. № 1433.
13. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98.
14. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000.
15. Угода про партнерство та співробітництво. Повний текст угоди, підписаної між Європейським Союзом та Україною в Люксембурзі 16 червня 1994 року. - Делегація Європейської Комісії в Україні. - 89 с.
16. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Зб.офіц. док./За ред. З.Варналія; Упоряд.: З.Варналій, Є.Жемеренко, В.Жук, А.Павлюк, О.Шевченко. — НІСД, 2004. — 521 с. — (Сер. «Регіональний розвиток»; Вип.6).
17. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Зб.офіц. док./За ред. З.Варналія; Упоряд.: З.Варналій, Є.Жемеренко, В.Жук, А.Павлюк, О.Шевченко. — НІСД, 2004. — 521 с. — (Сер. «Регіональний розвиток»; Вип.6).
18. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: Навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009.- 751 с.
19. Артьомов І.В.. Проблеми і перспективи входження України в Європейський Союз: Навчальний посібник. – Ужгород: Ліра, 2007. – 310с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип. 7).
20. Гальчинський Анатолій. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. — К.: Либідь, 2006. — 312 с.
21. Гальчинський А.С. Помаранчева революція і Нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
22. Державне управління в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України: історія, теорія, методологія (Моніторинг наукових досліджень і розробок): Навчальний посібник. – Ужгород: Ліра, 2007. – 343с. (Серія: “Євроінтеграція: український вимір”. Вип.2). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
23. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З.С.Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.
24. Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник. – За загальною ред. акад. НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна. – К.: ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 197 с.

25. Європейський Союз: Словник-довідник / Ред. М.Марченко. – К.: “КУС”, 2006. – 140 с.
26. Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять: Навчальний посібник / Укладачі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – 282 с. – Бібліогр.: 272-282 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип. 4). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
27. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2003. – С. 21.
28. Малиновська О. Біженці у світі та Україні: моделі вирішення проблеми. – К.: Генеза, 2003.
29. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія. У 2 частинах /Уклад. і коментарі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – Ч.1.: Нормативно-правове регулювання взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом. – 452 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип.5). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
30. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія. У 2 частинах /Уклад. і коментарі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – Ч.2.: Нормативно-правове регулювання взаємовідносин між Україною та НАТО. – 346 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип.5). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.
31. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України: Навчальний посібник /За загальною редакцією акад. НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна. – К.: ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.
32. Україна: політична історія. ХХ — початок ХХІ ст. /Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А.Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. — К.:Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
33. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция: Учебное пособие. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
34. Актуальні проблеми реалізації євроінтеграційних прагнень України: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 29-30 листопада 2007 р.)/ Відп. ред. І.В.Артюмов. – Ужгород: Ліра, 2008. – 346 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; Вип. 9).
35. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація /Сергій Устич.— Ужгород: Ліра,2014.—352с.
36. Устич С.І. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу?/ Сергій Устич.— Ужгород:Карпати, 2010.—342с.
37. Serhii Ustych. Systems theory of borders and transborder processes. – Saarbrücken: Scholars’ Press. – 2015. – 492 P.
38. Устич С.І.Транскордонне співробітництво – авангардна форма новітніх відносин Сходу та Заходу /Сергій Устич// Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія/за заг. ред. І.В.Артюмова.— Ужгород: Гражда, 2012.—С.266-281.
39. Устич С.І. Інноваційні методи управління системою транскордонного співробітництва /Сергій Устич //Моделі і механізми регулювання єврорегіонального співробітництва України: монографія. — Ужгород: Гражда, 2013.—С.194-204.
40. Ustych S. Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders/ SerhiiUstych// Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours.—Prague: ISD,2012.—P.74-81.

41. Ustych S. The typology, indexation and monitoring of modern trans-border processes/ SerhiiUstych //Transborder economies– new challenges of regional development in democratic world. Editors: MarekCierpal-Wolan, Jozef Olenski, Wacław Wierzbieniec.— Jarosław:PWSTE,2013.—P.42-52.
42. Ustych S. Transborder processes in globalized economy—identification, monitoring and analysis/ SerhiiUstych //Foundations of transborder economics and statistics. Edited by Marek Cierpień-Wolan, Dawid Lasek, Józef Oleński.—Rzeszów,2014.—P.39-47.
43. Ustych S. System of indexation and monitoring of transborder cooperation at the new Eastern border of the European Union/ Serhii Ustych //Foundations of transborder economics and statistics. Edited by Marek Cierpień-Wolan, Dawid Lasek, Józef Oleński.— Rzeszów,2014.—P.113-127.
44. Устич С. Інструменти оптимізації системи транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2013. — № 2. — С. 158-171.
45. Устич С. Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення / Сергій Устич // Український соціологічний журнал. — 2013. — № 1-2. — С.47-53.
46. Устич С. Системна теорія транскордонних процесів та її соціальна імплементація/ Сергій Устич // Український соціум. — 2013. - № 2 (45). — С. 112-126.
47. Устич С. Соціологічні парадигми транскордонних процесів / Сергій Устич //Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. — 2013. — Вип. 7. — С. 313-324.
48. Устич С. Сутність, функціонування та розвиток сучасних транскордонних систем / Сергій Устич // Перспективи: соціально – політичний журнал. — 2013. — № 3(57). — С. 107-118.
49. Устич С. Розробка та імплементація системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Соціальна психологія.— 2013.— № 3. — С. 162-174.
50. Устич С. Генеалогія системної методології дослідження суспільства / Сергій Устич // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. — 2013. — Вип. 1 (30). — С. 191-195.
51. Устич С. Современные трансграничные процессы и их системная рефлексия / Сергей Устич // Грані: науково - теоретичний і громадсько-політичний альманах. —2013. - № 5 (97). — С. 72-75.
52. Устич С. Система індексації та моніторингу як інноваційний інструмент аналізу і управління транскордонним співробітництвом / Сергій Устич // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики. — 2013. — Вип. 59-60. —С. 293-303.
53. Устич С. Системне дослідження сучасного транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки». — Харків, 2013. — Т. 16. — № 1. — С. 13-20.
54. Устич С. Аплікація системної методології в соціологічній та статистичній рефлексії сучасних транскордонних процесів / Сергій Устич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2014. — № 1. — С. 173-181.
55. Устич С. Геополитическое сознание как фактор развития современных трансграничных процессов / Сергей Устич // Нова парадигма. — 2014. — Вип. 119. —С. 199-205.
56. Устич С. Системна сутність транскордонних процесів: кількісна і якісна оцінка / Сергій Устич // Вісник Харківського національного університету. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2014. — Вип. 32. — С. 132-138.
57. Устич С. Транскордонне співробітництво як соціальне явище / Сергій Устич // Перспективи: соціально – політичний журнал. — 2014. — № 1(59). — С. 35-45.

58. Устич С. Соціологічний аналіз в інформаційному забезпеченні транскордонного співробітництва / Сергій Устич // Соціальні виміри суспільства, 2014. — Вип. 6 (17). — С. 25-36.
59. Ustič S. Principi systémov ého přístup u kezkoumání sociální skutečnosti/SerhiiUstič// Filozofický časopis.—Ročník XXXVI.,1988.—Č.6.—S.894-907.
60. Ustych S. The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes/ SerhiiUstych//Journal of Mathematics and System Science. USA—2013.—№3. —P.592-596.
61. Ustych S. Ukrajina nemůžež stat v roli věčného souseda EU/SerhiiUstych// Integrace—Institut pro evropskou politiku.—2003.—№8.—S.1-5.
62. Ustych S., Rovt A. An important unification of the Continent. Transfrontier cooperation in Europe/Serhii Ustych, Alex Rovt// Človek a Spoločnosť.—Časopis SAV.—2011.—Roč.14.—č.1[Електроннийресурс]. Режим доступу: <http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2011/1/5915/>.
63. Ustych S. Nowoczesne procesy współpracy transgranicznej I ich kategorie/ SerhiiUstych//Problemy współczesnej Europy—u je cieinter dyscyplinarne. —PWSTE. —R.2013.—S.271-283.
64. Устич С. Системное видение трансграничных процессов в современной Европе/ СергейУстич//Вестник Российского государственного торгово-экономического университета: научный журнал.—2011.—№6(55).—С.18-24.

ПІСЛЯМОВА

Системний теоретичний та емпіричний соціологічний аналіз свідчить про те, що реально функціонуючий новий східний кордон ЄС (і в межах Карпатського регіону також) є складною динамічною системою транскордонних потоків суб'єктивного та матеріально-речового походження. Транскордонні відносини держав східної і західної частин європейського континенту, як і аналогічні відносини в інших геополітичних ареалах світу, розвиваються в контексті загальносоціологічних закономірностей і ними зумовлюються. Мова йде, найперше, про дію мотиваційного механізму забезпечення територіальних суб'єктів просторовим ресурсом (у різних його формах). Внаслідок дії цього механізму між вказаними суб'єктами неминуче виникають конкурентні відносини. Ці відносини існуватимуть доти, поки існуватиме і поки діятиме вказаний мотиваційний механізм.

Виходячи з неминучості конкурентного характеру відносин суб'єктів транскордонної системи «Схід-Захід Європи», в тому числі, і в Карпатському регіоні, слід забезпечити, щоб ця конкурентність реалізувалася в прийнятних формах, щоб не провокувалося застосування крайніх методів вирішення спорів. Для Європи через її географічне положення особливо важливо не допускати будь-якої ревізії кордонів і розв'язання навіть невеликих, локальних війн, бо це загрожує переростанням у масштабний конфлікт з непередбачуваними руйнівними наслідками.

Основними тенденціями розвитку транскордонної системи «Схід-Захід» в Карпатському регіоні на макро-, мезо- і мікрорівнях є розширення та інтенсифікація комунікації її суб'єктів. Практична реалізація тенденцій розширення та інтенсифікації комунікації не є автоматичною. Вона чималою мірою залежить, з одного боку, від політичної волі суб'єктів транскордонної системи, з іншого — від ефективності управління транскордонними процесами.

Головною характеристикою системи транскордонних процесів є суперечність між об'єктивною тенденцією до відкритості, транспарентності, що знаходить своє вираження в інтенсифікації обміну людьми, речами, інформацією та діяльністю суб'єктів управління, які прагнуть не допустити впливу деструктивних факторів на розвиток транскордонних процесів, створити умови для безпечного протікання останніх. Важливо, щоб при оцінці реального та конкретного співвідношення фак-

торів відкритості та безпеки нового Східного кордону ЄС дотримувався принцип «кордон для людей, а не люди для кордону».

Системний аналіз і моделювання транскордонних процесів дозволяють з високою ймовірністю прогнозувати виникнення транскордонних проблем і застосування необхідних превентивних заходів для їх профілактики. Цей арсенал можливостей системної методології допомагає, як свідчить практика, уникнути багатьох макрополітичних ускладнень.

Порівняльний аналіз різних ділянок нового Східного кордону Європейського Союзу в Карпатському регіоні дозволить врахувати їх особливості, виробити диференційований підхід (з дотриманням певних загальних принципів) у політиці ЄС стосовно кожної із країн. Це допоможе уникнути поширених оцінок щодо надмірної уніфікованості, шаблонізації проголошеної Європейським Союзом політики добросусідства.

Проведене теоретичне та емпіричне соціологічне дослідження цілком підтверджує науково-практичні рекомендації, які були зроблені недавно учасниками реалізації норвезько-словацько-українського проекту *«Інформаційне забезпечення та імплементація інноваційних підходів у транскордонному співробітництві Словаччини і України»*, що фінансувався з гранту Норвезького королівства за допомогою Норвезького фінансового механізму та співфінансувався із державного бюджету Словацької Республіки (кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій була його співкоординатором та інституційним експертом).

З метою імплементації у практиці Європейської політики сусідства щодо України у Карпатському (Центрально-Східному) європейському регіоні вважаємо необхідним і прийнятним рекомендувати вищим інституціям Європейського Союзу – Європейському Парламенту, Європейській Комісії, Європейському економічному і соціальному комітету, Комітету регіонів Європейського Союзу:

1. В разі схвалення країнами Карпатського регіону (Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Польщею, Чехією) ініціативи про створення – за аналогією із скандинавськими інституціями транскордонного співробітництва (надалі ТКС) – спеціалізованих міжнародних регіональних організацій: Карпатського Форуму співробітництва, Карпатського регіонального Форуму, Міжнародного Карпатського секретаріату – взяти участь у їх заснуванні (як це зроблено на Півночі Європи, де Європейська Комісія є членом Баренцовой Євро-Арктичної Ради).

2. Підтримати ідею проведення та взяти участь у роботі Карпатського саміту із розвитку транскордонного співробітництва.

3. У визначальному та найчутливішому питанні реалізації курсу європейської інтеграції України, імплементації Угоди України та Європейського Союзу про асоціацію і всеохоплюючу зону вільної торгівлі – візовому якнайскоріше завершити процес надання громадянам України

права безвізового в'їзду до країн Європейського Союзу, в тому числі до Словачької Республіки.

4. При здійсненні східної політики, враховуючи досвід Баренцового Євро-Арктичного регіону, уникати уніфікації і шаблонізації, в належній мірі враховувати особливості як соціально-економічних реалій, так і геополітичних, цивілізаційних, соціально-психологічних чинників, які істотно впливають на процеси транскордонної комунікації в різних сегментах та ареалах нового Східного кордону ЄС, в тому числі і в словацько-українському прикордонні.

5. Проголошені Європейським Союзом амбітні і далекосяжні плани щодо транскордонного співробітництва з новими сусідами, в тому числі в Карпатському регіоні: сприяння поступальному економічному і соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних регіонів-сусідів до європейських ринків; спільного вирішення проблем охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, боротьби з організованою злочинністю; забезпечення ефективності і безпеки кордонів, включаючи боротьбу проти нелегальної міграції; сприяння людським контактам у прикордонні, підкріплюючи достатніми фінансовими ресурсами (як це робиться в Баренцовому Євро-Арктичному регіоні). Інакше їх практична реалізація може опинитися під загрозою.

6. Слід підвищувати ефективність використання вже виділених коштів. Північний досвід показує, що це можна зробити, по-перше, шляхом належної координації існуючих програм фінансової допомоги, по-друге, більш якісної підготовки і продуманої селекції проектів, що фінансуються, по-третє, спрощенням процедур, максимально можливою дебіюрократизацією ухвалення рішень про виділення фінансової допомоги при забезпеченні належного контролю за подальшим цільовим використанням коштів, що надаються.

7. Для раціонального використання фінансових ресурсів на новому Східному кордоні, в тому числі, в Карпатському регіоні, а також для апробації, відпрацювання нових механізмів співпраці було б доцільним як це зроблено в норвезько-російському прикордонні, визначити найбільш підготовлені території – свого роду «експериментальні лабораторії». Успішні результати транскордонної співпраці на цих територіях були демонстрацією перспектив, «візитною карткою» ТКС. З іншого боку, вирішення проблем, які виникли, дозволили б уникнути можливих помилок суб'єктів транскордонного співробітництва на інших прикордонних територіях.

Завдяки високому рівню свого розвитку, сегмент словацько-українського транскордонного співробітництва міг би стати одним із таких «випробувальних майданчиків» європейського транскордонного співробітництва.

Центральним органам влади сусідніх з Україною держав – членів Європейського Союзу

1. Розглянути можливість створення *спеціалізованих міжнародних регіональних організацій* з розвитку транскордонного співробітництва (за аналогією з Баренцовою Євро-Арктичною Радою, Регіональною Радою та Міжнародним Баренцовим секретаріатом):

- *Карпатського Форуму співробітництва* – органу представників міністерств закордонних справ країн-учасниць – для *макрополітичної підтримки та управління транскордонним співробітництвом*.
- *Карпатського регіонального Форуму* – органу керівників прикордонних регіонів – для *систематичної і тісної співпраці прикордонних територій з вирішення спільних проблем*.
- *Міжнародного Карпатського секретаріату* – постійно діючого органу із представників країн-учасниць – для *організаційно-технічного забезпечення багатостороннього транскордонного співробітництва*.

2. Запропонувати таку геополітичну конфігурацію країн-учасниць зазначених інституцій: *Словаччина, Угорщина, Румунія, Польща, Чехія, Європейська Комісія, Україна*.

Критеріями цієї конфігурації визнати:

- географічну належність до регіону Карпат;
- розміщення на новому Східному кордоні Європейського Союзу;
- історичну спорідненість та сучасну інтегрованість.

3. Для створення зазначених *спеціалізованих міжнародних регіональних організацій* ініціювати проведення *Карпатського саміту з транскордонного співробітництва* керівників Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Чехії, Європейської Комісії, України з ухваленням відповідної *«Декларації»*.

4. За аналогією із північними країнами, зокрема, Норвегією, активніше домагатися в інститутах Європейського Союзу ухвалення рішень, спрямованих на розширення і поглиблення транскордонних процесів на новому Східному кордоні ЄС, найперше, з Україною, створення нових ефективних фінансових інструментів стимулювання ТКС. Координувати свої зусилля в цьому напрямі, у тому числі з використанням регіонального об'єднання країн Вишеградської групи.

5. За прикладом країн Півночі Європи, зокрема Норвегії, всіляко підтримувати, в тому числі фінансово, зусилля місцевих органів влади прикордонних з Україною регіонів стосовно розроблення спільних концепцій соціально-економічного розвитку, облаштування кордонів, вирішення екологічних проблем, розвитку гуманітарних зв'язків.

Центральним органам влади України

1. Підтримати ініціативи створення в Карпатському регіоні *спеціалізованих міжнародних регіональних організацій* з розвитку транскордонного співробітництва та проведення Карпатського форуму з ТКС.

2. Завершити формування законодавчої і нормативно-правової системи транскордонної співпраці й організаційних механізмів її реалізації, формування ефективних форм і методів державної підтримки транскордонних зв'язків, з огляду на загальноєвропейські стандарти, зокрема, ті, що використовуються в Норвегії.

3. Чітко визначити правову основу і рамки участі місцевих органів державної влади, самоврядування і територіальних общин у системі міжнародної співпраці, забезпечивши *підвищення рівня компетенції регіонів у зовнішніх зв'язках, як це зроблено на півночі Європи, зокрема у Баренцовому Євро-Арктичному регіоні.*

4. *За скандинавською аналогією:*

- у питаннях державного регулювання транскордонного співробітництва *не допускати підміни регіональних і муніципальних органів влади, дріб'язкової опіки, паралелізму в діяльності;*
- забезпечити ефективний контроль за реалізацією державних програм розвитку транскордонного співробітництва, які визначають його стратегічні цілі і тактичні завдання, механізми управління і етапи реалізації. При потребі вносити в ці програми необхідні зміни;
- синхронізувати ці програми з внутрідержавними та міжнародними економічними і соціальними проектами, які спрямовані, зокрема, на вирівнювання розвитку прикордонних регіонів.

5. Забезпечити конкретність і результативність роботи існуючих інститутів державної підтримки транскордонного співробітництва, зокрема, двосторонніх міжурядових комісій з ТКС (в тому числі і словацько-української).

Регіональним і місцевим органам влади прикордонних територій

1. За скандинавською аналогією:

- а) активно підтримувати ініціативи щодо налагодження взаємовигідного і плідного білатерального, зокрема, словацько-українського, або багатостороннього транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні, що виходять від різних суб'єктів економічного, політичного, суспільного життя транскордонних регіонів;
- б) прагнути розроблення узгоджених концепцій економічного і соціального розвитку прикордонних територій, зокрема, Словач-

чини та України як основи для спільних проектних пропозицій вищим інституціям, структурним фундаціям ЄС та іншим донорським організаціям;

- в) сприяти створенню диверсифікованої системи інститутів транскордонного співробітництва, таких, як агентства регіонального розвитку, європейські інформаційні центри тощо і налаштуванню їх спільної конструктивної роботи;
- г) активізувати міжнародне співробітництво, діяльність органів місцевого самоврядування прикордонних територій, забезпечивши їх достатню *спроможність та незалежність від державних структур* у питаннях транскордонної співпраці.

2. Вирішуючи загальні економічні і соціальні проблеми прикордонних територій, як на Півночі Європи, постійно приділяти увагу створенню та ефективному функціонуванню інститутів громадянського суспільства як необхідної передумови демократизації суспільного життя регіонів, ефективного розвитку транскордонного співробітництва.

3. Як це зроблено на Півночі Європи, забезпечувати виділення достатньої кількості коштів для бюджетного фінансування (чи співфінансування) проектів розвитку транскордонного співробітництва, зокрема, словацько-українського.

Громадським організаціям

1. Сприяти схваленню урядами ініціативи створення в Карпатському регіоні *спеціалізованих міжнародних регіональних організацій* з розвитку транскордонного співробітництва та проведення Карпатського саміту з ТКС.

2. Вразі схвалення цієї ініціативи представникам асоціацій транскордонного співробітництва регіонів та громад (Карпатський євро регіон взагалі та його національні частини, євро регіони «Словаччина-Північ», «Білі Карпати», Асоціації ЄУТС «Унр-Тиса-Тур-Слана-Горнад-Будва-Шінва») взяти в ній активну участь в якості спостерігачів.

3. Ініціювати створення Ради (громадської ради) соціуму Карпатського Співробітництва у складі представників етнічних, гендерних, конфесійних та інших громадських об'єднань регіону Карпат.

4. За скандинавським зразком ініціювати створення Карпатського Центру підготовки та перепідготовки менеджменту і персоналу транскордонного співробітництва з метою переорієнтації суб'єктів ТКС Карпатського регіону на європейські форми, методи та технології публічного та бізнес-адміністрування.

Як започаткувати процес реалізації вищезазначених практичних рекомендацій? Для цього, зокрема, потрібно:

- а) домогтися підтримки ініціативи у відповідних урядових та парламентських колах, інституціях ЄС та країнах ЄС і Вишеградської групи;
- б) залучити в якості промоутерів ініціативи експертів – партнерів зі словацької та норвезької сторони, інших представників експертного середовища у сфері аналізу транскордонного співробітництва;
- в) визначити цільові групи підтримки та впливу в середовищі регіонів та територіальних громад регіону Карпат;
- г) залучити до співпраці діючі асоціації єврорегіонального співробітництва в регіоні;
- д) визначити цільові групи підтримки та впливу у середовищі ділових кіл, прихильників креативного та кластерного розвитку, НУО;
- е) проаналізувати середовище можливих опонентів ініціативи та підготувати для них відповідну аргументацію.

Автори вищезазначених практичних рекомендацій переконані в їх релевантності та конструктивності. Тому вони сподіваються на належні розуміння і підтримку суб'єктів управління транскордонним співробітництвом – тих, кому вони адресовані.

Таким чином, соціологічне знання забезпечує значне посилення теоретичної та практичної складових транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні. Воно дозволяє підвищити ефективність аналізу та управління цим важливим явищем сучасного геополітичного розвитку.

Підсумовуючи виконане монографічне дослідження, можна зробити такі загальні висновки.

1. Поки що *соціологічне знання певною мірою є «ахіллесовою п'ятою» наукового відображення транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні.*

2. Системна методологія аналізу історії та тенденцій сучасного розвитку ТКС є *потужним інструментом його подальшого розширення та підвищення ефективності.*

3. Система соціологічного сервісу ТКС є важливою невід'ємною частиною інформаційного забезпечення транскордонного співробітництва. Можна із впевненістю стверджувати, що *ця система поступово формується.*

4. Спільна робота з розширення і поглиблення системної соціологічної рефлексії транскордонних явищ сприятиме тому, що соціологічне знання, як і належить, незабаром стане *важливим елементом теорії транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні.*

Системна методологія має не тільки теоретичне, але й важливе *практичне* значення. Вона, зокрема, дозволяє:

- надавати органам управління вичерпну й достовірну інформацію про розвиток ТКС у Карпатському регіоні, звести до мінімуму

суб'єктивістські, однобічні оцінки, найперше того, що стосується відкритості та безпеки кордонів. Це досягається шляхом використання об'єктивних критеріїв відбору інформації на базі параметрів та індексів моделі транскордонних процесів, а також коректної уніфікації цієї інформації;

- своєчасно виявляти недоліки в організації управління транскордонним співробітництвом, знаходити оптимальні варіанти їх усунення. Вирішення цієї проблеми здійснюється шляхом проведення моніторингу ТКС та підготовки щорічних доповідей з конкретними пропозиціями щодо оптимізації його функціонування;
- забезпечувати збалансованість управлінських рішень. Вказана якість є результатом багатофакторного аналізу транскордонних процесів, що передбачає врахування реального значення різних сторін транскордонного співробітництва й не допускає, з одного боку, їх гіпертрофування, з іншого — нівелювання;
- підвищувати ефективність використання ресурсів, найперше фінансових, що спрямовуються на розвиток транскордонного співробітництва. Індикація та моніторинг дозволяють об'єктивно виявляти найбільш уразливі сегменти ТКС, визначати обсяг ресурсів, необхідних для поліпшення ситуації, оцінювати результативність їх використання.

С. Устич

ПРО АВТОРІВ

Андрейко Віталій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, заступник декана факультету історії і міжнародних відносин Ужгородського національного університету;

Артьомов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень Ужгородського національного університету;

Артьомова Анастасія – студентка 4 курсу юридичного факультету Ужгородського національного університету;

Бевзюк Євген Володимирович – доктор історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Бенчак Олеся Федорівна – викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Білак Олександр Павлович – заступник Ужгородського міського голови;

Вовканич Іван Іванович – доктор історичних наук, професор, декан факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету;

Зан Михайло Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету;

Мірошніков Дмитро Дмитрович – спеціаліст департаменту управління у справах культури, спорту, сім'ї та молоді Ужгородської міської ради;

Пелін Олександр Володимирович – кандидат соціологічних наук;

П'ясецька-Устич Світлана Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Ужгородського національного університету;

Ровт Алекс – кандидат економічних наук, почесний консул України в м.Сегед (Угорщина);

Свежєнцева Оксана Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, начальник відділу міжнародних зв'язків Ужгородського національного університету;

Стегній Олександр Григорович – доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України, виконавчий директор компанії «SOCIS»;

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції УжНУ;

Тодорова Наталія Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Токар Петро Васильович – кандидат соціологічних наук, почесний професор Євразійського національного університету ім. Л.М. Гумільова, м.Астана (Казахстан), 1-й секретар Посольства України в Словацькій Республіці (2002-2006 рр.), радник Посольства України в Республіці Казахстан (2009-2014 рр.)

Устич Сергій Іванович – кандидат філософських наук, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, Надзвичайний та Повноважний Посол, голова Ради Карпатського євро-регіону (1995-1996 рр.);

Чашковський Олександр – керівник відділу аналітики компанії «SOCIS»;

Черниш Наталія Йосипівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений діяч науки і техніки України;

Чурилов Микола Миколайович – доктор соціологічних наук, генеральний директор компанії «SOCIS», генеральний директор TNS Ukraine;

Шелемба Михайло Михайлович – кандидат політологічних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Шніцер Ігор Омелянович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського національного університету.

Наукове видання

**Емпіричне соціологічне дослідження
транскордонного співробітництва
у Карпатському регіоні**

Монографія

За загальною редакцією доктора соціологічних наук,
Надзвичайного і Повноважного Посла
Сергія Устича

Підписано до друку 6.07.2018. Формат 70x100/16. Гарнітура Cambria.
Папір офсет. Друк офс. Ум.друж.арк. 23,2. Зам. № 1615. Тираж 500 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36. тел.: 66-00-80, e-mail: print@rik.com.ua
Свідоцтво Серія ДК №5040 від 21 січня 2016 року

Е 58 **Емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні:** монографія / за заг.ред. С.І. Устича. ТОВ «РІК-У», 2018. 288 с.

ISBN 978-617-7692-03-3

В монографії через призму системної методології викладені теоретичні та методичні засади соціологічної рефлексії транскордонних процесів, здійснена імплементація отриманого соціального знання через проведення пілотного емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні. Значна увага в роботі приділена проблемам організаційно-практичного та кадрового забезпечення соціологічного сервісу ТКС.

Для науковців, студентів, учасників транскордонного співробітництва, представників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/3-2018

УДК-327(477.8):316.334.52=161.2(066)